

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

**Олександр Власюк
Сергій Кононенко**

**КРЕМЛІВСЬКА АГРЕСІЯ ПРОТИ УКРАЇНИ:
РОЗДУМИ В КОНТЕКСТІ ВІЙНИ**

Монографія

Київ 2017

УДК 355.01(1-651.1)+(477+470)

В 58

За повного або часткового відтворення матеріалів цієї публікації посилання на видання обов'язкове

Рекомендовано до друку Вченою радою Національного інституту стратегічних досліджень (Протокол № 5 від 5 липня 2017 р.)

Електронна версія: <http://www.niss.gov.ua>

Автори:

Власюк Олександр Степанович, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України;

Кононенко Сергій Володимирович, кандидат політичних наук, старший науковий співробітник

Власюк О.С.

В 58 Кремлівська агресія проти України: роздуми в контексті війни : монографія / О.С. Власюк, С.В. Кононенко. – К. : НІСД, 2017. – 304 с.

ISBN 978-966-554-282-7

Викремлено й витлумачено актуальні теоретико-методологічні та пов'язані з ними ідеологічні питання подальшої розбудови системи національної безпеки України за умов зовнішньої агресії і втрати частини території держави. Особливу увагу приділено: опису міжнародного, безпекового, соціопсихологічного аспектів історичної ситуації, в якій опинилася сучасна Українська держава; розробці на основі вчення про «системи міжнародних відносин» теоретико-методологічного апарату аналізу й інтерпретації проблематики національної та міжнародної безпеки в постбіполярному світі; теоретичному тлумаченню ключових питань сучасної світової політики: співвідношення війни і миру, формування міждержавних союзів «стратегічного партнерства», перспектив еволюції євроінтеграційних процесів та умиротворення міжнародних відносин на пострадянському просторі. Запропоновано трискладову теоретичну модель системи національної безпеки України.

Для широкого загалу читачів.

УДК 355.01(1-651.1)+(477+470)

The urgent theoretical, methodological, as well as ideological, issues of further development of Ukrainian system of national security in a situation of foreign aggression and territorial losses caused by it are defined. The special attention is paid to: description of the international, security, socio-psychological aspects of the historical situation modern Ukraine occurred to be; elaboration of the methodology based on «international systems» theoretical approach and aimed at analyzes of the problems of national and international security in a post-bipolar world; theoretical interpretation of the key issues of world politics – correlation of war and peace in this politics, building of the alliances of «strategic partnership», future of integration at the European and peace at the post-soviet geopolitical realms. Three-stage theoretical model of the system of national security of Ukraine is worked out.

It is designed for a wide audience.

ISBN 978-966-554-282-7

© Національний інститут стратегічних досліджень, 2017

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ДОБА ВІЙНИ: БЕЗПЕКОВІ ВИКЛИКИ ТА ФОРМИ ЇХ ОСМИСЛЕННЯ	7
1.1. Національна безпека: цінність сили і сила цінності	7
1.2. Національна безпека: історична унікальність і теоретична універсальність	23
1.3. Національна безпека: еволюція страху та революція гідності	41
1.4. Національна безпека: аналітичні засоби й інтерпретаційні форми	53
РОЗДІЛ 2. СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН: ІСТОРІЯ, ПОРЯДОК, БЕЗПЕКА	63
2.1. Історична динаміка світу: системна історія й історія систем	63
2.2. Сучасна система міжнародних відносин: властивості, загрози, перспективи	76
2.2.1. Постбіполярність: системні властивості й визначальні процеси	77
2.2.2. Життя в перманентній небезпеці: ключові системні загрози	79
2.2.3. Майбутнє постбіполярної системи: національні інтереси і стратегічні перспективи	83
2.3. Світові порядки: будова і побудова, зміни і консерватизм	87
РОЗДІЛ 3. ДІАЛЕКТИКА ІСТОРІЇ: ВІЙНА І МИР, МИНУЛЕ І СУЧАСНЕ	101
3.1. Війна в міжнародній політиці: об'єктивність неминучого	101
3.2. Стратегічне партнерство: концепція і можливості	118
3.3. Американська наддержава: лідерство, гегемонізм, партнерство	128
3.4. Безпека сучасної Європи: класика, модерн, неокласика	141

РОЗДІЛ 4. ПОСТРАДЯНСЬКИЙ ПРОСТІР: ПОРЯДОК, ХАОС, ДОМІНУВАННЯ	159
4.1. Російська Федерація: «війна і мир», «злочин і покарання»	161
4.2. Мир і безпека на пострадянському просторі: причини воєн і шляхи примирення	179
4.3. Національна державність і територіальна цілісність: непорушність кордонів і невідворотність реваншу	206
4.4. Державна незалежність і державний устрій: «у своїй хаті – своя правда...»	220
4.5. Політична зрада і політичне примирення: відплата, прощення, вірність	232
РОЗДІЛ 5. ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: СУСПІЛЬСТВО, ДЕРЖАВА, ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА	250
5.1. Загальносуспільні засади безпекової діяльності: потужність, збалансованість, самодостатність, опірність	253
5.2. Соціосистемні та державні засади національної безпеки: ефективність і легітимність, політична участь і державна незалежність	257
5.3. Зовнішньополітичні засади національної безпеки: три геостратегічні вектори і три базові інструменти зовнішньої політики	265
5.3.1. Дипломатія: балансування і залагодження	270
5.3.2. Збройні сили: застосування і дозування	277
5.3.3. Пропаганда: переконання і перенавернення	280
ПІСЛЯМОВА	288
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ	297

ВСТУП

Війна Російської Федерації проти України триває вже понад два роки: тисячі загиблих, десятки тисяч поранених, сотні тисяч вимушених переселенців, мільярди збитків. Імперське керівництво РФ, одержиме ненавистю й зневагою до решти світу та підтримуване зазобованим населенням, прагне знищити українську незалежність та українську демократію. Україна, мобілізуючи свої доволі обмежені ресурси, стримує навалу зі сходу, захищаючи весь цивілізований світ від московського імперіалізму, який прискорено реанімується нинішньою кремлівською верхівкою. Тож достатньо Українській державі призупинити опір – і світ знову спізнає жорстокість імперської Москви.

Українська держава в її сучасній історичній формі вже вкотре опиняється на шляху навали зі сходу, виконуючи місію захисту євроатлантичної цивілізації. Україна поволі позбувається історично усталеного образу «вічної жертви» («убогої сиротини під тином»), яка відзначає поразки та оплакує жертви. Вона вчиться перемагати й шанувати перемоги; знищувати сили агресора й карати зрадників; бути вимогливою до себе й нещадною – до ворогів.

Збройне протистояння агресії Російської Федерації увійшло в затяжну фазу оборонної війни, одночасно виснажуючи та гартуючи українське суспільство. Впертий спротив силових структур (передусім Збройних Сил) та патріотичного українства загарбнику дає можливість виграти час не лише для зміцнення обороноздатності країни, а й для осмислення військової, політичної, історичної ситуації, в якій сьогодні опинилася країна. Йдеться про концептуалізацію досвіду війни – вироблення теоретичних формул, історичних обґрунтувань, стратегічних настанов, що впливають із цього досвіду та впливають на його подальше формування.

Сьогодні знання є одним із найбільш дієвих чинників політичного (зокрема, міжнародно-політичного) процесу, дозволяючи заощадити ресурси та віднайти найоптимальніші шляхи досягнення цілей зовнішньої політики й реалізації пріоритетів національної безпеки.

У запропонованій монографії, яка є продовженням і розвитком попередньої праці «Україна і Росія: дев'ятий вал чи Китайська стіна», робиться спроба теоретичного узагальнення історичного досвіду України в галузі зовнішньої політики й національної безпеки останніх років. Ідеться саме про історичний досвід, адже за кілька років українське суспільство й держава пережили і зрозуміли набагато більше, ніж за минулі десятиліття, що майже непомітно (для історії) промайнули в «тихому болоті» олігархії, корупції, зовнішньополітичної залежності та безпекової безпорадності. Спротив агресії Російської Федерації триває: події розгортаються, і ситуація може загостритися, що робить міркування щодо них попередніми, недосконалими та значною мірою еkleктичними. Проте залишати без теоретичної відповіді ситуацію, в якій нині опинилася Україна, також не слід.

РОЗДІЛ 1. ДОБА ВІЙНИ: БЕЗПЕКОВІ ВИКЛИКИ ТА ФОРМИ ЇХ ОСМИСЛЕННЯ

1.1. НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА: ЦІННІСТЬ СИЛИ І СИЛА ЦІННОСТІ¹

Міжнародні відносини – мінлива й динамічна сфера суспільного життя. Вона постійно породжує нові виклики національній і міжнародній безпеці. Іноді складається враження, що міжнародні відносини перебувають у стані перманентної трансформації й переходу. Однак таке враження досить поверхове, оскільки ці відносини ґрунтуються на фундаментальних принципах. Ідеться про певне історичне «розташування сил» та відповідну історичну констеляцію («розташування») цінностей.

Владно-силова структура сучасного світу може уявлятися як багаторівнева ієрархічна будова. Нині, з огляду на зростання нових регіональних «центрів сил», ця глобальна «піраміда» набуває усіченої форми. Однак навіть попри це на її вершині й надалі перебувають Сполучені Штати, але вже в дещо іншій ролі. Сьогодні США – це не стільки всемогутній гегемон, скільки світовий лідер, що має істотну перевагу над можливими конкурентами.

Політична й економічна системи Сполучених Штатів сконструйовані так, що стабільність і процвітання цієї країни залежать від їх домінуючого статусу в міжнародних відносинах. Ідеться не про звичайну велику державу, а про наддержаву, що перебуває у стані глибокої взаємної інтеграції з рештою світу, який значною мірою

¹ У параграфі, за згодою автора, висвітлюються ідеї низки статей В.П. Горбуліна (див. позиції 14–23 у списку літератури).

було сформовано її ж зусиллями. Сучасні міжнародні відносини важко уявити без американської присутності, оскільки присутність ця системотворча. Стверджувати, що *Pax Americana* вже відходить у минуле, передчасно.

Можливо, американський гегемонізм, що мав на меті, як і всі інші різновиди гегемонізму, ціннісне панування («владу над умами») та ціннісну експансію (прагнення таку владу здобути), згасає разом із залишками наскрізь ідеологізованої біполярності. Проте Сполучені Штати утримують домінуючі позиції в сучасному світі, маючи достатній потенціал в усіх сферах (військовій, економічній, технологічній, культурній), аби не лише зберегти ці позиції, а й суттєво їх зміцнити. Нарешті, США неможливо сприймати окремо від усієї євроатлантичної спільноти, яку вони уособлюють і захищають – окремо від глобальної могутності всього Заходу. Тому й занепасти американська наддержава може лише разом із зазначеною спільнотою, що можливо або у віддаленій історичній перспективі (адже все рано чи пізно минає), або в «антизахідних» мріях.

Отже, світ і надалі історично структуруватиметься навколо глобального стрижня – владно-силової ієрархії, очолюваної Сполученими Штатами, яку підтримує потенціал усього Заходу. У цій ієрархії свої високі місця посідають й решта глобальних (Китай, Індія, Бразилія) та регіональних (ПАР, Індонезія, Туреччина) «центрів сили». Водночас слід мати на увазі, що вони зросли в євроатлантичному й американоцентричному світі, використовуючи західні ринки, інвестиції, технології, інституції. І якою була б історична доля цих держав і народів в імперсько-колоніальному світі, сказати важко. До речі, частина з них – це колишні колонії чи напівколонії.

За оцінками вітчизняного фахівця в галузі національної й міжнародної безпеки, академіка В. Горбуліна, Україна у глобальній владно-силовій «піраміді» перебуває, на жаль, десь ближче до основи. Однак такий відносно невисокий статус певною мірою компенсується важливим геополітичним розташуванням. Останнє слід вважати як джерелом проблем (оскільки перетворює Українську державу на ласий шматок для імперських зазіхань), так і джерелом переваг (адже геополітичне розташування може бути конвертоване в ефективну зовнішню політику).

Чинник державного потенціалу і співвідношення цих потенціалів має ключове значення в безпекових питаннях. Тому владно-силова ієрархія сучасного світу є й ієрархією глобальної безпеки. Водночас нормативно-інституційні структури також відіграють свою роль, роблячи цю ієрархічну будову («піраміду») стійкішою, ніби оперізуючи її та скріплюючи. Зокрема, до сьогодні саме таким було призначення системи міжнародних договорів: статутних документів ООН, Гельсінських угод 1975 р. з безпеки та співробітництва; а для України – ще й Будапештського меморандуму 1994 р., Великого договору із РФ 1997 р., Хартії про особливе партнерство з НАТО 1996 р.

Усі ці та багато інших міжнародних угод Російська Федерація фактично дезавувала. Стійкою залишається лише та частина «піраміди», де сегменти об'єднані у військово-політичні союзи. Загалом же вона дедалі більше нагадує Пізанську вежу. І чи впаде ця розхитана кремлівськими імперськими авантюристами будівля глобальної безпеки, значною мірою залежить від перебігу російсько-українського збройного протистояння. Останній балканський конфлікт, пов'язаний із розпадом Югославії, був тривалим і кривавим, однак загрози світової війни не було, і про ядерну зброю ніхто не згадував. Анексія Криму та збройний конфлікт на Донбасі змінили ситуацію.

Сфера глобальної безпеки ніколи не була безпроблемною: Балкани, Близький Схід, стурбованість, що час від часу виникає навколо Ірану чи Північної Кореї, тощо. У сучасному світі є чимало джерел криз та осередків конфліктності. Однак уперше за досить тривалий історичний період такий осередок сформувався саме в Східній Європі – так, як уже було в 1914 і 1939 рр. Мимоволі виникають зловісні аналогії: знову конфлікт у ключовому геополітичному регіоні, знову боротьба за домінування в ньому, знову регіональний імперіалізм і загроза глобального протистояння.

Україна сьогодні є «тестовою» країною і для Російської Федерації, яка випробовує своїх опонентів на міцність, і для Заходу, який має цю міцність продемонструвати, аби його глобальні позиції не похитнулися. Крім того, вона слугує як індикатором агресивних планів РФ, так і перешкодою на шляху їх реалізації. Всьому миролюбному та цивілізованому світові, а також тим, хто відповідає за його безпеку, час остаточно усвідомити, що

Україна – лише перший крок на кривавому шляху, обраному Кремлем та більшістю керованого ним населення РФ. Сьогодні назріла гостра необхідність термінового оновлення ціннісно-нормативно-інституційних структур міжнародної безпеки.

Нинішній збройний конфлікт на східноєвропейських теренах слушно вважати новим етапом історичної боротьби народів цих теренів за свою незалежність – боротьбою за Східну (та й Центральну) Європу загалом, яка може процвітати лише як регіональна спільнота незалежних держав і народів, як вільний регіон у вільному світі, як частина євроатлантичного глобального «центру сил». Російсько-український збройний конфлікт містить чимало глобальних імплікацій, оскільки він знову нагадав про необхідність перебудови всієї глобальної системи безпеки. Ця необхідність зумовлена високим ризиком застосування зброї масового знищення, а також загрозами прискорення гонки озброєнь, появи великої кількості регіональних конфліктів, розпалювання нової світової війни.

Якщо «кримський механізм анексії» та «донбаський механізм провокування й живлення конфлікту» не отримає гідної відповіді на рівні ОБСЄ, НАТО, ООН, а також провідних світових потуг, то, як стверджує академік В. Горбулін, міжнародні відносини почнуть занурюватися в хаос. І запобігти цій жахливій перспективі ставатиме дедалі складніше. Нинішній ціннісно-нормативно-інституційний каркас системи глобальної безпеки становлять недостатньо ефективні ООН (через право вето в Раді Безпеки) та ОБСЄ (РФ не вперше порушує базові принципи її діяльності), а також Північноатлантичний альянс, який продовжує внутрішньо консолідуватися та мобілізувати ресурси, визначатися щодо стратегії протидії кремлівським агресорам, нарощувати військову присутність та розбудовувати інфраструктуру на своїх східних рубежах. Очевидно, що ця громіздка і не завжди дієздатна система має бути якомога швидше реформована, допоки загрози глобального хаосу й нової світової війни не почали втілюватися в життя.

Серед перших кроків на шляху такого реформування академік В. Горбулін виокремлює: зміну процедури накладення вето постійними членами Ради Безпеки; переутвердження й безкомпромісне обстоювання принципу непорушності кордонів; посилення режиму нерозповсюдження ядерної зброї й недопущення розширення «клубу ядерних держав»; пошук нових рамкових умов

розташування звичайних озброєнь в Європі задля уникнення гонки озброєнь, загострення вже наявних конфліктів, унеможливлення повномасштабних міждержавних воєн.

Існує чимало стабілізуючих та умиротворювальних кроків, здійснення яких може повернути мир і спокій розбурханому кремлівськими очільниками світові. Однак у нинішній міжнародній ситуації більшість із них залишаються «добрими побажаннями». Україна, позбувшись третього за потужністю ядерного потенціалу і зазнавши агресії з боку ядерної «держави-гаранта», має повне моральне право «стукати черевиком» на трибуні Генеральної Асамблеї. Проте зрозуміло, що такий «акт відчаю» навряд чи допоможе, якщо Захід чітко й відверто не окреслить керівництву РФ альтернативи: або реальна міжнародно-політична та фінансово-економічна ізоляція, або повернення Російської Федерації в міжнародне правове русло з виходом на нові масштабні домовленості з глобальної безпеки.

Однак навіть такі жорсткі ультиматуми Кремлю, з огляду на його ірраціональну впертість та непоступливість, можуть не спрацювати, і регіональна агресія та глобальна диверсійна діяльність цього самозваного лже-СРСР триватиме. Тому бодай мінімальні успіхи України на дипломатичному, військовому, пропагандистському фронтах важать більше, ніж будь-яка гучна заява чи екстравагантний вчинок. Байдужість Москви до погроз пояснюється її впевненістю (радше – самовпевненістю), що більшість із них не буде реалізовано. Однак зупинити реального агресора у світі реальної політики можуть лише реальні втрати: що більші втрати, то швидше він зупиниться.

На думку академіка В. Горбуліна, сучасна система глобальної безпеки, яка сформувалася впродовж останніх десятиліть, виявилася нестійкою до гібридної агресії представників гібридної реальності. Під загрозою опинилися фундаментальні принципи, на яких ґрунтувалися мир і стабільність світу після завершення Другої світової війни. І саме їх компрометація та знецінення є метою кремлівських гібридних імперців, які прагнуть підірвати потенціал Заходу та його союзників шляхом делегітимації й деморалізації.

Навіть набагато потужніших опонентів можна перемогти чи, принаймні, серйозно ослабити, підірвавши їхню віру в себе та у власні цінності. Саме тому в контексті протидії гібридній

агресії Кремля дуже важливо відродити в міжнародній політиці її ціннісний вимір. Зокрема, йдеться про вірність принципам та відповідальність за взяті міжнародні зобов'язання (наприклад, зобов'язання, що випливають із Будапештського меморандуму 1994 р.).

На жаль, не лише Україна, а й держави євроатлантичної спільноти виявилися недостатньо готовими до гібридної війни. Нинішні кремлівські очільники, можливо, й уявляють себе творцями якоїсь «нової реальності», однак їхня реальність насправді є реальністю морального дна і кримінального світу.

Суспільні відносини мають ціннісну природу. Тому нехтування цінностями – відмова їх сповідувати, дотримуватися, втілювати – унеможлиблює будь-яку соціальну взаємодію, зокрема й на міжнародній арені. Водночас слід зауважити, що такий цілковитий нігілізм, що його демонструє Кремль, навіть важко собі уявити. Протистояння зазвичай відбувається між різними ціннісними системами, а не між цінностями та їх відсутністю, і якщо зраджуєш власним цінностям, то неминуче приймаєш інші, часто ворожі.

Безперечно, владно-силові чинники відіграють ключову роль у міжнародних відносинах, однак значення ціннісних чинників також не варто ігнорувати. Цінності можуть як пом'якшити, так і загострити завжди жорстку боротьбу за владу у світовій політиці, створюючи сприятливі або несприятливі умови для дипломатичної комунікації. Ціннісна ворожнеча здатна перетворити інформаційний обмін на інформаційну війну, обмін культурними впливами – на війну пропаганд. Нарешті, цінності є важливим складником державного потенціалу, безпосередньо або ж опосередковано впливаючи на міжнародне «розташування сил».

Ціннісно згуртоване громадянство робить свою країну значно потужнішою, а культурна привабливість держави може суттєво посприяти підвищенню її статусу на міжнародній арені. Слово країни, що посідає вищі щаблі глобальної владно-силової ієрархії, має особливу вагу, і якщо це слово є непевним і зрадливим, то вона неминуче зазнає статусних втрат.

Твердість гарантій, наданих сильним, слугує важливим показником його сили. Натомість якщо договори з великою державою варті не більше, ніж папір, на яких їх записано, то велич цієї держави сумнівна, і вона рано чи пізно опиниться в ізоляції та деградує.

Можна скільки завгодно говорити про міжнародно-правову природу Будапештського меморандуму та зобов'язань, що з нього випливають. Проте слово, дане великими державами євроатлантичної спільноти, має відповідати їх високому статусу в міжнародних відносинах, інакше сам цей статус викликатиме сумніви. Об'єктивний потенціал держави, зокрема в дипломатичній та військово-політичній сферах, може так і залишитися не реалізованим, ні на що не вплинувши, нікого не вразивши. Держава повинна демонструвати свою силу, інакше про цю силу ніхто навіть не здогадається.

Захист держав, яким було надано гарантії безпеки, незалежності, територіальної цілісності, варто вважати демонстрацією потенціалу країн-гарантів – підтвердженням їхнього статусу у глобальній владно-силовій ієрархії. Вірність зобов'язанням – це аж ніяк не наївний ідеалізм: порушення цих зобов'язань чи неготовність їх виконувати є свідченням зовнішньополітичної та морально-політичної слабкості. Крім того, підступна зрадливість, цинічний егоїзм, ненаситна корисливість, які особливо властиві московським «царям-боярам», суперечать засадам західної політичної культури, одна з максим якої стверджує: *«pacta sunt servanda»*.

Інша справа, що брати на себе зобов'язання, які не зможеш або не маєш наміру виконувати, також не слід. Втім, жодна держава, навіть найбільша, не застрахована від переоцінювання власного потенціалу та помилок у стратегічних розрахунках.

Настанова виконувати союзницькі зобов'язання та неухильно дотримуватися положень договорів належить до визначальних ціннісних настанов західної політичної культури. В інтерпретаціях класичної європейської політичної філософії суспільне (політичне) життя започатковується укладенням «соціальної угоди», тобто має договірне походження, а справедливим його робить саме виконання зобов'язань та дотримання положень договорів. Велика європейська (ширше – євроатлантична) традиція реалізму наголошує на компромісі, рівновазі, повазі до чужих інтересів, вважаючи питання моралі визначальними для зовнішньополітичного дискурсу. Тому й дивують деякі сучасні «реалісти», які закликають ігнорувати чи навіть зраджувати прибічників і союзників (зокрема, під ідеологічним прикриттям так званої «фінляндизації»). Вони спекулюють на своїх внутрішньополітичних

труднощах та зовнішньополітичних проблемах. Вони говорять про необхідність «зрозуміти» агресора та загарбника, вважаючи його плани і дії, а також спроби досягти з ним домовленостей ціною країн-жертв, «цілком природними». Вони толерують провокування конфліктів та наживу на бідах, спричинених цими конфліктами. Такі фіктивні «реалісти» більше скидаються на майстрів капітуляції, майстрів зради, майстрів провокації – стратегічно сліпих та історично малодушних егоїстів. Справжні ж реалісти прагнуть сили, поваги, рівноваги та завжди готові до моральної самопожертви в ім'я своєї політичної спільноти.

На нинішньому етапі історії Захід, вочевидь, постав перед життєвим викликом. Сьогодні імперіалісти та фундаменталісти будь-якого гатунку прагнуть завдати йому історичної поразки та перекроїти світ відповідно до своїх, переважно схиблених, уявлень. Так, РФ цікавлять не лише перерозподіл сфер впливу, розширення зон домінування, побудова чергової периферійної імперії на узбіччі цивілізації. Ставки підвищуються, і починає простежуватися більш далекою метою деконструкції всієї демократичної системи Заходу. На думку академіка В. Горбуліна, йдеться про спробу переграти партію «кінця історії»: якщо комуністична ідеологія та Радянський Союз зазнали поразки, то нехай і на євроатлантичних теренах залишаться руїни і згарища.

І для цього РФ уже зробила чимало. Причому зробила відносно незначним коштом: її витрати на неоголошену гібридну війну проти Заходу суттєво поступаються прямим бюджетним витратам на оборону. Навіть з урахуванням негативного ефекту від ведення локальних бойових дій на Донбасі та необхідності утримувати тамтешні маріонеткові «державності» районного масштабу, а також збитків, спричинених РФ санкціями, внутрішньоекономічною рецесією та коливаннями міжнародно-економічної кон'юнктури, суми, асигновані Кремлем на таємну війну проти Заходу, не такі вже й великі. Тому Москва не збирається припинити гібридну війну із цивілізованим світом, користуючись багатствами, накопиченими від розпродажу невідновлюваних ресурсів країни.

Антизахідна підривна діяльність Кремля пояснюється й тим, що історичний шанс стати імперією у цієї пострадянської держави з'явиться лише за умови суттєвого ослаблення чи навіть руйнації Заходу – за умови глобального безвладдя. Демократичні

цінності становлять одну з головних цілей кремлівських гібридних «полководців». Вони чудово розуміють, що не здатні на «лобову» атаку Заходу, з огляду на його багаторазову владно-силову перевагу та багаторівневу захищеність системою угод і альянсів. Натомість протистояти диверсіям, саботажу, деструктивній пропаганді вкрай складно.

Тут «стратегам» став у нагоді досвід більшовицького Комінтерну – шпигунської мережі та підривної організації глобального масштабу. Однак використати цей досвід повною мірою їм навряд чи вдасться. Комінтерн був носієм та поширювачем глобальної ідеології комунізму, яку поділяли й підтримували мільйони людей навіть поза межами Радянського Союзу. Тому й постає природне запитання: а що може дати решті світу новітня кремлівська версія цієї організації – невже оцю безглузду мішанину лубкового монархізму, дрімучої радянщини, православно-фундаменталізму?

У культурно-ідеологічному аспекті Російська Федерація, на відміну від Радянського Союзу, не має чого запропонувати людству, окрім ідеології «руського мира». Світовій і власній громадськості нинішні кремлівські керманічі послідовно й наполегливо нав'язують думку, що проблема полягає виключно в персоналіях та особистій «русофобії»; що РФ потрібні лише договороздатні, дружні й лояльні західні партнери; що достатньо просто привести «там» до влади «правильну» людину – і об'єктивна ситуація зміниться кардинально. Однак уже сьогодні стає очевидною хронічна нездатність Російської Федерації до відносин рівноправного партнерства. Така нездатність може виявитися небажанням, тобто проявом більш глибокої й далекосяжної стратегічної мети Кремля щодо Заходу – сіяти в західних суспільствах безлад і хаос, спричиняючи в такий гібридний спосіб ерозію їх фундаментальних цінностей та базових структур.

Сьогодні євроатлантична спільнота залишається вкрай вразливою перед «таємною війною» кремлівських керманічів. Захід занадто довго перебував у стані політичної умиротвореності, ідеологічної ейфорії, історичного оптимізму. Такий стан був зумовлений «перемогою» над комуністичним тоталітаризмом у холодній війні, яка виявилася менш кривавою й витратною, ніж перемога над фашистським та націонал-соціалістичним тоталітаризмом,

хоча її здобуття й потребувало набагато більше часу. Власне, й про перемогу можна говорити лише в певному сенсі, адже Третій Рейх та його союзники зазнали прямої воєнної поразки. Натомість Радянський Союз просто розпався під дією міжнародної конкуренції та внутрішньої деградації. Інакше кажучи, біполярність припинилася внаслідок природного занепаду та відмирання, а не поразки комуністичного полюса.

Гібридний удар РФ виявився таким несподіваним та ефективним, зокрема, й тому, що результат холодної війни не був настільки політично визначеним та історично очевидним, як результат Другої світової війни. Спочиваючи на лаврах, Захід не міг навіть припустити, що демократичною системою й ліберальними цінностями скористаються для того, щоб їх же «зламати». Причому йдеться саме про «злам» – нахабне втручання диверсанта у функціонування надскладного та делікатного механізму західної демократії. Цьому механізму завдається безліч точкових прихованих ударів, сукупний ефект яких може вивести його з ладу та зруйнувати.

Великій і заможній будівлі «об'єднаної Європи» вкрай важко витримувати навалу, що, діючи зсередини та ззовні, компрометує її цінності, спустошує багатства, ламає надскладний соціальний механізм європейської інтеграційної взаємодії, який вибудовувався й налагоджувався після Другої світової війни та успішно пережив війну холодну. Вкидання пропагандистської брехні, підтримка радикалів та екстремістів усіх штибів, підкуп політиків, провокування конфліктів, нестабільності, ціннісної дезорієнтації пожирають «тіло» та роз'їдають «душу» західних суспільств. Саме так і виглядає кремлівська гібридна війна, в якій свою ганебну роль відіграють як приховано «підготовувані», так і відверто «утримувані» засоби масової інформації, що діють у рамках якнайширше тлумаченої, причому на користь гібридних нападників, «свободи слова».

Цілком природно, що гібридна атака проти Заходу передбачає напад на його політичний устрій – цінності й інститути демократії. Сьогодні головний удар завдається по процедурі виборів як базовому інституційному механізму функціонування демократичної системи. Здійснюється компрометація політиків, власне механізму, а також цінностей, що забезпечують його ефективне функціонування.

Інформаційна війна є невіддільним складником гібридної агресії, адже саме засобом викривленої, упередженої, агресивної інформації підривають цінності та відповідні їм нормативно-інституційні структури у країнах – жертвах агресії. Безперечно, зброя у воєнних конфліктах відіграє ключову роль. Проте значення інформації також не варто недооцінювати. Тим більше, що доволі часто вона сама є зброєю.

В українському випадку маємо справу не просто з ворожою пропагандою, а з «війною смислів», для трансляції яких задіяне все розмаїття каналів донесення інформації. Основним структурним елементом у цій війні постають симулякри – образи того, чого насправді не існує. Прикладами таких образних конструктів є «київська хунта», «українські фашисти», «звірства каральних батальйонів», «розіп'яті хлопчики» тощо. Стратегічна мета експлуатації симулякрів – замінити об'єктивні уявлення цільових груп про характер конфлікту «інформаційними фантомами», які потрібні агресору.

Втім, навіть розуміння Заходом сутності навислої над ним загрози не гарантує адекватності відповіді гібридним агресорам. Існує низка перешкод, що заважають країнам євроатлантичної спільноти дати останнім гідну відсіч. Західний істеблішмент, навіть усвідомлюючи всі небезпеки кремлівської гібридної агресії, не завжди готовий вжити радикальних заходів щодо їх нейтралізації, адже такі заходи можуть призвести до виходу євроатлантичних суспільств за межі психологічної, соціальної, політичної і навіть ціннісної «зони комфорту», а також порушити спокійний, заможний, розмірений плін життя цих суспільств.

Російська Федерація діє агресивно, натомість Захід розігрує складну та обережну класичну партію з підручника із шахів. Така поведінка виглядає шляхетною, демократичною і навіть естетично привабливою, однак вона вкрай неефективна. Кремль відверто й нахабно експлуатує відданість Заходу власним цінностям, використовуючи її проти нього самого. Кремлівські медіа переконують західну аудиторію, що найголовніше – «не відійти від стандартів демократії»; що «свобода слова» – непорушна (навіть якщо в устах кремлівських медіаперсонажів такі твердження звучать особливо лицемірно); що будь-який замах на канали передачі інформації є майже блюзнірством (навіть якщо цими

каналами транслюється відверта брехня й здійснюється маніпуляція громадською думкою); що неприпустимо таврувати людей як «агентів впливу» лише за начебто «іншу» думку (навіть якщо ця думка спонсорується зовнішніми силами з підривною метою). Саме у такий спосіб відкритість стає жертвою підлості, а шляхетність – жертвою інтриганства. Безпринципні політикани-маніпулятори завжди намагатимуться використати переконання своїх опонентів проти них самих.

Гібридна агресія порушила низку доволі фундаментальних для сучасного й майбутнього демократії питань, пов'язаних з обороною демократичних суспільств: наскільки сама оборона може і має бути гібридною; наскільки можливий та припустимий гібридний контрнаступ; наскільки демократичні цінності, норми, інститути мають бути модифіковані, аби протистояти гібридному агресору; наскільки далеко припустимо виходити за межі демократії у процесі її захисту? Ці та багато інших питань уже порушувалися розвинутими демократіями під час Другої світової та холодної воєн, а також нинішньої боротьби з глобальним тероризмом – демократичний світ пережив чимало дебатів із цього приводу. Загалом демократія є реальним політичним устроєм, що існує в реальному світі. Вона може стати об'єктом агресії, наробити зовнішньополітичних помилок, перебувати в кризових станах та страждати від соціального напруження й конфліктних ситуацій.

Реальні демократії належать складному й суперечливому світу. Вони далекі від ідеальної демократії з ліберальних утопій. Реальні демократії є частиною конкурентних міжнародних відносин, які постійно генерують загрозу війни. І якщо ці демократії зазнають нападу, вони повинні захищатися максимально ефективно, а подекуди – в будь-який спосіб, жертвуючи, зокрема, ідеалізованими уявленнями про самих себе на користь реалістичних оцінок загроз та реалістичних шляхів їх подолання.

Твердження на кшталт «хай гине світ, але демократія залишається в усій своїй ідеальній непорочній красі» для реальної демократії згубне. Вона повинна чітко й відверто усвідомлювати свої слабкості й свої переваги, а не плекати ілюзії, що історія вже зробила вибір на її користь. Світ був і залишається «історичним», а уявлення про «постісторичний стан» – не більш як елемент утопічного мислення. Характер загрози визначає характер

відповіді. Тому гібридний напад не виключає гібридної відсічі, ба, навіть її передбачає. Водночас спроба дати відкриту військово-політичну відповідь неоголошеній війні також може спрацювати – насильство легітимне і шляхетне має всі шанси перемогти насильство приховане й підступне, оскільки саме перше і є владою.

Реальна демократія переможе будь-якого ворога, якщо зможе «переступити» ідеалістичні та утопічні забобони, залишені їй у спадок біполярною епохою. Вона здобуде перемогу не тому, що ідеальна, зразкова, омріяна, а тому що сильна. Через те демократії й панують у сучасному світі, а панування це намагаються оскаржити та підірвати лише у гібридний (підлий) спосіб, остереігаючись прямого зіткнення з ними.

Державність в усі часи була інструментом підтримання соціального порядку і захисту від внутрішніх та зовнішніх загроз. Вона й за умов демократії залишається політичним інститутом з монополічним правом на легітимне застосування насильства у відповідних адміністративно-територіальних межах. Демократія не передбачає зміни природи цього інституту, вона потребує лише специфічних (демократичних) форм державної влади та джерел її легітимації. Тому демократична держава – це так само інституційний інструмент підтримання порядку та захисту від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Гібридна агресія передусім спрямована проти цінностей. Її мета – деморалізувати громадян, підірвати їхню лояльність, посіяти серед них зневіру й паніку, спричинивши у такий спосіб розлад та руйнацію всіх соціальних інституцій, у тому числі інституції державності. Держава також повинна захищати цінності суспільства, і якщо суспільство демократичне, то йдеться про захист саме демократичних цінностей. Держава є своєрідним «сторожем», який охороняє все, що йому наказано охороняти: за умов авторитаризму – авторитаризм та відповідні йому ціннісні системи; за умов демократії – демократію та відповідні їй ціннісні системи. Гібридна агресія є викликом передусім інституту державності – викликом одній із його одвічних функцій, яку він завжди виконував незалежно від типу суспільного ладу чи політичного режиму.

Держава, неспроможна гарантувати своїм громадянам безпеку, зокрема, захистивши сповідувані ними цінності від ідеологічних та інформаційних нападів гібридного агресора, стає непотрібною

і за умов демократії. Тому саме вона повинна дати відсіч цьому агресору, використовуючи і його методи. Безперечно, опускатися до рівня гібридного нападника не слід, однак позбавляти його можливості пережити почуття своїх жертв також не варто.

Перебіг і наслідки глобальної війни проти цінностей значною мірою залежать від культурно-ідеологічної та політико-культурної ситуації у світі загалом та у провідних світових потугах зокрема. Вплив цієї ситуації на глобальну політику фахово проаналізований у працях академіка В. Горбуліна. Перша половина минулого століття, особливо період між світовими війнами, у ціннісно-духовному аспекті кваліфікувалася як «повстання мас». Йдеться про прискорене, подекуди революційне, розширення обсягів політичної участі – формування політичних систем масової залученості з максимально широкою соціальною базою. Революційні маси активного і водночас недосвідченого населення агресивно втрутилися у сферу політики, позбавивши її залишків витонченого аристократичного елітаризму, спричинивши усереднення, примітивізацію, радикалізацію цієї сфери та створивши передумови для набуття нею тоталітарних форм. Принаймні такою була інтерпретація духовно-історичного змісту тодішніх часів консервативними мислителями.

Сьогодні також можна говорити про активізацію втручання (повернення) мас до сфери політики, однак природа цього втручання дещо інша. Йдеться про своєрідне «обурення обивателів», які вирішили, що ліберальна демократія в тих формах, яких вона набула впродовж останнього історичного часу, недостатньо відображає чи навіть ігнорує їхні інтереси. Що країни прямують «не туди», керівництво займається «не тим», економічні блага розподіляються «не так». Тому це маргіналізоване міщанство так прагне, ігноруючи власні фундаментальні цінності, привести до влади «своїх хлопців» – простих у спілкуванні, з простими рішеннями складних проблем, простими уявленнями про політику. Зловісна перспектива тотальної примітивізації окреслилася в історичному майбутньому євроатлантичної спільноти, і перешкодити втіленню цієї перспективи зможе лише вірність Заходу власним цінностям, нормам, інститутам, які й становлять головну перешкоду на шляху махрового популізму.

Основну критику маргіналізовані високотехнологічною постіндустріальною епохою маси міщанства спрямували проти еліт,

істеблішменту, політичного та креативного класу. На відміну від «повстання мас» минулого століття, «обурення (бродіння) обивателів» має реакційну, а не революційну природу і, вочевидь, не здійснить серйозного впливу на світову історію та світову політику. Однак культурно-ідеологічна, політико-культурна, ціннісно-духовна тенденція, що простежується насамперед на євроатлантичних теренах, – очевидна. І Російська Федерація не втратила слухної для себе нагоди та скористалася цією тенденцією для ведення гібридних воєн проти західних цінностей, норм, інститутів.

РФ, зазначає академік В. Горбулін, справді втручається в політику західних держав – втручається з розмахом, прагнучи її «осідлати». Вона провадить гібридну війну, підживлюючи «обурення обивателів» та підсовуючи їм нових лідерів-популістів, намагаючись водночас максимально скомпрометувати старих, більш конструктивних і розважливих. Кремль прагне стати провокатором, спонсором і, врешті-решт, очільником (через підставних лідерів) псевдоревольюційного походу «простих людей» Заходу проти свого істеблішменту. Новому поколінню кремлівських мрійників Москва знову ввижається центром світового революційного (насправді – реакційного) руху маргіналізованого західного міщанства проти західних цінностей, норм, інститутів, лідерів, а також глобальним «підбурювачем обурення обивателів» та столицею світового махрового популізму. (До речі, в цій столиці й цій країні навіть найменші опозиційні прояви щодо влади жорстоко карають.) Однак будьмо відвертими: ні ресурсного потенціалу, ні ідеологічної привабливості Радянського Союзу Російська Федерація, цей лже-СРСР, не має.

Нині Україна опинилася на перетині історичних шляхів, якими прямує світова спільнота. Вона бореться не лише за свободу українців та державну незалежність, а й за західні цінності, норми, інститути, оскільки це також і її власні цінності, норми, інститути. На думку академіка В. Горбуліна, у своїй боротьбі з кремлівською агресією Україна керується чотирма основними цілями: вистояти у війні; вийти з неї сильнішою; поділитися позитивним досвідом із партнерами й союзниками; об'єднуватися з тими, хто готовий чинити спротив імперському Кремлю. Внесок Української держави в сприяння міжнародній безпеці прискорено зростає – і з власне проблеми вона перетворюється на її вирішення.

Надзвичайно високим є рівень «інтернаціоналізованості» безпекового сектору держави. Адже від вирішення ключових питань національної безпеки України залежить стан безпеки міжнародної як на регіональному, так і на глобальному рівнях. Українська держава захищає західну цивілізацію, оскільки становить її невіддільну частину. Вона і є тим щитом Заходу, загубивши який, той, як давні спартанці, зазнає ганьби і приниження.

Україна – не лише щит, а й попередження. Вона демонструє всім країнам євроатлантичного світу, що може статися, якщо не дати вчасної відповіді Кремлю, і що відбувається, якщо дозволити йому укорінитись у країні: купувати політиків та підкуповувати чиновників; перекроювати на свою (кремлівську) користь інформаційний та бізнесовий простір; засобами агресивної пропаганди «роз'їдати» лояльність громадян та формувати промосковське лобі й промосковську громадську думку.

Україна закликає деяких своїх західних партнерів зняти «рожеві окуляри» й усвідомити, що загроза Заходу з боку Російської Федерації серйозніша, ніж міграційні інвазії, організована злочинність чи навіть ісламський фундаменталізм. Йдеться про смертельну загрозу, оскільки саме загибелі євроатлантичної цивілізації, зокрема ціннісно-духовної, прагне цей ворог.

Україна ціною страждань і жертв набула унікального досвіду протистояння гібридній агресії. Вона стала першою країною, на якій Кремль намагався випробувати цей різновид агресії в повному обсязі. Випробування були не дуже успішними, за винятком Криму, й Українська держава змогла себе захистити, створивши механізми протидії найбільш агресивним проявам кремлівської гібридності й продовживши позиційну боротьбу зі значно сильнішим супротивником. Досвід України не просто заслуговує на увагу – цей унікальний досвід варто ретельно вивчати і тим, хто вже відчув його актуальність, і тим, хто ще не відчув, адже саме з гібридними загрозами світ (і країни євроатлантичної спільноти передусім) матиме справу в найближчій історичній перспективі.

Захід спостерігає за українською боротьбою, і для України вкрай важливо продемонструвати свою здатність самотужки себе захистити – здатність самостійно створити не лише сучасні й боєздатні Збройні Сили, а й всеосяжну систему протидії гібридним загрозам. Україна вже усвідомила цінність сили. Однак силу

цінностей вона усвідомила ще більшою мірою, адже саме від ціннісної згуртованості, лояльності й патріотизму громадян залежить стійкість держави в збройних конфліктах та спроможність протистояти гібридним загрозам.

1.2. НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА: ІСТОРИЧНА УНІКАЛЬНІСТЬ І ТЕОРЕТИЧНА УНІВЕРСАЛЬНІСТЬ

Міжнародне значення українсько-російської війни важко переоцінити, однак її історичне значення набагато більше, хоча й стане очевидним лише згодом. Проте вже сьогодні маємо всі підстави стверджувати, що йдеться про один із вузлових моментів «зламу лінійності», який цілком заслуговує на порівняння з руйнуванням Берлінського муру; Балканським конфліктом; очоленою Сполученими Штатами боротьбою зі світовим тероризмом; падінням світських диктаторських режимів у арабському світі з подальшою ерозією частини близькосхідних державностей під дією великодержавного втручання й ісламського фундаменталізму та подальшим загостренням міжнародних відносин на Близькому Сході. Українські події за своїм масштабом не поступаються зазначеним вище, а за системними наслідками для міжнародних відносин, можливо, навіть їх переважають.

Україна разом з усім пострадянським простором стала одним із тих місць сучасного світу, де виявилася багатоваріантність історії, і саме в цій центрально-східноєвропейській країні простежуються не лише його майбутні обриси, а й альтернативні образи. Україна демонструє позитивні та негативні сценарії подальшого світового розвитку, що робить український історичний досвід останніх років дуже повчальним. Вона стала не лише точкою розгалуження історичних шляхів, а й своєрідним «дзеркалом історії», в якому проглядаються обриси майбутнього.

Способи й наслідки вирішення «української кризи» (точніше – міжнародної кризи навколо України, спричиненої агресією Російської Федерації) матимуть велике значення для подальшої історії міжнародних відносин, суттєво вплинувши на сучасний світовий порядок чи навіть ставши одним із чинників його реорганізації. Йдеться не про національний егоцентризм чи перебільшення свого історичного значення в сучасних міжнародних відносинах;

а про вибір самої історії, який часто буває «сліпим». Можливо, краще б Україну оминула така історична доля. Опинитися на перетині шляхів історії так само небезпечно, як і народитись у часи змін. Водночас вибір долі слід поважати, оскільки він відкриває шлях до державної й національної величі, причому саме відкриває, а решта залежить від якостей власне народу та його очільників.

Сучасні (постбіполярні) міжнародні відносини зі стадії протоформування переходять у стадію формування остаточного – історично чергова міжнародна система набуває довершеності. Стадія системної невизначеності у світовій політиці добігає кінця. Нині, у цей історичний період, обриси сучасної системи міжнародних відносин перетворюються на її риси. Такі системи ніколи не виникають одразу – вони апробуються на рівні протоформ у різних регіональних та функціональних сферах міжнародних відносин. Наприклад, перша глобальна система цих відносин – система «балансу сил», що існувала між Тридцятирічною й Першою світовою війнами, – спочатку була апробована в ренесансній Італії, де сформувалася значна частина принципів, методів, інституцій зазначеної системної формації.

Можливо, пострадянський простір відіграє сьогодні роль однієї з «історичних лабораторій» (чи «випробувальних майданчиків історії»), у якій виробляються й тестуються організаційні структури та ідейні засади сучасної системи міжнародних відносин. Ця система формується від часів падіння Берлінського муру, минули принаймні два етапи її історичної еволюції. Проте саме сьогодні (зокрема, й на теренах колишнього Радянського Союзу) вона напрацьовує ті довершені форми, які й укорінять її в історії.

Таким чином, на пострадянському просторі (передусім в Україні) відбувається своєрідний історичний експеримент, коли вирішується питання, яким бути світу майбутнього: більш-менш контрольованим хаосом – «інституціоналізованим безладом», «новим раннім середньовіччям», «постапокаліптичною антиутопією» – з окремими «острівцями» стабільності, що поволі у цьому хаосі розчиняються; конфліктною й деструктивною багатополарністю, яка позбавить людство значної частки його економіко-технологічних здобутків, породивши нетерпимий і насильницький світ «джихадів та хрестових походів» і «війни всіх проти всіх»; динамічним, гуманним, плюралістичним міжнародним

суспільством, що формується навколо євроатлантичної спільноти, долаючи безлад, ненависть, відчуження.

Глобальне антагоністичне кільце воєн, конфліктів, криз поволі звужується, геостратегічно заблоковуючи глобальний «центр сил» – євроатлантичну спільноту. Тліють Балкани, палає Близький Схід, полум'я конфліктності перекинулося на схід України. Загроза глобальної кризи й хаосу, що дедалі більше актуалізується, породжує потребу в етиці глобальної відповідальності, яку належить сповідувати всім цивілізованим державам і державним діячам, а надто країнам – лідерам сучасного світу, які мають достатній економічний, політичний, технологічний потенціал, аби змінити його на краще. Нині відбувається ерозія світового порядку під дією зростаючої кількості регіональних конфліктів, які небезпечно зливаються в один глобальний конфліктний вузол, руйнуючи принципи та структури соціального існування на його базових рівнях – локальному, національному, міжнародному.

Дедалі більш очевидною стає гостра потреба усього світу в глобальному лідерстві – рішучому, мудрому, відповідальному. Лідери «світу цього» повинні взяти на себе відповідальність за нього, а не «перезавантажувати» та умиряють агресора; руйнувати відсталі й периферійні диктаторські режими, підриваючи національні державності та регіональну стабільність і плодючі загрози, які багаторазово переважають шкоду, завдану цими режимами своїм і решті народів. Сучасність в усіх її аспектах є витвором євроатлантичної цивілізації. Саме в такий спосіб країни цієї цивілізації створили для себе безпечне й комфортне міжнародне середовище, адаптація до якого вимагає великих зусиль і подолання багатьох труднощів (доволі часто – самоподолання) навіть від союзників і прихильників Заходу. Останні потребують підтримки й розуміння, а подекуди й поблажливості, оскільки далеко не всі з них спроможні негайно втілити у своє соціальне життя високі стандарти євроатлантичного світу – їм потрібен адаптаційний період. Зрозуміло, що у різних держав і народів цей період матиме різну тривалість та буде більш або менш складним. Проте увесь цей час вони потребуватимуть дієвого захисту, реальної підтримки і щирого розуміння від країн, які вони вважають союзниками та обрали своїм інтеграційним і безпековим орієнтиром, – країн євроатлантичної спільноти.

Нині Україна пожинає гіркі плоди попереднього двадцятип'ятирічного розвитку, що призвів до формування олігархічної суспільної системи, яка паразитувала на радянському спадкові, імітувала ринкові й демократичні процедури та інститути, поляризувала українське суспільство, загальмувала розвиток середнього класу, деформувала політичну культуру, створила залежну й безініціативну зовнішню політику, підірвала потенціал Збройних Сил. Така соціальна система виявилася неспроможною витримати потужний зовнішній удар, який їй було завдано кремлівською агресією. Докорінна перебудова цієї системи є першою передумовою остаточної перемоги над агресором та відновлення територіальної цілісності й державного суверенітету. Водночас слід усвідомити, що суспільні устрої, які формуються десятиліттями, не руйнуються впродовж одного-двох років. Міцний і динамічний середній клас, глибоко вкорінені демократичні цінності, максимально ефективна й легітимна державно-адміністративна та політична системи – ось головні вороги олігархії, що не руйнується вибірковими репресіями проти найбільш одіозних олігархів, хоч якими бажаними ці репресії були для їх конкурентів та зубожілого населення.

Історія української державності останніх 25 років є більш повчальною, ніж успішною. Втім, відродження до історичного і державного життя великої східноєвропейської нації може вважатися успіхом, причому не лише цієї нації, а й усієї Європи. Таке відродження є тривалим і суперечливим шляхом з безліччю перешкод, роздоріж, поворотних пунктів. У світі знайдеться дуже мало народів (якщо знайдеться взагалі), які могли б стверджувати, що початкові періоди їхнього історичного існування були цілком успішними й безпроблемними. Головним негативним наслідком першого етапу новітнього українського державотворення стало формування олігархічного суспільного устрою, який не лише законсервував більшість проблем з «радянського спадку», а й створив нові, вже «пострадянські», проблеми.

Олігархія є вкрай нестабільною і слабкою соціальною системою. Олігархічні держави й суспільства вирізняються низькою конкурентоспроможністю на міжнародній арені. Вони також є привабливими жертвами для агресора, оскільки через свою внутрішню слабкість та зовнішню залежність не здатні на ефективний опір.

І саме російська агресія продемонструвала більшість недоліків суспільного устрою сучасної України. Олігархії не «тримають» удар іззовні, а їх участь у збройних конфліктах зазвичай доводить необхідність демонтажу цього різновиду соціальної системи. Війна доволі часто дає можливість відокремити минуле від майбутнього, перетнути історичний рубіж, постаючи пороговою подією в історії більшості народів світу. Українсько-російський збройний конфлікт саме й ознаменував початок нового етапу державотворчого процесу в Україні.

Олігархічний устрій спричиняє історичний регрес і суспільну деградацію. Однак власне загроза олігархізації зберігатиметься завжди, нависаючи над усіма ринковими демократіями – від найпотужніших до найслабших. Нині розпочинається наступний етап розбудови новітньої Української держави – складний і тривалий. Подолання олігархічного устрою стає головним історичним завданням цього етапу, який вважатиметься завершеним лише тоді, коли буде створено потужну державність та ефективну ринкову демократію з динамічним і впливовим середнім класом та глибоко вкоріненими демократичними цінностями.

Корупція є базовим механізмом олігархічного устрою, а не маргінальним явищем, яке більшою або меншою мірою притаманне усім державам і суспільствам. Україна вже стала на шлях боротьби з цим ганебним та руйнівним явищем, хоча вже нині очевидно, що він буде довгим. Головне – не намагатися завершити все якнайшвидше на угоду власному населенню та західним партнерам, а послідовно й безповоротно демонтувати олігархічний суспільний устрій, який неспроможний існувати без корупціонерів, масово їх продукуючи й репродукуючи.

Внутрішньополітичні проблеми країн не можуть вважатися підставою для ненадання їм належної підтримки й допомоги в разі, якщо вони стануть об'єктами зовнішньої агресії. Також ці проблеми не повинні затьмарювати суто міжнародні питання, пов'язані з підтримкою глобального та регіонального миру й безпеки; реакцією на геополітичні виклики та реалізацією геостратегічних імперативів державами євроатлантичної спільноти. Роль провідних держав Заходу (передусім Сполучених Штатів) у підтриманні міжнародного порядку залишається вирішальною, а можливі наслідки падіння цього порядку простежуються вже

нині на пострадянському, близькосхідному та балканському геополітичному просторах. Виконати зазначену роль повною мірою вони зможуть лише тоді, коли матимуть надійних союзників, при цьому поважаючи їхні національні інтереси, толеруючи внутрішні проблеми, допомагаючи ці проблеми вирішувати; а також тоді, коли матимуть тверезе (реалістичне) і стратегічне (далекосяжне) бачення світових справ – без ілюзій, упереджень, стереотипів та егоїстичної кон'юнктурної близькості.

Кожен західний стратег повинен чітко уявляти собі антагоністичну дугу, що вже формується на південному сході євроатлантичного світу, передусім зусиллями очільників Кремля, з метою дестабілізації цього світу, підриву його економічного й технологічного потенціалу, обмеження зовнішньополітичних спроможностей країн Заходу та унеможливлення їх повноцінної геостратегічної самореалізації за південним і східним векторами. Таким чином, Євросоюз і Північноатлантичний альянс опинилися перед загрозою «втрати» частини зовнішнього середовища – загрозою його «критичного утинання». У загальносоціологічному аспекті така зовнішньопросторова деформація неминуче спотворює власне «соціальний організм», позбавляє його простору (передусім геополітичного) для розвитку. Така деформація може спіткати й народи та держави євроатлантичного світу, якщо їм забракне лідерських амбіцій та стратегічної волі, щоб зберегти ними ж створений світовий порядок.

Антагоністична дуга на південно-східних рубежах Євросоюзу і Північноатлантичного альянсу може й не палати постійно (бути «стіною вогню»). Для ізолювання та дестабілізації євроатлантичного світу і сковування зовнішньополітичної активності провідних країн Заходу достатньо, аби ця дуга спалахувала час від часу в тому чи іншому своєму сегменті (пострадянсько-східно-європейському, близькосхідному, балканському). Власне, саме цього й намагатиметься досягти Російська Федерація з її деструктивною диверсійно-підривною зовнішньою політикою та обмеженим державним потенціалом – пересуваючись «перебіжками» між країнами й регіонами, швидко атакувати і швидко відступати, маневрувати й змінювати напрямки удару. Ця пострадянська держава-диверсант маневруватиме й підриватиме мир та стабільність у країнах і регіонах, прилеглих до євроатлантичної

спільноти, допоки не наразиться на справжню контрдиверсійну операцію набагато потужніших від неї країн Заходу та їхніх союзників. Успішне здійснення такої операції передбачає обов'язкове дотримання двох настанов: по-перше, не дозволити диверсанту швидко втекти; по-друге, затримати і максимально жорстоко його покарати, як це зазвичай і буває з диверсантами під час бойових дій, змусивши показово відповісти за підривно діяльність.

Кожен західний стратег повинен чітко усвідомлювати всі наслідки геополітичного заблокування (часткової ізоляції) євроатлантичної спільноти: палаюча периферія і війни на кордонах; зростання військових витрат та воєнних втрат унаслідок операцій з підтримання чи встановлення миру, які неминуче доведеться здійснювати; потоки біженців, ускладнення суспільно-економічної ситуації, уповільнення темпів розвитку економіки; поступове перетворення євроатлантичного світу на фортецю в облозі, що рано чи пізно призведе до обмеження прав і свобод, ослаблення демократії, спалаху ксенофобії, нетерпимості, культурного ізоляціонізму та відмови (принаймні часткової) від ціннісного плюралізму. Таким чином, демократія опиняється під загрозою як в усьому світі, так і в тих країнах, з яких вона походить та поширюється. Унаслідок геополітичного заблокування євроатлантичної спільноти людство може втратити гуманістичну ціннісно-системну альтернативу своєї історичної еволюції, потонувши в ненависті, нетерпимості, насильстві. Брак лідерства породжує хаос, який є сприятливим середовищем для імперіалізму та фундаменталізму – двох взаємопов'язаних загроз, що генерують і посилюють одна одну.

Геополітичні чинники продовжують впливати і на постбіполярні міжнародні відносини, хоча сила цього впливу дещо ослабла внаслідок технологічного прогресу. Безперечно, технології дають можливість «долати простір», проте водночас вони надають додатковий інструмент у боротьбі за нього. Загалом хоч яким буде ставлення до геополітики як науки чи способу осмислення міжнародних відносин, зовнішньополітичний дискурс будь-якої країни неминуче міститиме певні геополітичні міркування. Однак для великих держав, що вже мають статус глобального чи регіонального лідера або ж прагнуть його досягти, ці міркування є визначальними. Контроль провідних держав євроатлантичної спільноти

(передусім Сполучених Штатів) над ключовими регіональними елементами геополітичної структури світу, а серед цих елементів – і пострадянський, і близькосхідний, і балканський простори, є найпершою умовою його стабільності, в якій держави Заходу зацікавлені не менше, ніж країни та народи, що стали жертвами агресії й дестабілізації.

Російська Федерація позбавлена достатнього потенціалу, аби домінувати на південно-східних рубежах Євросоюзу та Північноатлантичного альянсу – такого потенціалу не мали навіть імперія Романових і Радянський Союз. Тому задля підвищення свого статусу в міжнародних відносинах вона прийняла геостратегічне рішення ці рубежі «підпалити», перетворивши на перманентні конфліктні зони. Підтримання миру й стабільності на пострадянському, як і на близькосхідному та балканському геополітичному просторах, є важливою передумовою комфортного існування та подальшого розвитку не лише країн і народів цих теренів, а й країн та народів євроатлантичної спільноти.

Кожен західний стратег повинен визначитися, що робити з усіма цими нововиниклими квазідержавними утвореннями на кшталт «Придністровської республіки», «ЛНР/ДНР-ОРДЛО», Абхазії та Південної Осетії і рештою таких «висипів» на «політичному тілі» світової спільноти. Сучасний світ постав перед загрозою тотальної інституційної фрагментації внаслідок ерозії одного з базових інститутів світової спільноти – інституту «національної державності». Що більше національних держав буде підірвано, делегітимізовано, позбавлено прав і можливостей для подальшого розвитку, то більше міжнародні відносини занурюватимуться в безлад, який є ідеальним живильним середовищем для імперіалізму й фундаменталізму. Зокрема, потужні національні державності народів пострадянського простору можуть створити одну з головних перешкод на шляху новітніх кремлівських «стратегів».

На сьогодні жоден наднаціональний інституційний механізм у жодному регіоні сучасного світу не здатен замінити чи підмінити інститут національної держави. Глобалістські байки про застарілість цього інституту та його перманентну кризу остаточно зруйновано війнами й конфліктами на балканському, близькосхідному, пострадянському просторах. Жоден імперіаліст і жоден фундаменталіст не проіснував би тривалий час у політичному середовищі,

структурованому потужними, ефективними, легітимними національними державами, об'єднаними у дієздатні безпекові та інтеграційні блоки. І саме РФ сповідує згубну для решти світової спільноти зовнішньополітичну стратегію, руйнуючи державності інших народів, заохочуючи терористичний сепаратизм, плодячи дрібні, нежиттєздатні, сателітні квазідержавні утворення.

Нині Російська Федерація, провокує й живить локальні конфлікти на прилеглих до неї пострадянських, близькосхідних, балканських теренах. Вона діє винятково деструктивним чином, оскільки не має достатнього потенціалу, аби здійснювати конструктивну зовнішню політику, спрямовану на творення максимально стабільної, мирної, гуманної і справедливої міжнародної системи. Російська Федерація здатна лише підривати регіональні та глобальний порядки, провокуючи й живлячи конфлікти як безпосередньо, так і опосередковано, користуючись уже існуючими конфліктними осередками та зовнішньополітичними помилками провідних країн євроатлантичної спільноти. Роль цього пострадянського державного утворення, що безпідставно призначило себе нащадком відмерлих імперій і наддержав, вкрай деструктивна. Російська Федерація, з огляду на ресурсну слабкість і ціннісну непривабливість, неспроможна бути одним із полюсів глобальної владно-силової конфігурації, а свій міжнародний статус вона здатна підтримати, лише сіючи хаос і підриваючи потенціал інших держав. Ця (одна з багатьох) пострадянська держава виявилася одночасно ураженою і манією величі, і манією переслідування, а глибокі морально-психічні травми неминуче породжують поведінкову деструкцію. Такі травми спричинені не лише історичним спадком («біографією» держави і народу), а й нинішньою невідповідністю між обмеженими зовнішньополітичними ресурсами і безмежними зовнішньополітичними амбіціями.

Сьогодні неможливо уявити хоча б одного притомного німецького політика, який би стверджував, що падіння Третього Рейху було найбільшою геополітичною катастрофою минулого століття. Тому цілком природно виникає питання: чи зможе демократичне, відкрите й толерантне українське суспільство знайти спільну мову й примиритись із морально хворим російським суспільством. Щирий і дружній діалог із Російською Федерацією можливий лише після її морально-політичного одужання – після

реальної «перестройки» цієї пострадянської країни і перетворення на справді демократичну спільноту дійсно вільних громадян та справді федеративну (а можливо, й конфедеративну – це вирішувати самим росіянам) спільноту дійсно вільних народів. Сьогодні ж ці громадяни й ці народи – лише «гарматне м'ясо» в імперських авантюрах Кремля.

Особливо тяжка історична доля спіткала національні меншини й малі народи Російської Федерації. Вони безжально використовуються Кремлем у роздмуханих ним же локальних конфліктах і війнах, передусім на теренах сусідніх держав. Досить згадати сумну й криваву долю козацьких етносів Росії та неросійських іноетнічних малих народів, які внаслідок репресій позбавлені можливостей боротися за власні політичні права в Російській Федерації, негативно (на біду сусіднім державам) компенсуючи свій упосліджений статус у цій пострадянській країні участю в зовнішньополітичних авантюрах імперської Москви.

Очевидно, що в сучасних міжнародних відносинах Україна не відіграє визначальної ролі. Вона може лише слугувати прикладом і попередженням, демонструючи своєю стійкістю в обороні справжні загрози глобальному миру та безпеці, викриваючи ці загрози й акцентуючи на них, даючи можливість цивілізованим та миролюбним державам євроатлантичного світу підготуватися до відсічі. Зрозуміло, що навіть для того, аби бути прикладом, попередженням, форпостом, Україна потребує значно більшої підтримки, ніж та, яку вона нині отримує від країн, яких вважає своїми союзниками. Головне – ця підтримка має бути щирою і справді союзницькою. Українські національні інтереси заслуговують на повагу не менше, ніж національні інтереси будь-якої іншої країни.

Зокрема, для України важливо не стати об'єктом міжнародного тиску і примусу до миру з агресором та колабораціоністами під гаслом «негайних реформ і подолання корупції». Йдеться про можливу підміну понять та зміщення акцентів, коли, наприклад, санкції з агресора знімають через те, що його жертва корумпована і недостатньо реформована. Кожна миролюбна і відповідальна держава повинна протидіяти агресії, навіть якщо суспільний устрій країни – об'єкта цієї агресії не відповідає якимось високим, а можливо, й завищеним стандартам.

Сьогодні потужні країни євроатлантичної спільноти очікують на реформи і подолання корупції в Україні. Водночас численні жертви імперських агресій та зростаючого глобального хаосу, серед яких і багатостраждальний український народ, очікують на реальну підтримку, дієвий захист і відповідальне лідерство.

Історія працює на утиснення й урізання територій євразійських «імперій зла»: Радянський Союз був меншим, ніж імперія Романових, а сучасна РФ значно менша від СРСР. Якою буде Росія майбутнього, сказати важко, оскільки йдеться про непередбачувану державу та уражений ірраціональною ненавистю народ, який несе свою частку морально-політичної відповідальності за імперіалістичну зовнішню політику цієї держави. Історичні сили не діють анонімно, як сили природи, а вирок історії повинен виконати хтось конкретно історичний. Нині зупинити чергову війну імперської Москви проти цивілізованого людства можуть лише потужні миролюбні демократії євроатлантичної спільноти та їх об'єднання.

Зрозуміло, що дописати останню сторінку історії кремлівського імперіалізму самотужки Українській державі буде важко. Світ очікує на відповідальне лідерство, а не потурання агресору та його умиротворення коштом жертви. Ключі до вирішення більшості критичних проблем людства та його демократична перспектива перебувають у руках провідних країн євроатлантичної спільноти. Українська держава може лише скромно посприяти цим миротворчим зусиллям глобального масштабу.

Врешті-решт, не Україна виплекала («перезавантажила») нинішніх кремлівських імперців-авантюристів, надаючи їм час та можливість переозброїтись і розбагатіти, не помічаючи зростання в надрах російського суспільства ксенофобного озлоблення та шовіністичної агресивності. Російська Федерація перетворила пострадянський простір на конфліктогенну зону глобального масштабу не тому, що вона настільки потужна, а тому, що їй було дозволено це зробити. Новітній кремлівський імперіалізм виник не за одну мить – він формувався впродовж десятиліть, і жодної серйозної спроби зупинити це формування не було зроблено. Навпаки! Російська Федерація сприймалася провідними державами світу не як потенційна загроза миру й безпеці, а як цілком адекватний член світової спільноти чи навіть як один

із її лідерів. Отак і відбулося «перезавантаження» кремлівського імперіалізму.

Так само, не Україна роками спостерігала за міжетнічними конфліктами та проявами регіонального імперіалізму на Балканах, проводячи затяжні й неефективні переговори, так і не знайшовши збалансованого та загальноприйнятого вирішення чергової балканської кризи, залишивши історично відкритою можливість її наступного загострення. Балкани під дією зовнішньої провокації можуть знову запалати. Це замкне антагоністичну дугу на південному сході євроатлантичної спільноти та вкрай ускладнить виконання нею порядкутворчої й умиротворювальної ролі в сучасних міжнародних відносинах.

Нарешті, не Україна занурила в хаос Близький Схід, руйнуючи не стільки автократичні диктаторські режими, скільки державності близькосхідних народів. Таким чином замість демократизації євроатлантична спільнота отримала загальну дестабілізацію в регіоні, спалах войовничого фундаменталізму та міжнародного тероризму, потоки біженців і низку гуманітарних катастроф, а Російська Федерація – ще один геополітичний «полігон» для реалізації своєї деструктивної зовнішньої політики.

Проголошене одразу після падіння біполярності «завершення історії» так і не відбулося. Війни, революції, кризи й надалі чинять свій руйнівний, а подекуди рушійний вплив на соціальну еволюцію та міжнародне життя людства. Причому вплив цей багаторазово множується глобальними інтеграційними процесами, які зробили сучасний світ настільки взаємозалежним, що навіть найвіддаленіші конфлікти відлунують у його найбагатших і найстабільніших частинах. Ілюзії, утопії, оптимістичні мрії, породжені закінченням холодної війни, поволі відходять у світ ідей, натомість так само поволі до політичної практики повертається реалізм, що ґрунтується на виваженому й тверезому баченні світових справ; повазі власних і чужих інтересів; готовності як до дипломатичного компромісу, так і до безкомпромісного збройного самозахисту; ідеях «балансу сил», цінностях гуманізму і ціннісному плюралізмові.

Сучасний світ містить одразу кілька історичних зрізів. Йдеться про залишки попередніх епох та відповідні їм типи міжнародних відносин. Жодна епоха не зникає безслідно, залишаючись у референтних собі практиках і традиціях. Міжнародні відносини

в одних регіонах нагадують часи жорсткої міждержавної конкуренції доби «балансу сил»; в інших – часи релігійних воєн та біполярного ідеологічного протистояння; у деяких – ще давніші часи міжплемінної боротьби етносів або ж середньовічного плюралізму суверенітетів та владної децентралізації. Нарешті, частина держав і народів досягли миру, стабільності й багатства в рамках інтеграційних об'єднань і систем колективної безпеки. Йдеться про співіснування в сучасних міжнародних відносинах постісторичного, історичного й навіть доісторичного світів. Головне, аби це співіснування було максимально мирним.

Одним із сценаріїв такого співіснування є еволюційне формування навколо євроатлантичної спільноти міжнародного суспільства – гуманного, динамічного, миролюбного. Водночас імовірність змішування цих світів в одному конфліктному вузлі також не слід відкидати. Історія може повернутися, причому в своїх найгірших формах.

Серйозну загрозу глобальному миру й безпеці становить відродження архаїчних зразків міжнародних відносин і зовнішньої політики, що ґрунтуються на зневазі, насильстві, властолюбстві. Серед цих зразків особливо небезпечними слід вважати імперіалізм, колоніалізм, великі міждержавні війни, ідеологічну й релігійну нетерпимість. Сукупна дія всієї цієї штучно поверненої до життя архаїки може поставити людство перед уже напівзабutoю загрозою нової світової війни. Така реанімація агресивних і насильницьких архаїчних форм міжнародних відносин і зовнішньої політики відбувається на пострадянських теренах та в континентальній Євразії. Сучасна Україна протистоїть силам імперської реакції й релігійно-ідеологічного фундаменталізму, що підносить її, здавалося б, суто зовнішньополітичну роль стримування російського імперіалізму до рівня історичної місії – обов'язку перед «об'єднаною Європою» і євроатлантичним світом.

Сучасність кидає виклики, які лише частково вкладаються у вироблені раніше загальні уявлення. Вічні істини також потребують періодичного оновлення. Тож і нинішній етап українського державотворення якісно відрізняється від попередніх передусім своїм міжнародним контекстом, що робить більшість історичних аналогій слабкими. Сучасні міжнародні відносини системно відмінні від міжнародних відносин початку минулого століття. Нинішній

світ не виснажений світовою війною – він «розбещений» відсутністю масштабних бойових дій. Головним чином це стосується його євроатлантичного осердя. Відомо, що мир може деморалізувати не менше, ніж війна, яка неминуче розпочнеться. Сучасність потребує осмислення, аби зрозуміти ті загрози, які вона несе, – побачити джерела й спрогнозувати наслідки нових воєн.

Події на українському Донбасі та пострадянському просторі загалом започаткували новий етап історичної еволюції сучасних міжнародних відносин, який може виявитися більш деструктивним, конфліктним і навіть руйнівним, ніж попередні. Сьогодні світова спільнота постала перед справжнім вибором, перебуваючи в точці історичної та стратегічної невизначеності. Попередні ж етапи розвитку сучасних міжнародних відносин були пре-детерміновані досвідом і спадком біполярних часів, а також позицією провідних учасників цих відносин. У палаючому Донбасі й воюючій Україні історія продемонструвала свою багатоваріантність, остаточно звільнивши людство від комфортних уявлень про її «завершення».

Українська держава опинилася на перетині історичних шляхів, перебуваючи між викликами минулого і закликм майбутнього. Труднощі й помилки попереднього етапу державотворення загрозливо поєдналися зі спалахом інспірованого й підтримуваного ззовні сепаратизму, який не має жодного стосунку до регіональних потреб і регіональної ідентичності, постаючи безмовним інструментом імперської мегаломанії Російської Федерації – радше колабораціонізмом, ніж сепаратизмом. Головна мета сил зовнішньої і внутрішньої реакції полягає в тому, щоб позбавити Україну історичного майбутнього та стратегічних перспектив – перешкодити українській державності утвердитися в її природному європейському статусі й перетворитися на впливовий чинник європейської політики і європейського інтеграційного будівництва, уособленого Євросоюзом та захищеного Північноатлантичним альянсом.

Пострадянський простір прискорено трансформується в конфліктну зону перманентної нестабільності, реанімуючи до міжнародного життя такі небезпечні явища, як імперіалізм, великі міждержавні війни, економічний колоніалізм, ідеологічне протистояння. Існує загроза перетворення цього простору на чинник глобальної деструкції, що надсилає руйнівні імпульси до інших країн та регіонів, підриваючи мир і стабільність решти світу. Питання

умиротворення та впорядкування пострадянського простору миттєво увійшло до «порядку денного» глобальної безпеки, багаторазово підвищивши міжнародну роль України як головної перешкоди на шляху імперської експансії зі Сходу та провідного регіонального миротворця в майбутньому.

Сучасний етап українського державотворення й загальносуспільного відродження потребує вироблення нових історичних бачень та стратегічних орієнтирів, а також оновлення уявлень про національну безпеку. Міжнародне середовище України стає дедалі агресивнішим, що негативно відтінюється накопиченням внутрішніх проблем, загострюючи ключове питання – питання державної незалежності. Перший етап новітнього українського державотворення відбувався за мирних і сприятливих зовнішніх умов, якими не вдалося повною мірою скористатися через низку внутрішніх стримуючих чинників: низький рівень державного управління, корупція, слабкість стратегічного мислення, вибір на користь екстенсивних і споживацьких моделей суспільного розвитку, нехтування проблематикою науково-технологічного розвитку. Негативну деморалізуючу роль відіграли також вади політичної культури та брак історичного досвіду – українці почали вважати, що мир триватиме довіку, а війна не розпочнеться ніколи.

Однією з базових суперечностей соціальної практики й соціального дискурсу є суперечність подієвої унікальності історії та поняттєвої універсальності мислення – суперечність ідеї «неповторності» й ідеї «повторюваності»; ідеї «динаміки» та ідеї «статичності»; ідеї «історії» й ідеї «системи». Йдеться про визначальну гносеологічну проблему суспільного мислення, яка не має остаточного вирішення (а лише низку діалектичних паліативів), спрямовуючи це мислення й окреслюючи його межі. Ключові питання гносеології співвідносяться з ключовими питаннями суспільного життя: конфігурація основних ідейних систем відповідає конфігурації основних соціальних сил. Це положення «соціології знань» знайшло своє відображення і в стратегічному мисленні.

Одвічна суперечність теоретичної універсальності й історичної унікальності безпосередньо стосується безпекового дискурсу та безпекової практики. Існує суперечність між прагненням (радше – спокусою) створити універсальну й довершену «формулу

безпеки» та усвідомленням цілковитої «відкритості» історії в майбутнє, яка стосується й безпекової сфери, передбачаючи появу нових історичних подій і зростаючу подієву «насиченість» історичного процесу. Найбільшу загрозу для національної безпеки становлять неочікувані небезпеки. І саме вони чигають на кожному зламі історії, яка постає невичерпним джерелом цих небезпек.

Становище (у тому числі міжнародне) сучасної Української держави є історично унікальним, як і стратегічні виклики, що нині перед нею постали. Тому звертатися до історії слід вкрай обережно, усвідомлюючи, що жоден приклад минулих подій ніколи цілком не накладеться на події сучасні. Конгруентних історичних зразків просто не існує, однак саме їх відмінність породжує компаративістику, тобто суто пізнавальне прагнення порівнювати й узагальнювати.

Історичні аналогії зазвичай є хибними, викликаючи заперечення й сумніви. Так, коли сьогодні в Україні говорять про загрозу анархії й отаманщини, згадуючи часи визвольних змагань початку минулого століття, то чомусь ігноруються приклади зради народних інтересів правлячою верхівкою (зокрема, козацько-старшинською) на користь іноземних завойовників з попередніх періодів історії України. Корумпованість і корисливість державного керівництва, його неспроможність піднятися до усвідомлення *bonum commune communitatis* та розуміння *raison d'etat* становлять не меншу загрозу, ніж анархічність, охлократизм і недостатній патріотизм народних мас.

Події українсько-російської війни також спонукають до пошуку історичних аналогій. У цих подіях є щось від «мюнхенської змови» напередодні Другої світової війни, коли великі західні демократії пожертвували малою центральноєвропейською демократією, аби умиритворити тоталітарного агресора. Певною мірою, особливо якщо взяти до уваги регіональний (пострадянський) контекст, збройний конфлікт України й Російської Федерації має певні аналогії з Балканськими війнами, що тривали в переддень Першої світової війни. Держави тогочасних Балкан воювали проти регіонального домінування за встановлення регіонального «балансу сил». Власне ж Балканські війни були локальним відображенням протистояння великих європейських держав, яке незабаром трансформувалося в збройний конфлікт глобального масштабу.

Обидві ці історичні аналогії приблизні й часткові: «нового Мюнхена», через впертий і тривалий опір України російським агресорам та відносно жорстку позицію Заходу (передусім Сполучених Штатів), поки що не відбулося. Чогось схожого на Балканські війни також не сталося, оскільки народи пострадянського простору ще політично не прокинулись і не готові до колективної протидії імперським зазіханням Російської Федерації. Сьогодні на таку протидію спромоглась лише Україна. Крім того, обидві ці аналогії досить зловісні, оскільки йдеться про передень Першої і Другої світових воєн. Остання чверть століття історії України сформувала цілком новий досвід, збагативши наше знання про себе та зміцнивши політичну ідентичність.

Отже, у безпековому дискурсі наявні дві основні загрози національній безпеці – загрози епістемні за своєю природою, які, однак, становлять серйозну небезпеку для ефективного функціонування держави на міжнародній арені, безпосередньо стосуючись зовнішньополітичної практики. Йдеться, по-перше, про заздалегідь приречену спробу і водночас постійну спокусу створити універсальну «формулу безпеки» на всі часи й для всіх народів; по-друге, про спробу радикальної відмови від будь-яких узагальнень та теоретизувань і «розчинення» в потоці історії, що передбачає сприйняття кожного нового безпекового виклику як чогось цілковито унікального й недосяжного для розуміння засобом тих чи інших теоретичних форм та пізнавальних схем стратегічного мислення. Помилка немінуча в обох випадках, а більш-менш адекватне рішення у царині стратегії завжди часткове – воно і виважене, і обмежене (перша якість передбачає другу), перебуваючи десь між крайнім історизмом і крайнім догматизмом.

Історія вчить, однак історичне знання (досвід) – вичерпне й недосконале, воно має властивість забуватись і потребує доповнення теоретичними пізнавальними формами.

Революційна велич козацько-селянської визвольної війни XVII ст., яка органічно увійшла до першої хвилі буржуазних революцій у Європі (разом із голландською та англійською); втрати і здобутки визвольних змагань початку минулого століття, що були частиною загального відродження до історичного буття не лише українського, а й решти народів Центральної-Східної Європи; героїчний трагізм підпільної і партизанської боротьби

українських націоналістів середини цього ж століття, яка стала вагомим внеском у подолання тоталітаризму в Європі і світі, а згодом переросла в боротьбу українських дисидентів проти радянського тоталітарного режиму, – все це ключові компоненти ідейно-історичного спадку народу України.

Однак для розуміння стратегічних викликів Сучасності когнітивного потенціалу цього спадку замало. Вмісту національної історичної пам'яті недостатньо, аби вичерпно зрозуміти й адекватно зреагувати на актуальні загрози національній безпеці. Одвічне людське прагнення до узагальнень долає неминучу обмеженість (обмеженість є зворотним боком унікальності) конкретно-історичного досвіду, створюючи передумови для конструювання і втілення «альтернативних історій» – для розробки й реалізації сценаріїв майбутнього.

Пояснювальна сила історичного прецеденту завжди обмежена, а уроки, які дає історія на різних проміжках часу, – унікальні. Досвід, що його здобула Україна впродовж останньої чверті століття, не менш повчальний, ніж той, що було накопичено на попередніх етапах її існування. Причому цей досвід якісно відрізняється від трьох попередніх своїм контекстом. Визвольні змагання українського народу минулих епох відбувалися в рамках і під впливом великих воєн (Тридцятирічної, Першої і Другої світових), в суспільствах ослаблених, виснажених, втомлених воєнними діями. Натомість нині маємо протилежну ситуацію.

Попри розмови щодо можливості Третьої світової війни, російсько-український збройний конфлікт, як і решта конфліктних ситуацій на пострадянському та інших (зокрема, близько-східному) просторах, виник і триває у порівняно мирному середовищі. Сучасне міжнародне, європейське й відповідні національні суспільства вже давно не знали воєнних жахів і втрат, занурившись у пацифістські ілюзії «вічного миру» та комфорт «загального добробуту». Війну майже перестали вважати об'єктивним структурним ефектом відносин між державами, а збройні сили – природним інструментом їх зовнішніх політик. Таким чином, виникли додаткові стимули для агресорів, що заохочуються до агресивних дій слабкістю (у тому числі й моральною) потенційних жертв та безкарністю за злочини, вчинені проти миру, стабільності, людяності.

Навіть найцінніший історичний досвід ніколи не замінить ефективного теоретичного апарату, а найпоказовіший історичний приклад не замінить пізнавальної схеми, призначеної витлумачити й таким чином епістемно інтегрувати якомога більшу кількість схожих прикладів. Стратегічне мислення передусім є мисленням методологічним – це й набір цінностей, і не система теоретичних догм, і не сукупність прикладних приписів. Ідеться про методологію, покликану визначати й витлумачувати загрози національній чи міжнародній безпеці та відшукувати можливі відповіді на ці загрози. У стратегічно-безпековому мисленні не існує досконалих формул, остаточних рішень і довершених теорій – існує лише методологічний апарат, що забезпечує виконання трьох основних функцій: неспинний пошук загроз, їх адекватне (відверте) витлумачення, постійна готовність винаходити концептуальні відповіді на ці загрози.

1.3. НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА: ЕВОЛЮЦІЯ СТРАХУ ТА РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ

Сьогодні Україні протистоїть жорстокий ворог, цілковито позбавлений будь-яких моральних обмежень. Він не моралізує й не заганяє себе в глухий кут моральних дилем, переймаючись питаннями на кшталт: «За що воюємо» та «Кому це потрібно». Він просто знищує тих, кого вважає ворогом, і доволі часто робить це вкрай підступно. Він звертається до зброї без вагань і в максимально підлий спосіб. Він зневажає всіх, хто боїться власних Збройних Сил та паралізований страхом збройного конфлікту, живлячись цим страхом і розростаючись від нього.

На жаль, Україна виявилася для кремлівської верхівки майже «ідеальною жертвою». Дивним чином ця європейська пострадянська чорноморська держава, перебуваючи у сфері антагоністичних великодержавних інтересів та на перетині силових ліній геополітичної й цивілізаційної взаємодій, не спромоглася створити сектор національної безпеки, що відповідав би як стратегічним та історичним міжнародним викликам, які постали перед нею, так і нагальним зовнішньополітичним потребам.

Страх перетворився на базове відчуття українського суспільства, і навіяний він був зовнішніми силами. Цей страх негативно поєднався з історичною нерішучістю, породженою

колосальними втратами у минулому столітті й сотнями років бездержавності. Засобами агресивної пропаганди кремлівські імперські епігони та їх місцеві посіпаки залякують українське суспільство війною, тероризмом, колапсом держави й економіки. Поширенню цих «апокаліптичних пророцтв» сприяє частина вітчизняних політиків, що використовують природні страхи суспільства у своїх егоїстичних чи кланових інтересах.

Самозалякування та нав'язливі апокаліптичні передчуття; патологічний песимізм та постійна підозра, що «насправді все гірше»; тотальна недовіра до будь-якого позитивного історичного й соціального досвіду та готовність повірити у першу-ліпшу нісенітницю, яка цей досвід компрометує, – такими є настрої частини українців. Ці настрої негативно поєднуються з примітивним владолюбством і зарозумілістю (нестримним бажанням «бути гетьманом»), схильністю до корупції, браком лояльності та політичної відповідальності, історичною нерішучістю і деякими іншими не найкращими рисами, притаманними українському суспільству на всіх його рівнях й у всіх його верствах.

В історичні моменти безпекових випробувань на політичній поверхні проступають не лише кращі, а й гірші риси певного народу – проступає увесь його політико-поведінковий код. Такі моменти є слушним часом для самопізнання, а максимально адекватне знання самого себе стає важливою умовою адекватної відповіді на будь-який серйозний виклик у галузі національної безпеки. Тож одним із головних завдань «доброго врядування» (ефективного державно-політичного управління) слід вважати перетворення негативних якостей народу на якості позитивні: історичної малодушності – на політичну виваженість; критицизму й недовіри до влади – на прагнення цю владу контролювати; корумпованості – на ділову активність та здоровий економічний егоїзм; песимізму – на тверезе й адекватне бачення сучасного і майбутнього стану речей в країні та її міжнародному довікклі.

Сьогодні українці залишаються постгеноцидною нацією, яка зазнала багатомільйонних втрат, передусім у минулому столітті, унаслідок воєн, репресій, голодоморів. Вони сплатили власною кров'ю за чужі, здебільшого кремлівські, імперські авантюри. Тому їхній страх перед новими втратами цілком природний. Водночас українці продемонстрували неймовірну стійкість і волю

до політичного та історичного життя, зберігши патріотизм і державницький політичний клас. Спокійна твердість (навіть упертість у кращих традиціях блискучої козацької піхоти та її військових таборів), з якою українці, попри всі внутрішні проблеми, захищаються від російської агресії, ще увійде в історію, оскільки саме цією українською «стійкістю в обороні» світ рятується від реанімації імперіалізму та загрози Третньої світової війни.

Багатьом українцям усе ще важко подивитися в обличчя ворогу, сказавши величне київсько-руське «іду на ви». Таке відверте ставлення якоюсь мірою протверезило б гібридних неоімперців з Кремля, не здатних ні на відкриту ворожнечу, ні на щире дружбу. Багатьом українцям усе ще важко відверто визнати факт перебування їхньої країни у стані війни: хтось ховається за «гібридністю», хтось – за буденністю, хтось – за риторичною миролюбністю та псевдонейтральністю, хтось – за самоїдством і підміною очевидних зовнішніх ворогів вигаданими внутрішніми. Безпекова діяльність передбачає максимальну відвертість: готовність і мужність подивитися в обличчя загрози, тобто готовність і мужність подивитися в обличчя ворогові.

Ворог саме і є персоніфікованою загрозою – загрозою «з людським обличчям». Йому, як і його жертві, властиво боятися. І саме страхом відплати пояснюється прихильність кремлівських загарбників до гібридних форм агресії; прагнення сховатися за місцевими колаборантами й жителями; намагання звинуватити жертву агресії та якісь вигадані «зовнішні сили» у власних злочинах.

Попри всі астрономічні витрати на збройні сили, попри всю імперську самозакоханість і мегаломанію, попри всю зневагу й ненависть до інших (передусім сусідніх) народів, більшість громадян Російської Федерації та всі її верховоди бояться зізнатися у своїх агресивних діях проти України. На відміну від тероризму, який є зброєю слабких, гібридна війна – це зброя і слабких, і богузливих, і підлих; зброя «карликових» імперіалістів-мегаломанів, не здатних до відкритого протистояння.

Одвічна безпекова стурбованість людини живиться одвічним людським почуттям – страхом. У своїх колективних формах він породжує відповідну колективну стурбованість – стурбованість національною та міжнародною безпекою. У соціальному сенсі страх може визначатися як переживання втрат (майбутніх чи

минулих), спричинених насильством. Йдеться про базове почуття людини політичної, що мобілізує і деморалізує одночасно, спонукаючи здорові й сильні суспільства та організми до наступальних дій (активного опору), а слабкі й хворі – до боягузливої капітуляції (втечі й пошуку самовиправдань).

Сучасна Україна, зазнавши безпрецедентного для повоєнної Європи акту агресії, все ще перебуває в проміжному стані, обираючи, яким чином реагувати на страх, породжений в українському суспільстві загарбанням та зрадою. У колективній свідомості українців борються два взаємовиключні прагнення: змиритися з втратою територій (чи принаймні відкласти вирішення питання відновлення територіальної цілісності до «кращих часів») або ж розпочати складну й непевну справу національно-визвольного рвану. Перемогою одного з цих прагнень і визначатиметься подальша історія України.

Нинішня історична епоха є періодом вагань. Українське суспільство вирішує, яким чином спрямувати енергію страху, породжену агресією й поразками, – втекти від проблем чи братися до їх вирішення. Перша реакція – спокуслива і цілком природна, оскільки вимагає менших зусиль і жертв, натомість друга вимагає мобілізації, рішучості, готовності до складної військово-політичної та дипломатичної «гри», що може призвести як до втрат, так і здобутків. У цьому сенсі відкрите порушення питання про «повернення Криму» (саме Криму, а не Донбасу, оскільки боротьба за останній вже розпочалась і триває) стане надзвичайно показовим, адже відверте й акцентоване винесення цього питання на порядок денний української політики та початок підготовки до його позитивного вирішення на користь України засвідчить подолання українським суспільством початкового страху й готовність не лише пасивно протидіяти агресії, а й активно витіснити агресора з окупованих ним територій.

Трансформація цієї базової людської емоції в прагнення до порядку, солідарності, перемоги стає головним історичним завданням українського суспільства, яке воно вже цілком успішно виконує, вистоявши три роки у війні проти набагато потужнішої армії та зберігши демократію і стабільність. Ворог в'язне в українській обороні, загрузаючи в ним же роздмуханому конфлікту. Головне на сьогодні – не дозволити кремлівським імперським

авантюристам вільно й безболісно вийти з конфліктної ситуації так, начебто не вони були її творцями; не дозволити уникнути відплати за пролиту кров, примусивши відповісти за злочини проти українського народу, миру й людяності; не дозволити московським гібридним паліям війни розпочати ще одну бійню в іншому регіоні чи в іншій країні.

Страх є природним відчуттям будь-якої жертви агресії. Натомість нападник заохочується й стимулюється своїми насильницькими діями, відчуваючи та демонструючи зневагу до об'єкта цих дій. Однак йому також властиво боятися – він боїться відплати. Саме цей страх і спонукає багатьох нападників обирати гібридні форми агресії. Боягузливий та слабкий агресор ніколи не діятиме відкрито, уникаючи відповідальності й намагаючись перекласти її на свою жертву.

Так звана гібридна війна може вважатися «асиметричною агресією». Проте це також війна, і рано чи пізно вона перестане бути гібридною, перетворившись на звичайну класичну війну або ж завершившись встановленням миру. Настане час, коли приховане стане очевидним, й агресору доведеться відповісти за свої злочинні дії. Максимально активний та ефективний опір агресії цей час наближає. Страх жертви агресії має бути трансформованим у страх відповідальності агресора за вчинені ним дії. Інакше кажучи, страх жертви має стати страхом агресора – повернений йому засобом стримувального й карального насильства у відповідь.

Нинішня Україна вчиться не боятися й готується до відплати, оскільки без покарання нападника і зрадника мир на українську землю не прийде. Навіть найкращі для України мирні умови слід вважати неприйнятними, якщо Російська Федерація не відповість за свої злочини. Відомо, що безкарність примножує злочинність, і сьогодні настав час для українців продемонструвати свою здатність до відплати: демонстративно переконати всіх і себе самих, що жажливі злочини (голодомори, репресії, війни), вчинені проти них у минулому столітті, залишилися без покарання через брак можливостей, а не через історичну забудькуватість і малодушність. Українська держава і є таким засобом відплати тим, хто нині зазіхає чи у майбутньому зазіхне на життя, свободу, майно українців.

Страх жертви перед агресором має ще один негативний ефект – демонізацію цього агресора, коли йому «з переляку» починають

приписувати надлюдські суперздібності на кшталт всерозуміння, всезнання, всепередбачення. Ситуація виглядає особливо кумедно, якщо насправді він – це примітивний, хворий на мегаломанію й манію переслідування, морально й культурно неповноцінний злочинець. Тому висновок очевидний: що швидше подолаєш страх, то швидше прийде перемога.

Існує пряма залежність між страхом і насильством – вони взаємогенеруються і взаєможивляться. Людям та людським спільнотам властиво боятися втрат, що спричинюються насильницькими діями інших людей та спільнот. Насильство породжує страх, а страх породжує насильство – їх взаємозв'язок настільки тісний, що вони стають мірилом одне одного. Що більше насильства, то більше страху.

Ця залежність спрацьовує і у зворотному напрямку: що більше страху, то більше насильства. Жертва («з переляку») може перевершити в насильстві свого кривдника і сама стати ним. Водночас страх жертви може спонукати злочинця до ще більших насильницьких дій. Усім є що втрачати – всі є потенційними об'єктами насильства. Кожен боїться позбутися чогось для себе важливого – кожному властиво відчувати страх.

Існує два основні шляхи вирішення цієї одвічної діалектики насильства й страху. Перший шлях – колективістсько-гуманістично-ідеалістичний, і він полягає у зниженні загального рівня (інтенсивності) і страху, і насильства. Другий шлях – реалістичний, і він полягає у стримуванні насильника насильницькими ж діями у відповідь або ж загрозою таких дій.

Безпекова діяльність має справу з «темною стороною» природи людини й людських суспільств, сприймаючи її як історичну чи навіть антропологічну даність. Страх і насильство постають одними з найбільш безпосередніх, потужних і показових проявів цієї природи. Вони навіть первинніші, ніж любов і ненависть. Проте в політиці (зокрема, міжнародній) і страх, і насильство рідко постають у всій своїй антропологічній безпосередності. Зазвичай вони входять до соціальної системи і трансформовані (соціалізовані) нею. Внаслідок такої соціалізації страх перетворюється на мудрість, а насильство – на владу. Тому для всіх суспільств, зокрема українського, що страждають від власного страху та ворожого насильства, існує лише один рецепт – більше державно-політичної мудрості й більше легітимної та ефективної влади.

Бути політично мудрим означає контролювати свій страх (бо- ятися дозовано, тобто бути обережним) – контролювати при- родну реакцію на зовнішнє (вороже) насильство. У цьому ж сенсі мудрість споріднена з мужністю, яка також полягає в опануванні страхів, уникненні ситуації, коли ці страхи поглинають тебе.

Реалізація влади в міжнародній політиці передбачає дозоване й легітимне застосування насильства (чи загрози його застосування) задля стримування й нейтралізації зовнішніх загроз. Подолання страху – це прихід мудрості, а не боягузлива втеча чи істеричне звернення до насильницьких дій. Подолання насильства – це його виважене й легітимне застосування задля реалізації національних інтересів та обґрунтованих стратегічних цілей. Ідеться про один із зразків трансформації (формалізації) емоції в думку, пере- живання – в мислення. Винятково потужні емоційні імпульси (сильні почуття) породжують великі ідеї, акумулюючись у них та їх наповнюючи, відтворюючись у кожному, хто такі ідеї спо- відує. Осягнення цих ідей веде не лише до засвоєння їхнього ког- нітивного потенціалу, а й до розкриття потенціалу емоційного, що в них міститься (зберігається).

Людина «мислить серцем», а заклики до «холодного розуму» доволі часто є нещирими, упередженими, провокативними. Вони, зокрема, мають на меті приниження, компрометацію, виведення з рівноваги опонента. **Брак емоцій аж ніяк не є свідченням над- лишку думок.** Безпековий дискурс емоційно живиться передусім почуттям страху (колективного й індивідуального). Він вбирає, приборкує, сублимує це почуття, хоча й подекуди провокує, експлуатує чи просто заговорює. Мудрий контроль над страхом і на- сильством (розумне ними управління), а не відсутність емоцій, саме й формує те, що образно називають «холодним розумом». Незворушний спокій у питанні життя і свободи Батьківщини може свідчити як про високі вольові та інтелектуальні якості державця, політика, громадянина, так і про якості протилежні: байдужість, обмеженість, корисливість, зрадливість.

Найвищі духовні сутності потребують і породжують найбільше емоційної енергії. Передусім ідеться про моральні цінності. І саме вони мають найбільший контролюючий потенціал щодо страху та насильства: моральна людина найбільш здатна їх опанувати. Вона менш боязка і менш схильна до насильницьких дій.

Слід наголосити, що йдеться саме про моральну людину, а не про моралізатора чи фундаменталіста, який надає своїм політичним поглядам універсальності моралі. До речі, послідовний реаліст – це аж ніяк не аморальний цинік. Усе навпаки: він є високоморальною людиною, яка готова пожертвувати своїм моральним спасінням задля політичного (передусім безпекового) порятунку соціальної спільноти, до якої належить. Так, військовику, дипломату, розвіднику доволі часто доводиться діяти «аморально», однак саме в цей спосіб вони захищають власне суспільство й державу, виконуючи перед ними свій моральний обов'язок.

Мораль і політика тісно переплетені. Проте це автономні одна щодо одної царини, а їх змішування може призвести до негативних наслідків: моралізаторства, лицемірства, фанатизму, моральної абсолютизації власних поглядів та демонізації поглядів опонента. Політичний цинізм і моральний фундаменталізм однаково шкідливі. Співвідношення між цариною моралі й цариною політики має бути максимально врівноваженим, ґрунтуючись на уславленому реалізмом принципові «балансу сил» – балансу між силою прикладу і переконання та силою владного примусу.

Безпековий дискурс має високий моральний статус. Навряд чи знайдеться більш гідний предмет осмислення, ніж захист Вітчизни, покарання загарбника та його поплічників, встановлення миру. Жоден найдосконаліший стратегічний план і найвидатніша безпекова доктрина не можуть бути ні створені, ні втілені без відповідальності, мужності, відданості та багатьох інших суто моральних якостей. Знання перетворюють страх на мудрість, а насильство – на владу, однак остаточно трансформація відбувається завдяки моралі, яка забезпечує твердість духу і вірність переконанням. Діяльність у сфері безпеки пов'язана з перманентним моральним вибором, неспинно генеруючи моральні дилеми й моральну напруженість. І без освяченості (легітимаційної підтримки) «вищими цінностями» діяльність ця була б і неможливою, і нестерпною, адже страх та насильство остаточно переборюються саме ними.

У галузі безпеки моральність спонукає й навчає «боятися боятися»; соромитися негідної поведінки (боягузливої й насильницької); бути мужнім і відданим; зберігати спокій і розважливість; діяти шляхом переконання, максимально уникаючи насильства. Значна частина понять безпекового й зовнішньополітичного

дискурсу мають нематеріальне походження – вони укорінені в моралі й освячені моральними цінностями. Зокрема, йдеться про «державний престиж», «честь нації», «військову славу», «громадянський обов'язок», «політичну солідарність» та багато інших ціннісно-концептуальних конструктів у галузі національної безпеки й зовнішньої політики. Нарешті, послідовно моральна людина завжди залишатиметься критичною, уникаючи моралізаторської риторики в політиці й такої ж абсолютизації своїх політичних поглядів.

Моральні чинники мають ключове значення для життя суспільства, особливо за часів соціальних перетворень. Мораль органічно присутня в усіх підсистемах суспільства – політичній, економічній, правовій, культурній, буквально пронизуючи чи просочуючи ці підсистеми. Вона не може вважатися чимось захмарним і далеким від потреб повсякденного суспільного життя, постаючи важливим, якщо не головним, складником мотиваційного комплексу соціальної поведінки людини політичної – «практичною моральністю» «практичного розуму».

Значення суспільної події визначається її моральним та історичним значенням. Відповідно, справді значуще суспільне перетворення неминуче стосується моралі й історії. Це перетворення може бути спричиненим моральними чинниками і мати моральні наслідки. Йдеться про колективне обурення та образу – про революцію гідності. Така революція передусім призводить до морального пробудження, оновлення, а подекуди й переродження. На відміну від просто політичних революцій, вона може й не спричинити негайної зміни структури влади, політики, суспільства. Революція гідності веде до усвідомлення необхідності таких змін і робить їх неминучими в майбутньому. Така революція «народжує» громадянина, який навчається «боятися боятися» та переборювати страх, вважаючи його негідним. Революція гідності постає одним із головних шляхів подолання кризи моральності та її відродження. Вона також є важливою передумовою подолання політичної кризи й відродження системи національної безпеки.

Упродовж останніх трьох років в українському суспільстві сформувалася своєрідна гібридна моральність «подвійних стандартів», у рамках якої, зокрема, вважається цілком припустимим і воювати з агресором та його поплічниками, і торгувати з ними. Така моральність (радше – аморальність) має руйнівний характер, призводячи

до ерозії духовного стрижня соціуму та ослаблення зв'язку між сферою соціальних цінностей і сферою соціального життя.

Водночас необхідно наголосити, що витоки цих моральних деформацій значно глибші, вони сягають іще радянських часів та всієї історії пострадянської України. Радянський Союз останнього періоду свого існування (так званий застій) був уражений кризою ідеології, яка стала однією з основних причин падіння цієї тоталітарної наддержави. Проте водночас ця криза була й кризою моральності, оскільки за умов тоталітаризму саме ідеологія виконує функції моралі та релігії. Десятиліття агресивного атеїзму й «кодексу будівника комунізму» далися взнаки: українське суспільство залишилось і без вищих цінностей, що зазвичай мають релігійну природу, і без сполучної ланки між зазначеними цінностями й суспільним життям, якою є моральність.

Відродження соціальної моралі потребує тривалого часу й титаничних зусиль (колективних та індивідуальних). Однак без такого відродження успішний розвиток усіх інших сфер суспільного життя буде нетривалим, сумнівним, позірним або ж узагалі не відбуватиметься. Суспільство, що перебуває в стані моральної кризи, ніколи не створить потужної системи національної безпеки. У такому суспільстві відсутня віра громадян у себе й довіра між ними, панує низький моральний дух та знецінено цінності. Соціуму, який перебуває в моральній кризі, бракує консолідованості й змобілізованості, що негативно позначається на його обороздатності. Таким соціумам хронічно не вистачає громадян – моральних, патріотичних, самовідданих, боєздатних, які становлять загальнонародну основу системи національної безпеки.

Морально кризове суспільство містить масив люмпенізованого, аморального, боягузливого, зрадливого, залежного від держави й можновладних подачок, дріб'язково корисливого і примітивно зарозумілого міщанства, якому байдужа доля Вітчизни і яке неспроможне її захистити, оскільки нездатне ні до війни, ні до праці, ні до творчості. І саме з цього масиву виростає й ним живиться владна система, в якій аморальні особи укорінюються на всіх щаблях. Страх і насильство панують у суспільствах, уражених моральною кризою, роз'їдаючи їх. Відбувається також руйнація похідних від загальноносупільної моральності професійних етик у галузях, вкрай важливих для національної безпеки й зовнішньої політики, – військовій,

дипломатичній, державно-адміністративній, політико-управлінській, що уможливорює зраду, корупцію, недбалість.

Пострадянській Україні не вдалося остаточно «розпрощатися» зі своїм тоталітарним минулим. Тому вона залишилась ураженою багатьма проблемами з цього минулого, перейнявши їх як спадкові хвороби. Криза моральності може вважатися однією з таких хвороб. На жаль, упродовж років незалежності її не було виліковано, й цілі верстви українського населення – великий олігархічний бізнес, суттєва частка чиновництва і політиків, люмпенізоване пострадянсько-прорадянське міщанство – хворіють на неї. Тому й спостерігаємо всю цю масу корупціонерів, пристосуванців, шахраїв, колабораціоністів та просто зрадників. Пострадянська Україна створила унікальний різновид аморального суб'єкта, який, висотавши з неї мільйони й мільярди доларів та нажившись на її грабунку, зневажає, ненавидить, зраджує свою країну-годувальницю. Критична маса морально неповноцінних осіб становить серйозну загрозу національній безпеці, а криза моральності руйнівним чином впливає на безпековий сегмент суспільства.

Натомість революції гідності здійснюють вагомий внесок у зміцнення цього сегмента, оскільки сприяють моральному відродженню і зціленню. Кожна така революція робить суспільство сильнішим і чистішим, безпечнішим і моральнішим. Революція гідності є моральним повстанням людей гідних проти негідників – проти зрадників, хабарників, бандитів та решти мешканців морального дна, що перебувають на всіх щаблях владної піраміди або ж підтримують таку систему влади.

Українське суспільство емоційно виснажилося та морально втомилося жити з відчуттям ганьби і приниження через поразки та територіальні втрати – його моральний дух дещо ослаб і потребує піднесення. Кремлівські ідеологи та їх пропагандистська прислуга в «кращих традиціях» нацистської пропаганди демонструють своє зверхне й зневажливе ставлення до українців. Москва в Україні обрала шлях «деморалізації шляхом приниження» – шлях більшості морально неповноцінних людей і народів. Тож моральність вкрай важлива для українських громадян саме як джерело духовних сил.

Слід зауважити, що високий моральний дух суспільства може частково компенсувати ресурсну й організаційну слабкість суспільства та його держави, оскільки він постає джерелом таких

важливих, особливо під час війни, громадянських і політичних чеснот, як мужність, рішучість, самовідданість. Відновлення морального консенсусу веде до зростання ступеня соціальної довіри, а зміцнення морального духу спричиняє зростання віри в себе як усієї країни, так і кожного окремого громадянина. Йдеться про відновлення довіри між громадянами України та їхньої довіри до органів і носіїв політичної влади. Така довіра має передусім моральну природу, постаючи головною передумовою ефективних колективних дій в усіх сферах суспільного життя та загальнонаціональної консолідації.

Розмивання ж ціннісно-духовних засад цього життя є однією з найбільших загроз національній безпеці. Суспільство без моралі – це суспільство без віри, оскільки моральність передбачає потрібну віру людини: у вищі цінності, в себе та в інших людей. Такі соціуми не здатні шанувати ні військових героїв, ні моральних авторитетів.

Моральність у сучасних суспільствах після їх тривалої духовно-історичної еволюції та проходження низки «осьових часів» неминуче набуватиме універсалістського характеру. Цінності соціальної моралі містять суттєвий загальнолюдський компонент і не можуть бути привласнені якоюсь однією соціальною групою (класовою, расовою, цивілізаційною, національною, етнічною). Моральність передбачає віру в людяність і є гуманістичною за своєю природою. Вона цілковито інклюзивна й відкрита усьому людству, якісно відрізняється від ідеології зграї, згуртованої ненавистю до зовнішнього світу й страхом відповідальності за нагробане майно, привласнені території, пролиту кров.

Криза моральності є одночасно і кризою людяності. Загальносуспільна дегуманізація становить серйозну загрозу національній безпеці, адже країна, в якій відсутні повага до життя і свободи та просто людське співчуття, ніколи не досягне рівня загальносуспільної солідарності, необхідного для перемоги в оборонних війнах, захисту територіальної цілісності, обстоювання державної незалежності. Власне, й патріотизм значною мірою полягає в гуманному ставленні співвітчизників одне до одного. Морально важко захищати країну, в якій панує неповага, байдужість, жорстокість і яка ставить майнові інтереси купки багатіїв, добробут зрадників і хабарників, спокій животіючих мас міщанства вище від життя і свободи громадян, які потрапили до ворожих рук.

Людина однаково потребує безпеки, релігії, моралі. Йдеться про первинні й фундаментальні потреби, які значною мірою зумовлені почуттям страху. Низький рівень безпеки призводить до зниження рівня моральності, й навпаки: в аморальному суспільстві життя не може бути безпечним. Страх однаково нищить мир і в душі, і в соціумі. Він зруйнує і систему моралі, і систему безпеки, якщо вони не зможуть його приборкати і трансформувати. Моральне відродження України стає важливою умовою зміцнення системи її національної безпеки, перемоги у війні з Російською Федерацією, звільнення загарбаних територій. Це відродження започатковане Революцією гідності й триває в горнилі збройного конфлікту.

Катарсис визвольної війни доволі часто приводив до морального очищення. Водночас мораль відіграє надважливу роль на гібридних стадіях еволюції збройних конфліктів. Інфантильна безпосередність морального дегенерата, з якою Російська Федерація привласнює чуже, проливає кров, поширює брехню, демонструє надважливу роль саме моральних чинників протидії цьому уламку Радянського Союзу.

1.4. НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА: АНАЛІТИЧНІ ЗАСОБИ Й ІНТЕРПРЕТАЦІЙНІ ФОРМИ

Безпекова політика полягає в управлінні страхом і насильством – їх контролі, стримуванні, дозуванні. Головним принципом цього управління є «мудре здійснення влади» як у внутрішньополітичній, так і зовнішньополітичній царинах. Безпекова політика полягає також в управлінні інтересами й загрозами. Між цими двома категоріями і цінностями існує очевидна безпосередня кореляція. Інтерес є усвідомленою потребою, натомість загроза є усвідомленою небезпекою для потреби – своєрідною «непотребою» чи «контрінтересом». Відповідно, що життєвіший і нагальніший інтерес, то вищий статус (рівень небезпеки) загрози, яка корелюється з ним. Інакше кажучи, загроза тим суттєвіша, що суттєвіші інтереси вона порушує.

Нарешті, безпекова політика полягає в управлінні цілями й потенціалом. Очевидною є кореляція між обсягом ресурсів у розпорядженні держави і метою, яку вона може ставити перед собою в галузі національної й міжнародної безпеки. Таким чином,

виокремлюються три основні категоріальні пари витлумачення і здійснення безпекової політики: «страх/насильство»; «інтерес/загроза»; «цілі/потенціал». Перша категоріальна пара є первинною та органічною. Вона безпосередньо постає з природи людини й людських суспільств, стосуючись будь-якої безпеки – від особистої до національної та міжнародної.

Національна безпека гарантується шляхом визначення й подальшої нейтралізації загроз державності; суспільному ладу та політичному устрою; національній ідентичності. Інакше кажучи, вона покликана захистити три суверенітети – державний, народний, національний. Небезпеку становить усе, що руйнує державну незалежність; породжує нестабільність та спалахи насильства; розмиває й нищить усталені та ідентифікуючі уявлення національної політичної спільноти про себе і світ. У ширшому розумінні загрози національній безпеці стосуються ресурсної бази й базових організаційних зразків та цінностей національного суспільства; національної держави й політичної системи; основних інструментів зовнішньо-політичної діяльності – дипломатії, збройних сил, пропаганди.

Таким чином, національно-безпекова діяльність розгортається на трьох рівнях: загальносуспільному, державному, зовнішньо-політичному. Держава, керуючись ієрархією національних інтересів, управляє загрозами: частину з них усуває; частину – «заморожує», решту – терпить і сприймає як дієві елементи своєї історичної долі, що цю державу політично гартують, визначаючи їй місце в історії.

Безпека постає головною умовою суспільного життя, а її гарантування – найпершою функцією державності. Неспроможність втілити й захистити цю базову соціальну цінність призводить до неминучого занепаду суспільств та держав. Економічний добробут і правління законів є важливими умовами комфортного соціального співіснування людей, однак доцільним і виправданим це існування робить захищеність від фундаментальних загроз. Історія знала чимало багатих і справедливих суспільств, які гинули через неспроможність чинити опір загарбникам. Сила держави й суспільства ресурсно формується, політично організовується, морально гартується всередині, однак небезпеки чатують назовні.

Слабкість була й залишається приводом для агресії, що може відбуватися в різних формах (зокрема й гібридних). Вона

також провокує агресора до насильницьких дій. Слабкі (дезорганізовані й дезорієнтовані, бідні й корумповані) держави та суспільства могли б існувати тривалий час, навіть не знаючи про свою слабкість, якби не конкурентне й сповнене небезпек зовнішнє середовище. Тож саме міжнародні відносини були й залишаються ключовим джерелом загроз національній безпеці, адже звідти надходить більшість руйнівних імпульсів, потужність яких зростає разом із розширенням, розвитком і ускладненням цих відносин. Водночас спроможність протистояти зовнішнім міжнародним небезпекам має переважно внутрішнє походження і визначається потенціалом, стійкістю, мудрістю держав і народів.

Міжнародні відносини були й залишаються найбільш конфліктною сферою суспільних відносин, а отже, й осередком фундаментальних небезпек для всіх держав, створюючи жорстке конкурентне середовище, в якому внутрішнє ослаблення, брак ресурсів і низька ефективність інструментів зовнішньополітичної діяльності неминуче призводять до зниження державного статусу в системі світової політики. Донині держави занепадали і гинули здебільшого внаслідок воєнних поразок, а власне війни спричиняли найрадикальніші структурні зміни у світовій політиці. Тому найпершою державною турботою у царині безпеки було самозбереження, що зазвичай означало: зберегти незалежність держави (передусім від інших держав); зберегти спроможність до автономної зовнішньої політики; зберегти націю та її здатність до творення й відтворення власної держави; зберегти право й спроможність громадян обирати власний політичний устрій. Інакше кажучи, йдеться про збереження трьох суверенітетів – державного, національного, народного, які й становлять ціннісно-концептуальну основу незалежності держави.

Міжнародні відносини є породженням міждержавної взаємодії, що визначає їхню структурну будову та історичну форму. У цих відносинах навіть найпотужніші суспільно-історичні сили, тенденції, процеси виявляли й виявляють себе через цю взаємодію. Рівень втручання держав у світові справи варіюється, однак це втручання завжди має структурно вирішальне значення. Поява та існування у міжнародних відносинах сфер недержавної взаємодії відбувається із санкції держав, зумовлюється їхніми інтересами та контролюється ними. Тому інститут державності відіграє

ключове значення в нейтралізації загроз національній безпеці, а збереження цього інституту є головною умовою виживання й самозбереження для більшості народів і суспільств. Він є унікальним витвором історичної еволюції та універсальним засобом захисту «загального блага» і такої його похідної, як «національний інтерес».

Саме завдяки інституту державності певний народ стає не лише повноцінним суб'єктом міжнародних відносин, а й повноцінним суб'єктом історії та її творцем. Потужну державу слід вважати найкращим засобом від страху й насильства, оскільки в цьому інституті вони опановуються й підпорядковуються «загальному благу». Людині політичній властиво боятися зовнішнього світу, що сповнений викликів і загроз. Тому розбудова державності постає як розбудова сфери безпеки – безпечного місця існування певного народу в історії та міжнародних відносинах. Держава визначається як інститут з монопольним правом на легітимне застосування насильства, тобто інститут, призначений контролювати насильство і страх перед ним.

Міжнародні відносини завжди містили важливий, суб'єктивно-концептуальний за своєю природою стратегічний вимір, роль якого зростає разом з ускладненням та зміцненням цих відносин. Арена світової політики була цариною конкуренції та взаємодії не лише державних потенціалів і світових тенденцій, а й сферою змагання та взаємовідносин типів стратегічного мислення й сили стратегічних воель. Нині настає епоха стратегій – епоха ціннісного і концептуального змагання планів і передбачень. Сучасні (комплексні та взаємозалежні) міжнародні відносини особливо потребують відповідного стратегічного мислення – складного й варіативного. Тож і нинішня епоха – це епоха не просто стратегій, а полістратегій.

Багаторазове зростання значення стратегічного мислення в царині національної й міжнародної безпеки відповідно заго-струє питання теоретичних форм цього мислення. Йдеться про пошук базових для стратегічного мислення доктрин і концепцій, які б реалістично відображали людську природу, з усіма її страхами, схильностями, суперечностями, трансформуючи емоцію в рацію; а також реалістично витлумачували історичний і політичний досвід людства, уникаючи песимістичних та оптимістичних крайнощів і зберігаючи виважену критичність в оцінках його майбутнього.

Реалізм є однією з найдавніших і найапробованіших політичних філософій сучасної Європи, основу якої становлять концепції рівноваги («балансу сил»), компромісу, виваженості. Реаліст не очікує від людини політичної та суспільства здійснення утопічних проєктів; він відкидає перфекціонізм та утверджує принцип «меншого зла» над принципом «вищого блага». Реалізм є одним із головних концептуальних способів **подолання страху насильства мудрістю влади**.

Принцип «балансу сил» реаліст вважає головним принципом вирішення політичних проблем та підтримання соціального порядку. Серед усіх інструментів політичної діяльності реаліст надає перевагу дипломатії – унікальному засобу вирішення суперечностей і пошуку компромісів. Водночас він віддає належне збройним силам і пропаганді – двом іншим незамінним інструментам зовнішньої політики, без яких ця політика не зможе функціонувати повноцінно.

Реалізм дуже незначною мірою є ідеологією – передусім він є традицією зовнішньополітичного мислення і теорії міжнародних відносин. Реалістська традиція має потрійну будову: референтний історичний досвід; ціннісний стрижень; розуміюча структура. Перший елемент визначає історичне походження реалізму, тобто той відтинок історії, породженням (ідеацією) якого він постає. Кожна історична епоха, відійшовши у минуле, залишає після себе традиції, що робить структуру соціальних знань схожою на геологічну структуру, яка складається з геологічних нашарувань – залишків минулих геологічних епох. Простий хронологічний відрізок стає історичною епохою, трансформуючись у частину ідейного спадку (актуального запасу соціальних знань) лише тоді, коли він має чого навчити, коли він є історичним досвідом, коли він схематизується в традицію. Референтним історичним досвідом реалізму є період конкретно-історичного оформлення міжнародних відносин системою «балансу сил» в часи між Тридцятирічною і Першою світовою війнами.

Другий елемент реалістської традиції визначається як ціннісний стрижень – об'єкт віри реалістів. Позбавлена віри, традиція втрачає актуальність і забувається, що призводить до збіднення загального запасу соціальних знань. Об'єктом віри реалістів і, відповідно, ціннісним стрижнем традиції реалізму стає «людська природа», яка, по-перше, вічна, незмінна, надісторична; по-друге,

полярна – добра і зла, гріховна і праведна; по-третє, раціональна – осередок законів політики і джерело раціональності політичної поведінки. Реаліст сприймає цю природу як історичну й антропологічну сталість, концептуально оформлюючи два її основні прояви – страх і насильство. Реалізм найкращим чином раціоналізує й сублімує суто людські емоції та переживання, «виплавляючи» їх у лаконічні теоретичні формули. Зокрема, стверджуючи, що політика була й залишається «боротьбою за владу», він протиставляє розум і силу страхів і насильству.

Третій елемент традиції реалізму визначається як розуміюча структура. Йдеться про систему уявлень, за допомогою якої реаліст аналізує та інтерпретує міжнародні відносини, адже традиція є не лише історичним спадком та об'єктом віри, а й засобом пізнання.

Реалізм як пізнавальна формація містить три основні складники: моральний мінімалізм, владний детермінізм, пріоритет дипломатії. В уявленнях реалізму політична царина, по-перше, автономна щодо царини моральної – є окремою соціальною сферою «меншого зла», а не «абсолютного блага», в якій відповідальність перед власною політичною спільнотою має вище моральне значення, ніж відповідальність перед власним сумлінням; по-друге, вона є цариною владних відносин, що регулюються принципом «балансу сил» та структуруються тими міжнародними акторами, які мають у своєму розпорядженні найбільше владних ресурсів; по-третє, соціальною сферою, в якій дипломатія є головною формою зовнішньополітичної дії та міжнародної взаємодії. Водночас збройні сили, на думку реалістів, постають природним і необхідним інструментом зовнішньої політики, звернення до якого хоч і небажане, проте час від часу неминуче. Війна ж, згідно з постулатами цієї політичної філософії й традиції політичного мислення, вважається цілком природною для вкрай конкурентної міжнародної царини – її об'єктивним «структурним ефектом».

Реалістська філософія є когнітивною квінтесенцією політики (принаймні у європейському розумінні). Статус реалізму в політичному мисленні нагадує статус механіки у фізиці. Він і є своєрідною «механікою» політики – природним та первинним знанням людини про своє соціальне середовище. Людська істота народжується у світі принципів реалізму і законів Ньютона. Реалізм вчить

«не боятися», оскільки «боротьба за владу» є природною для політики й людини політичної. Він також вчить тверезо формулювати зовнішньополітичні цілі, застерігаючи від протиприродних підмін. Зокрема, ситуацій, коли метою зовнішньої політики стає не нарощування потенціалу держави та реалізація національних інтересів, а, наприклад, вступ до того чи іншого інтеграційного об'єднання або системи колективної безпеки. Для реалізму членство у міжнародному об'єднанні є лише засобом здійснення головної мети зовнішньополітичної діяльності – зміцнення потенціалу держави та реалізації національних інтересів. Реаліст стверджує: «Хочеш позбутися страху – стань сильнішим і мудрішим!»

У стратегічному мисленні реалізм відіграє «витверезувальну» роль, виробляючи скептичне ставлення до будь-яких історичних проєктів побудови всеосяжної соціальної моделі. У зовнішній і внутрішній політиці реалістська установка постає протиотрутою від прожектерства, від спроб втілити той чи інший утопічний сценарій майбутнього. Для реалізму «все вже було»: його не здивуєш, не вразить і тим більше не налякаєш жодним глобальним історичним проєктом. У стратегічному сенсі будь-який сценарій прориву до тої чи іншої версії «світлого майбутнього» суперечить реалізму. Його головна зовнішньополітична стратегема – нарощування потенціалу держави та здійснення максимально незалежної зовнішньої політики відповідно до озмістовлених конкретно історичною ситуацією національних інтересів.

Реалізм має деїдеологізуючий вплив як на зовнішню, так і на внутрішню політику, вважаючи, що саме ціннісне домінування є найефективнішим і найпідступнішим, оскільки воно змінює спосіб мислення і світосприйняття, постаючи латентним, а не відвертим насильством. Той, хто диктує цінності, має безліч переваг порівняно з просто загарбником. У цьому сенсі реалізм відверто визначає ідеології як засоби домінування. Реалістське мислення є викривальним. Значну частину інтелектуальних зусиль реаліста спрямовано на викриття тих суто національних (переважно великодержавних) інтересів, які приховуються за різноманітними ідеологічними претензіями і проєктами. Тому реалізм і є однією з найефективніших концептуальних протиотрут від войовничої та підривної пропаганди, що активно застосовується на гібридних стадіях еволюції збройних конфліктів.

Реалізм завжди робить наголос на безпеці, причому в її максимально вузькому розумінні, пов'язаному з насильством, а не з усім розмаїттям соціальних проблем (від гігієни й екології до культури та освіти), що штучно включаються до безпекового дискурсу. Для реаліста «безпека – передусім і понад усе», а так званий імператив безпеки був і залишається головним ціннісним орієнтиром («дороговказом») для зовнішньополітичної діяльності абсолютної більшості держав. Він скеровуватиме зовнішню політику, допоки конкурентна природа міжнародної не зміниться цілковито, що малоймовірно навіть у віддаленій історичній перспективі. Різні періоди історії міжнародних відносин по-різному змістовлювали імператив безпеки. Проте за всіх часів саме цей імператив відігравав вирішальну роль у формуванні пріоритетів зовнішньополітичної діяльності.

Таким чином, у міжнародній політиці «усе вже було», але щоразу по-новому. Згідно з концепцією реалізму, безпекові уявлення різних часів і різних народів можуть суттєво відрізнятись. Проте саме ці уявлення завжди відіграють ключову роль у формуванні пріоритетів зовнішньої політики, що утворюють піраміду, на вершині якої – питання безпеки. Таку концепцію реалізм розробив і стосовно іншого базового поняття й цінності зовнішньополітичного мислення – «національного інтересу». Це поняття й цінність, як і «безпека», виконує формально-організуючу та впорядкувальну щодо безпекового й зовнішньополітичного мислення функцію, змістовлюючись конкретною історичною ситуацією.

Реалізм доводить, що «безпека» є головною цінністю та базовим концептом зовнішньої політики. Вона «безцінна» й не може вимірюватися виключно в економічних термінах. (Тут досить згадати сумну й повчальну історію лідійського царя Креза.) Йдеться про першу цінність суспільного співіснування («безпеку»), задля втілення якої люди і об'єднуються в суспільства. Заможний соціум, члени якого не почуваються в безпеці, навряд чи проіснує тривалий час – він або реструктурується, або розпадеться, або буде завойованим. Економічний детермінізм у безпековому дискурсі недоречний. Безперечно, будь-яка війна призводить до економічних втрат, однак вона так само призводить і до втрат людських. І якщо суспільство вирішило захищати себе від загарбників та погодилося на втрати людські, то на економічні втрати доведеться погодитись

поготів. «Безцінність» безпеки саме й впливає з безцінності життя людини.

Концепт і цінність «безпеки» обіймають ключові позиції в реалістському дискурсі, а власне реалізм можна вважати безпеково зорієнтованим. Люди формують спільноти та об'єднуються в суспільства, аби захиститись як від самих себе та одне від одного, так і від зовнішніх загроз природного та соціального походження. Прагнення до миру є вічним, оскільки «вічний мир» – недосяжний. Тому й цінність «безпеки» за своєю пріоритетністю завжди переважатиме решту соціальних цінностей, посідаючи найвищі щаблі ціннісної ієрархії, що скеровує й регулює суспільно-політичну практику. Добробут і справедливість навряд чи запанують там, де не задоволено базових безпекових потреб. Через це реформування країни, що перебуває під загрозою зовнішнього насильства, є справою якщо не марною, то принаймні непевною. Створити процвітаюче суспільство за умов війни так само важко, як і воювати, не гублячи людських життів і не руйнуючи матеріальних цінностей.

Реалізм відзначається скептицизмом і релятивізмом. Відповідною має бути й оцінка (зокрема, самооцінка) цієї традиції. Реаліст вважає себе носієм первинних і початкових (а не вищих і абсолютних) істин політики.

У політичній філософії, науці про міжнародні відносини, безпековому та зовнішньополітичному мисленні є й інші традиції: ідеалізм, модернізм, глобалізм; кожна зі своїм референтним історичним досвідом, стрижневою цінністю, пізнавальним апаратом. Розуміння суспільства потребує теоретико-методологічного розмаїття та вміння (гносеологічного навичку) комбінувати різні бачення, концепції, підходи. Таке розмаїття притаманне інтерпретаційно-аналітичному апарату дослідження міжнародних відносин. Окрім традицій, у цьому апараті також присутні базові теоретичні підходи, які розглядають ці відносини під різними пізнавальними кутами зору – зовнішньої політики, міждержавної взаємодії, світового суспільства; дослідницькі методи – компаративний, системний, структурно-функціональний тощо; пізнавальні архетипи – архетип «миру» й архетип «війни». Теоретико-методологічний плюралізм і сам витлумачується плюралістичним чином. Тому й запропоноване тут тлумачення – лише одне з багатьох.

Плюралізм є продуктивним принципом і практикою не лише в царині теорії й методології. Він стосується всіх сфер суспільного буття. Плюралізм постає також важливою умовою ефективної демократії та головним антиподом тоталітаризму, адже останній насамперед передбачає тотальне домінування однієї ідеології – одного світського політичного культу та суспільства, цілковито перебудованого за ціннісно-інституційними зразками цієї ідеології-культу. Плюралістична демократія широкої участі протистоїть демократії олігархічній, хоча й доволі часто перша еволюційно розвивається з другої та може до неї повернутися (деволюціонувати). У такій демократії людина політична перебуває серед розмаїття цінностей, структур, концепцій, інститутів. Загалом соціальний універсум – плюралістичний за своєю природою, і він не може бути тотально перебудований відповідно до одного ідеологічного (ціннісно-інституційного) зразка. Через це тоталітарний експеримент і зазнав поразки.

Захищати ціннісно-ідейний плюралізм набагато важче, ніж обстоювати якусь одну (хай і тотально-всеосяжну, квазірелігійну, світоглядну) ідеологію. Підтримувати ж «єдність у розмаїтті» – ще важче, й український приклад гібридного протистояння імперському фундаменталізму Кремля слугує тому підтвердженням. Сьогодні Україна захищає не якусь ідеологію та систему ідей, а ідеологічний плюралізм – ідейне, а також ціннісне, структурне, інституційне розмаїття.

Українське суспільство зберігає плюралізм і, навіть попри війну та інформаційно-ідеологічну агресію, залишається толерантним, що може вважатися своєрідним культурно-духовним подвигом в ім'я свободи й демократії. Українці обстоюють право і можливість сповідувати різні переконання й вірити в різні ідеали, а не бездумно мовчки підкоряються якомусь ідеологічному покручу на кшталт царсько-жандармського імперіалізму; більшовицько-чекістського марксизму-ленінізму; кримінально-гебістського «русского мира», що частково «засмоктав» два попередні ціннісні гібриди, витворивши химерну та доволі кумедну мішанину.

РОЗДІЛ 2. СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН: ІСТОРІЯ, ПОРЯДОК, БЕЗПЕКА

2.1. ІСТОРИЧНА ДИНАМІКА СВІТУ: СИСТЕМНА ІСТОРІЯ Й ІСТОРІЯ СИСТЕМ

Сучасні міжнародні відносини є результатом тривалої, багатовимірної, суперечливої еволюції: жорстко-конкурентної міждержавної боротьби за існування; падіння одних великих держав і піднесення інших; розпаду імперій і появи наддержав; протистояння блоків, суспільних систем, ідеологій; світових і холодної воєн, а також безлічі менших конфліктів; процесів творення націй і державотворення; формування глобального ринку й мережі наднаціональних інституцій; науково-технічної революції. Наразі декілька систем міжнародних відносин відійшли в минуле, а нова постбіполярна система остаточно утверджується в історії, демонструючи свої системні властивості й історичні особливості. Українська держава уже чверть століття існує в цій системі як її невіддільна частина. Вона детермінується системними властивостями й робить свій внесок у системну еволюцію, постаючи якщо не чинником цієї еволюції, то принаймні індикатором її подальших шляхів.

Стратегічне мислення в галузі міжнародної та національної безпеки потребує ефективного теоретико-методологічного апарату чи, радше, апаратів – максимального розмаїття інтерпретаційно-аналітичних форм, що можуть бути альтернативними, комплексними чи просто співіснувати в рамках структури безпекових знань. Концепція «систем міжнародних відносин» дає можливість сформувати доволі ефективний теоретико-методологічний апарат стратегічного мислення в галузі національної

й міжнародної безпеки. Йдеться про цілісні системні формації в історії міжнародних відносин, що історично чергуються й регулюються як спільними (транссистемними чи універсальними), так і властивими кожній окремій системі (внутрішньосистемними чи партикулярними) принципами.

Концепція «систем міжнародних відносин» має історико-соціологічну природу. Вона найкращим чином поєднує історичну унікальність і теоретичну універсальність; формує максимально широке й «еластичне» теоретичне бачення динаміки та статички світової політики; слугує продуктивним базисом для формулювання похідних теоретичних підходів і формул. Припущення щодо існування різних історичних систем міжнародних відносин дає можливість говорити про системну специфіку національних і міжнародної безпеки у кожній з них. Відповідно, безпекові виклики сучасній Україні визначаються (системно предетермінуються) властивостями сучасної системи міжнародних відносин.

Існують різні теоретичні підходи в питанні визначення й опису систем міжнародних відносин. В одних описах ці системи постають надскладними й надабстрактними (доволі громіздкими) конструктами «системотехнічної» схоластики; в інших – коротким переказом послідовних періодів історії дипломатії чи навіть змісту підручника з цієї історії. Проте, попри все розмаїття підходів, задля методологічної ефективності й теоретичного лаконізму доцільно виокремлювати три історичні системи міжнародних відносин: систему «балансу сил», систему «біполярності», сучасну «постбіполярну» систему. Такий підхід найбільш придатний для розгляду питань міжнародної та національної безпеки, зокрема їх системно-історичної специфіки.

Система «балансу сил» може вважатися першою конкретно-історичною системою міжнародних відносин, що існувала від 1648 до 1914–1918 рр. Ця система була механістичною (її головним організаційним принципом була «рівновага», яка підтримувалася дипломатичними «торгами», превентивними війнами, альянсами і контральянсами); багатопольною (компонувалася принаймні п'ятьма приблизно однаково потужними великими державами, які обіймали найвищий щабель ієрархії системної структури); європейською (великі держави Європи історично уособлювали цю систему та домінували в ній, хоча й поширювалася вона на весь

світ); аристократично-космополітичною (ефективно функціонувала завдяки наднаціональній християнсько-аристократичній, професійно-становій етиці космополітичного прошарку аристократів-дипломатів).

Історія системи «балансу сил» складається з двох періодів: першого (час становлення й розквіту) – від Вестфальської мирної угоди (1648 р.) до Французької революції (1789–1794 рр.); другого – від наполеонівських воєн і Віденського конгресу (1815 р.) до Першої світової війни і Паризької конференції (1914–1918 рр.). Останній став добою поступового занепаду цієї системи під тиском націоналізму (який своєю органічністю суперечив механіцизму «балансу сил»); індустріалізму й науково-технічного прогресу; демократії та масової політичної участі, що цілком суперечили політичним традиціям і досвіду дипломатів-аристократів; імперіалізму великих держав; глобальних ідеологій.

Економічне середовище системи «балансу сил» становили переважно феодальні, доіндустріально-аграрні економічні автаркії, що передбачало слабкий розвиток світогосподарських зв'язків та світового ринку. Ціннісною передумовою цієї системи були передусім християнський символічний універсум та аристократична політична етика, які зазнавали поступового розпаду і лише частково були сумісними та взаємодіяли з іноцивілізаційними цінностями. Внутрішньополітичну передумову системи «балансу сил» становили переважно авторитарні абсолютистські монархії (більш-менш ціннісно пом'якшені Просвітництвом) і частково ліберально-аристократичні (олігархічні) демократії з обмеженою політичною участю.

Система «біполярності», прийшовши на зміну попередній, проіснувала від 1914–1918 рр. до 1989 р. Це системно-історичне утворення містило елементи «рівноваги» і «балансу сил», проте було якісно відмінним від попередньої системи. Водночас воно мало суттєвий вплив на сучасні міжнародні відносини, сформувавши частину їхніх властивостей та передавши їм «у спадок» частину визначальних процесів. Відгомін біполярності чутно донині, хоча з часом звучання цієї епохи (як і її образ) спотворюється, стаючи якимось дивним, а в тлумаченнях нинішніх кремлівських імперських чиновників та ідеологів – просто чудернацьким. Так, висловлювання частини зорієнтованих на ядерний апокаліпсис кремлівських

пропагандистів (інша й дещо більша частина оспівує прихід багатополярності) про біполярний устрій світу виглядають як маніакальне епігонство – особливо тяжка форма колективної мегаломанії.

Біполярна система стала породженням одразу кількох соціально-історичних сил і процесів: націоналізму, глобальних ідеологій, індустріалізму. Масові національні рухи і масова політична участь; індустріальна революція і якісний стрибок у розвитку військових технологій; поява і світовий вплив глобальних ідеологій (лібералізму, комунізму, фашизму) створили якісно новий різновид світової системної взаємодії. Тут ішлося навіть не стільки про пошук міжблокової рівноваги, скільки про безкомпромисне зіткнення різних світів (носіїв Утопій), яке не привело до взаємознищення лише через природно-інстинктивну вираженість людини політичної; стримувальну роль ядерної зброї; зростаючі сили економічної інтеграції та дедалі гостріші технологічні, ідеологічно-легітимізаційні, а згодом і політичні проблеми комуністичного учасника міжблокового протистояння.

У біполярному світі було більше «балансу страху», ніж «балансу сил» – мережі часткових (доволі часто випадкових) рівноваг, ніж системного пошуку цього стану. Вичікування «природного кінця» одного з опонентів, підривна (зокрема, ідеологічна) діяльність та економіко-технологічне змагання відіграли набагато більшу регулюючу роль, ніж пошук та підтримка «балансу сил». Крім того, біполярне протистояння мало «палаючу периферію» – постійну міжблокову боротьбу у третьому світі, яка зазвичай відбувалась у гібридних формах.

Система «біполярності» була органічною, ґрунтуючись і живлячись силами націоналізму, поєднаними з глобальними ідеологіями; двополюсною, компонуючись двома блоковими полюсами, очолюваними наддержавами; різнорідною ціннісно-світоглядно і структурно-інституційно, детермінуючись світовим поділом на різні ідеології й суспільні устрої; глобальною, системно охоплюючи увесь світ. На останній властивості слід наголосити окремо, адже ця система міжнародних відносин стала першою справді світовою. У рамках системи «біполярності» було подолано євроцентризм: у ній Євразія (геополітична) протистояла євроатлантичній спільноті; а в Азії постали цілковито нові «центри сил» (зокрема, Японія і КНР).

Історія системи біполярності складається з трьох періодів: протобіполярності (1918–1945 рр.), тобто часів Міжвоєння і Другої світової війни; «жорсткої біполярності» (50–60-ті роки ХХ ст.); «м'якої біполярності» (70–80-ті роки ХХ ст.). Перший період охоплює історичний проміжок часу між двома світовими війнами і власне Другу світову війну, коли за глобальний статус одного з полюсів протистояння змагалися одразу три наддержавні претенденти: комуністично-більшовицький Радянський Союз, націонал-соціалістичний Третій Рейх, ліберально-демократичні Сполучені Штати (кожен зі своїми союзниками і сателітами).

Другий період був позначений прискореною гонкою озброєнь, постійною загрозою глобальної (у тому числі ядерної) війни, ідеологічною боротьбою в контексті холодної війни, майже повною відсутністю «третьої сили» в особі впливової універсальної міжнародної організації чи групи позаблокових держав.

Третій період («м'яка біполярність») став часом, коли – під тиском колоніальної та науково-технічної революцій і сил світової економічної інтеграції (глобалізації); завдяки появі впливової «третьої сторони», репрезентованої ООН та Рухом неприєднання; унаслідок подальшого технологічного, економічного, політичного, ідеологічного ослаблення комуністичного блоку і власне СРСР – відбувся занепад системи та її трансформація в наступну.

Економічне середовище системи біполярності складали: індустріалізм (індустріальна цивілізація та відповідний економіко-технологічний уклад); розвинене світове господарство і світовий ринок, поділені, однак, на дві протилежні підсистеми та економічну периферію; прискорений технологічний поступ у контексті науково-технічної революції. Система біполярності, з економічного погляду, була індустріальною (тут змагалися два типи індустріальних суспільств), тоді як система «балансу сил» була переважно аграрною, а наприкінці – аграрно-індустріальною.

Ціннісними передумовами системи біполярності слід вважати: протистояння глобальних ідеологій; націоналізм (озброєний тією чи іншою модифікацією цих ідеологій з певними етнічними «домішками»); початково сформовану єдину світову політичну культуру, уособлену ООН та «загальнолюдськими» (загалом ліберальними) цінностями. Внутрішньосупільними передумовами системи біполярності були індустріальні (принаймні в центрі

протистояння) суспільства масової політичної участі двох типів – тоталітарного і демократичного.

Сучасна система міжнародних відносин, заступивши біполярність, перебуває лише на перших стадіях свого формування. Проте вже нині виокремлюються її системотворчий (організаційний) принцип – інтеграція; сутнісні риси – глобалізація, регіоналізація, зміна парадигми безпеки; визначальні процеси – пост-тоталітарні перетворення, модернізація, ринкова демократизація, ціннісна плюралізація, національне державотворення, науково-технічний прогрес та зумовлене ним загострення екологічних проблем. Частина цих процесів має циклічний характер, то згаваючи, то інтенсифікуючись; частина стосується лише окремих країн та регіонів; частина дісталася у спадок від попередніх епох і має транссистемний характер; частина, можливо, припиниться в цій міжнародній системі, а частина, так само можливо, перейде до наступних.

Економічною передумовою сучасної системи міжнародних відносин є глобальна постіндустріальна економіка надвисоких технологій. Ціннісною передумовою – складне переплетіння різноманітних систем цінностей: ціннісний плюралізм у таких його проявах, як, наприклад, багатокультурність, екологізм, гендерність, цивілізаційний партикуляризм, різноманітні ідеології різноманітних меншин. Внутрішньосуспільною (внутрішньополітичною) передумовою сучасної системи міжнародних відносин є глобальне поширення й утвердження ліберальної демократії та ринкової економіки в окремих національних суспільствах.

Уже нині виокремлюються два періоди історії сучасної системи міжнародних відносин – період власне «постбіполярності» й період «євроатлантизму». Перший період був суто перехідним і містив чимало ознак попередньої системи, коли один із полюсів системного протистояння ще остаточно не розпався і мав певну міжнародно-політичну вагу, а переможець іще не адаптувався до нових умов. Другий період розпочинається з формування міжнародного суспільства навколо євроатлантичного «центру сил». Знаковими історичними подіями першого періоду стали падіння Берлінського муру, комуністичних режимів у Центрально-Східній Європі, СРСР. Знакові історичні події початку другого періоду – розширення НАТО і ЄС на Схід та низка воєнних чи

навіть напівполіційних операцій держав євроатлантичного світу зі встановлення, підтримання, збереження миру.

Еволюція сучасної системи міжнародних відносин триває, позначаючись відповідними системотворчими подіями: крах комунізму, балканський конфлікт, війни й скинення світського диктаторського режиму в Іраку, спалах міжнародного тероризму та боротьба з ним провідних держав світу на чолі зі Сполученими Штатами, «арабська весна», громадянське протистояння в Сирії та хвиля глобального терору, агресивного фундаменталізму, потік біженців. Ключове значення для історії постбіполярного світу мало розширення Північноатлантичного альянсу і Євросоюзу на Схід, ознаменувавши перехід від першого етапу формування сучасної системи міжнародних відносин, що мав відбиток попередньої епохи біполярного протистояння й холодної війни, до її другого етапу, в якому ключова системотворча роль остаточно перейшла до країн євроатлантичної спільноти, уособленої Північноатлантичним альянсом та Євросоюзом і очолюваної Сполученими Штатами.

Нинішній, переломний для майбутнього міжнародних відносин час відкриває три основні історичні сценарії їх подальшої еволюції. Перший сценарій передбачає поступове формування навколо євроатлантичної спільноти цілісного міжнародного, а згодом – і світового суспільства зі спільною системою цінностей і ресурсною базою, власною стратифікаційною структурою, єдиною мережею інституцій. Другий сценарій – це набуття міжнародними відносинами багатополусної форми, їх фрагментація на різні полюси, що можуть мати імперську, цивілізаційну, блокову природу, перебуваючи в постійній конкуренції і протистоянні. Існує ще один (вкрай зловісний) сценарій – сценарій «глобального хаосу». Новітній російський імперіалізм та релігійний фундаменталізм роблять чи не найбільший внесок у реалізацію саме цього сценарію, найпесимістичнішого з можливих.

Історична перспектива багатополуярного облаштування міжнародних відносин заслуговує на окрему увагу з огляду на її нав'язливу присутність у глобальному міжнародному та національних зовнішньополітичних дискурсах. Ідеться саме про нав'язування цієї перспективи ідеологічно-пропагандистськими засобами, оскільки реальна багатополуярність простежується

в сучасній світовій політиці незначною мірою. Не варто цілковито виключати можливість набуття владно-силовою конфігурацією нинішньої системи міжнародних відносин багатополярної форми. Водночас оцінювати таку можливість слід максимально критично, з огляду на кон'юнктурні інтереси, ідеологічні вподобання і стратегічні орієнтири тих, хто пропагує ідеї «багатополярності». Минула тоталітарна епоха продемонструвала, що навіть найпривабливіші ідеології можуть стати згубними у разі спроби їх втілення.

Безперечно, ідеї щодо багатополярного світоустрою мають право на існування. Однак слід усвідомлювати їх ідеологічно-пропагандистське походження й детермінованість. Крім того, слід також усвідомлювати всі негативні наслідки втілення цих ідей: міжполюсне протистояння (у тому числі збройне), ізоляціонізм та дезінтеграція міжнародних зв'язків, культурний і науково-технологічний регрес, поразка сил універсалістського гуманізму й перемога агресивних форм партикуляризму (передусім релігійного фундаменталізму). Війна (сутічка) цивілізацій і є одним із таких наслідків.

Серед adeptів багатополярності особливе місце посідає сучасна Російська Федерація – її імперці-верховоди, навколівладна інфраструктура та «пропагандистська рать усея Московської Русі». Йдеться про одну з багатьох пострадянських держав, яка була заснована колишнім партійним чиновником зі Свердловська та його строкатою «командою», а згодом захворіла на гостру форму імперської мегаломанії, уявивши себе центром світу. Тому й пам'ятник у столиці Російської Федерації доречно поставити саме Б. Єльцину, а не видатному правителю Київської Русі – Володимирі Великому. Патологічне бажання величі створює серйозні проблеми не стільки для самого мегаломана, який зазвичай не усвідомлює своїх психічних проблем і не здатен до здорової саморефлексії, скільки для всіх довкола. Особливу небезпеку становить прагнення «наслідувати великих» – уявляти себе Наполеоном Бонапартом, Олександром Македонським, Йосифом Сталіним чи хоча б одним із Романових. Такі ситуації і кумедні, і руйнівні. Водночас мегаломанія, піднесена до рівня міждержавних відносин, є більш руйнівною, ніж кумедною.

Заснована в 1991 р., Російська Федерація уявила себе не просто наступницею імперії Романових та Радянського Союзу, а буквально їх реінкарнацією. Оскільки обидва ці великодержавні утворення становили полюси владно-силової конфігурації відповідних

систем міжнародних відносин, то й новітні кремлівські «верховні правителі» вирішили здобути такий статус для своєї країни, яка щойно виникла. Російська Федерація позбавлена потенціалу імперії Романових та Радянського Союзу – це очевидно всім, окрім хіба що самих жителів цієї держави, засліплених патологічно завищеними самооцінками та зневагою до решти світу. Тому й новітній кремлівський імперіалізм може вважатися лише мініатюрною версією (чи навіть макетом) імперіалізму тих великих держав, з якими він так безапеляційно себе ототожнює.

Брак ресурсів, надлишок імперських амбіцій та мрії про багатополярність породили вкрай деструктивну зовнішню політику Російської Федерації, яка вирішила підвищити свій статус у міжнародних відносинах до рівня полюса глобальної владно-силової конфігурації шляхом підриву стабільності і провокування конфліктів в інших країнах та регіонах (передусім сусідніх). Таким чином, сформувався новий тип великодержавності – деструктивна велика держава, що намагається піднятися у світовій політиці, сіючи хаос. Вона утверджується в міжнародних відносинах не шляхом нарощування власного потенціалу, а шляхом підриву потенціалу інших держав та глобального миру й стабільності загалом.

Імперська мегаломанія зумовила одержимість Російської Федерації Сполученими Штатами та прагнення зрівнятися з ними на міжнародній арені. Тож один з уламків Радянського Союзу зазіхнув уже навіть не на багатополярний, а на біполярний світоустрій. Водночас дуже показово, що деструктивна велика держава пропагує ідеї багатополярності. Мабуть, у цих ідеях також міститься елемент деструктивності.

Реальна, на відміну від уявної, багатополярність вимагає виконання двох системотворчих умов: приблизно однакову потужність полюсів та їх відносну автономність один щодо одного. Однак чи реальне виконання цих умов у нинішній світовій політиці? Глибока інтегрованість сучасних міжнародних відносин майже унеможливорює автономний статус нових полюсів глобальної владно-силової конфігурації. Розвиток у модерній світ-системі є залежним розвитком, тобто що потужніше країна зростає, то більш залежною вона стає – залежною від зовнішніх ресурсів, технологій, інвестицій, ринків, військово-політичної підтримки, політико-стратегічної залученості. Інакше кажучи, нині економічний поступ

та політичне зміцнення окремих держав і регіонів не гарантує їхнього перетворення на новітні полюси владно-силової конфігурації.

У сучасній міжнародній системі кожен новий полюс неминуче перетворюватиметься на її невіддільну частину – історичний момент внутрішньої владно-силової динаміки. Такий «новонароджений» «центр сил» не матиме автономності, яка була властива полюсам традиційної багатополярності. Він стане невіддільною частиною глибоко інтегрованих міжнародних відносин. Жоден із сучасних претендентів на статус «майбутнього полюсу» світової політики не має критичного ресурсу або ж достатньої сукупності ресурсів, аби домінувати в міжнародних відносинах, скинувши з вершини глобальної владно-силової ієрархії держави євроатлантичного «центру сил». Нарешті, чим будуть ці новітні полюси багатополярного «світу майбутнього» – великими державами, міждержавними альянсами, цивілізаційними спільнотами, імперіями, регіональними інтеграційними об'єднаннями?

Питання вкрай важливе, оскільки від природи полюсів значною мірою залежить характер відносин між ними. Найбільшу небезпеку становить цивілізаційна багатополярність, коли світ буде поділено на замкнені спільноти-цивілізації, що відіграватимуть роль полюсів глобальної владно-силової конфігурації. Таким чином, реальністю можуть стати релігійні війни та протистояння фундаменталізмів (чергування джихадів і хрестових походів).

Ситуація, за якої полюсами багатополярного протистояння стануть імперські системи, також доволі загрозлива. Імперіям властиві експансіонізм, агресивність, войовничість; вони є постійним джерелом воєн і нестабільності в міжнародних відносинах. Крім того, імперські організації передбачають формування сфер впливу й позбавлення або суттєве обмеження державної незалежності народів, які до цих сфер належать.

Ситуація, коли полюси багатополярної владно-силової конфігурації матимуть різну природу, не менш загрозлива, ніж попередня, оскільки за таких умов ускладнюється передусім дипломатична комунікація між ними. Крім того, протистояння, наприклад, імперії й «халіфату» нічого, окрім війни, не віщує.

Загалом виокремлюються три типи багатополярності: одномірна (горизонтальна) багатополярність; перехідна багатополярність; комплексна (багатомірна) багатополярність. Перша модель

була історично апробована за часів міжнародної системи «балансу сил» (існувала від 1648 до 1914–1918 рр.), а тому може вважатися класичною. Повернення цієї моделі у тій чи іншій формі зумовлює безліч загроз, які слід мати на увазі всім мрійникам-традиціоналістам та новоспеченим імперцям.

Система «балансу сил» була вкрай конфліктогенною. У цій системі збройні сили регулярно й часто використовували для підтримання рівноваги у міждержавних відносинах. До речі, ще одним способом збереження цієї рівноваги були територіальні компенсації, коли держава (зазвичай велика) вимагала частину території іншої держави, аби зберегти «баланс сил».

Системні принципи взаємодії войовничих, аристократичних, релігійних, аграрних суспільств навряд чи можуть бути перенесені на взаємодію високотехнологічних (індустріальних і постіндустріальних), глибоко інтегрованих між собою ринкових демократій. Водночас ці принципи суттєво збагатили знання сучасної людини політичної про міжнародні відносини, поставши фундаментом цих знань.

Перехідна багатополярність є транзитивним типом владно-силової конфігурації, яка виникає під час переходу від однополюсних чи біполярних владно-силових конфігурацій до тривких і системотворчих багатополярних конфігурацій або ж у протилежному напрямку. Історичними втіленнями цього типу можна вважати міжнародні відносини періоду наполеонівських воєн, коли після поразки імперії Габсбургів й Пруссії на міжнародній арені протистояли Франція, Велика Британія та імперія Романових; а також міжнародні відносини часів Міжвоєнтя, коли на міжнародній арені протистояли один одному комуністичний, фашистський та ліберально-демократичний блоки. У першому випадку міжнародна система повернулася до тривкої і системотворчої багатополярної (п'ятиполюсної) конфігурації, а в другому – трансформувалася в біполярну.

Модель «комплексної багатополярності» передбачає існування різних конфігурацій, тобто різної кількості полюсів (фактично – одразу декількох багатополярностей), у різних вимірах міжнародних відносин. Зокрема, політична, економічна, культурно-інформаційна й культурно-цивілізаційна площини міжнародної взаємодії можуть мати відмінну структуру (різну кількість

полюсів). Так само певна великодержавна потуга чи міждержавний союз спроможні скласти полюс в одній із цих площин і не скласти – в іншій. Ідеться про формування високоінтегрованої міжнародної системи, у якій кожен окремий сегмент і вимір отримує власну полюсну конфігурацію. Така система може мати одного політичного лідера, декілька економічних «центрів сил» і ще більше – осередків культурного впливу та джерел науково-технологічного розвитку світового значення.

Модель «комплексної багатополярності» якнайкраще поєднується з ідеями «міжнародного (світового) суспільства». Зрештою, будь-який комплексний соціум багатополярний. Зокрема, такими є національні ринкові демократії, в яких відбувається змагання різних національних «центрів сил» за владу й багатство. Йдеться про «внутрішні полюси», які конкурують у рамках цілісного соціуму, намагаючись не зруйнувати його своєю конкуренцією. Міжнародне суспільство, що формується навколо євроатлантичного «центру сил», також може мати низку «внутрішніх полюсів» в окремих своїх вимірах і сегментах. Кожен із цих полюсів буде не лише «внутрішнім», а й інтеграційно пов'язаним з осередком глобального соціотворення – євроатлантичним світом.

Така полюсна структура модифікуватиметься й вирівнюватиметься у процесі еволюції міжнародного суспільства в напрямі до більш інтегрованого й цілісного світового суспільства зі спільною ресурсною базою та спільними стратифікаційною, інституційною, ціннісною системами. Головною рушійною силою цієї глобальної соціотворчої еволюції стає євроатлантична спільнота та її лідер – Сполучені Штати.

Міжнародні відносини завжди мали полярну структуру і регулювалися принципом «балансу сил». Справа в обмежувальних рамках цієї структури – стримувальних чинниках міжполюсної боротьби за владу.

Поділ сучасного світу на автономні полюси передбачає його дезінтеграцію і дестабілізацію. Така багатополюсність буде неминуче конфліктогенною, оскільки «баланс сил» досягатиметься не лише дипломатичними, а й військовими засобами. Крім того, набуття кожним із полюсів автономного статусу вимагатиме певної дезінтеграції міжнародних відносин – історичного відступу та зниження рівня інтегрованості сучасного світу, досягнутого внаслідок

глобалізації, що неминуче призведе до економічного, науково-технологічного та культурного регресу.

Багатополярність конфліктна за своєю сутністю, оскільки міжполюсна рівновага підтримується передусім через конфлікти і засобом конфліктів. Вона також створює низку нездоланих перешкод на шляху науково-технологічного, економічного й культурного розвитку. Нарешті, спроба розбудувати багатополярний світ може призвести до його цілковитої дезінтеграції і втілення найгіршої з можливих перспектив – перспективи глобального хаосу. Водночас ситуація, коли різні виміри й сегменти цілісного міжнародного суспільства, в якому домінує євроатлантичний «центр сил», матимуть багатополярні владно-силові конфігурації, не лише можлива, а й неминуча. Власне, й сам цей «центр сил» містить кілька «внутрішніх полюсів».

Історія після падіння біполярності не стала лінійною і одноманітною – шляхи її так само розгалужені й різноманітні. Майбутнє ще більш невизначене, а кількість його історичних сценаріїв зростає; старі проблеми й конфлікти доповнюються новими; спектр стратегічних викликів і загроз кожній окремій країні й усій світовій спільноті невпинно розширюється.

Зростання комплексності та взаємозалежності сучасного світу призводить не лише до розширення спектра соціальних можливостей, а й до відповідного розширення спектра загроз. Осягнення такої структурної ситуації вимагає як розвиненого системного стратегічного мислення, так і глибоких історичних знань, високої історичної культури й загостреної історичної інтуїції. Йдеться про відточення особливого чуття й специфічної проникливості, що дають можливість не прогледіти вузлову подію, яка містить нові можливості й загрози, – вироблення здатності відчуті себе на зламі історії та побачити сценарії її подальшого розвитку. Таке чуття й проникливість властиві передусім історичним народам із сильною та вкоріненою в історії державністю.

Нинішня українська ситуація може слугувати одним з епістемних ключів до розуміння майбутнього Європи чи навіть світу, оскільки в ній вимальовується образ цього майбутнього, а його сценарії багато в чому визначаються перебігом самої ситуації.

До сьогодні Україна була історично присутня лише на початкових етапах формування систем міжнародних відносин. Так,

українська козацько-селянська визвольна війна XVII ст. відбувалася в період зародження системи «балансу сил». Вона разом із голландською та англійською революціями стала одним із багатьох історичних імпульсів до формування цієї системи. Так само українські національно-визвольні протистояння початку й середини минулого століття розгорталися в періоди становлення й остаточної трансформації біполярної системи.

Нині історична ситуація змінилася, й Україна увійшла до постбіполярного світу як його невіддільна складова частина. Понад те, саме події на українських і пострадянських, а також близько-східних та балканських теренах провіщають подальшу долю цього світу. Вони дають відповідь на запит історії: «Чим буде цей світ?» – глобальним і всепоглинаючим хаосом; конфліктною і регресивною багатополярністю, що цілком може завершитися світовим безладом; вільним, динамічним і гуманним міжнародним суспільством, яке формується навколо євроатлантичного «центру сил».

2.2. СУЧАСНА СИСТЕМА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН: ВЛАСТИВОСТІ, ЗАГРОЗИ, ПЕРСПЕКТИВИ

Концепція «систем міжнародних відносин» та наведений вище концептуальний опис трьох послідовних систем дає можливість виокремити й обґрунтувати основні виклики постбіполярної сучасності для України в галузі національної і міжнародної безпеки. Йдеться про розробку тріступеневої аналітично-інтерпретаційної схеми **«властивості/загрози/перспективи (стратегічні бачення)»**. Тож проблематика національної безпеки України витлумачується потрійним чином: виокремлення основних властивостей сучасної системи міжнародних відносин; визначення загроз національній безпеці, що впливають із цих властивостей; окреслення перспектив подальшої еволюції міжнародних відносин, які співвідносяться із системними властивостями й загрозами та відповідають українським національним інтересам у постбіполярній системі.

Україні необхідно сформулювати власне бачення прийдешніх світових справ, яке б найбільше відповідало її національним інтересам. Зрозуміло, що таке бачення є своєрідним «ідеальним типом» і ніколи не буде втілене остаточно. Проте воно слугуватиме стратегічним орієнтиром («образом майбутнього») для

української зовнішньої політики та політики в галузі національної й міжнародної безпеки, демонструючи, якого саме світу прагне Україна. Українське бачення майбутнього міжнародних відносин стосується їх сучасної (постбіполярної) системи, детермінуючись її основними властивостями й загрозами, що впливають з цих властивостей.

2.2.1. Постбіполярність: системні властивості й визначальні процеси

Очевидно, що **інтеграція** стає головною рушійною силою і системотворчим процесом у сучасних міжнародних відносинах. Усі інші визначальні сили й процеси або з неї впливають, або їй суперечать, або ж дісталися у спадок від попередніх епох. Інтеграція визначається низкою сутнісних характеристик: зростанням взаємозалежності її учасників та соціальної комплексності загалом; досягненням суб'єктами інтеграційної взаємодії якісно нових системних результатів, яких жоден з них не зміг би досягнути окремо; збереженням ними ідентичності й уникнення асиміляції.

Сучасні міжнародні відносини є переважно інтеграційними. Вони характеризуються такими системними властивостями та визначальними процесами.

Глобалізація. Сучасні міжнародні відносини охоплені об'єднавчими процесами глобального масштабу, що приводять до прискореної та поглибленої інтеграції в економічній, науково-технологічній, інформаційно-комунікаційній, екологічній сферах і дещо повільнішої та менш глибокої інтеграції у сфері політичній. Провідниками глобалізаційних тенденцій стають ліберально-демократичні та глобально зорієнтовані провідні держави світу, міжнародні організації й наднаціональні інституції, транснаціональні та багатонаціональні корпорації, неурядові організації. Менш вразливі до впливу глобалізації царини міжетнічних, міжнаціональних, міждержавних і міжцивілізаційних відносин.

Регіоналізація. Сучасні міжнародні відносини охоплені процесами регіональної інтеграції, яка приводить до формування на попередньо окреслених історією, культурою, геополітикою територіях більш або менш тісних об'єднань з більш або менш розвинутою інституційною надбудовою. Успішна регіоналізація вимагає високого рівня економічного і науково-технологічного розвитку

та співпраці держав-учасниць і їх готовності делегувати частину державного суверенітету регіональному об'єднанню.

Зміна парадигми безпеки. Сучасні міжнародні відносини характеризуються видозміною базових структур міжнародної безпеки та уявлень про неї. Відбувається фрагментація війни до рівня локального конфлікту, конфлікту низької інтенсивності й тероризму, а також її інструменталізація у формі миротворчих операцій (підтримання миру, встановлення миру, гуманітарної інтервенції). Внаслідок зміщення військово-політичного акценту з національної на міжнародну безпеку великого значення набувають системи колективної безпеки.

Ринкова демократизація. Сучасні міжнародні відносини постають як царина глобальної демократизації. Йдеться про все-світнє наслідування й поширення з євроатлантичного «центру сил» моделей ринкової демократії, що в підсумку має привести до всеосяжної ціннісно-системної реорганізації життя світової спільноти на ринково-демократичних засадах.

Ціннісна плюралізація. Сучасні міжнародні відносини є сферою як мирного, так і конфліктного співіснування розмаїтих систем цінностей. У них поки що відсутні нездоланні глобальні ціннісні розколи, притаманні попередній історичній епосі. Радикально змінилася роль ідеологій у суспільному й міжнародному житті. Вони втратили характер світських релігій, перетворившись на ситуаційні ціннісні конструкти, призначені для вирішення певних політичних завдань та досягнення певних історичних цілей, а також для підтримання і збереження індивідуальної та колективної ідентичності.

Творення націй і держав. Сучасні міжнародні відносини залишаються глобальною сферою розгортання процесів національного й державного творення. Йдеться про тривалу (транссистемну) історичну тенденцію, що була започаткована у позаминулому столітті й триває і досі. У сучасному світі все ще залишаються етнічні й національні групи, котрі прагнуть власної державності, а також народи, які прагнуть свою державність відродити й зміцнити, здобувши реальну політичну незалежність та історичну суб'єктність.

Базисні зрушення. Сучасні міжнародні відносини ґрунтуються на відповідному ресурсному, демографічному, технологічному базисі, який змінюється повільно й стосується фундаментальних

умов людського існування. Кліматичні зміни, вичерпання природних ресурсів, динамічні диспропорції у сфері демографії, революційне прискорення науково-технологічного прогресу докорінно впливають як на окремі суспільства й держави, так і на відносини між ними.

2.2.2. Життя в перманентній небезпеці: ключові системні загрози

Головна загроза, притаманна сучасним міжнародним відносинам, випливає з їхньої інтеграційної природи. Йдеться про два такі фундаментальні аспекти інтеграції, як комплексність і взаємозалежність. Перша робить світ менш передбачуваним, а друга може призвести до виникнення нових глобальних та регіональних диспропорцій. Загроза багаторазово помножується поєднанням цих двох аспектів, коли спричинена ускладненням міжнародних відносин небезпека миттєво поширюється через глибоку взаємозалежність їх учасників. Надлишкова комплексність, поєднана з асиметричною взаємозалежністю, породжуватиме зростання кількості нових викликів безпековим системам усіх рівнів.

Невпинне й неконтрольоване ускладнення міжнародних відносин породжує непевності сьогодення й невизначеність майбутнього; асиметрична взаємозалежність – перевагу одних держав та вразливість інших. Взаємозалежність не може вважатися «абсолютним благом», втілення якого сприятиме зникненню усіх «вічних» проблем світової політики (зокрема, воєн). Неминуча асиметрія взаємозалежних міжнародних відносин спричиняє нові конфлікти, породжені прагненням або їм позбутися, або поглибити. Асиметрична взаємозалежність стає історичним відповідником нерівномірного розподілу сил, який характеризував усі системи й форми міжнародних відносин.

Зростаючі комплексність і взаємозалежність сучасного світу роблять його менш передбачуваним і стабільним, а отже, й більш небезпечним. Загроза, виникнувши в одному із сегментів світової спільноти, швидко перекидається на інші її сегменти. Комплексність породжує нові суперечності, а взаємозалежність спричиняє їх прискорене поширення. Феномен глобального тероризму найкраще ілюструє цю історичну й структурну ситуацію. Поставши із суперечностей Третього світу, він майже миттєво

поширився на решту світової спільноти, уразивши навіть найбільш потужні, стабільні й заможні держави і суспільства. Іншою ілюстрацією може слугувати проблематика поширення зброї масового знищення, хоча саме поширення відбувається в протилежному напрямку – від країн більш розвинених і миролюбних до країн технологічно відсталих та агресивних.

Системні властивості й визначальні процеси сучасних міжнародних відносин породжують відповідні загрози. Концептуальне виокремлення та побудова ієрархії цих загроз здійснюється відповідно до національних інтересів кожної окремої держави, а нейтралізація – шляхом мобілізації внутрішніх і зовнішніх чинників її «національної могутності». Україна формулює власну ієрархію загроз і добирає засоби їх подолання, керуючись своїми національними інтересами та потребами національної безпеки.

Периферизація й асиміляція. Процеси глобалізації породжують небезпеки, привносячи до структури сучасних міжнародних відносин нові асиметрії, диспропорції, деформації. Унаслідок глобалізаційних процесів частина країн може периферизуватися зі зниженням міжнародного статусу, витісняючись на периферію світового розвитку і світової політики, перетворюючись на залежні й недієздатні засоби зовнішньополітичної діяльності більш потужних держав, об'єкти економічної експлуатації, споживачів виключно чужих культурних цінностей і стандартів суспільного життя. Глобалізація також загрожує втратою національної ідентичності й самотності, що призводить до неспроможності адекватно формулювати національні інтереси, а отже, і до стратегічної дезорієнтації.

Регіональний ізоляціонізм і регіональний імперіалізм. Процеси регіональної інтеграції та формування регіональних інтеграційних блоків містять загрози регіональної ізоляції та регіонального домінування. Йдеться про регіональну фрагментацію світу – небезпеку виникнення замкнених та максимально ізольованих від решти світу регіональних угруповань, що конкурують і протистоять одне одному у світовому масштабі. Інтеграція на теренах певного регіону може набути асиметричних форм, призвівши до виникнення сфери виключного домінування й гегемонії великої регіональної держави та подальшого формування регіональної імперії з глобальними амбіціями.

Фрагментація насильства й повернення його архаїчних форм.

Історичні зміни, що нині відбуваються в галузі міжнародної безпеки, породжують низку викликів системам національної безпеки: локальні конфлікти і конфлікти малої інтенсивності; інформаційна інтервенція, громадянські й гібридні війни; організована злочинність в усіх її проявах, у тому числі тероризм і сепаратизм; поширення зброї масового знищення. Існує окремий клас загроз, пов'язаний з відродженням таких архаїчних форм міжнародних відносин, як войовничий імперіалізм та великі міждержавні війни, що потенційно зумовлюють небезпеку спалаху війни світової.

Сучасна система міжнародних відносин вільна від антагоністичності попередніх систем, які принципово ґрунтувалися на міжполюсному протистоянні. Водночас ця система не позбавлена конфліктів: структурно-системних (між центром і периферією); міжнаціональних і міжетнічних; релігійних і міжцивілізаційних; конкурентно-економічних (за ринки збуту, технологічні інновації, джерела енергоносіїв); конфліктів національних інтересів тощо. Хоча ці конфлікти й не системотворчі, їхня кумулятивна дія може стати системоруїнливою.

Сучасний світ постає складним і суперечливим поєднанням рецидивів архаїки й поступу майбутнього – примітивного імперіалізму й гуманної миролюбності; етнічної замкненості та нетерпимості й національної відкритості; різноманітного у своїх проявах людиноненависництва й цілісного у своїй сутності гуманізму; релігійного та ідеологічного фундаменталізму й плюралізму ідей та цінностей. Усі ці суперечності розколюють не лише світову політику, а й розум і сумління кожного мислячого європейця, породжуючи найбільш глибокі виклики системам національної безпеки країн Європи.

Призупинення поступу ринкової демократизації. На сьогодні не існує історичних гарантій того, що процеси глобального поширення ринкової демократії будуть цілковито успішними. Майбутньому властива невизначеність, а історії – багатоваріантність. Поступ глобальної ринкової демократизації може не лише призупинитися, а й зазнати історичної поразки, що призведе до реставрації агресивного й репресивного авторитаризму в одних країнах та встановлення корумпованих олігархічних чи

популістських охлократичних демократій – в інших. Отже, світ отримає нові лінії розколу, осередки конфліктів, джерела хаосу й нестабільності.

Ерозія ціннісного плюралізму. Розмаїття цінностей та їх відносно безконфліктне співіснування є важливою аксіологічною передумовою мирного й стабільного співіснування держав і народів. Історичний досвід минулої біполярної епохи доводить, що ціннісний розкол є одним з найбільш руйнівних. Ціннісний плюралізм сучасного світу може зазнати ерозії під дією двох чинників – релігійного та ідеологічного фундаменталізму й ціннісної фрагментації (сектантської «міноритизації»). Перша загроза передбачає абсолютну нетерпимість до альтернативних систем цінностей і полягає в прагненні нав'язати власний світогляд решті світу, знищивши будь-яку ціннісну альтернативу. Друга загроза передбачає фрагментацію світу цінностей на окремі ізольовані ціннісні світи різноманітних меншин, кожна з яких існує в рамках замкненого світогляду і не спроможна до порозуміння й спілкування поза межами своєї герметичної ціннісної спільноти.

Дисфункція державотворчих процесів. Національне й державне творення в різних країнах може відбуватися з більшим або меншим успіхом. Кризовий перебіг чи навіть провал державотворчих зусиль призводить до появи неефективних, нестабільних, залежних держав, які неспроможні до самостійного й самодостатнього існування і становлять загрозу глобальному миру та безпеці. Такі держави легко перетворюються на джерела міжнародної напруженості та осередки міжнародного тероризму. Своєю слабкістю, зокрема збройною, вони провокують агресора до реалізації різноманітних імперських планів.

Стихійні лиха й техногенні катастрофи. Фундаментальні й водночас найбільш глибинні та руйнівні небезпеки містяться в базисних умовах людського існування, породжуючи не менш фундаментальні виклики системам національної і міжнародної безпеки. Йдеться про загрозу екологічних катастроф, зумовлену кліматичними змінами; подвійну загрозу глобального економічного занепаду та загострення боротьби за природні ресурси, спричинену їх вичерпанням; демографічні проблеми, викликані прискореним зростанням чисельності населення Землі; техногенні

катастрофи, що постають побічним ефектом будь-якої революції в галузі технологій та науково-технічного прогресу загалом.

2.2.3. Майбутнє постбіполярної системи: національні інтереси і стратегічні перспективи

Виважена зовнішня політика керується ідеями «національного інтересу», «балансу сил», «дипломатичного компромісу»; а відповідальна – імперативом безпеки, маючи на меті виживання держави, нарощування її потенціалу, підвищення статусу в міжнародних відносинах. Знання системи міжнародних відносин передбачає усвідомлення основних властивостей цієї системи та загроз, які з них випливають. Знання загроз дає змогу артикулювати конкретно-історичний зміст національних інтересів. Знання національних інтересів дає можливість сформулювати відповідне цим інтересам стратегічне бачення майбутнього міжнародних відносин. Саме таке бачення (бажаний образ прийдешнього світу) належить виробити й Україні.

Збалансований і справедливий світовий порядок. Україна зацікавлена в подальшому розвитку сучасної системи міжнародних відносин на засадах рівності і справедливості. У світовій історії ще не існувало цілковито рівноправних та справедливих міжнародних відносин, однак зробити їх більш збалансованими й менш ієрархічними та поляризованими цілком можливо, і саме сьогодні така історична можливість відкривається. На шляху реалізації цієї можливості перебувають архаїчні форми міжнародної взаємодії та зовнішньополітичної діяльності: імперіалізм, зорієнтованість на сфери впливу, нестримне прагнення влади, звеличення сили й нехтування законом, новітні версії економічного колоніалізму тощо.

Національним інтересам України відповідатиме світовий порядок без жорстких ієрархічних поділів на центр і периферію, домінуючих і залежних, процвітаючих і бідних, передових і відсталих. Йдеться про світовий порядок, у якому, попри неминучу й навіть необхідну нерівність, кількість периферійних держав мінімальна і кожна з них має можливість у мирний спосіб суттєво підвищити свій міжнародний статус. У цьому світовому порядку виважений і максимально рівний баланс сил існує не лише на горизонтальному рівні держав та їхніх союзів, а й між різними щаблями неминуче ієрархічної системи міжнародних відносин.

Відкритий і вільний регіоналізм. Україна зацікавлена у максимально відкритому для решти світу й мінімально замкненому щодо інших регіонів регіональному інтеграційному будівництві. Історична перспектива виникнення замкнених і ворогуючих між собою регіональних об'єднань; асиметричний та zdeформований розвиток процесів регіональної інтеграції; заснування чи відродження на певних регіональних теренах різноманітних імперських утворень та формування навколо них відповідних сфер впливу цілковито суперечать українським національним інтересам. Україна зацікавлена в сталому поширенні Євросоюзу на Схід, а також перетворенні пострадянського простору на сферу вільної взаємодії справді незалежних держав, що належать до різних інтеграційних об'єднань, міждержавних союзів та наднаціональних інституцій – сферу державної незалежності й інтеграційного плюралізму.

Тривалий і стабільний мир. Україна зацікавлена у забезпеченні максимально мирних міжнародних умов задля історичного завершення державотворчих процесів та ринково-демократичних трансформацій, прагнучи остаточної інтеграції до світової спільноти в мирний, а не збройний спосіб. Тому створення ефективних і рівноправних систем колективної безпеки; вирішення локальних конфліктів й активна глобальна миротворча діяльність; боротьба з усіма проявами організованої злочинності (зокрема, сепаратизмом і тероризмом) та поширенням зброї масового знищення цілковито відповідають українським національним інтересам.

Реанімація архаїчних форм міжнародних відносин, що ґрунтуються на великодержавному домінуванні, імперському насильстві, колоніальній експлуатації, неминуче призведе до повернення у світову політику великих міждержавних воєн, імперіалістичних завоювань, колоніальних загарбань, які своїм сукупним деструктивним ефектом поставлять світ перед загрозою нової світової війни. Тому готовність до повномасштабних оборонних воєнних дій, нарощування власного збройного потенціалу стримування можливих агресорів, усебічний розвиток системи національної безпеки та її поступова й виважена інтеграція до систем колективної безпеки також перебувають у сфері українських національних інтересів. Крім того, цим інтересам

відповідають: максимальне зміцнення Північноатлантичного альянсу та його військово-технологічне посилення; поступове й виважене поширення євроатлантичної системи колективної безпеки на Схід; набуття Українською державою історичної ролі «східної опори НАТО».

Соціальний ринок і плюралістична демократія. Україна зацікавлена в успішному історичному завершенні процесів ринкової демократизації не лише у власній країні, а й у решті країн світу. Встановлення ефективних та легітимних ринкових демократій у всіх країнах, де для цього визріли умови, тобто їх максимальне глобальне поширення, цілковито відповідає українським національним інтересам. Стратегічна установка на ринкову демократизацію світу передбачає толерантне ставлення до держав і суспільств, які на цей історичний момент не готові сприйняти ринок і демократію, залишаючись цілковито або частково авторитарними. Головна вимога до цих держав і суспільств – гуманна внутрішня й миролюбна зовнішня політика.

Історична перспектива провалу ринкових і демократичних перетворень одразу в багатьох країнах світу та встановлення в них авторитарних, олігархічних, популістських режимів суперечить українським національним інтересам. Соціальна зорієнтованість ринкової економіки («народний капіталізм середнього класу») і плюралістична відкритість демократії (неприйнятність її корупційно-олігархічних, персоналістсько-популістично-охлократичних та ідеологічно-фундаменталістських форм) стають основними передумовами успішного завершення процесів ринкової демократизації в кожній окремій країні і світі загалом. Остаточне укорінення ринку й демократії на пострадянському просторі цілковито відповідає українським національним інтересам.

Ефективні й незалежні держави. Україна зацікавлена в успішному завершенні процесів державотворення не лише на власних теренах, а й у решті пострадянських країн. Світ вільних націй і держав, у якому всі бажані національні й етнічні групи максимально реалізували свої історично обґрунтовані державницькі прагнення і політичні права, найкраще відповідає українським національним інтересам – це справді «український світ». Предметом особливої зацікавленості України є успішне завершення державотворчих процесів на пострадянському просторі, оскільки їх

незавершеність призводить до конфліктних ситуацій (зокрема, пов'язаних із сепаратизмом), а недостатня дієздатність нових національних держав породжує кризові дисфункції у відносинах між ними, унеможлиблює повноцінні інтеграційні процеси, провокує регіональний імперіалізм.

Розмаїття і терпимість ціннісних світів. Україна зацікавлена у збереженні й розвитку нинішньої глобальної ідейно-історичної ситуації толерантного співіснування різних систем цінностей. Зростання ціннісного розмаїття сучасного світу, формування гуманної та толерантної світової політичної культури, запобігання подвійній загрози фундаменталізму й сектантства (ціннісної замкненості) цілковито відповідають українським національним інтересам. В інтересах України – уникнення будь-яких ціннісно-ідеологічних протистоянь і розколів на глобальному, регіональному й національному рівнях.

Спільні ресурси й технології – безпечні та проривні. Україна зацікавлена в нарощуванні потенціалу світової спільноти у сфері подолання наслідків глобальних та регіональних катастроф природного й техногенного характеру, а також у тому, аби самій зробити якомога більший внесок у колективні зусилля людства за цим напрямом. Запровадження міжнародного контролю над критичними для людського виживання природними ресурсами та над зброєю масового знищення найкраще відповідає українським національним інтересам. Основні проблеми й критичні ресурси людства слід максимально інтернаціоналізувати, а окремі держави чи групи держав не можуть і не мають права контролювати умови його існування та засоби виживання.

Добровільною відмовою від власного ядерного потенціалу Україна вже зробила унікальний внесок у глобальне ядерне роззброєння, що дає їй моральне право обстоювати ідею міжнародного контролю над ядерними потенціалами й критичними для виживання всього людства ресурсами інших країн. Вона також робить суттєвий внесок у подолання наслідків глобальних кліматичних змін шляхом прискореного розвитку свого аграрного сектору. Українська наука та промисловість, і передусім військово-промисловий комплекс, спираючись на попередні досягнення, мають історичний шанс перетворитися на один із чинників наступного етапу глобального технологічного прориву

людства в Космос, що дасть можливість подолати проблему вичерпання природних ресурсів та зменшити техногенне навантаження на Землю.

2.3. СВІТОВІ ПОРЯДКИ: БУДОВА І ПОБУДОВА, ЗМІНИ І КОНСЕРВАТИЗМ

Сьогодні, у межах сучасної (постбіполярної) системи міжнародних відносин, відбувається переформатування світового порядку. Такі внутрішньосистемні зміни є цілком природними. Кожна історична система міжнародних відносин містила принаймні кілька світових порядків. Тривалість існування кожного з них більш-менш відповідає тривалості певного періоду в історії системи, а внутрішня реструктуризація міжнародних систем доволі часто пов'язана зі зміною світових порядків.

Так, у системі «балансу сил» виокремлюються два світові порядки – до і після Наполеонівських воєн, а в рамках системи біполярності виокремлюють три світових порядки: протобіполярний (Міжвоєння), «жорсткої біполярності», «м'якої біполярності». Системні зміни у міжнародних відносинах більш фундаментальні, ніж зміни світових порядків, які мають внутрішньосистемний характер. Тому ці два різновиди соціальних трансформацій слід розрізняти не лише концептуально – на рівні теоретичних дефініцій; а й практично – на рівні зовнішньополітичної практики.

Трансформації в міжнародних відносинах не відбуваються миттєво. Існують перехідні періоди, які позначені війнами, безладом, реорганізацією. Йдеться як про зміну систем, так і зміну порядків у кожній з них – як про внутрішньосистемну, так і системну реструктуризацію. Загалом саме великі збройні конфлікти спричиняють і першу, і другу. Наполеонівські війни привели до реструктуризації системи «балансу сил» та появи наступного світового порядку, а перехідний період, окрім згаданих воєн, охоплює ще й часи боротьби за незалежність Сполучених Штатів та народів Латинської Америки, Великої французької революції й Віденського конгресу.

Цей порядок проіснував аж до Першої світової війни, зазнавши певних модифікацій унаслідок об'єднавчих (ширше – націоналістичних) процесів у тогочасній Європі та суперечностей, зумовлених

колоніалізмом, великодержавним протистоянням, ідеологічними розколами. Він відійшов у минуле разом із системним утворенням, якому належав. Часи Другої світової війни і «розрядки» можуть вважатися перехідними періодами між світовими порядками біполярності – між протобіполярністю і «жорсткою біполярністю»; між «жорсткою біполярністю» і «м'якою біполярністю». Показово, що і в цьому випадку чинниками внутрішньосистемної реструктуризації стали війни – світова і холодна.

Перехід від попереднього світового порядку до наступного може мати різну тривалість: відбутися досить швидко (наприклад, упродовж кількох років воєн та революцій) або ж тривати довше, ніж сам наступник. Тому й сьогодні вкрай важко визначити (структурно, а не хронологічно) перший період (періоди) існування постбіполярності, з'ясувати, чи був цей період часом існування першого світового порядку постбіполярної системи міжнародних відносин.

Можливо, з огляду на три цілком актуальні перспективи подальшої історичної еволюції міжнародних відносин (глобальний безлад, багатополарність, міжнародне суспільство), власне система постбіполярності, а не лише світові порядки всередині неї, перебуває в стадії формування. Проте очевидно, що саме війни знову стають чинниками системних перетворень і внутрішньосистемних реструктуризацій. У випадку постбіполярності йдеться про низку регіональних збройних конфліктів на балканському, близькосхідному та пострадянському геополітичному просторах, що спричиняють глобальні наслідки та війну з тероризмом, яка від самого початку стосувалася всього світу. Боротьба України за визволення окупованих територій, їх відновлення коштом агресора, покарання агресора задля унеможливлення загарбницьких дій у майбутньому стає одним із основних чинників системних перетворень і внутрішньосистемних реструктуризацій у сучасному світі.

Світові порядки покликані управляти світовими справами у рамках відповідних систем міжнародних відносин. Вони, як і всі інші соціальні порядки, мають потрібну будову: цінності, інститути, ресурси. Світові порядки повинні бути легітимними (роль цінностей), дієздатними (роль інститутів), потужними (роль ресурсів). Наддержавний інтернаціональний характер – це їхня головна риса, яка зберігається навіть тоді, коли вони уособлені й репрезентовані великими державами. Останні в такому випадку відіграють роль

«виконавчих органів» – інструментів упорядкування та реалізації управлінських рішень, прийнятих на глобальному рівні.

Водночас слід зауважити, що неминуча присутність «великодержавних воль» в управлінні світовими справами деформує і саме управління, і світовий порядок, засобом якого воно здійснюється, на користь великих держав, що цей порядок уособлюють та діють від його імені. Тому ідеальним було б консенсусне урядування і впорядкування міжнародних відносин за равноправної участі всіх учасників цих відносин (передусім держав) на цілковито інтернаціоналістських засадах. Проте такий світовий порядок є більше мрією ідеаліста і навряд чи може бути сформованим в усій своїй ідеалістичній наївності й красі. Великі держави та їхні об'єднання, а особливо наддержави, все ще відіграють провідну роль у міжнародних відносинах, які все ще мають ієрархічну будову.

Тому найприйнятнішим є максимально можливе вирівнювання цієї будови та максимально можливе консенсусне урядування і впорядкування відносин за максимально можливого врахування інтересів усіх їх учасників (передусім національних інтересів держав) – максимально можливе за цих історичних і політичних умов наближення до моделі колективного управління світовими справами.

У міжнародних відносинах світові порядки відповідають інституції державності в суспільствах національних, а їх зміна відповідає докорінним (зокрема, революційним) змінам в останніх. Тож постають питання: наскільки радикальними є власне зміни; наскільки глибоким є розрив із минулим; наскільки порушено історичну наступність, а отже, й стабільність та системну цілісність. Цими питаннями людство переймалося впродовж останніх 250 років – часу великих воєн та великих революцій. І саме навколо них розгорталася дискусія та протистояння консерваторів із «революціонерами» всіх ідеологічних напрямів – лібералами, комуністами, фашистами, які прагнули тотального перетворення світу згідно з ціннісними зразками своїх ідеологій (лібералізму, комунізму, фашизму) і досягнення постісторичного стану та цілковитого перезаснування соціального універсуму.

Великий європейський, а отже, і світовий консерватизм виник і загартувався, у тому числі, шляхом критичного осмислення історичного досвіду Великої французької революції, Великої жовтневої

соціалістичної революції, фашистської революції в Італії та націонал-соціалістичної – в Німеччині, а також решти (більш або менш визначних) революційних перетворень, що змінювали людство впродовж останніх двох із половиною сотень років.

Консервативні підходи цілком придатні в царині не лише внутрішньої, а й зовнішньої та міжнародної політик. Понад те, саме таких підходів потребує глобальна справа осмислення, проектування, здійснення змін світових порядків. Консервативна стратегія соціальних трансформацій передусім передбачає суто еволюційну наступність і поступовість. Консерватизм закликає зберігати в сучасному і для майбутнього вже апробовані попереднім досвідом ціннісно-нормативно-інституційні структури минулого шляхом їх пристосування, удосконалення та переорієнтації на виконання інших функцій. Новітні ж ціннісно-нормативно-інституційні структури він закликає впроваджувати максимально поступово, дотримуючись принципу наступності (тяглості), – дбайливо культивувати, а не революційно нав'язувати.

Консерватизм є шляхетною і мудрою ідеологією, яка ґрунтується на позитивному і випробуваному досвіді минулого та розумно відкрита досвідам майбутнім, ошадливо зберігаючи старе й дбайливо культивує нове. Він якісно відрізняється від ретроградства й агресивної реакційності, а особливо – від різноманітних версій люмпенсько-міщанського популізму, як лівого, так і правого. Масовий психоз міщанства, спричинений міфологізацією минулого або «підміною спогадів», який використовується на шляху до влади різноманітними псевдонародними диктаторами й плутократами-популістами, у справжнього консерватора викличе лише відразу.

Нинішнє формування світового порядку в рамках постбіполярної системи міжнародних відносин доцільно здійснювати саме на консервативних засадах, що, зокрема, передбачає присутність у цьому порядку і цій системі «позитивних залишків» попередніх порядків попередніх систем. Ніщо не виникає з нічого, а створити цілковито нову соціальну систему, та ще й міжнародну, на «порожньому місці» внаслідок цілковитої анігіляції («руйнування доценту») старих світів і небезпечно, і неможливо. Тоталітаризм в усіх його ідеологічних версіях зробив спробу шляхом тотальної перебудови суспільного універсуму зректися всієї попередньої історії людства та започаткувати нову «постісторію». І провал

цього великого й кривавого історичного експерименту довів неможливість творення цілковито нових соціальних світів засобом нищення старих.

У реальній, а не тоталітарно-утопічній політиці та історії між двома послідовними суспільними системами завжди існує більша або менша тяглість, а наступна система містить «позитивні залишки» попередньої, які забезпечують її стабільне існування й розвиток. Так, біполярна епоха, передусім часи «м'якої біполярності», залишила по собі ціннісно-нормативно-інституційний комплекс, пов'язаний із правами людини й правами держави – свободою першої і незалежністю другої. Стабільність і подальший розвиток усієї постбіполярної системи міжнародних відносин та ефективність світових порядків усередині неї залежать, у тому числі, й від того, наскільки цей комплекс буде збережено і пристосовано до нових умов.

Принципи разом із відповідними практиками «поваги до державного суверенітету», «непорушності кордонів», «територіальної цілісності», «національного самовизначення» тощо відіграли свою роль за часів біполярності. Проте в постбіполярній системі міжнародних відносин та відповідних їй світових порядках вони також необхідні. Ці «позитивні залишки» біполярних часів, передусім періоду «м'якої біполярності», постають важливими ціннісно-нормативно-інституційними передумовами збереження миру й безпеки в сучасному світі.

Світовий порядок, як і будь-який інший соціальний порядок, є системою санкцій і нагород (заохочень), розподіляти які має інституційна будова цього порядку. Держава-порушник заохочується до підриву та руйнації світового порядку відсутністю ефективних санкцій. Держава, лояльна до певного світового порядку, може втратити лояльність та інтерес до його збереження, якщо не отримуватиме достатніх винагород (заохочень) за свою лояльність. На сьогодні Україна зробила набагато більше для миру і стабільності у світі, ніж отримала натомість. Українська зовнішня політика, передусім у питанні ядерного роззброєння (і не лише), може вважатися жертвовною – послідовно миролюбною, доволі часто ціною власних національних інтересів.

Слід наголосити, що у випадку України ці інтереси містять дуже суттєвий загальнолюдський та альтруїстичний складник. Тому

до слова українців у питаннях міжнародного миру й безпеки варто дослухатися. І не лише дослухатися, а й надавати міжнародну підтримку та допомогу, необхідну для захисту суверенітету, відновлення територіальної цілісності, подальшого розвитку Української держави як зразково миролюбної й показово лояльної частини світового порядку. Тим більше, якщо цей порядок перебуває у стадії формування, а його підвалини лише закладаються.

І саме на стадії формування абсолютно неприпустимо нехтувати лояльністю одних та потурати злочинним діям інших. Із цього погляду чого лише варта агресія проти країни, яка добровільно відмовилася від ядерної зброї? Очевидно, що такі агресивні дії підривають засади не лише певного (історично-конкретного) світового порядку, а й будь-якого порядку загалом, сіють хаос.

Управління світовими справами здійснюється засобом інститутів світового порядку. Характер задіяння глобальних управлінських інституцій залежить від властивостей об'єкта управлінських зусиль – від структурної статичності й історичної динаміки міжнародних відносин. Саме сучасний світовий порядок має виробити найприйнятніші та найефективніші інститути управління всім цим глобальним інтеграційно-деінтеграційним вузлом конфліктів і суперечностей.

Нині жодне явище міжнародного життя, окрім хіба що війни, не зазнає такої жорсткої критики, як глобалізація. Глобальні нерівність, злочинність, тероризм; залежність та асиметрична взаємозалежність; новітні конфлікти, суперечності, розколи тощо – все це побічні ефекти глобалізаційних процесів. Водночас ці процеси спричинили багато цілком позитивних результатів, передусім в економічній, науково-технічній, культурно-інформаційній сферах. Існують історичні сценарії розвитку міжнародних відносин, які можуть звести ці результати нанівець. Світ може бути поглинений глобальним хаосом. Такого сценарію остерегаються всі, за окремими (переважно соціопатичними) винятками.

Водночас абсолютний хаос так само неможливий, як і абсолютний порядок. Тому навіть найгірші сценарії еволюції світових справ мають переважно комбінований характер – це аж ніяк не втілення «абсолютного зла» чи різновид «кінця світу». Найбільшу загрозу становлять ті негативні версії майбутнього, які мають найбільші історичні шанси втілитися.

Сьогодні найсуттєвіша реальна загроза стабільному й безпечному світовому порядку – це загроза багатополарності, втілення якої так прагне Російська Федерація. Багатополарний світ буде більш розколотим і дезінтегрованим, у ньому пануватимуть перманентна бідність і перманентний конфлікт. Таким світом буде дуже важко управляти на рівних, консенсусних, колективістських засадах, а саме це управління здійснюватиметься шляхом великодержавного диктату й великодержавного протистояння. Світ також зазнає регресу в економічній, науково-технічній, культурно-інформаційній царинах.

Слід наголосити, що багатополарність – це не просто сценарій майбутнього міжнародних відносин, який бажаний для одних і небажаний для інших. Йдеться про історичний відступ: про дезінтеграцію та деградацію більш-менш цілісного (завдяки глобалізації) світу до нижчого рівня – рівня багатополарного світу. Світовий порядок за умов багатополарності буде нестійким, конфліктним, нерівним і несправедливим.

Проте існує й інший історичний сценарій світової еволюції, який більшою мірою слугуватиме збереженню здобутків сучасної цивілізації та їхньому примноженню, а також створюватиме найсприятливіші передумови для «доброго урядування» світовими справами. Йдеться про еволюційне формування навколо євроатлантичної спільноти міжнародного суспільства – цілісного, плюралістичного, миролюбного.

Побудова міжнародного суспільства є тривалим і об'єктивним процесом, вона вимагатиме від інституцій світового порядку неймовірних управлінських зусиль. Однак певні кроки задля реалізації саме цього історичного сценарію можуть бути зроблені вже сьогодні. Одним із таких кроків стане розбудова ефективної інституційної структури світового порядку. Зокрема, йдеться про реформування системи ООН та розвиток системи (колективної безпеки) НАТО. Перша має стати менш бюрократичною й витратною та більш ефективною. Так, постала необхідність реформування Ради Безпеки – у тому числі, надання можливості призупинення права вето її постійних членів, у разі якщо хтось із них є стороною конфлікту, та передання (спочатку тимчасове) цього права великим державам, які на нього заслуговують (наприклад, Німеччині, Японії, Індії).

Друга система (НАТО) має стати справді ефективною, спрможною дати відсіч будь-якому агресору в будь-якому конфлікті (зокрема, у повномасштабній конвенційній війні). Розвиток цієї історично унікальної системи колективної безпеки передбачає подальше розширення Північноатлантичного альянсу, нарощування його збройного стримувального потенціалу, зростання військово-політичної відповідальності й фінансового внеску кожної окремої держави-члена.

Удосконалення системи ООН і системи НАТО неминуче приведе до їх взаємної інтеграції в майбутньому і перетворення Північноатлантичного альянсу на головну миротворчу силу сучасного світу та військово-політичний інструмент формування міжнародного суспільства навколо євроатлантичної спільноти, а згодом – на військово-політичну опору цього суспільства.

Об'єднані нації повинні бути добре озброєними, аби зберегти глобальний та регіональний мир і безпеку та, врешті-решт, трансформуватися у миролюбне, плюралістичне й максимально демократичне глобальне суспільство. Північноатлантичний альянс може стати ключовим військово-політичним інструментом побудови цього нового типу соціуму, поступово перетворюючись із трансрегіональної (євроатлантичної) на глобальну систему колективної безпеки. Однак досягти цієї історичної мети можливо лише за умови поступового й виваженого розширення НАТО (йдеться про появу нових держав-членів і нових геополітичних сфер відповідальності) та нарощування його збройного потенціалу, який належить апробувати в реальному протистоянні реальному агресору, аби всі побачили реальну дієздатність цього військового союзу вільних націй і повірили в нього.

Сучасні та майбутні члени Північноатлантичного альянсу повинні взяти на себе частину американського тягаря відповідальності (політичної, збройної, фінансової) за регіональний та глобальний мир і безпеку й припинити ховатися за військово-політичним потенціалом Сполучених Штатів, адже можливості (зокрема, економічні) цієї наддержави не можуть вважатися невичерпними, а її зобов'язання перед союзниками – абсолютними й односторонніми.

Жоден соціальний порядок, зокрема світовий, неможливий без відповідальності, яка є однією з головних передумов ефективного функціонування інститутів управління. Сучасний світ перебуває

на межі розпаду – фрагментації на постійно ворогуючі полюси. Встановлення багатополлярності означає політичне «розшматування» й економічну, технологічну, культурну деградацію світової спільноти. Запобігти такому негативному сценарію розвитку міжнародних відносин може також наслідкування, передусім провідними державами, зовнішньої політики глобальної відповідальності, що цілковито виключає ізоляціонізм та усунення від світових справ.

Сучасний світ є витвором «великодержавних воль», а значна частина його проблем – це наслідок діяльності великих держав (колоніалізму, імперіалізму, боротьби за глобальне й регіональне домінування). Тому просто самоусунутись від світових справ буде для них і неможливо, й аморально. Самоізолюватися було вкрай складно вже в минулому столітті, а нині це майже неможливо. Жоден, навіть найширший та найеластичніший національний ринок, ніколи не замінить ринку світового. Так само втеча від загроз, які раз у раз підкидає сучасна світова політика, не призведе до їх зникнення. Будь-яка, навіть найбільш замкнена країна може стати жертвою, хай і прихованої (гібридної), агресії. Цілковито ж захиститися від терористичних, пропагандистських, кібернетичних атак, а також від організованої злочинності та міграційних інвазій просто неможливо.

Світовий порядок покликаний ефективно функціонувати не лише на глобальному рівні, а й на рівнях регіональному та надрегіональному. Одним із найбільших його завдань є впорядкування постімперського простору, безлад на якому становить критичну загрозу для глобального миру й безпеки.

Тоталітарні імперії залишають по собі конфлікти й хаос та підґрунтя для виникнення нових імперських утворень. Саме таким є пострадянський політичний простір, який уражено низкою локальних конфліктів різної інтенсивності, спровокованих Російською Федерацією – однією з пострадянських держав, що марить себе наступницею попередніх імперських утворень, поцупивши їхні титули й ресурси.

Цілком прийнятним дипломатичним інструментом упорядкування і стабілізації цього простору є максимально багатостороння міжнародна конференція за участю всіх зацікавлених держав, у тому числі тих пострадянських країн, що сповідують миролюбну зовнішню політику, та провідних держав євроатлантичної спільноти

(передусім Сполучених Штатів). Ця конференція може поглинути вже існуючі переговорні «майданчики», разом із Мінським процесом, на яких (подекуди десятиліттями) намагаються врегулювати пострадянські конфлікти, а згодом інституціоналізуватися в міжнародну організацію, покликану підтримувати мир і безпеку на теренах колишнього Радянського Союзу. Наднаціональні інституції, утворені після розпаду цієї наддержави, – це або забюрократизовані й неефективні радянські релікти, або ж інструменти кремлівського імперіалізму. ООН, ОБСЄ, Рада Європи хоча й зробили чималий внесок у вирішення конфліктів на теренах колишнього СРСР, наблизили їх остаточне врегулювання незначною мірою.

Головним призначенням світового порядку, як і всіх інших соціальних порядків, є покарання порушників і попередження порушень, а також підтримання належного рівня лояльності. Інститути цього порядку значною мірою можуть вважатися каральними, здійснюючи функції, схожі на ті, які виконують органи правопорядку в національних суспільствах.

Існує цілий спектр викликів міжнародній безпеці, які мають водночас і політичну, і кримінальну природу та не можуть вважатися просто різновидом організованої злочинності на кшталт торгівлі наркотиками чи людьми. Зокрема, серед цих викликів – міжнародний тероризм, агресивний фундаменталізм, сепаратизм і колабораціонізм. Цивілізований, миролюбний, демократичний світ повинен навчитися протистояти бандам найманців, сепаратистів, колабораціоністів, фанатиків-фундаменталістів, гібридних диверсантів.

Проте найбільшу загрозу становлять такі політичні злочинці глобального масштабу, як деструктивні країни-диверсанти. Йдеться про державу (передусім велику), що не здатна стати сильнішою та підвищити свій статус у міжнародних відносинах інакше, ніж ослаблюючи й підриваючи стабільність (зазвичай таємно) інших держав. Формування ефективних методів покарання (системи санкцій) таких деструктивних країн-диверсантів постає однією з головних проблем прийдешнього світового порядку.

Глобального урядування і впорядкування потребують не лише інститути, а й ресурси та цінності. Ефективний світовий порядок неможливий без відповідної (максимально широкої та інтернаціональної) ресурсної бази, адже саме ресурси живлять інститути.

Частина ресурсної бази світового порядку формується потенціалами наддержав, великих держав та їхніми об'єднаннями, які діють в інтересах і від імені цього порядку. Така ситуація цілком природна, оскільки йдеться про найпотужніших і найвпливовіших учасників міжнародних відносин.

Водночас побудова справедливого й ефективного світового порядку, максимально наближеного до моделі колективного і консенсусного глобального управління, вимагає залучення ресурсів усіх учасників міжнародних відносин та максимально інтернаціональної ресурсної бази цього порядку. Інтереси сталого розвитку, а також миру й безпеки у світі диктують необхідність інтернаціоналізації критичних для виживання людства ресурсів (зокрема, енергетичних) та ядерної зброї (вона також може вважатися різновидом зовнішньополітичного ресурсу) і запровадження над ними ефективного міжнародного контролю. Таким чином, потенційний агресор, що володіє цими ресурсами й цією зброєю, позбавляється потужних засобів агресії й тиску на миролюбну світову спільноту.

Світовий порядок неможливий без відповідної системи цінностей, яка й робить цей порядок легітимним і вартим довіри. Крім ефективних інституцій та міжнародного контролю над критичними для виживання людства ресурсами, він потребує й спільної (універсальної) політичної культури. Показово, що така культура, маючи досить глибоке ренесансно-просвітницьке історичне коріння, почала прискорено формуватися й структуруватися на останніх стадіях існування біполярної системи міжнародних відносин – за часів занепаду біполярності й розквіту глобалізації.

Цінності «свободи», «незалежності», «рівності», «суверенності» та решта витворів універсалістського гуманізму скріплюють глобальну політичну культуру, що продовжує своє формування та виконання своїх легітимуючих функцій уже в постбіполярному світі – у новій міжнародній системі й нових світових порядках. Припинення цього глобального культуротворення та знецінення цих цінностей або ж відмова від них дегуманізують і ціннісно фрагментують сучасний світ, ускладняють консенсусну взаємодію на міжнародній арені, делегітимізують значну частину вже апробованих практик та інституцій.

Вірність цінностям глобальної політичної культури гарантує кожній країні захищеність від можливої агресії, незалежно від рівня

її економічного розвитку чи, скажімо, ступеня корумпованості. Універсалізм духу породжує універсалізм дії, забезпечуючи захист усіх від злочинної (зокрема, загарбницької) поведінки будь-кого.

Існують політико-культурні принципи (своєрідні «категоричні імперативи»), які поширюються на всіх членів світової спільноти без винятку і які мають бути втілені максимально – наскільки це можливо в цій конкретно-історичній та політичній ситуації. Внутрішні негаразди й проблеми жертви агресії не вважаються підставою для відмови їй у захисті, оскільки така відмова суперечить цінностям світового порядку і природі глобальної політичної культури. Безперечно, ця жертва може бути недосконалою й набирати чимало помилок, проте її необхідно захищати так само, як і найвидатнішу та найбездоганнішу державу, оскільки саме такий універсальний (без винятків) підхід легітимують («освячують») зазначені цінності.

Існує лише один принцип – агресор повинен бути покараним, а суверенітет і територіальна цілісність країни, що від нього постраждала, мають бути відновлені. Нехтування цінностями призводить до руйнації практик, а «подвійні стандарти» й ціннісна вибірковість, коли зраджують одних і захищають інших, нічого, окрім ерозії світового порядку, не спричиняють.

Світовий порядок належить розбудовувати на засадах справедливості й незалежності, плюралізму й толерантності. Наслідування саме цих принципів суттєво «пом'якшить» жорстко конкурентну природу міжнародних відносин, хоча й не усуне її цілком. Безперечно, владно-силова конкуренція відіграє ключову (структуротворчу) роль у світовій політиці, однак жодна, навіть найпотужніша держава не забажає зіткнутися із насильством як таким в усій його антропологічній безпосередності, свідченням чого є великодержавне безсилля перед тероризмом одинаків. Рано чи пізно всі починають апелювати до цінностей, однак лише наймудріші керуються ними завжди.

Найганебнішою є ситуація, коли, вчинивши багато зла, кривдник починає «просторікувати» з жертвою про співчуття до себе (до тяжкої долі садиста-соціопата), прагнучи від неї розуміння і примирення. Така морально-політична ситуація може бути проявом «зверхності гвалтівника» – наслідком безкарності та морального дегенератства. Однак цілком можливі й інші випадки,

наприклад, коли лиходій стає сумирним ягням, отримавши відсіч і поставши перед необхідністю відповідати за свої злочини.

Можливо, українці ще почують цілком стандартні виправдання з боку РФ, що звучали в світовій історії не один раз, – усі ці «ми не знали», «нас ввели в оману», «в усьому винне керівництво, а ми прості люди», «ми якось не помітили ваших страждань, і чому ви не волали, коли ми з вас знущалися» тощо. Слід наголосити, що передусім ідеться про пересічних жителів цієї пострадянської країни, які живили її загарбницьку зовнішню політику своїми податками і своєю ненавистю. Врешті-решт, війни провадять не правителі, а народи – з них формують загарбницькі армії, окупаційні адміністрації та їхні репресивні органи, ними ж чиниться більшість військових злочинів. Тому відповідальність має бути загальною і не зводиться до покарання кількох десятків одіозних лідерів.

Народ, що у своїй більшості підтримав агресію та брав участь у загарбанні й окупації, – так само відповідальний за ці злочини, як і ті, хто очолював його на цьому злочинному шляху. Загалом колективна відповідальність – менше зло, ніж колективний бандитизм, колективна агресія, колективний садизм населення держави-агресора; зло не лише менше, а й необхідне. Врешті-решт, загарбницькі армії як масові злочинні організації, формуються народом-загарбником, лідери лише їх очолюють і спрямовують. Індивідуальна ж відповідальність за колективний злочин виглядає досить несправедливою.

Цінності сучасного світового порядку покликані «пом'якшити» змагальні відносини між державами: запровадити внутрішньо-духовні чинники стримування «боротьби за владу» на міжнародній арені й контролю (передусім самоконтролю) за її перебігом; зробити ці відносини більш гуманними, мирними, справедливими; максимально наблизити їх до ідеалів свободи людини, незалежності держави, єдності людства в розмаїтті. Безперечно, існують й інші цінності, що передбачають інші порядки або ж їхню руйнівну відсутність та «війну всіх проти всіх». Вірити можна у що завгодно. Слід усвідомлювати, що відмінність вірувань породжує відмінність практик: різні системи цінностей зазвичай передбачають різні системи соціальних (зокрема, міжнародних) відносин.

В історії людства було чимало жорстоких суспільств, що сповідували криваві культи й здійснювали бузувірські практики.

Відповідними були й відносини між цими суспільствами. Сьогодні можна лише із жахом уявляти світовий порядок, збудований за лекалами «руського мира» та решти ідеологічних версій імперіалізму й фундаменталізму. Це буде світ «чорних дір», «кривих дзеркал», «інституційних покручів», «озвірілих гібридів» – жахливий світ, вартий пензля І. Босха.

Задля побудови мирного і гуманного світового порядку, в якому однаково шанують свободу людини, незалежність держави, ціннісний плюралізм і який стане інституційним засобом побудови міжнародного суспільства навколо євроатлантичного «центру сил», необхідно нейтралізувати й маргіналізувати різноманітні фундаменталістські ідеології ненависті на кшталт «руського мира», що спонукають до агресії та виправдовують її. Однією з головних рис будь-якого фундаменталізму та всіх агресивних ідеологій світоглядно-релігійного зразка є нетерпимість до інших ціннісно-ідейних систем та ціннісно-ідейного розмаїття загалом. Плюралізм нестерпний для фундаменталіста й тоталітариста, імперіалісту ж він завжди загрожує опозицією, спротивом, повстанням.

Сьогодні саме толерантність стає однією з ключових рис світового порядку. Вона може вважатися функціональною та сполучною цінністю, що покликана забезпечити реалізацію на міжнародній арені цінностей вищого порядку: свободи людини, незалежності держави, соціальної справедливості, ціннісного плюралізму, які без терпимості й поваги просто не спрацюють.

На жаль, доля прийдешнього світу мало залежить від України – держави, яка впродовж десятиліть стійко долає наслідки глобальної екологічної катастрофи на Чорнобильській АЕС; добровільно, в інтересах глобального миру й безпеки, відмовилася від ядерної зброї; протягом останніх трьох років мужньо і дедалі більш ефективно протистоїть кремлівській агресії. Право слова в питанні глобального миру й безпеки та подальшого облаштування постбіполярного світу український народ заслужив власною кров'ю, пролитою в боротьбі з фашистським і комуністичним тоталітаризмом та кремлівським імперіалізмом.

Нині глобальна роль України – це також роль щирого й доброзичливого радника, який свої поради вистраждав тяжкою історією на полях битв. Вона й сьогодні залишається на цих полях і не лише словом захищає цивілізований світ від загроз, про які попереджає.

РОЗДІЛ 3. ДІАЛЕКТИКА ІСТОРІЇ: ВІЙНА І МИР, МИНУЛЕ І СУЧАСНЕ

3.1. ВІЙНА В МІЖНАРОДНІЙ ПОЛІТИЦІ: ОБ'ЄКТИВНІСТЬ НЕМИНУЧОГО

Дуальність війни і миру є окремим проявом дуальності Всесвіту, що знайшла своє відображення як у найдавніших міфологічних системах – образах світлих і темних сил та їх протиставлення; так в і сучасних наукових уявленнях, зокрема, поняттях матерії й антиматерії. Йдеться про вічний мотив роздумів людини політичної – когнітивне звучання прадавніх архетипів, що лунає з надр колективного підсвідомого від доісторичних часів.

Діалектика «війни і миру» – вічна, а найвправніші в ній – найближчі до розуміння духовно-антропологічних витоків людства й політики. Вождь і жрець, воїн і трудівник, герой і святий є екстремними уособленнями одного з двох протилежних архетипів «війни» та «миру». Хтось сварить «мир, що корумпує», закликаючи «очищувальний вогонь» війни, інший оспівує «радість миру», заперечуючи навіть «тінь війни». Вічна дискусія, вічна діалектична вправа, вічне тло реальної політики, яка не знає діалектики і не має «присмаку» вічності, продукуючи часткові, виважені, конкретно-історичні рішення.

Війна є всеосяжною формою розподілу та перерозподілу влади і таким різновидом конфлікту, у якому ставки найвищі, а наслідки – структурно-радикальні. Кількісна відмінність війни від простого конфлікту призводить до відмінностей якісних. Війна постає не лише надпотужним конфліктом, а й його самозапереченням – інструментом остаточного й докорінного вирішення

і припинення конфліктної ситуації. Певною мірою війна є «самопоглинанням» конфлікту; вона ж – «матір» конфліктів нових. Демонізація війни та обожнення миру – сприйняття і тлумачення їх дуальності тільки в морально-релігійних термінах – однаково хибні. Адже доволі часто історична й політична роль війни цілком позитивна – визвольна або ж творчо-руйнівна.

Мир також ґрунтується на різноманітних владно-силових конфігураціях та існує в багатьох історичних формах. Він може бути імперським, освячуючи та створюючи умови для винищення й асиміляції цілих націй, етносів, локальних спільнот, соціальних груп. Натомість існують справедливі війни, завдяки яким значна частина народів сучасного світу отримала незалежність та утвердилася в міжнародних відносинах.

Як один із соціальних станів міжнародних відносин, мир буває різним. Справедливий мир самостійних держав є миром «балансу сил». Він якісно відрізняється від миру імперського чи гегемоністського. Саме цей останній «мир» прагне принести сьогодні на пострадянські терени Російська Федерація. Імперсько-гегемоністський «мир» підтримується ціною багатомільйонних жертв і колосальних ресурсних втрат. Український народ уже сплатив свою криваву данину кремлівським будівникам імперій. Саме тому сьогодні Україна прагне збудувати на пострадянському просторі мирні, процвітаючі, справедливі міжнародні відносини на ґрунті тривалого й стабільного «балансу сил». І найпершою умовою досягнення такої регіональної політичної рівноваги є стримання, відкинення й приборкання новоспечених кремлівських імперців-авантюристів.

Держава, яка розумно й відповідально нарощує свій незалежний оборонний потенціал, а не прагне якнайшвидше долучитися до того чи іншого військово-політичного блоку, робить реальний внесок у справу підтримання глобального та регіонального миру. Членство в системі колективної безпеки має бути «вагомим». Збройно слабкі держави, які не «годують» ні власних, ні союзницьких армій, безперечно, приречені «годувати» армії ворожі. Вони неминуче намагатимуться увійти (прослизнути чи попроситися) до системи колективної безпеки, аби зняти із себе відповідальність за безпеку національну. Однак зрозуміло, що держава, яка недофінансовує власні збройні сили, нездатна до загальнонародної

військово-політичної мобілізації, неспроможна дати гідну відсіч агресору, стане тягарем та слабкою ланкою будь-якого військово-політичного блоку чи оборонного союзу.

На жаль, у сучасній Європі та й світі загалом реципієнтів міжнародної безпеки значно більше, ніж її донорів і спонсорів. У цій сфері споживацькі настрої (зокрема, небажання витратитися на власну оборону) поширені не менше, ніж в інших. Натомість держава, яка вистояла й загартувалася в оборонній війні, зміцнивши свої збройні сили й «відточивши» цей інструмент зовнішньої політики, стане бажаним учасником та надійною опорою будь-якої системи колективної безпеки. Тому найкоротший шлях України до Північноатлантичного альянсу пролягає через перемогу над загарбником і відновлення територіальної цілісності, а не через гіперлояльне виконання різноманітних критеріїв і стандартів. Через Донбас і Крим, а не через Брюссель.

Війна є найнебезпечнішим різновидом конфлікту – кульмінацією конфліктної ситуації. Водночас вона є цілком природним явищем та інститутом, постаючи структурним ефектом соціальної взаємодії чи, радше, трьох основних елементів цієї взаємодії: людини, людського суспільства і відносин між цими суспільствами. Інакше кажучи, війна впливає з природи людини, природи суспільства і природи відносин між суспільствами. Кожен із зазначених елементів суспільного життя й сегментів соціальної системи komponується протилежностями, живиться суперечностями та породжує конфлікти.

Людська природа містить потенціал агресії й насильства. Йдеться про схильності, що спонукають людську істоту до війни, – страх, жадобу, самолюбство, зневіру. Однак людині так само притаманні й протилежні схильності: альтруїзм, солідарність, співчуття.

У політико-філософському сенсі людська природа може визначатися як дуальна – добра і зла, праведна і гріховна, велична і нікчемна. Людина однаково спроможна як на моральний подвиг, так і на ниці й жорстокі вчинки, перевершуючи в останніх найлютіших хижаків тваринного світу. Вона розпинається між крайнощами власної природи, перебуваючи у стані внутрішньої духовної та емоційної напруженості. Війна передбачає агресивні моделі поведінки. Власне ж агресія слугує вирішенню внутрішніх суперечностей і нейтралізації внутрішніх конфліктів, зумовлених

дуальністю людської природи, шляхом проекції цих суперечностей і конфліктів назовні – у соціальне середовище. Людина політична завжди генеруватиме більшу чи меншу частку агресії, створюючи на індивідуальному рівні передумови для виникнення конфліктів і воєн.

Людське суспільство, як і внутрішній світ людини політичної, також має поляризовану структуру. Суспільний устрій та суспільний порядок постають ієрархіями домінування, в яких одні суспільні верстви переважають інші за обсягом ресурсів, влади, культурного впливу. Тому поляризація та зумовлена нею соціальна напруженість присутні навіть у найбільш процвітаючих і стабільних соціумах, що стає особливо очевидним за часів економічних та політичних криз. Кожне окреме суспільство містить потенційну загрозу заколоту, революції, громадянської війни. Внутрішня ж соціальна напруженість і конфлікти можуть спонукати до зовнішньої агресії як засобу їхньої нейтралізації та переорієнтації назовні, у міжнародне середовище. З іншого боку, соціально розколоті й поляризовані соціуми самі провокують агресорів, надаючи підстави зовнішнім силам для втручання.

Відомою також є зовнішньополітична специфіка революційних суспільств, які не лише здійснюють активну зовнішню політику, а й створюють навколо себе напружену міжнародну ситуацію. Таким чином, найменшу агресивність виявляють внутрішньо стабільні суспільства, у яких соціальну рівновагу суттєво не порушено.

Людські суспільства взаємодіють між собою у рамках окремої соціальної сфери – сфери міжнародних відносин. Цій суспільній царині також притаманна внутрішня, тобто зумовлена її будовою, конфліктогенність. Ідеться про анархічно-поліцентричні відносини між більш-менш автономними «центрами сил», якими є держави та відповідні їм суспільства. Такі відносини є вкрай змагальними, що суттєво ускладнюється наявністю збройних сил як одного з основних інструментів зовнішньополітичної діяльності. Таким чином, конкуренція між державами постійно генерує загрозу війни. Причому ця загроза ще більше поглиблюється структурними властивостями власне міжнародних відносин. Ці відносини також мають поляризовану й ієрархічну структуру, вершину якої посідають держави та їхні союзи, що на цей історичний момент домінують у світовій політиці.

Сучасна Російська Федерація є типовою країною війни – палієм та роздмухувачем збройного конфлікту. Така ситуація пояснюється її цілковитою розбалансованістю. Більшість громадян цієї пострадянської держави втратили емоційну рівновагу, перебуваючи в істеричному стані гіперлояльності до свого авантюрного імперського керівництва та одержимості примітивною й еклектичною імперською ідеологією. Йдеться про спільноту-психопата, яка ненавидить і боїться навколишнього світу, становлячи загрозу як для себе, так і для всіх навколо.

Розбалансованість присутня і на державно-політичному рівні Російської Федерації. Цій пострадянській автократичній олігархії притаманні глибокі суспільно-політичні й суспільно-економічні розколи, які досить швидко можуть стати «тектонічними розломами» соціально-політичної і соціально-економічної «поверхні». Приховати цю розбалансованість можливо лише несамотою пропагандою та агресивною ідеологією ненависті і зневаги до всього світу. Нарешті, РФ перебуває у цілковито нестабільному регіональному середовищі, поглиблюючи цю нестабільність своєю зовнішньою політикою. Постійно дестабілізуючи пострадянський простір, ця країна підриває сама себе.

Така потрійна розбалансованість невпинно спонукає цю пострадянську державу до війни «проти всіх» – до нестримної колективної психопатичної агресії. Тому терени колишнього Радянського Союзу будуть умиротворені, коли на них буде встановлено міждержавний «баланс сил»; коли (внаслідок «перестройки») Російська Федерація трансформується в справді миролюбну (якщо це взагалі можливо), справді демократичну і справді федеративну державу; коли мир прийде в душу кожного громадянина цієї держави, витіснивши злобу та ненависть.

Умови ці, можливо, й дещо утопічні, однак необхідні, оскільки знищення чи самознищення Російської Федерації містить безліч загроз регіону і світу.

Нерівномірний розподіл владних ресурсів, нестійкий і мінливий баланс сил, постійне міждержавне змагання за виживання, вищий статус і домінування – все це робить міжнародні відносини доволі конфліктогенною сферою, у якій загроза виникнення війни є вкрай актуальною. Водночас ідеться саме про перманентну загрозу її спалаху, тобто про високий конфліктогенний потенціал,

а не реальні й постійні бойові дії. Інакше кажучи, міжнародні відносини лише існують «в тіні» війни – їх не слід уявляти полем битви. Крім того, не слід забувати, що революції та громадянські війни можуть виявитися набагато кривавішими, ніж війни міждержавні. Загалом найбільш мирними і найменш конфліктогенними будуть ті міжнародні відносини, в яких склався максимально стабільний «баланс сил» – максимально рівномірний розподіл влади.

Війна є природним явищем, оскільки впливає з природи людини, природи людських суспільств, природи відносин між цими суспільствами, містяться у цих трьох елементах соціальної системи як структурна можливість. Реалізація цієї можливості відбувається внаслідок порушення рівноваги, тому й причиною війни слід вважати дисбаланс у структурі особистості (людській природі), структурі суспільства, структурі відносин між суспільствами. Натомість мир потребує рівноваги як у кожному з цих трьох елементів, так і між ними.

Проте сама рівновага є станом відносним, тимчасовим і мало-досяжним. Суспільні відносини, і міжнародні зокрема, завжди будуть позначені нерівністю й асиметрією, а «баланс сил», досягнутий на певний історичний момент, неминуче зруйнується, спричиняючи нові конфлікти й суперечки.

Вічність війни – її іманентність міжнародним відносинам – пояснюється неможливістю досягнути стану «абсолютної рівноваги». Такий стан є лише «категоричним імперативом», тобто морально-політичною установкою, для кожного тверезо мислячого політика й миролюбної держави – станом, якого слід прагнути, але досягти неможливо. Так само й питання про співвідношення війни і миру має виключно діалектичне вирішення, яке й вирішенням назвати важко.

Ідея «абсолютної рівноваги», як і «вічного миру», містить елемент самозаперечення, адже така рівновага можлива лише в утопічних суспільствах, позбавлених структурних асиметрій, ресурсних поділів, політичних антагонізмів. Інакше кажучи, така рівновага можлива лише в тих уявних соціумах, зокрема, міжнародних, які через свою гомогенність і безконфліктність не потребують будь-якої рівноваги.

Природність війни, а отже, неминучість її спалаху в тій чи іншій історичній формі, спонукає до пошуків радикального вирішення

питання війни і миру. Йдеться про спроби досягнення стану «вічного миру» засобом світової революційної війни, що здійснювалися в контексті тоталітарних практик минулого століття.

Ідея «вічного миру», попри весь її пацифізм, належить до концептуального арсеналу цих практик. Тоталітаризм передбачає докорінну зміну природи соціального світу, а отже, і трьох її елементів: природи людини, природи суспільства, природи відносин між суспільствами. Внаслідок втілення тоталітарної утопії – гомогенізації суспільних відносин на основі якоїсь однієї ідеології – мав би виникнути абсолютно новий соціальний світ, який щодо попереднього вважався б постісторичним. У цьому новому світі мали б зникнути всі соціальні лиха, у тому числі війна. Тож «вічний мир» вважався тоталітарними ідеологіями елементом постісторичного стану, а шляхом до цього стану проголошувалася революційна тоталітарна війна за «вищі» цінності (війна «за припинення всіх воєн») та світова революція як процес глобального втілення цих цінностей.

Політика в реальному історичному світі була і залишається мистецтвом можливого й мистецтвом компромісів, вона оперує відносним і не прагне абсолютів, примирює крайнощі, а не отожднюється з ними. Політична діяльність є діяльністю відповідно до природи – людини, суспільства, міжсуспільних відносин, а не всупереч їй. Тому й реальна, на відміну від тоталітарно-утопічної, політика прагнучиме не вічного миру засобом останньої всеосяжної війни, а максимально тривалого миру і максимально обмеженої війни.

Ключем до такого врівноваженого політичного стану є практика і принцип «балансу сил». Проте навіть за часів найтривалішого і найкомфортнішого миру слід завжди пам'ятати, що політичну рівновагу рано чи пізно буде порушено, і розпочнеться війна. Так само за часів найжорстокіших і найжахливіших воєн слід завжди пам'ятати, що політичну рівновагу буде відновлено, й мир повернеться. Головною в обох випадках є установка на максимально швидке відновлення «балансу сил» і його максимально тривале збереження.

Зокрема, збройні конфлікти на пострадянському просторі значною мірою спричинені розбалансуванням міжнародних відносин у рамках цього регіонального сегмента світової політики.

На теренах колишнього Радянського Союзу так і не склався стійкий та тривалий міждержавний баланс сил, а владно-силова перевага Російської Федерації над рештою країн цих теренів невинно генерує конфлікти.

Заперечення природності війни тоталітарними практиками, які прагнуть «вічного миру» засобом тоталітарної війни за «визволення людства» від усього, що цим практикам суперечить, знайшло своє відображення у спробах заперечити і збройні сили як один з інструментів зовнішньополітичної діяльності. Найприкметнішим є те, що такі спроби припадають на ХХ ст. – найкривавіше в історії людства. Доволі часто залежність між «висотою» намірів і «брутальністю» практики є прямою, зокрема, коли прагнення цілковито позбутися воєн робить їх особливо руйнівними. Збройні сили, разом із дипломатією і пропагандою, залишаються природним засобом зовнішньополітичної діяльності, так само як і війна залишається природною формою міжнародної взаємодії.

Усі намагання зректися зброї як інструменту зовнішньої політики виявилися марними. На сьогодні більшість держав зберігають збройні сили, а ефективних наднаціональних ціннісно-нормативно-інституційних механізмів контролю над ними все ще не існує. Нині, як і завжди, у світовій політиці панує принцип «самодопомоги», який передбачає першочергову спроможність країни захистити себе і втілити свої національні інтереси, у тому числі зброєю. Жодна система колективної безпеки, інтеграційна спільнота, міжнародна організація не компенсує брак боєздатності й відсутність оборонного потенціалу кожної окремої національної держави – великої чи малої, потужної чи слабкої.

Зречення зброї унеможливить мир, адже останній доволі часто підтримується збройними силами – війнами миротворчими, превентивними, визвольними. Нині, як і завжди, більшість агресорів та завойовників зупиняють зброєю, оскільки дипломатія й пропаганда такої сили позбавлені.

Війни започатковували (Тридцятирічна й Перша світова) і трансформували (Наполеонівські і Друга світова) системи міжнародних відносин. Останні зароджувалися та перероджувалися у вогні глобальних конфліктів. Біля витоків сучасної (постбіполярної) системи міжнародних відносин, на відміну від попередніх історичних систем, перебуває холодна війна, що породжує певні

ілюзії стосовно якоїсь особливої «миролюбності» цієї системи. Однак достатньо згадати основні риси цієї війни – панування тоталітаризму, ідеологічну одержимість і нетерпимість, постійну загрозу ядерного апокаліпсису, криваві й неспинні конфлікти в Третньому світі, аби усвідомити, що й постбіполярні міжнародні відносини не будуть аж такими мирними.

Війна залишається цілком природним явищем і в сучасній системі міжнародних відносин, а головний спосіб її відвернути полягає у готовності і здатності дати відсіч будь-якому агресору. Інакше кажучи, зміцнення оборонного потенціалу власної країни слід вважати першим різновидом антивоєнної діяльності. «Хочеш миру – готуйся до війни». Так говорили стародавні римляни – мабуть, найвидатніші фахівці з проблематики війни та миру в історії людства!

Сьогодні, у контексті українсько-російського збройного конфлікту, цей великий вислів-настанова має бути перефразованим: «Хочеш миру – не бійся війни». Слабкість жертви агресії та її неготовність до рішучого збройного опору слугує найкращим стимулом для агресора.

Постійна готовність до війни – готовність втілювати національні інтереси збройними засобами; готовність до тотальної оборони задля національного виживання; готовність перемагати гідних ворогів, а не вгамовувати розбійників, грабіжників, хуліганів під час миротворчих операцій (до речі, діяльності більш поліційної, ніж військової) – одна з головних умов стабільного миру, що, як і всі інші стани соціальних систем, є відносним. Він не триває довіку і стосується лише окремих структурних сегментів та учасників міжнародних відносин. Ідея «вічного миру» (в усіх її ідеологічних та філософських інтерпретаціях) є досить небезпечною, адже задля свого втілення «вічний мир» потребує «останньої війни» – революційної і глобальної.

Увесь попередній історичний досвід свідчить: «горе слабким» і «ганьба залежним». Національна держава, яка змогла створити дієздатні й автономні збройні сили, може вважатися такою, що склала іспит на державну зрілість. Спроможність захистити власну країну; спроможність до військового опору стримування; спроможність «бути переможцем» в оборонних війнах – усе це є невіддільною частиною потенціалу будь-якої зрілої національної

держави. Слабким народам залишається або залежне існування на периферії світової спільноти, або локальна партизанська війна, або глобальний тероризм (безглузде насильство без надії на перемогу). Натомість сильним у військовому розумінні національним державам війна загрожує значно меншою мірою. Особливо якщо народ цієї держави постійно готовий до тотальної оборонної війни за національне виживання.

Тотальність передбачає загальну та всеосяжну змобілізованість суспільства й держави задля воєнної перемоги. Тотальна війна – це виключно оборонна війна за виживання. Тотальна війна стосується всього населення і ведеться всім народом, а не лише професійними військовиками. Тотальна війна потребує постійної готовності; мобілізації та об'єднання навколо військових цілей усіх елементів суспільного життя (політичного, економічного, технологічного, культурного); консолідуючої пропаганди; відповідального управління; максимально можливої економічної самодостатності. Перемога у такій війні як виключно оборонній війні за національне виживання – найвища мета будь-якого суспільства, яка поглинає та підпорядковує всі політичні потреби, інтереси, цілі. Створення інфраструктури тотальної війни постає вкрай важливим стратегічним завданням України в галузі національної безпеки.

Однією з провідних тенденцій сучасних міжнародних відносин є зростання кількості їх учасників. Передусім ідеться про циклічну появу нових незалежних національних держав, більшість з яких – або держави середні, або держави малі. Тому ключовим питанням їхньої зовнішньої політики є питання виживання й розвитку в міжнародній системі, що була сформована ще до їх появи великими державами та потужними об'єднаннями країн світ-системного ядра.

Безперечно, «розмір має значення» і в міжнародних відносинах, однак рішучість та змобілізованість, готовність та дієздатність важать тут не менше. Мала чи середня держава, якщо вона здатна до активної самооборони, може не лише попередити про наближення великої війни, слугуючи індикатором агресивних намірів її паліїв, а й зупинити цю війну власним героїчним опором, ставши муром на шляху агресора. Можливо, сьогодні саме Україна своїм стійким спротивом агресії Російської Федерації робить недооцінений рештою людства внесок у відвернення загрози Третьої світової війни.

Держава, що прагне зберегтись і утвердитись у світовій політиці, повинна, долаючи загальнолюдський страх перед зброєю й насильством, бути готовою застосувати такий базовий інструмент зовнішньополітичної діяльності, як збройні сили, задля захисту своїх національних інтересів, стримування агресора, відновлення територіальної цілісності. Проте на сьогодні відбулася історична делегітимізація саме цього інструменту зовнішньої політики. Більшості цивілізованих країн євроатлантичного світу притаманний «страх власної зброї», що надає переваги агресору, який такого страху позбавлений, та паралізує дипломатію, яка не може ефективно функціонувати без опори на потужні збройні сили, постійно остерігаючись їх застосувати.

Великі демократії євроатлантичного світу використовують зброю задля досягнення зовнішньополітичних цілей вкрай вибірково і з великим страхом. Причому навіть Сполучені Штати – найбільша військова потуга сучасності – максимально уникають застосування своїх надпотужних збройних сил, надаючи перевагу так званій «м'якій» силі. Сучасну розвинену демократію непросто спонукати звернутися до зброї для реалізації легітимних національних інтересів та досягнення легітимних зовнішньополітичних цілей: захисту союзників, підтримання миру, покарання агресора. Така боязка і надлишкова миролюбність, разом із слабкістю та недостатньою ефективністю наднаціональних безпекових інституцій і механізмів, створює надзвичайно сприятливе міжнародне середовище для здійснення агресивних та деструктивних зовнішньополітичних курсів.

Страх застосувати збройні сили для реалізації легітимних національних інтересів (захисту державного суверенітету, відновлення територіальної цілісності, відсічі агресії й покарання агресора) паралізує зовнішню політику, робить її недієздатною й залежною від тих, хто такого страху не має. Спочатку українців позбавляли права бути окремим народом, потім – права мати власну державність, нині ж їх намагаються позбавити права на самооборону й перемогу в справедливій визвольній війні. Україна, як ніхто, прагне миру. Вона вкрай неохоче звернулась до зброї, ставши жертвою агресії. Вона поволі долає природний людський страх перед насильством, гартуючи волю до перемоги у війні з переважаючими силами агресора. Вона вдосконалює своє зовнішньополітичне

мислення, керуючись перефразованим латинським висловом-настановою: «Хочеш миру – не бійся війни»! Мимоволі спадає на думку приклад великих римлян, які здобували перемоги, попри найгірші поразки та найбільші втрати, жахаючи своїх ворогів невідворотністю відплати за шкоду, завдану їхній державі.

Зброя, разом із дипломатією та пропагандою, була і залишається базовим інструментом зовнішньополітичної діяльності, без якої ця діяльність ніколи не буде ефективною. Існує низка аргументів на користь неможливості й непотрібності відмови від збройних сил як одного з основних засобів зовнішньої політики. Серед зазначених аргументів привертають увагу три головні: більшість держав світу зберігають у своєму розпорядженні цей засіб і не планують відмовлятися від нього у найближчій історичній перспективі; війни залишаються невіддільною частиною та об'єктивним результатом міжнародних відносин; відсутні ефективні наднаціональні ціннісно-нормативно-інституційні механізми усунення загрози воєн і контролю застосування зброї.

Існують й інші аргументи: критичність та непередбачуваність наслідків відмови від збройних сил як інструменту зовнішньополітичної діяльності, а також провал усіх попередніх спроб такої відмови; можливість ще більшого зростання суто військових загроз міжнародному миру й безпеці в майбутньому; існування цілей зовнішньої політики, які можуть бути реалізовані, й міжнародних зобов'язань (зокрема, в рамках систем колективної безпеки), які можуть бути виконані виключно збройними методами. Крім того, зброя є не лише засобом нападу, а й засобом стримування: відмова від неї може спровокувати агресора, підірвавши міжнародну стабільність.

Збройні сили є одним із трьох інструментів зовнішньополітичної діяльності, без яких два інших (дипломатія і пропаганда) недієві; зброя, принаймні на сьогодні, є незамінним фактором могутності держави на міжнародній арені та джерелом її престижу. Нарешті, збройні сили відіграють стабілізуючу роль у внутрішній політиці, даруючи суспільству віру в себе й почуття захищеності.

Війна є соціалізованим насильством – насильством, що має певний історичний і політичний контекст. Виокремлюються три основні чинники такої соціалізації та складники суспільного контексту: технологія, організація, культура. Тож насильство

перетворюється на війну через технологічні засоби насильства; через організацію насильства; через цінності, якими керуються його суб'єкти й об'єкти. Тут також простежується зв'язок явища й інституту війни з питанням соціальної рівноваги і балансу сил, адже найменш руйнівною, тобто найбільш соціалізованою та раціоналізованою, буде та війна, в якій всі три чинники соціалізації та складники соціального контексту будуть врівноважені.

Війна, у якій переважає технологічний елемент, а культурний та організаційний не відіграють належної соціалізуючої ролі, – найближча до насильства в його «оголений», позасоціальній формі. Загалом війна була й залишається передусім формою політичної взаємодії, а збройні сили – засобом політичної діяльності.

Війна призводить до втрати або набуття владних ресурсів та встановлення певного розподілу влади. Війни, що спричиняють радикальні владно-силові реконфігурації, доволі часто стають руйнівниками старих і творцями нових міжнародних систем. Власне, йдеться про циклічну послідовність двох великих воєн: перша руйнує попередню систему міжнародних відносин й окреслює наступну; друга – визначає внутрішню структуру й принципи функціонування цієї наступної системи. Такими були Тридцятирічна війна і Наполеонівські війни для системи «балансу сил» та Перша й Друга світові війни для системи біполярної.

Існує і зворотний зв'язок: кожна система міжнародних відносин мала «власні війни», надаючи цьому вічному явищу системної специфіки. Війни системи «балансу сил» – гнучкі, обмежені, ціннісно-нейтральні інструменти підтримання рівноваги насамперед між великими державами. Війни часів біполярності – масові, вбивчо-руйнівні (потенційно ядерні), ідеологічно-фанатичні, високотехнологічні (механізовані), з абсолютними ставками (цілковита перемога) та жахливими наслідками (масове знищення). Тут йдеться про внутрішньосистемні війни, які слід відрізнити від воєн системотворчих і системоруйнівних.

Сучасні (постбіполярні) війни – це або тривалі, криваві, «органічні» конфлікти; або ж високотехнологічні каральні операції розвинених держав «із встановлення миру», поліційні військові заходи «з підтримання миру» та рятувальні «гуманітарні інтервенції». На театрах бойових дій сучасного і майбутнього всепереважаючому військово-технологічному потенціалу глобального

«центру сил» – «світовому жандарму» чи «глобокопу» – протистоять та протистоятимуть локальний партизан і глобальний терорист. Світовий «центр сил», оточений осередками партизанських воєн, – «високі» технології проти іррегулярної мобільності; жорсткі структури та універсалістська ідеологія світового порядку проти локальної самоорганізації та партикулярних ідентичностей, зокрема фундаменталістського зразка; місцеве підпілля проти космічної зброї, – ось одна з візій майбутніх воєн.

Вічність війни в міжнародних відносинах передбачає історичну незмінність окремих її форм. Зокрема, нікуди не зникли класичні міждержавні війни і войовничий імперіалізм. Події, що нині розгортаються на пострадянському просторі, слугують найкращою ілюстрацією такої історичної наступності (транссистемності). Сьогодні Українська держава перебуває у стані збройного конфлікту з Російською Федерацією і протистоїть імперським зазіханням цієї пострадянської держави, які мало чим відрізняються від зазіхань минулих епох. Цей конфлікт відбувається із застосуванням класичної конвенційної зброї другої половини минулого століття, а не якихось суперновітніх військових технологій постіндустріальної епохи. Відповідно й перемога має бути класичною: загарбник вигнаний і покараний, територіальна цілісність відновлена, зрадники і військові злочинці притягнені до відповідальності.

Відсутність війни не обов'язково означає мир, оскільки існує безліч перехідних станів «ні війни, ні миру», які ще більш виснажливі, руйнівні й нестерпні, ніж стани екстремальні. І саме війна доволі часто дає можливість відокремити минуле від майбутнього, перетнути історичний рубіж, сформувати нову або ж зміцнити стару ідентичність. Війни не раз були такими пороговими подіями в історії більшості народів світу. І саме нинішня українсько-російська війна відмежує сучасну слабку, залежну й олігархічну Україну від сильної, незалежної і процвітаючої України майбутнього.

Беззастережне й нестримне прагнення до миру породжує агресію і провокує війну. Брак боездатності деморалізує потенційну жертву та заохочує потенційного агресора. Натомість достатній оборонний потенціал, у тому числі ядерний, сприяє миру й стримує загарбників. Надлишкова і нав'язлива миролюбність свідчить про три речі: морально-політичну патологію; спробу виграти час для гідної відсічі агресору; підготовку до агресії чи захист

домінуючих позицій, здобутих унаслідок попередніх завоювань. Натомість зайва й галаслива войовничість доволі часто засвідчує протилежне: неготовність до війни і страх.

Загальновідомо й багаторазово підтверджено історичним досвідом, що більшість загарбницьких воєн розпочиналися і здійснювалися під гаслом «боротьби за мир», а більшість загарбників намагалися вдавати із себе миротворців, приховуючи за миролюбною риторикою агресивні наміри й дії; деморалізуючи жертв і супротивників; виправдовуючись перед співвітчизниками, світовою громадськістю, нащадками. Імперіалісти різного ґибу також «люблять мир» і полюбляють миролюбну риторику, захищаючи в такий спосіб свої панівні позиції від потенційних й актуальних конкурентів та заздалегідь звинувачуючи всіх, хто прагне рівності й справедливості.

Така миролюбність загарбника – невіддільний складник гібридної війни. Так, на рівні зовнішньополітичної пропаганди Російська Федерація постає однією з наймиролюбніших держав світу. Однак азербайджанці, молдавани, грузини, українці вже спізнали на собі цю миролюбність. Вони добре знають: якщо Російська Федерація декларує прагнення врегулювати конфлікт – чекай на війну. Тобто, така декларація рівнозначна оголошенню війни.

Українсько-російський збройний конфлікт емпірично підтвердив релевантність концепції гібридної війни. Загалом слід мати на увазі, що, по-перше, будь-яка війна тією чи іншою мірою гібридна і не зводиться лише до збройного протистояння, містячи ідеологічні, пропагандистські, диверсійно-підривні, політичні, економічні, культурно-психологічні та інші елементи. По-друге, будь-який агресор прагне використати внутрішні розколи та суперечності суспільств – об'єктів агресії, здійснивши завоювання та окупацію руками місцевих зрадників. По-третє, будь-який збройний конфлікт зброєю й вирішується – саме вона є останнім та вирішальним чинником, і ще жоден із таких конфліктів не був остаточно вирішений гібридними підступністю, брехнею, провокацією. У світовій політиці та світовій історії все вже було!

Тридцятирічна війна мала ознаки гібридності, оскільки ворогуючі сторони широко експлуатували чинник релігії – релігійні меншини і внутрішні релігійні розколи. Наполеонівські війни

також були гібридними, оскільки містили важливий ідеологічний вимір – протистояння революційної ліберально-демократичної, здебільшого яacobінської, ідеології реакційно-клерикальним монархічним цінностям. Упродовж Першої світової війни опоненти здійснювали підривно діяльність у тилу одне одного, використовуючи революційні та націоналістичні рухи задля провокування соціальних революцій і національних розколів. За часів Другої світової війни ворогуючі сторони надзвичайно інтенсивно залучали споріднені ідеологічні культу та їхніх носіїв для ведення підривної діяльності в ролі пропагандистів, шпигунів, диверсантів, членів і діячів окупаційних адміністрацій та маріонеткових урядів. Ця війна може вважатися однією з найбільш гібридних в історії людства.

Надзвичайно показовими є приклад Комінтерну як ідеального засобу провадження гібридних воєн та приклад локальних конфліктів у третьому світі доби холодної війни. Значна частина цих конфліктів були гібридними – опосередкованою боротьбою комуністичного й західного блоків в ідеологічному контексті протистояння двох орієнтацій суспільного розвитку країн, що розвиваються («соціалістичної» і «капіталістичної»).

Нарешті, ось найдавніший приклад: мирна угода між Єгипетським (Рамзес II) і Хеттським (Хаттусил III) царствами, укладена понад 3 тис. років тому. Згідно з цією угодою, сторони зобов'язуються видавати політичних втікачів (дисидентів) та допомогати одна одній у разі внутрішніх заворушень (повстання підданих). Таким чином, очевидною є спроба захиститися від суто гібридних загроз та відмовитися від ведення гібридних воєн. Останніх в історії людства було більш ніж досить, оскільки йдеться про фазу еволюції збройного конфлікту, а не якийсь його унікальний і неповторний різновид.

Сучасні гібридні війни відрізняються від попередніх лише контекстом і засобами, адже провадяться вони у надщільному глобальному інформаційному середовищі на базі надпотужних інформаційних технологій.

Війна є небезпечною й непередбачуваною справою. Повномасштабному застосуванню зброї передують підготовчий період («кризова мобілізація»); період погроз збройною силою, ідеологічної «обробки» супротивника та пропагандистської легітимації

майбутнього звернення до зброї (холодна війна); період її часткового застосування. І саме впродовж останнього періоду виявляються елементи гібридності, коли суто військові чинники «національної могутності» використовуються в комплексному й динамічному поєднанні з чинниками політичними, економічними, ідеологічними, дипломатичними тощо. Надалі перевага одного з цих чинників залежатиме від характеру еволюції конфлікту – від того, чи трансформується він у повномасштабне збройне протистояння, в якому ключову роль відіграватиме власне зброя.

Доволі часто гібридність передбачає встановлення між ворогуючими сторонами хисткого балансу страху й непевності, коли загарбнику бракує сил і рішучості продовжити загарбання, а жертві – сил і рішучості звільнити загарбані території й покарати агресора та колабораціоністів. Головне, аби в цю гібридність не «загратися», підмінивши реальну боротьбу із загарбником малозрозумілою, багатозначною, невизначеною риторикою замовчувань, натяків та «підморгувань». Така риторика може бути лише прикриттям нерішучості й недієздатності, а не проявом надскладної, надтонкої й недосяжної для розуміння пересічної громадськості «політичної гри».

Таким чином, існують підстави розглядати гібридну війну як переддень війни повномасштабної – стадію ескалації конфлікту. Важлива особливість цієї стадії полягає в тому, що конфліктуючі сторони мають певні політико-дипломатичні можливості уникнути поглиблення збройного протистояння й зупинитися, досягнувши компромісу, який може бути рівноправним або ж більше відповідати інтересам одного з учасників. У гібридній війні можна й зазнати поразки. Проте поразка на цій стадії ескалації конфлікту також буде гібридною, тобто не такою жорстокою й тотальною, як унаслідок повномасштабної війни, – більше ганебною, ніж руйнівною.

Саме тому роль морально-політичних чинників у гібридних війнах надзвичайно велика. У цій війні боротьба передусім відбувається за державний престиж, національну честь, громадянську гідність.

Збройний конфлікт України й Російської Федерації все ще перебуває на стадії гібридної війни. Однак така ситуація не триватиме довіку, і рано чи пізно відбудеться або повернення до однієї

з попередніх стадій (наприклад, холодної війни), або ж до наступної – війни повномасштабної. Початок останньої цілком можливий, навіть попри всі дипломатичні зусилля й перемир'я.

Переговорні процеси на цій стадії еволюції збройного конфлікту слід розглядати як частину гібридної війни – один із її фронтів. Тому й процеси ці спрямовані не стільки на досягнення миру, скільки на здобуття перемоги чи хоча б переваги. Головна мета жертви агресії полягає в намаганні виграти час для накопичення сил і подальшої гідної відсічі агресору. Натомість загарбник прагне досягнути якомога більше мілітарних цілей немілітарними переговорними засобами – зберегти контроль над загарбаним, деморалізувати й залякати країну – об'єкт агресії, примусивши її до капітуляції без застосування зброї.

3.2. СТРАТЕГІЧНЕ ПАРТНЕРСТВО: КОНЦЕПЦІЯ І МОЖЛИВОСТІ

Війна постає своєрідною «тінню» міжнародних відносин, які постійно генерують небезпеку спалаху збройного конфлікту. Водночас уявляти ці відносини як поле боїв, що не вщухають, також не слід. Періоди миру чергуються на міжнародній арені з періодами збройних протистоянь різної інтенсивності й різного масштабу – від локального до глобального. Відносини між державами можуть бути позначені як антагонізмом, так і мирною співпрацею, однак вони завжди позначені конкуренцією. Тому й міждержавні союзи як найдавніша форма такої співпраці виникали і функціонували у змагальному контексті – в «тіні війни».

Інакше кажучи, доволі часто держави об'єднувалися, керуючись суто військово-політичними міркуваннями, вважаючи мирну співпрацю між собою умовою перемоги над тими, кого визначали супротивниками. Тож і такі міждержавні «сфери примирення» в багатьох випадках виявлялися лише плацдармами для збройних наступів. Водночас мирні союзницькі взаємини хоча б між кількома кращі, ніж війна «всіх проти всіх». Нарешті, чимало залежить від справжньої, а не декларативної мети об'єднання держав у певний альянс та його справжньої ролі в міжнародних відносинах. Історія цих відносин знала не лише агресивні та експансіоністські міждержавні союзи, а й об'єднання миролюбні та оборонні, покликані стримати й зупинити агресора.

Існують різні альянси держав – двосторонні й багатосторонні; рівні й ієрархічні; симетричні й асиметричні (йдеться про розподіл ресурсів і ступенів зацікавленості); глобальні й регіональні; одноцільові й багаточільові; формальні й реальні (йдеться про дієздатність та правову оформленість); інституціалізовані й позбавлені нормативно-інституційної надбудови тощо. Такі міждержавні союзницькі об'єднання якісно відрізняються від інших форм мирної співпраці на міжнародній арені – інтеграційних блоків, систем колективної безпеки, міжнародних організацій. Основні відмінності стосуються ступеня інтегрованості й інституціоналізованості, що передбачає делегування більшої чи меншої частки державного суверенітету наднаціональним органам, та ступеня історичної укоріненості. Міждержавні союзи можуть вважатися найдавнішою формою співпраці держав, яка була багаторазово апробована в історії міжнародних відносин.

Стратегічне партнерство є **модерним** різновидом союзницьких відносин, який ще остаточно не «викристалізувався» і присутній у сучасних міжнародних відносинах у більш-менш змішаних формах. Virізняється цей різновид новітнього міждержавного союзу лише теоретично як абстрактна модель чи ідеальний тип. Окремі ж риси стратегічного партнерства простежувалися у відносинах кайзерівської Німеччини з Австро-Угорщиною, імперії Романових – із Сербією, Великої Британії – з Голландією напередодні Першої світової війни; Франції – з країнами «малої Антанти» в період Міжвоєння; Сполучених Штатів – з Японією та Ізраїлем за доби біполярності.

Стратегічне партнерство є максимально **раціональним** типом взаємин, умотивованим обопільним раціональним та прагматичним прагненням спільними засобами досягти спільної мети. Коли ж її досягнуто, а засоби вичерпано (або ж вони виявилися непридатними), стратегічне партнерство припиняється чи зазнає трансформацій. Відносини між стратегічними партнерами позбавлені претензій на вічність та незмінність – тут немає місця для колективних емоцій, спровокованих відчуттями ціннісної спорідненості чи «братерства» (цивілізаційного, етнічного, ідеологічного тощо). Власне, в цьому й полягає одна з найбільших переваг стратегічного партнерства перед деякими іншими типами союзницьких відносин. Таке міждержавне партнерство не вимагає

якоїсь абсолютної лояльності до «старшого брата», який зазвичай є гегемоном та уособленням домінуючої сили, чи цілковитої відданості «вищим цінностям», які зазвичай мають утопічний характер.

Стратегічне партнерство може розглядатися не лише як зразок союзницьких відносин, а й як **метод зовнішньополітичної діяльності**. Встановлення стратегічного партнерства є одним із тих способів, якими певна країна, відчуваючи брак зовнішньополітичних ресурсів, намагається дати відповідь на сукупність викликів інтеграційного, плюралістичного, комплексного міжнародного середовища. Таким чином, навколо сучасної держави формується мережа стратегічних партнерств, розгалуженість якої зумовлена станом ресурсної бази цієї країни, характером міжнародних викликів і зовнішньополітичних завдань.

Йдеться саме про мережу, а не просту сукупність векторів, спрямованих від цієї держави до її стратегічних партнерів. Політики, стратеги, дипломати «виплітають» розгалужену мережу стратегічних партнерств, де одні зв'язки важать більше (ключові стратегічні партнерства), інші – менше (похідні, вторинні стратегічні партнерства), а прямі зв'язки з різними за політичною вагомістю стратегічними партнерами доповнено зв'язками між ними, що дає змогу «замкнути» мережу. Останнє особливо важливо, адже встановлення стратегічних партнерств з різними державами, як і зовнішні політики щодо актуальних стратегічних партнерів, неможливі без урахування відносин між ними.

Спільність стратегічних цілей. Стратегічне партнерство неможливе без чіткої ідентифікації та формування спектра спільних стратегічних цілей, адже мають на увазі раціональні та прагматичні взаємини, де визначено і цілі, і засоби. Йдеться не про одну надмету, а сукупність спільних стратегічних цілей, що компонується в певний (відкритий для доповнення) спектр спільною взаємозацікавленістю сторін.

Цільовий спектр стратегічного партнерства складається з трьох груп стратегічних цілей. Передусім це ті, що становлять обопільний інтерес (цільова симетрія); по-друге, цікавлять одного стратегічного партнера більше, ніж іншого (цільова асиметрія); нарешті, є цікавими виключно для одного з учасників союзницьких відносин, який отримує підтримку від іншого в обмін на сприяння стратегічним цілям цього «іншого» (цільовий обмін).

Стратегічний консенсус. Стратегічні партнери мають висловити відкриту, обопільну, цілковиту згоду щодо цільового спектра, зберігаючи і підтримуючи її впродовж усього періоду існування між ними таких союзницьких відносин. Дві держави можуть мати чимало спільних стратегічних цілей, не усвідомлюючи, не надаючи ваги, не домовившись щодо об'єктивно існуючого стану «стратегічної цільової сумісності». Винятково експлікована і відкрито висловлена домовленість творить стратегічне партнерство, що надзвичайно підвищує значення задекларованої (політико-консенсусної) договірної бази та нормативно-інституційного оформлення цих союзницьких взаємин.

У разі стратегічного партнерства ідеологія не відіграє вирішальної ролі. Водночас будь-які усталені соціальні відносини потребують легітимації. Через те слушно говорити про ідеологію кожного окремого стратегічного партнерства. Така ідеологія впливає із стратегічного консенсусу, ціннісно його фіксує та обґрунтовуючи.

Сформований і розвинений інституційний механізм. Стратегічне партнерство є раціональним типом суспільних відносин, що передбачає, крім ідентифікації цілей, ще й формування системи засобів. Відсутність інституційного механізму реалізації цільового спектра стратегічного партнерства є свідченням його недовершеності та несформованості. Інституційний механізм покликаний зробити союзницькі відносини стратегічного партнерства максимально ефективними, виробивши і організаційно зафіксувавши оптимальне співвідношення між цілями та ресурсами стратегічних партнерів.

Міждержавний характер відносин. Стратегічне партнерство є різновидом переважно міждержавних союзницьких відносин. Таке партнерство з міжнародною організацією (навіть найбільш впливовою) і наддержавною інституцією (навіть найбільш розвиненою) навряд чи можливе. Останні є занадто залежними від держав, що до них входять. Позиція міжнародної організації чи наддержавної інституції є значною мірою наслідком розподілу сил між державами-членами. Через це недержавні суб'єкти міжнародних відносин становлять лише більш-менш «тісний» (залежно від рівня розвитку та впливовості) контекст по суті міждержавних союзницьких відносин стратегічного партнерства.

Переважна двосторонність. Стратегічне партнерство здебільшого розгортається між двома державами і не є багатостороннім. Цільовий спектр стратегічного партнерства, з огляду на його багатоскладовість і відкритість для доповнення, найкраще формується й узгоджується якнайменшою кількістю країн. Число учасників міждержавної взаємодії обернено пропорційне кількості цілей їх співпраці. Надзвичайно важко організувати, зробити ефективним міждержавний союз, який водночас і багатоцільовий, і багатосторонній.

Рівність відносин. Стратегічне партнерство можливе лише на засадах рівності, що передбачає: по-перше, однакові права обох партнерів; по-друге, однаковий вплив на результати партнерства, його взаємовигідність; по-третє, свободу, відсутність диктату та підпорядкованості; по-четверте, непорушність суверенітету.

Один стратегічний партнер може значно переважати іншого за всіма параметрами «національної могутності». Проте така фактична нерівність не повинна проектуватися у сферу цього різновиду союзницьких відносин, інакше партнерські відносини перетворяться на патерналістські. Стратегічне партнерство має бути організованим так, аби нейтралізувати фактичну нерівність, не допустивши трансформації ресурсної асиметрії в організаційну. Стратегічне партнерство може мати лідера (більш активну державу у справі здійснення завдань союзу), але не зверхника.

Стратегічне партнерство ієрархічне, побудоване на нерівності, не може вважатися партнерством. Зокрема, патерналістські відносини є таким різновидом залежності, коли «держава-васал» відмовляється від стратегії (ухвалення рішень стратегічної ваги) на користь «держави-сюзерена» (патрона). Зрештою, міра зовнішньополітичної залежності й визначається тим, наскільки залежна держава зрікається свого природного права на власну стратегію.

Стратегічне партнерство не є грою з абсолютним результатом, тут наявний розподіл вигод. Країна, яка прагне більшого від партнерства, інвестує більше ресурсів та надає більше уваги цим відносинам і, відповідно, більше отримує. Безперечно, одна держава може завдяки вищій дипломатичній майстерності чи збігу обставин отримати більше вигоди від союзницьких відносин, тобто виявити більшу конкурентоспроможність. Проте в обох випадках йдеться не про нерівність, а про пошук вигоди і вміння її отримати.

Ресурсна комплементарність. Ресурсні потенціали зовнішньої політики стратегічних партнерів мають взаємодоповнюватися. Доповнення може бути як кількісним, так і якісним. У першому випадку йдеться про об'єднання зовнішньополітичних ресурсів обох учасників стратегічного партнерства задля досягнення спільної стратегічної мети, якої кожен з них неспроможний досягнути окремо. У другому випадку мається на увазі структурне доповнення «національних могутностей» (державних потенціалів) стратегічних партнерів, коли один із них має такий різновид зовнішньополітичних ресурсів, якого обмаль або взагалі немає в іншого.

Таким чином, відбувається своєрідний ресурсний обмін: наприклад, зручне геополітичне розташування одного стратегічного партнера доповнюється військовим потенціалом іншого; природні ресурси – економічними потужностями; людський потенціал – організаційними спроможностями; рівень освіти – новітніми технологіями тощо. Стратегічні партнери завжди зацікавлені один в одному, що створює передумови для рівних відносин.

Перцептуальна симетрія. Стратегічне партнерство вимагає відповідного сприйняття партнерами один одного. Взаємні перцепції стратегічних партнерів мають бути адекватними і «прозорими». Цей різновид міждержавних союзницьких відносин виключає взаємні підозри, таємні наміри (імперського чи націоналістично-егоїстичного характеру), претензії на зверхність, нереальні плани щодо стратегічного партнера, як і завищені сподівання з подальшими моралізаторськими докорами. Стратегічне партнерство є породженням індустріальної чи навіть постіндустріальної сучасності та відповідних їм міжнародних відносин, ґрунтуючись на «діловому», раціональному етосі, а тому це партнерство несумісне як із традиціоналістською імперською зверхністю, так і варварським хитруванням чи рабською корисливістю.

Неантагоністичність відносин. Держави-антагоністи не можуть бути стратегічними партнерами. Навіть спогади про колишні конфлікти перешкоджають формуванню і розвитку цих союзницьких взаємин. Тим більше стратегічними партнерами не можуть вважатися держави, що перебувають у стані збройного конфлікту (відкритого чи прихованого). Водночас

окремі суперечності й непорозуміння, які існують чи виникають між стратегічними партнерами, не здатні суттєво зашкодити встановленню цього типу міждержавних відносин і долаються у процесі його розвитку.

Українська зовнішня політика доволі часто й активно зверталася до концепції й дипломатичного методу «стратегічного партнерства». Таке звернення не завжди було успішним, що певною мірою пояснюється недостатньою історичною апробованістю та структурною виокремленістю цього різновиду міждержавного союзу. Водночас стратегічне партнерство із Російською Федерацією не склалося з дещо інших причин. Ця пострадянська держава, принаймні в її сучасній історичній формі, навряд чи спроможна бути партнером будь-кому.

Можливо, після радикальної «перестройки», умиротворення й реконструкції Російська Федерація і стане привабливим стратегічним партнером. Однак це буде вже інша Росія – миролюбна, гуманна, справді федеративна, в якій всі численні етнорегіональні групи (субетноси), що її становлять, отримають право на політичну самореалізацію та вільний доступ до природних ресурсів, які нині використовуються для імперських авантур та пригноблення цих етнорегіональних груп. Сьогодні ж Російська Федерація неспроможна до мирного співіснування навіть із найближчими сусідами, які нещодавно вважалися «братніми народами». Здатність держави до стратегічного партнерства є ознакою її здатності бути повноправним і повноцінним членом цивілізованої світової спільноти, а не країною-ізоєм.

Стратегічне партнерство України з Російською Федерацією завершилося кривавою війною, а всі спроби української влади налагодити таке партнерство виявилися марними. Однією з причин останнього провалу була корумпованість влади та її залежність від зовнішніх, передусім кремлівських сил. Нині Російська Федерація, лише одна з багатьох країн пострадянського простору, позиціонує себе нащадком давно відмерлих імперій і наддержав. Очевидно, що наразі вона цілковито позбавлена партнерського потенціалу. На сьогодні у світі навряд чи знайдеться держава, яка здатна досягти стратегічного консенсусу з Російською Федерацією: сформувати рівні, взаємовигідні, неантагоністичні відносини стратегічного партнерства, розробивши в рамках цього партнерства

спільний несуперечливий цільовий спектр та прозоре й невороже (партнерське) взаємне сприйняття. Цей уламок Радянського Союзу нагадує соціопата, який своєю ненавистю й зневагою до навколишнього світу прирікає себе на ізольованість, пояснюючи її заздрістю і ворожістю й доповнюючи у такий спосіб манію величчя манією переслідування.

Перетворення Російської Федерації на справжнього стратегічного партнера є справою населення цієї пострадянської держави та всього розмаїття етнорегіональних груп, що її становлять. Зовнішні сили в такій «перестройці» можуть відіграти лише доповнюючу та спонукальну роль. У разі якщо внутрішня реконструкція Російської Федерації не відбудеться, то вона або поступово, або одразу (внаслідок соціального й морального «вибуху всередину») перетвориться на «чорну діру» світової спільноти, яка поглинати енергію й матерію цієї спільноти. Тому самознищення Російської Федерації під тягарем її власної злоби й агресії містить не менше загроз, ніж агресивний імперіалізм цієї пострадянської держави, спрямований назовні, у міжнародне середовище. Інакше кажучи, «вибуховий» суїцид може виявитися ще згубнішим від «вибухового» імперіалізму, оскільки перший передбачає концентрацію деструктивної енергії, а другий – її розпорошення в різноманітних імперських зовнішньополітичних авантюрах.

Творення мережі стратегічних партнерств є важливим завданням зовнішньої політики України. У такий спосіб Українська держава отримує стабільну систему «каналів» реалізації зовнішньополітичних цілей та засобів перемноження зовнішньополітичних зусиль. Крім того, через мережу стратегічних партнерів Україна, яка все ще залишається новою незалежною державою, остаточно інтегрується у світову спільноту, використовуючи ці партнерства як шляхи соціалізації до цієї спільноти. Стратегічні партнери відіграють для неї роль «значущого іншого», тобто роль соціалізаційного орієнтира. Підставою для обрання країни на виконання такої ролі може стати її глибша, ніж у випадку України, інтегрованість до євроатлантичної спільноти.

Геостратегічно доцільно виокремлювати дві лінії можливих стратегічних партнерств Української держави. Вони приблизно збігаються з відповідними геополітичними формаціями, вздовж

яких розташовані країни, що становлять інтерес для України саме як стратегічні партнери. Перша (ближча) лінія пролягає через Серединну Європу, а друга – через глобальну дугу морських держав, яка огинає Євразію (ключову геополітичну формацію), простягаючись від Великої Британії до Японії.

Формування Україною двох ліній стратегічних партнерств дасть їй можливість зміцнити свій стратегічний тил та геостратегічно «обійти» ворожу континентальну Євразію разом із Російською Федерацією. Геополітичні підходи слугуватимуть відкриттю можливостей, які реалізуються засобами зовнішньої політики, – геополітика окреслює шляхи, якими дипломатія прямує.

Ці засоби (передусім дипломатичний) можуть спрацювати, а можуть і не спрацювати. Особливо коли йдеться про слабку, бідну й залежну державу, не надто привабливу як стратегічний партнер. Крім того, у міжнародній політиці не все залежить від стратегічних намірів і планів навіть найпотужніших великих держав, які також помиляються, занепадають, а часом і гинуть. Відповідно, прагнення стратегічного партнерства має бути обоюстороннім. Міжнародна політика відрізняється від зовнішньої саме тим, що потребує принаймні двох учасників, оскільки є багатосторонньою взаємодією, а не односторонньою дією.

Стратегічні партнери першої лінії – це ті країни Серединної Європи, які мають достатній державний потенціал та зовнішньополітичні амбіції, аби відігравати ключову роль у своїх регіонах чи навіть прагнути статусу регіональних лідерів. Вони мають достатній історичний досвід, аби усвідомити загрози реанімації кремлівського імперіалізму, – постраждали від царського та радянського експансіонізму та боролися з ним; мають достатню політичну волю та дипломатичну рішучість, аби протистояти імперському авантюризму Кремля вже сьогодні; мають достатню військову та економічну потугу, аби разом з Україною досягати спільних стратегічних цілей, зокрема й тих, що стосуються зупинення нинішньої імперської навали зі сходу.

Серед держав Серединної Європи, що найбільше цікавлять українську зовнішню політику саме як стратегічні партнери, передусім привертають увагу Литва, Польща, Румунія. Ця низка стратегічних партнерств, що простягається через центральні й південні європейські терени, доповнюється Туреччиною і згодом може бути

продовжена й далі – навколо («в обхід») континентальної Євразії, тобто вздовж «окрайньої землі», що її огинає.

На сьогодні ключовим залишається розвиток саме південної ланки зазначеної (першої) лінії стратегічних партнерств. Передусім ідеться про встановлення такого типу союзницьких відносин з Румунією й Туреччиною. Згодом цей ланцюжок стратегічних партнерств доцільно просувати на схід, огинаючи Російську Федерацію як цілковито ворожу Україні державу. Таким чином, перша лінія стратегічних партнерств у віддаленій перспективі може набути форми дуги.

Водночас слід зауважити, що протистояння агресії не вичерпує цільового спектра стратегічних партнерств з країнами Середньої Європи (і далі на південний схід). Він неминуче охоплюватиме й багато інших цілей економічного, правового, міжнародно-політичного, екологічного, культурного, гуманітарного характеру. Стратегічні партнерства потрібні Україні не лише для протистояння загарбнику, а й для поглиблення інтеграції до євроатлантичних структур, реалізації українських інтересів за чорноморським (південним) напрямком, спільної участі у вирішенні низки критичних регіональних і глобальних питань, економічного й науково-технологічного розвитку тощо.

Друга лінія стратегічних партнерств приблизно збігається з глобальною дугою «морських» держав, що огинає Євразію. Серед країн, з якими Україні доцільно встановити цей тип союзницьких відносин, передусім привертають увагу держави англосаксонського світу (Велика Британія, Канада, Австралія), а також Японія. На сьогодні вони постають потужними економіками і стабільними демократіями, що здійснюють активну, миролюбну та глобально зорієнтовану зовнішню політику.

Україна вже має тісні відносини з цими державами. Вони надавали й надають їй суттєву підтримку в питаннях боротьби з навалою неоімперського Кремля, а також реформування й розвитку. Трансформація цих відносин у стратегічне партнерство дозволить Українській державі гарантувати свою незалежність, покращити міжнародне становище, глибше інтегруватися до євроатлантичної спільноти, наростити експортний потенціал та вийти на нові ринки, залучити інвестиції й новітні технології, зміцнити стратегічний тил у протистоянні агресії Російської Федерації. Остання

є континентальною державою, а природність і неминучість ворожості континентальних та морських держав («землі й моря») – це одне з ключових положень класичної геополітики.

3.3. АМЕРИКАНСЬКА НАДДЕРЖАВА: ЛІДЕРСТВО, ГЕГЕМОНІЗМ, ПАРТНЕРСТВО

Сполучені Штати були й залишаються головним орієнтиром зовнішньополітичних зусиль Української держави, а встановлення відносин «стратегічного партнерства» з цією світовою великою державою (наддержавою) стало б успіхом вітчизняної зовнішньої політики. Американська великодержавність має глобальне спрямування і глобальний потенціал: військовий, науково-технологічний, економічний, культурний. Вона зорієнтована на побудову навколо євроатлантичної спільноти безпечного, стабільного й гуманного міжнародного суспільства, а не чергової імперії з регіональним ядром і периферійними сферами впливу.

Формування міжнародного суспільства не лише можливе, а й уже відбувається, суттєво прискорившись за часів постбіполярності. Очевидно, що Сполучені Штати відіграють у цьому формуванні ключову роль, однак здійснити його самостійно вони також навряд чи зможуть. Реалізація такого історичного сценарію політичної еволюції світу потребує тісної й безконфліктної міжнародної співпраці, передусім у рамках євроатлантичної спільноти (суто європейському й трансатлантичному її сегментах) та прилеглих до неї регіонах (зокрема, на пострадянському, близькосхідному, балканському просторах). Трансформація постбіполярних міжнародних відносин у напрямі до формування міжнародного суспільства є головною контекстуальною умовою американсько-українського стратегічного партнерства. Україна, спираючись, у тому числі, й на зазначене партнерство, може зробити свій скромний внесок у таку глобальну трансформацію.

Сполучені Штати були й залишаються домінуючою і гегемоністською силою глобального масштабу, що цілком природно, оскільки до сьогодні ще жодної системи міжнародних відносин без такої сили не існувало. Можливо, в далекому і світлому майбутньому такі системи виникнуть. Однак сьогоднішній світ аж ніяк не утопічний, а спроби збудувати подібні світи у минулому столітті

привели до багатомільйонних жертв. В особі Сполучених Штатів світова спільнота отримала досить «м'яку» домінуючу силу, яка більше скидається на лідера, ментора чи старшого партнера, ніж на гегемона в гірших традиціях історії міжнародних відносин. Водночас справді спостерігаються американський гегемонізм і домінування – вони є невіддільною частиною сучасного світового порядку й системи глобального управління. Важко сказати, чи став би світ без цього домінування й гегемонізму більш рівним і справедливим, однак що більш хаотичним і менш керованим – це напевно. Водночас прагнення держав і народів до незалежності є не менш природним, ніж прагнення великих держав до панування.

Сполучені Штати як єдина в сучасному світі наддержава, що покликана оберігати й уособлювати сучасний світовий порядок та євроатлантичну спільноту як головну опору цього порядку, не впораються зі своєю історичною місією та міжнародно-політичним призначенням виключно методами «м'якої» сили. Реалізація владних функцій в усіх соціальних царинах, у тому числі міжнародній, передбачає застосування насильства, що не може не викликати заперечень, острахів, обурень. Однак ціна, яку доведеться заплатити за безвладдя й безлад, значно вища від ціни лояльності. Найкращим способом урівноваження й часткової нейтралізації домінування та гегемонізму є нарощування потенціалу й підвищення статусу власної держави в міжнародних відносинах – перетворення її на справді незалежний і впливовий фактор світової політики.

Потужні національні державності стають важливим чинником, покликаним стримувати та обмежувати владу і прагнення до безмежного домінування регіональних і глобальних гегемонів. Один із парадоксів світової політики полягає в тому, що допомогу й підтримку ззовні має більші шанси отримати сильна держава, спроможна сама собі допомогти. Натомість слабкі й залежні приречені бути об'єктами маніпуляцій зовнішніх сил.

Сполучені Штати, як і всі інші держави, мають власний унікальний набір національних інтересів. Така унікальність є природною для міжнародних відносин, у яких цілковита тотожність зазначених інтересів неможлива (навіть в одному національному суспільстві співіснують їх різні бачення). Інакше кажучи, у світі немає двох однакових наборів національних інтересів: різні

держави – різні (більшою чи меншою мірою) інтереси. Тому й відмінності та розбіжності в баченнях і підходах до вирішення різноманітних питань міжнародної політики неминучі.

Жодна країна світу не зможе примусити іншу бачити світ виключно своїми очима чи діяти лише у своїх інтересах, окрім випадків загарбання й окупації чи решти форм втрати державного суверенітету. Отже, навіть найбільш розвинене стратегічне партнерство не виключає, а навіть передбачає відмінність національних інтересів країн-партнерів. Тим більше, якщо одна з цих країн – глобальна велика держава (наддержава), спектр національних інтересів якої набагато ширший від таких спектрів її союзників. Кількісні відмінності рано чи пізно призводять до відмінностей якісних. У цьому аспекті наддержава є чимось більшим, ніж просто держава (навіть велика) – вона є своєрідним «ембріоном» глобального соціуму, який переростає класичну інституцію державності, охоплюючи увесь світ мережею інтересів та інститутів.

Сполучені Штати неминуче матимуть свій власний, більшою чи меншою мірою відмінний від українського, погляд на критичні для України питання міжнародного життя та її національної безпеки. Американська зовнішня політика може бути більшою чи меншою мірою проукраїнською, однак «українською» вона не буде ніколи через природну відмінність національних інтересів. Так само й Україна неминуче матиме власний погляд на критичні для неї питання міжнародної політики, особливо якщо ці питання безпосередньо стосуються її національної безпеки. Така відмінність (саме відмінність, а не суперечність) жодним чином не перешкоджає американсько-українському стратегічному партнерству – хоча б тому, що вона об'єктивна.

Спектр національних інтересів Сполучених Штатів не суперечить відповідному спектру держави Україна. Він значно ширший, що передбачає більш стриману позицію з критичних для української національної безпеки питань, а також зорієнтованість на їх переважно мирне й еволюційне вирішення. Глобальна держава – це глобальна задіяність і глобальна відповідальність. Така держава не може собі дозволити негайно розпочинати війни чи бути втягнуеною одразу до багатьох конфліктів у різних куточках світу. Тим більше, вона не може собі дозволити залежність від слабшого союзника.

Головним же завданням цього союзника, якщо його справді не влаштовує зовнішня залежність і домінування, є невпинне зміцнення та зростання, що додасть йому ваги на міжнародній арені й дасть можливість максимально самостійно вирішувати критичні питання своєї зовнішньої політики. Залежність та асиметрична взаємозалежність цілком природні для міжнародних відносин – протиприродною є відсутність бажання їх позбутися.

Сполучені Штати перебувають у стані глибокої трансформації. Йдеться про їх поступову відмову від глобального месіанства та прагматизацію американської зовнішньої політики. Хоча прагматизм був властивий цій політиці завжди, за часів біполярності та ранньої постбіполярності він поєднувався і модифікувався ідеалізмом – прагненням до глобального й беззастережного поширення ліберальної демократії і тотальної трансформації світу за відповідними (ліберально-демократичними) стандартами, які були вперше задекларовані в «чотирнадцяти пунктах Вільсона». На полях битв Другої світової війни Сполучені Штати воювали з Третім Рейхом, а під час холодної війни протистояли Радянському Союзу. Ці великодержавні конкуренти уособлювали ворожі американському політичному світогляду глобальні ідеології.

Обидві світоглядні формації (комунізм і фашизм та націонал-соціалізм) разом з їх наддержавами-носіями відійшли в минуле. Натомість Сполучені Штати, десь навіть за інерцією, продовжили глобальне поширення ліберальної демократії, керуючись не лише прагматичними, а й ідеологічними інтерпретаціями національних інтересів – керуючись ідеалізмом не менше, ніж реалізмом.

Нестримне прагнення демократизувати увесь світ може призвести й до руйнівних наслідків, оскільки існують держави і народи, які не готові сприйняти цей суспільний устрій або через нерозуміння й небажання, або ж через відсутність об'єктивних умов для його впровадження. Сьогодні дедалі більше стає очевидним, що демократія – це лише одна з багатьох можливих форм організації суспільного життя, що має свої переваги та свої недоліки і не може вважатися цілковито придатною для всіх держав і народів. Революційна (нестримна й беззастережна) демократизація світу здатна призвести як до підриву окремих держав, так і до дестабілізації цілих регіонів, що, врешті-решт, і сталося на Близькому Сході.

Водночас відмова від месіанства передбачає радикальні зміни не лише в зовнішній, а й у внутрішній політиці Сполучених Штатів, що ілюструється особливостями теперішніх президентських перегонів у цій країні. Нині американська великодержавність позбувається месіанської ідеологізованості, залишаючись глобально зорієнтованою. Такі зміни неминуче позначаться на її відносинах з актуальними й потенційними союзниками. Останнім важливо не персоніфікувати американську зовнішню політику, «прив'язуючи» її до персони того чи іншого можновладця, адже за умов демократії особи при владі змінюються досить швидко, натомість наддержави існують досить тривалий час.

Буремні часи народжують складні політичні фігури та суперечливих лідерів, частина з яких має всі шанси увійти в історію. Причому вкрай важко сказати, хто набуде цього статусу історичності, а хто відійде в небуття під плач, регіт, байдужість сучасників. Майбутнє політиків передбачити навіть важче, ніж майбутнє країн і народів. В історії цілком можуть залишитися й ті, хто нині викликає страх, роздратування чи здивування. Водночас одним із головних призначень усіх неординарних, бурхливих та позасистемних політиків, передусім у демократіях, є «струшування і перетрушування» істеблішменту, що вберігає його від закріплення та спонукає до оновлення.

Такі політичні, а в разі успіху – історичні фігури не лише породжуються буремними часами, а й самі їх породжують. Хоча зазвичай істеблішмент перемагає, інтегруючи (соціалізуючи) навіть найбільш непримиренних, безкомпромісних, галасливих борців із привілеями та несправедливістю або ж просто їх знищуючи. Здебільшого анонімність інститутів долає харизму особистостей – інституційні лабіринти поглинають харизматичне «світло». Саме тому в історії було не так вже й багато успішних реформаторів.

Виняток становлять революції, які призводять до руйнації усєї політичної системи, разом з елітами, істеблішментом, політичними класами. Революційні перетворення породжують безліч видатних особистостей, які випромінюють харизму. Саме тому видатних революціонерів було в історії значно більше, ніж видатних реформаторів.

Відмова Сполучених Штатів від месіанської ролі у світовій політиці не означає приходу якогось нового ізоляціонізму. Йдеться

про деідеологізацію американської зовнішньої політики, перетворення її на ще більш раціональну й прагматичну. Сполучені Штати постають невіддільною частиною і ключовим чинником сучасного світового порядку, який продовжує формуватися разом з усією постбіполярною системою міжнародних відносин.

Ізоляціоністський відступ цієї наддержави «за океан» призведе до згубних наслідків як для неї, так і решти світу. Проте власне «американський ізоляціонізм» – це досить відносний термін, оскільки експансіонізм не зводиться лише до втручання у європейські справи і європейські війни. Сполучені Штати ніколи не зупинялися у своїй експансії, здійснюючи її навіть на ранніх стадіях свого існування. Підтвердженнями цьому слугують і «доктрина Монро», і війни з Мексикою у переддень війни громадянської, і територіальні надбання за рахунок цієї латиноамериканської держави, і «відкриття» Японії адміралом Перрі, і війна з Іспанією за контроль над Кубою та Філіппінами.

До речі, твердження про всеосяжний американський активізм та повсюдну глобальну присутність цієї наддержави, яка начебто стоїть за будь-якою більш-менш важливою подією світової політики (зокрема, Майданом), вистежуючи своїх ворогів із супутників та винищуючи їх із бойових безпілотників по всьому світу, – це також очевидне пропагандистське перебільшення, надлишкова конспірологічна демонізація чи навіть голлівудська казка.

Доцільно говорити про циклічне чергування в історії зовнішньої політики Сполучених Штатів «оборонних» і «наступальних» зовнішньополітичних стратегій. Перші передбачають: континенталістську зосередженість на американських справах (причому не лише внутрішньополітичних, а й латиноамериканських); помірну залученість до європейських справ та відмову від активного втручання до справ євразійських; сконцентрованість на відносинах із морськими державами «великої дуги» – від Об'єднаного Королівства до Японії; стримані й прагматичні відносини з державами континентальними (передусім зі зростаючими регіональними «центрами сил») із наголосом на економічних аспектах цих відносин; максимально прагматичну й детерміновану економічними міркуваннями («економізовану» й ощадливу) зовнішню політику; зорієнтовану на захист континенту оборонну політику та передачу частини відповідальності

за міжнародну безпеку союзникам; пріоритетний розвиток стратегічного озброєння, військово-морських і військово-повітряних сил, а також сил швидкого реагування; скорочення витрат на культурно-гуманітарні аспекти зовнішньополітичної діяльності, на вирішення глобальних проблем (зокрема, екологічних), на фінансування міжнародних організацій; мобілізацію населення навколо питань внутрішньої політики та поширення спрощених уявлень про політику зовнішню.

«Наступальна» зовнішньополітична стратегія Сполучених Штатів передбачає: активну (чи навіть агресивну) спробу змінити світ згідно з американськими ціннісними уявленнями про його майбутнє; максимально інтенсивну глобальну експансію в усіх сферах (військовій, політичній, економічній, культурно-гуманітарній, інформаційній) та максимальну залученість до цих сфер; сприяння розвитку і посиленню міжнародних режимів, пов'язаних із міжнародною безпекою, та міжнародних інституцій універсального й регіонального рівнів; активну європейську політику і сприяння розвитку та розширенню Євросоюзу; зміцнення трансатлантичної солідарності й Північноатлантичного альянсу, у тому числі американським коштом; боротьбу за вплив та домінування на євразійських теренах; протистояння всім регіональним, а тим більше глобальним конкурентам імперського, гегемоністського, великодержавного стибу; перевагу в зовнішньополітичному мисленні геостратегічних, військово-стратегічних, політико-стратегічних, а не економічних, мотивів і міркувань; усебічний розвиток збройних сил, їх максимальну глобальну присутність та застосування проти кожного, хто загрожує глобалістському активізму цієї наддержави; інтенсивну підтримку та поблажливе ставлення до проблем і помилок союзників у регіонах, що становлять інтерес, та активне використання цих союзників задля досягнення зовнішньополітичних цілей; ідеологічну мобілізацію населення навколо питань зовнішньої політики.

Реальна зовнішньополітична поведінка Сполучених Штатів коливається між теоретичними моделями «оборонної» і «наступальної» зовнішньополітичної стратегії, постаючи їх комбінуванням у різних пропорціях та з ухилом у бік однієї з них. Очевидно, що сьогодні певну перевагу має саме перша модель, хоча й невідомо, як довго така ситуація триватиме. Цілковито

усунути від світових справ та самоізолюватися ця наддержавна ніколи не зможе – світ занадто американо-центричний чи навіть американізований. Вона навряд чи може собі дозволити навіть серйозний відступ.

Сполучені Штати певною мірою стали історичним «заручником» глобалістської та експансіоністської зовнішньої політики, яку вони сповідували після Другої світової війни. Кожній войовничій месіанській наддержаві світова історія дає урок, і якщо вона цього уроку не засвоює, то настає покарання. Третій Рейх (націонал-соціалістичний великодержавний, а потенційно – наддержавний месія), за всієї своєї пафосної войовничості, зазнав ганебної й карколомної поразки від країн, які у військовому аспекті зневажав. Радянський Союз (комуністична наддержавна-месія) повчав людство (навчав комунізму) і вважав себе зразком «світлого майбутнього». Врешті-решт, він занурився в ідеологічний маразм, економічно згнив і політично розпався, а його рештки стали інкубатором для неоімперських личинок.

Сполучені Штати, перемигши і переживши своїх великодержавних та наддержавних конкурентів, отримали нагоду побачити світ, якого прагнули і який будували, – світ лібералізму, демократії, ринку. Проте він виявився так само суперечливим та конфліктним, як і решта історичних світів міжнародної політики, оскільки природа цієї політики вкрай конкурентна, і вона завжди генеруватиме війни, конфлікти, суперечності. Докорінно ж змінити цю природу можна лише в утопічній уяві та ідеалістичних мріях. Водночас навіть найглибша зневіра послідовного ліберала й демократа не може бути причиною самоізоляції – втечі від світових справ і глобальної відповідальності. Самоізоляція і втеча згубні як для самих Сполучених Штатів та євроатлантичної спільноти, так і для витвореного ними світу.

Безперечно, не слід виключати й історичну можливість великодержавного чи наддержавного занепаду, оскільки всі великі держави і наддержави рано чи пізно відходять у минуле. Проте подібний занепад не відбувається на замовлення ворогів і конкурентів, а тим більше не відбувається вмить, подекуди триваючи сотні років. Механізм такого занепаду передбачає (як проміжну стадію) перетворення багатомірної (багатокомпонентної) великої держави (наддержави) на одномірну велику державу – постійну

втрату, одного за одним, компонентів великодержавного потенціалу, відступ із регіонів (спочатку віддалених), уникнення конфліктів та часткову відмову від міжнародної конкуренції.

Історія наводить чимало різних прикладів великодержавного виродження. Так, велика держава може занепасти, перетворюючись на «торговельну республіку» (державу «торгашів») – заможну, цинічну, військово слабку олігархію, що зазнає поразки у міжнародній конкуренції саме через цю свою збройну слабкість. Існує й інший шлях – шлях трансформації в мілітаризовану державно-адміністративну «машину» з елементами військового авторитаризму, що поволі набуває ознак звичайнісінької імперської організації, загрузаючи у війнах та конфліктах і прискорено втрачаючи багатства й ресурси.

Сьогодні можна чимало говорити про перспективу перетворення американської наддержави на банальну імперію (хай навіть і «доброзичливу»). Таких імперій уже було багато в історії людства, і всі вони відійшли в минуле, залишаючи по собі кривавий слід та недолугих епігонів на кшталт РФ. Проте шлях Сполучених Штатів до вершин світового лідерства настільки специфічний, що й зворотні шляхи відрізнятимуться не меншою оригінальністю.

Сьогодні у світі важко знайти державу, більш зацікавлену у збереженні нинішнього статусу американської наддержави, ніж Україна. Вона також максимально зацікавлена у її подальшому розвитку в напрямі формування мирного, гуманного та плюралістичного міжнародного суспільства. Причому навіть гегемонізм Сполучених Штатів для України є цілком прийнятним і терпимим, оскільки нині між двома країнами відсутні серйозні та нездоланні ідеологічні суперечності, та й сам цей гегемонізм якщо і здійснювався щодо українців, то в досить м'яких формах. Хоча, безперечно, існують народи, які постраждали від нього значно більше (ті самі в'єтнамці).

Суперечності між Сполученими Штатами й Україною можуть час від часу виникати, однак механізм стратегічного партнерства саме для того й існує, аби їх було подолано.

Єдиний сценарій «історичного відступу» американської наддержави прийнятний для держави Української – це поступове «розчинення» цієї наддержави в мирному, гуманному, плюралістичному міжнародному суспільстві та передання йому (так само

поступове) функцій глобального впорядкування й урядування. Йдеться про еволюційну трансформацію глобальної гегемонії в глобальне колективне управління. Безперечно, така трансформація триватиме чималий історичний період. Однак кожен крок, здійснений на цьому шляху, робитиме світову спільноту та її окремих членів більш вільними й демократичними.

І американсько-українське стратегічне партнерство може відіграти в цій глобальній розбудові доволі важливу роль. Тут ідеться про історичну перспективу й історичний контекст співпраці Сполучених Штатів та України. Першим кроком до реалізації цієї історичної, а отже, й досить віддаленої перспективи могло б стати формування міцного американсько-українського стратегічного партнерства на пострадянському просторі задля безпеки, миру та спільного процвітання народів колишнього Радянського Союзу, яке буде вигідним (зокрема, економічно) всьому цивілізованому світу та його осердю – євроатлантичній спільноті на чолі із США.

Україна має історичний шанс перетворитися на ключову державу пострадянського простору й ключового союзника Сполучених Штатів на цьому просторі. Таким чином, ідеться не про звичайне стратегічне партнерство, а про пріоритетне, особливе, системотворче (принаймні в межах окремого регіону), на кшталт американсько-ізраїльського на Близькому Сході.

Нинішні міжнародні відносини занадто пов'язані з американською наддержавою та євроатлантичною спільнотою, яку вона уособлює і очолює, – з ними пов'язана (радше, на них «зав'язана») вся ціннісно-нормативно-інституційна будова Сучасності. У разі ж руйнації цієї будови світ зануриться в хаос, від якого ніхто не врятується – навіть велика (чи над-) держава. Їй не сховатися за жодною китайською стіною, за жодним адріановим валом, за жодним лімесом.

Сполучені Штати виникли й сформувалися як переселенська держава, одразу вмістивши у себе весь світ в усьому його розмаїтті. Згодом вони разом зі своїми євроатлантичними союзниками зробили спробу перебудувати цей зовнішній світ за своїми ціннісно-нормативно-інституційними зразками. І спроба ця (на відміну від комуністичної і націонал-соціалістичної та фашистської) може вважатися цілком успішною, оскільки були закладені підвалини цілісного і плюралістичного міжнародного суспільства.

Сьогодні вже простежуються окремі елементи конструкції цього суспільства. Зокрема, йдеться про мережу наднаціональних інституцій на глобальному й регіональному рівнях. Тому й доволі слухна критика цих інституцій, що лунає і з американського боку, за неефективність, за бюрократизованість та витратність не повинна призвести до їх маргіналізації та руйнування або ж перетворення на інструменти виключно великодержавного домінування. Всі багаторазово критиковані недоліки системи ООН – ніщо порівняно з тим, що ця система уособлює, провіщає, інституційно передвизначає, – майбутнє міжнародне суспільство.

Сполучені Штати, відмовляючись від глобального ліберально-демократичного месіанства, остаточно виходять зі стану холодної війни, залишаючись, однак, великою світовою державою (наддержавою), що керується переважно прагматичними, а не ідеологічними інтерпретаціями національних інтересів. Сьогодні недостатньо задекларувати вірність «демократії й ринковим реформам», аби стати американським союзником. Нині підставою союзницьких відносин зі Сполученими Штатами може бути лише державний потенціал і регіональна впливовість можливого союзника та його геостратегічне значення для американської зовнішньої політики. Тож що міцнішою ставатиме Українська держава, то більш привабливою вона буде як стратегічний партнер.

Складається доволі парадоксальна ситуація: аби перетворитися на справжнього й надійного стратегічного партнера Сполучених Штатів, Україна має стати набагато сильнішою, проте саме це партнерство потрібне їй як джерело сили, тобто без нього зміцнити буде вкрай важко. Українська держава, щоб прорвати це «замкнене коло безсилля», частину шляху повинна пройти самостійно, демонструючи зростаючу, хай і незначними темпами, військову, економічну, політичну міць.

Відверто кажучи, сьогодні Україна мало що може запропонувати своєму американському союзнику, окрім власних бід і проблем, які загрожують не лише їй, а й решті світу. Вона потребує американської допомоги, підтримки, захисту: зброї, інвестицій, дипломатичного сприяння і політичного розуміння. Існують сфери можливої й майбутньої американсько-української співпраці: умиротворення і впорядкування пострадянського та близькосхідного геополітичних просторів; зміцнення

і розвиток систем НАТО й ООН; спільна боротьба проти імперіалізму і фундаменталізму; вирішення глобальних проблем людства (зокрема, енергетичних, екологічних та гуманітарних); військове, економічне, технологічне, культурне співробітництво. Проте реалізація потенціалу двосторонньої союзницької співпраці в зазначених та багатьох інших сферах більше залежить від потенціалу (радше – динаміки його зростання) України, ніж Сполучених Штатів.

Нині, на жаль, українська зовнішня політика стосовно американської наддержави не може бути занадто проактивною і впродовж тривалого часу залишатиметься переважно реактивною. Однак для патріотичних українців «Україна – перша (понад усе)!», як і для американців – їхня Америка, і вони (українці) так само прагнуть зробити свою країну «великою». Успішна міждержавна співпраця розпочинається із взаємного розуміння, взаємного визнання, взаємної поваги. Саме те, без чого українсько-російське стратегічне партнерство і зазнало провалу.

Континентальна Євразія, уособлена нині Російською Федерацією та її сателітами, була й залишається джерелом головних загроз євроатлантичному світу, персоналізованому Сполученими Штатами. Через це американсько-українське стратегічне партнерство має найбільше перспектив саме на пострадянському просторі. Так, Україна все ще залишається (і невідомо, як довго залишатиметься) поза межами Північноатлантичного альянсу.

Така ситуація може бути, принаймні частково, компенсована стратегічним партнерством зі Сполученими Штатами. Тим більше, що сьогодні американський військовий потенціал становить основу відповідного потенціалу Північноатлантичного альянсу. Нині Альянс іще перебуває у стані перетворення з ідеологічної спільноти й координаційного органу на справжній військовий оборонний союз та систему колективної безпеки, спроможну зупинити й покарати реального агресора в реальній (передусім конвенційній) війні.

Сьогодні НАТО продовжує нарощувати оборонний потенціал та відповідну інфраструктуру на своїх східних і південних рубежах, аби створити надійну перешкоду на шляху кремлівських неоімперських авантюристів. Проте, з огляду на одержимість останніх, просто створювати перешкоди (пасивно захищатися, брязкаючи

зброєю із шансів та невпинно висловлюючи глибоку стурбованість), вочевидь, недостатньо – необхідно активно стримувати і справедливо карати. І саме тому Північноатлантичний альянс потребує не лише внутрішньої трансатлантичної консолідації та зростання політичної відповідальності й витрат на оборону кожного його члена (на чому цілком справедливо наголошує американська сторона), а й надійних і максимально потужних союзників поза межами самого Альянсу.

Українська держава, яка динамічно розвивається й прискорено зміцнює свій оборонний потенціал, має всі шанси таким союзником стати, наблизивши перспективу свого членства в НАТО. Проте це членство ніколи не замінить власної національної обороноздатності. Тим більше, що зазначена перспектива, принаймні на сьогодні, виглядає досить віддаленою. Кожному, хто безапеляційно стверджує, що Україна не здатна себе захистити без належності до Північноатлантичного альянсу, варто подумати і пояснити, що Українській державі робити найближчим часом, коли агресія триває, а НАТО не поспішає запрошувати до свого складу. Галаслива проатлантична риторика ніколи не замінить потужних національних Збройних Сил.

Україна може трансформуватися в надійного союзника й опору Сполучених Штатів на теренах колишнього Радянського Союзу, відіграючи стримувальну щодо кремлівського імперіалізму та інтегруючу щодо решти пострадянських країн геостратегічну роль. Ефективне виконання цієї ролі дасть Українській державі можливість набути для американської зовнішньої політики союзницького статусу, на кшталт того, який має для неї Ізраїль на Близькому Сході. Водночас національні інтереси України і Сполучених Штатів на пострадянському просторі не можуть вважатися цілковито тотожними. Так, українська сторона зацікавлена в покаранні, а не частковому примиренні та частковому знесенні кремлівського агресора, а також позбавленні його можливості чинити агресивні дії в майбутньому; вона зацікавлена в якнайшвидшому та найповнішому відновленні територіальної цілісності, а не розтягненій на десятиліття «реінтеграції». Через це Україні доцільно нарощувати власний державний потенціал і бути готовою самостійно реалізувати свої національні інтереси в тих їх аспектах, які не зовсім відповідають інтересам західних партнерів.

Тільки потужна (передусім збройно) Українська держава може бути надійним стратегічним партнером Сполучених Штатів та решти країн – членів Північноатлантичного альянсу. З цього погляду слід зауважити, що американська наддержава доволі часто зазнавала зовнішньополітичних, зокрема, військових, поразок саме через слабкість своїх союзників.

Стратегічне партнерство є лише одним із багатьох методів дипломатичної діяльності. Існують й інші форми союзницьких відносин, а також більш всеосяжні зовнішньополітичні стратегії, пов'язані з членством в інтеграційних об'єднаннях та системах колективної безпеки. Вибудована навколо певної держави мережа стратегічних партнерств дає можливість зафіксувати чи навіть підвищити статус держави в міжнародних відносинах. Водночас така мережа може слугувати реалізації ширших зовнішньополітичних курсів безпекового та інтеграційного характеру.

Вже сьогодні очевидно, що шлях України до Північноатлантичного альянсу й Євросоюзу буде складним і тривалим. Упродовж цілого історичного періоду вона перебуватиме в проміжному стані безпекової та інтеграційної невизначеності. Сформована Україною мережа стратегічних партнерств стане однією з тих зовнішніх опорних структур, що дозволять їй вистояти протягом цього періоду, втіливши базові зовнішньополітичні цілі в галузі безпеки й інтеграції.

3.4. БЕЗПЕКА СУЧАСНОЇ ЄВРОПИ: КЛАСИКА, МОДЕРН, НЕОКЛАСИКА

Сучасна Європа відрізняється від тієї, якою вона була впродовж більшої частини своєї історії, – монархічно-авторитарної, змагально-войовничої, творчої, експансіоністської, вільнодумної та раціоналістичної. Ось свідчення тривалого згасання або ж ознаки майбутнього піднесення: відсутність воєн і відмова від завоювань, ослаблення жаги до влади та втрата навиків домінування, обмеження творчого пориву нормами політичної коректності й підміна раціоналізму стереотипністю, зречення ціннісного і владно-силового плюралізму на користь ліберально-інституційного монізму. Замість величної споруди – витвору германської волі й романського розуму – поступово виникає комфортна житлова

будівля: екологічно чиста, ідеологічно стерильна, політично нейтральна. Порівняння класичної «Європи політичної» та сучасної «об'єднаної Європи» порушує питання стосовно співвідношення цих історико-культурних форм: класична «Європа політична» й «об'єднана Європа» – це дві фази історичної еволюції чи два протилежні історичні світи; це послідовність чи суперечність?

Нині можна стверджувати, що минуле Європи переповнене здобутками, а сучасне – комфортом. Разючі досягнення європейського науково-технологічного, військового, політичного, культурного генія залишаються неперевершеними. У сучасному світі навряд чи знайдеться хоча б кілька універсальних цінностей чи інституцій, які б своїм походженням не були зобов'язані всеперетворюючому духу європейця. Причому Європа не лише обдарувала людство ідеями й речами універсального значення – вона є батьківщиною власне універсалізму.

Цінність «людства» та відповідна глобальна політична практика мають європейське походження, підтверджуючи універсалізм європейського духу. Цей дух ніколи не замкнеться у власних цивілізаційних рамках, а завжди долатиме партикуляризм, властивий усім культурно-історичним типам. Європейська цивілізація, залишаючись, як і інші цивілізації, партикулярною ціннісною формацією та макросуспільством, тобто якісно відрізняючись від решти таких формацій і суспільств, має одну унікальну властивість: вона спроможна подолати власний цивілізаційний партикуляризм – вона здатна до творчого самоподолання.

Упродовж своєї історії (від пізнього Середньовіччя й Ренесансу до Першої і Другої світових воєн) класична «Європа політична» виробила власні погляди на політику, політичний устрій, зовнішньополітичну діяльність та міжнародні відносини. Зазначені погляди утворили ціннісний фундамент політичної організації європейського цивілізаційного та геополітичного осередку. Проте, як і решта породжень духу Європи, ці погляди мають світове й вселюдське значення, тобто постають універсалістськими цінностями. Уже зазначалося, що європейська цивілізація наділена унікальною здатністю до творчого подолання власного цивілізаційного партикуляризму, до універсалістського переродження й універсальної експансії, постаючи водночас і більш сумісною з іншими історико-культурними типами, і більш універсалістською щодо них.

Повернення України в Європу не зводиться виключно до набуття членства в Євросоюзі. Йдеться про значно ширший процес всеосяжної реінтеграції, що має суттєвий культурно-історичний вимір. Україна не просто повертається у «європейську (навіть євроатлантичну) сім'ю народів», а повертає собі традиційні цінності європейської (євроатлантичної) цивілізації чи, радше, оживляє їх у собі. Сучасна Європа формувалася впродовж багатьох століть, створивши невичерпний ідейний спадок, який до сьогодні духовно живить європейців. Тому одним із провідних теоретико-методологічних та стратегічних дороговказів для української зовнішньої політики має стати реалізм – найдавніша і найбільш апробована політична філософія сучасної Європи.

Згідно з базовими постулатами цієї філософії, раціональна й ефективна зовнішня політика передбачає: прагнення до дипломатичного компромісу на основі «балансу сил»; жорстке дотримання національних інтересів; адекватну оцінку власного владного потенціалу та владних потенціалів інших учасників міжнародно-політичної взаємодії; визнання збройних сил як природного засобу зовнішньополітичної діяльності, а воєн – як природного результату міжнародних відносин; уникнення ідеологізації ключових питань міжнародної політики та заперечення фундаменталізму в усіх (як світських, так і релігійних) його проявах.

Парадокс (благо й небезпека водночас) полягає у спроможності європейських цивілізаційних цінностей змінювати силою свого універсалізму й антропоцентризму не лише власний, а й іншо-цивілізаційний партикуляризм; спроможності кинути універсалістський виклик самотності й ціннісній герметичності позаєвропейських народів. Однак так само європейська цивілізація становить загрозу й для себе самої, маючи певні «суїцидальні» схильності, які можуть вважатися зворотним боком воєнничого героїзму і прагнення до самоподолання. Тут доречно згадати, що більшість видатних критиків цієї цивілізації самі були європейцями; що поширюючи свої цінності й винаходи на решту світу, Європа підживляла власну могутність, даючи можливість й підстави оскаржувати свою очевидну перевагу; що найбільше в очах людства Європу компрометують її власні (передусім російсько-євразійське) цивілізаційні відгалуження – одномірні,

агресивні, нетерпимі, зверхні; що руйнівні збройні конфлікти світового масштабу визріли й розпочалися на європейських теренах.

Нині існує політико-культурна тенденція до витіснення й забуття класичних цінностей, уявлень та інституцій «Європи політичної», які намагаються зобразити похмурим спадком «темних віків», що був остаточно й безповоротно подоланий після Другої світової війни в контексті євроінтеграції. Однак історія європейських держав не може бути зведеною до історії Євросоюзу, особливо коли йдеться про великі держави. Спадок попередніх століть «євробудівництва» нікуди не зник. Він став частиною ціннісного фундаменту сучасної Європи; він і надалі живить думки й емоції європейців; врешті-решт, він завжди може реактуалізуватися в політичній практиці. Цілком хибними є ототожнення європейської цивілізації виключно з Євросоюзом та ігнорування «багатовікового спадку»; підміна творця, воїна, винахідника євробюрократам (хоча й інститут та принципи функціонування сучасної бюрократії також мають європейське походження); забуття й притлумлення тих історичних сил, які витворили модерну Європу: міждержавного змагання, соціальних революцій, раціоналістичного вільнодумства, творчого пориву (подекуди ірраціонального) – бурхливого плюралізму ідей і сил.

Сучасний світ, насамперед у його ціннісно-нормативно-інституційному вимірі, має європейське походження. Він постав результатом докорінних історичних трансформацій, що тривали понад двісті років. І головною рушійною силою цих трансформацій була класична «Європа політична». Безперечно, «європейські дари» людству спричиняли не лише прогрес. Вони також породжували нові суперечності світового масштабу. Зокрема, колоніалізм (передусім великих) держав Європи був як джерелом модернізації й політичного пробудження, так і джерелом гноблення й експлуатації, спричинивши глобальні розколи, що зберігають свою актуальність донині. Так само європейські цінності й ідейні системи не лише розмикали герметизм та самодостатність інших культурно-історичних формацій силою свого універсалізму, виводячи позаєвропейські народи і цивілізації з політичної «сплячки» та економіко-технологічної відсталості – вони також провокували ідеологічні конфлікти, породжували ціннісні розколи, спричиняли кризу ідентичності,

руйнували самотність. Нарешті, обидві світові війни розпочалися в Європі.

Водночас, задля справедливості, слід зауважити, що європейці самі постраждали від своєї визначальної ролі у світовій історії та політиці. Вони втратили частину власної цивілізаційної ідентичності, поставши перед необхідністю її відродження в контексті світового консервативного ренесансу. Глобальні позиції Європи та її статус у міжнародних відносинах були суттєво підірвані світовими й холодною війнами. Можливо, зайві миролюбність, прагматизм, обережність європейців, неспроможність ефективно протистояти нинішній усебічній гібридній агресії саме й пояснюються надлишковою войовничістю в минулому. Війни суттєво їх виснажили, хоча доволі часто їм доводилося воювати із власними породженнями – державами й народами, озброєними європейськими військовими технологіями і європейськими ідеологічними системами. Тут доречно згадати більшовизм та маоїзм, яким євроатлантичний світ протистояв на полях битв холодної війни і які були двома агресивними модифікаціями класичного європейського марксизму – войовничим марксизмом Другого (напівпериферійного) і Третього (периферійного) світів.

Духовне відродження можливе також і внаслідок переосмислення ідейного спадку – внаслідок консервативного ренесансу. Водночас таке відродження насправді буде переродженням, оскільки викликані з минулого ідеї не викличуть до життя саме це минуле. Хоча й вони спроможні радикально змінити сучасність, породивши якісно нові історичні явища та якісно нові форми культури й політики. Так, початково Ренесанс скеровувався прагненням відродити античні культурні зразки (був наслідуванням античної культури в Європі пізнього Середньовіччя). Врешті-решт, це прагнення привело до започаткування цілковито нової історичної епохи, нової культури, нової Європи. Така ситуація слугує застереженням усім «консерваторам-відродженням», які, прагнучи відродити одне, можуть отримати дещо інше чи навіть протилежне – прагнучи «старого й доброго», отримати «нове й непевне».

У європейській історії найбільш докорінні й революційні зміни в реальному суспільному житті «програмувалися» й готувалися у сфері ідей і цінностей – духовні революції передували революціям політичним. Тут на думку спадають історичні приклади

суспільно-політичних зрушень, спричинених Реформацією, Просвітництвом, німецькою класичною філософією. Європейський дух формував життя європейців, зокрема, і шляхом саморефлексії та самоподолання. Тому час від часу варто зазирати до скарбниці політичних знань Європи, переосмислюючи та реактуалізуючи її ідейний спадок.

Специфіка політичного знання полягає в його глибокій інтегрованості до політичної практики – це знання є невіддільною частиною цієї практики. У політиці спосіб мислення є способом дії, а ревізія політичних ідей і цінностей неминуче призводить до змін у реальному політичному житті. Переосмислення духовних засад класичної «Європи політичної» – їх реактуалізація й оживлення – дасть можливість зміцнити й розвинути «об'єднану Європу», зробити її більш стійкою до новітніх міжнародних викликів, поєднавши творчий порив і раціональну войовничість класичного європейця з прагненням до гуманності й комфорту європейця сучасного.

Європейський духовний спадок справді невичерпний. Він може жити й стимулювати політичне мислення європейців, а також бути предметом дослідження ще не одне століття. Проте серед усього цього розмаїття ідей і цінностей передусім привертають увагу ті, що визначають засади політики і принципи її функціонування. Насамперед ідеться про класиків європейської політичної думки реалістського спрямування.

Біля ідейних витоків модерного європейця спостерігаємо величній спадок макіавеллізму. Відомі макіавеллістські «аморальність і цинізм» насправді є духовно величною спробою відокремити сферу політики від решти царин людської діяльності, зробивши її водночас і максимально раціональною, і максимально ефективною. Великий політичний філософ і перший політичний технолог намагався продемонструвати, що в політиці передусім керуються інтересами та прагнуть стабільності й порядку, а не морального спасіння. Він став одним із перших європейських політичних мислителів, який виголосив, що моральна відповідальність державця й політика перед своїм суспільством вища від моральної відповідальності перед самим собою. Загалом заповіді макіавеллізму не більш аморальні, ніж положення будь-якого іншого технологічного знання. Таке знання не має моральних якостей, а моральним чи аморальним може бути лише його носій.

Ідеї Н. Макіавеллі революційно видозмінили європейську політичну філософію. Зокрема, в них містився заклик до європейської людини політичної покладатися виключно на власні сили і сміливість – вірити в долю й водночас протистояти їй. Макіавеллі впевнено декларує, що основою влади в будь-яких державах є закони і військо, оскільки, на його думку, справедливих законів не буває там, де немає сильного війська, і саме зброя стає першим засобом політики та головною опорою системи державного управління. Згідно з ідеями Н. Макіавеллі, потенціал держави вимірюється спроможністю правителя збройно себе захистити власними силами від будь-якого ворога. Скептичним є ставлення цього політичного мислителя й одного з перших політичних технологів до зовнішньополітичної тактики альянсів та міждержавних альянсів. Він радив уникати союзів із сильнішими державами, погоджуючись на ці союзи лише в разі виняткової необхідності.

Уявлення Т. Гоббса про політичний устрій, що ґрунтуються на беззастережній первинності цінності «безпеки», також слугують ілюстрації й витлумаченню духу класичної «Європи політичної». Великий європейський філософ був послідовним прихильником і захисником сильної влади та цілковитої лояльності. На його думку, у процесі договірного формування державно-політичної організації (держави й політичної системи) виникає штучна особистість («Левіафан»), на користь якої люди відмовляються від більшості свобод і всіх можливостей природного (дополітичного) стану, окрім права захищати своє життя за будь-яких умов, отримуючи натомість безпечно існування у стані політичному. Соціальний договір нормативно розмежовує ці два стани (природний і політичний), слугуючи фундаментом держави й політичної системи. Гоббс вважав прагнення чимдалі більшої й більшої влади суто людським і природним. Таке прагнення властиве й державам на міжнародній арені, яка, згідно з гоббсівськими міркуваннями, постає реальним втіленням природного стану. Тому й світова політика у тлумаченнях цього класика європейської політичної думки є політикою «природною», політикою «як такою», політикою, з якої держави зростають і в якій вони живуть та змагаються.

Кардинал герцог де Рішельє може вважатися одним із засновників класичної «Європи політичної», яку творив її не лише силою думки, а й звершеннями в царині державної та дипломатичної

діяльності. Він теоретично розвивав та ідеологічно оформлював один із базових ціннісних концептів (цінностей) європейської політичної філософії – «національний інтерес», говорячи про благо народу (держави), тобто про «державний інтерес» як головну турботу та об'єкт зусиль і роздумів правителів та їхніх радників. На його погляд, постійне й неспинне наслідування такої цінності – найперша умова ефективного управління; а недотримання та ігнорування державного інтересу – джерело більшості політичних лих. Він стверджував, що загальним злом для всіх держав є те, що доволі часто інтерес приватних осіб переважає над державним.

Кардинал герцог де Рішельє відкидав будь-який фаворитизм та спадкові привілеї в кадровій політиці, надаючи перевагу суворій ощадливості перед «адміністративною щедрістю» – покаранню перед винагородою. Основними якостями, необхідними для державного управління, він вважав стриманість, виваженість, зорієнтованість на привнесення «гармонії» в політичне життя, що передбачає уникнення занадто радикальних змін («спроб перейти від одного краю до іншого, оминувши середину»); недопущення переваги приватних інтересів над загальнодержавними; запобігання порушенню рівноваги між основними елементами суспільної системи. Вкрай сумно звучать слова кардинала герцога де Рішельє з приводу політичної мудрості. Так, він стверджував, що держави, якими керували мудрі правителі, зазвичай були щасливими, натомість серед правителів найбільш щасливими виявилися найменш мудрі.

Творець європейської політичної традиції кардинал герцог де Рішельє вважав «національну могутність» (державний потенціал) основою сили і впливовості держави та її правителя, перераховуючи такі компоненти цієї могутності: слава; військовий потенціал, передусім регулярної армії; бюджетно-фінансові ресурси; лояльність підданих. Показовим є наголос на ефективності державного управління – його якість він вважає запорукою успішної політики держави. Кардинал герцог де Рішельє стверджував, що в разі, якби всі особи, покликані на державну службу, відповідали своїм посадам, то держави насолоджувалися б неймовірним добробутом і були позбавлені більшості турбот.

Він також є одним із засновників теорії і практики сучасної дипломатії, наголошуючи на перевагах та необхідності постійного

й повсюдного переговорного процесу та вважаючи такий процес важливою умовою державного добробуту і процвітання. Кардинал герцог де Рішельє обстоює активну зовнішню політику, закликаючи приділяти максимальну увагу відносинам із сусідніми державами й не ставитися зі зневагою до міждержавних альянсів. Перевагу системної переговорно-дипломатичної практики він вбачає в тому, що ця практика не може завдати державі суттєвих збитків і втрат. Водночас кардинал герцог де Рішельє вважав збройні сили першим і головним засобом зовнішньої політики, зокрема засобом відплати за «образи», завдані державному престижу, а війни – природним явищем політики міжнародної.

Раціоналізм є однією зі складових частин європейського ідейно-політичного спадку. Кардинал герцог де Рішельє може вважатися «Декартом від політики», який привніс картезіанський дух до цієї сфери людської практики, що згодом спричинило відповідні революційні зміни в уявленнях про неї. Він говорить, що розум повинен владарювати неподільно, і людина, яка діє проти розуму, насправді діє проти своєї природи. Раціональність правителя є умовою лояльності підданих, оскільки влада підкорює силою, розум же схиляє переконанням. Раціоналізм кардинала герцога де Рішельє передбачає здійснення політики виключно на підставі раціональних міркувань та цілковиту відмову від ірраціональних емоцій, почуттів, захоплень у процесі ухвалення державних рішень та реалізації державного інтересу. Раціоналізм кардинала герцога де Рішельє містить також стратегічний елемент – елемент раціоналістичного передбачення, планування і, зокрема, моделювання майбутніх ситуацій. Водночас він не був цинічним прагматиком і ніколи не ігнорував моральних аспектів політичної, зокрема й зовнішньополітичної, діяльності.

Кардинал герцог де Рішельє наголошував на необхідності захищати й підтримувати престиж держави на міжнародній арені, у тому числі силою зброї. У ті часи уособленням і символом престижу були честь і репутація монарха, які й належало захищати всіма засобами. Сьогодні йдеться про національний престиж, честь, репутацію, що не робить їх менш значущими в морально-політичному аспекті.

Представники класичної європейської політичної думки були навіть вільнішими інтелектуально, ніж їхні наступники у ХХ ст. Постренесансна й постреформаційна класична політична

думка Європи XVII–XVIII ст. вільно тлумачила переваги й недоліки різних політичних устроїв – монархії, аристократії, демократії, часом навіть перевершуючи за своєю неупередженістю наскрізь ідеологізовану політичну думку епохи біполярності. Підтвердженням цьому слугують політико-філософські уявлення Б. Спінози. Він стверджує, що природний (додержавний і бездержавний) стан – нестабільний, небезпечний, мало придатний для спокійного й затишного існування. Перехід від природного до політичного стану передбачає відмову від більшості природних прав і делегування свого людського потенціалу верховній владі.

Водночас, на думку Б. Спінози, людину неможливо позбавити всіх цих прав, вони не можуть бути цілковито відчужені й делеговані на користь політичної спільноти. Головне, що належить залишити підданому, – це право сповідувати і проповідувати, вчити і обстоювати будь-які ідеї та цінності, окрім тих, що підривають конвенційні засади суспільного життя (соціальний договір). Таким чином, вважає Спіноза, у політичному стані (після укладення соціального договору) підданий поступається правом діяти на власний розсуд, однак зберігає право вільно мислити, висловлювати судження, висувати й спростовувати аргументи.

В юмівській політичній філософії також міститься чимало базових політичних концептів, які формують фундамент політичних знань сучасного європейця та європейських політичних систем. Д. Юм стверджує, що владна рівновага є «секретом» політики, який став відомим лише за його часів. Принцип «балансу сил» британський філософ висновує з «людської природи», вважаючи позитивний і реальний політичний устрій компромісом між прагненням людини, з одного боку, до необмеженої свободи, а з іншого – до необмеженого домінування.

Юм не вірить в «ідеальну» державу та «ідеальний» державний устрій. Він вважає, що будь-який суспільний лад добрий настільки, наскільки він захищає від поганого управління, а не втілює якийсь «вищий ідеал». Тож показовим є юмівський заклик уникати безкомпромісної політичної боротьби до «остаточної перемоги», яка перетворює «добрий устрій на поганий через знавіснілість розбрату». Одержимість, з якою намагаються звеличити один суспільний лад над іншим, Д. Юм вважає ірраціональним фанатизмом, визначаючи себе як прихильника поміркованості.

Не менш показовими є слова видатного британського філософа про те, що безглуздо сперечатися стосовно кращої форми правління, оскільки краща та, за якої краще управляють.

Е. де Ваттель є іншим класиком європейської політичної думки, який сповідує схожі на гоббсівські, хоча й дещо пом'якшені погляди на міжнародну політику, вважаючи її вкрай змагальною та анархічно-поліцентричною царинною. На його думку, держава є суверенною, тобто вона самостійно і без зовнішнього втручання організовує і впорядковує своє політичне життя, прагнучи до самозбереження та самовдосконалення. Кожна держава має природне право чинити все необхідне для досягнення цієї мети. Кожна держава абсолютно самостійно, на підставі свого природного права, вирішує: моральною чи аморальною є її зовнішньополітична діяльність; що належить чи не належить чинити на міжнародній арені; надавати чи не надавати послуги й підтримку іншим країнам. Кожна держава повинна «знати себе», тобто усвідомлювати свої інтереси, уникаючи невинуватих запозичень та необдуманого наслідування.

Е. де Ваттель вбачає в сучасній йому Європі (нині – класичній «Європі політичній») цілісну систему, компоненти якої (суверенні держави), зберігаючи незалежність, спільно діють в інтересах загальноєвропейського порядку і свободи. Однак цілісність цієї регіональної політичної системи підтримує не якась наднаціональна інституція чи інтернаціоналістська ідеологія, а принцип «балансу сил». Е. де Ваттель визначає такий баланс як стан, коли жодна держава не здатна абсолютно переважити інші й встановлювати для них закони.

Думки класиків європейської політичної філософії дають змогу окреслити засади класичної європейської політичної системи й держави. Таким чином, духовно-історичний взаємозв'язок класичної «Європи політичної» і сучасної «об'єднаної Європи» не лише стане очевидним, а й переутвердиться. Знекровлені руйнівними наслідками двох світових воєн та розніжені мирним і комфортним існуванням у межах затишного інтеграційного об'єднання під прикриттям американського військово-політичного щита за біполярних і початку постбіполярних часів, європейці частково втратили й притлумили в собі ті політичні якості, що дозволяли їм протистояти міжнародним загрозам та викликам й

нейтралізувати їх. Сьогодні вони демонструють слабкість, а подекуди – безпорадність перед глобальними небезпеками фундаменталізму й імперіалізму та похідними від цих двох супутніми небезпеками (зокрема, міграційною інвазією).

Повернення до політичної практики «об'єднаної Європи» ідей і цінностей класичної «Європи політичної» створить передумови для нового історичного синтезу та виникнення нової Європи – гуманної й мужньої; комфортної і боєздатної; толерантної та вільнодумної. Безперечно, саме в межах такої Європи віднайде своє історичне місце й Україна. Більше того, вона може стати одним із чинників такої трансформації. Культурний, економічний, політичний і навіть військовий потенціал Європи величезний, тож його відродження та задіяння може суттєво посприяти відновленню глобального та регіональних «балансів сил», остаточно перетворивши євроатлантичний світ на осередок формування міжнародного суспільства.

Головними політичними цінностями класичної європейської політичної системи і європейської держави є виживання та самозбереження в конкурентному міжнародному середовищі, тобто їх діяльність визначається імперативом безпеки. Тому й наголос робиться на збройній силі; дипломатичній гнучкості; економічній, політичній, оборонній самодостатності. Політичним «жахом» кожного європейця є повернення до природного стану – стану невизначеності, хаосу, безвладдя. Передусім він прагне стабільності й порядку, вважаючи його основою «баланс сил» та підтримуючі цей баланс ціннісні й інституційні структури.

Класична європейська політична система та європейська держава виникають і функціонують на основі цінності цілковитої лояльності. Тут йдеться не про сліпу й беззастережну відданість, а про конвенційне (тобто договірне) походження цієї системи й держави. Інакше кажучи, в основі європейської політичної системи і європейської держави лежить «соціальний договір». Йдеться як про договір між власне громадянами, так і договір між ними та правлячою верхівкою. Саме такий договір забезпечує лояльність громадянства й підпорядкованість правлячих верств інтересам цього громадянства – сприйняття правителя як управителя вищого чи нижчого рангу, а не якесь елітне надлюдське створіння, призначене правити завдяки якимось вродженим якостям.

Конвенційне походження європейської політичної системи і європейської держави передбачає сповідування й дотримання спільних уявлень про соціальну справедливість усіма, хто до них належить. Концепція й цінність «соціального договору» заперечує будь-який елітаризм, утверджуючи рівність та захищаючи свободу кожного від деспотизму окремих, що вважають себе «обраними».

Класична європейська політична система і європейська держава ґрунтуються на цінності ефективного управління, на вірі в те, що першою умовою їх виживання є якісне урядування. Така ціннісна установка передбачає: по-перше, перевагу загальносуспільних інтересів над приватними, тобто скерованість політики принципом «загального блага»; по-друге, заперечення корупції, передусім у її розумінні як підміни загальносуспільних інтересів приватними; по-третє, високі вимоги до особистих якостей управління, до його відповідності тій посаді, яку він обіймає; по-четверте, пріоритетність «національного інтересу», який слід розуміти як інтерес держави; нарешті, релятивістське ставлення до політичного устрою і надання переваги тому устрою, за якого політичне управління здійснюється найефективніше.

Однією з ключових цінностей класичної європейської політичної системи і європейської держави є цінність «раціоналізму». Вони є максимально раціонально зорганізованими соціальними утвореннями, що передбачає плановість і стратегічну зорієнтованість політичної діяльності, прагнення до раціонального розуміння й осмислення суспільних проблем, відмову від емоційно-істеричного сприйняття цих проблем та їх міфологізації. Інакше кажучи, традиційний європейський державний діяч, політик, управлінець є раціоналістом – освіченою, тверезомислячою та виваженою людиною, яка вірить у раціональність світопорядку і зорієнтована на підтримку «балансу сил» та захист державних інтересів.

Класична європейська політична система і держава є породженням ворожнечі й жорсткої конкурентної боротьби. Загартована у внутрішніх міждержавних змаганнях, класична «Європа політична» перемогла в змаганні за світове домінування, створивши не одну колоніальну імперію та перевершивши решту народів світу в мистецтві війни. Тому й нова незалежна європейська держава передусім має створити потужні збройні сили, довівши свою спроможність до оборонної самодостатності та підтвердивши таким

чином свою європейську ідентичність. Причому ці потужні збройні сили потрібні не для підкорення й завоювань, а для захисту державної незалежності й інтересів, досягнення вищого статусу в міжнародних відносинах, підтримання глобального та регіонального «балансу сил» – не для порушення політичної рівноваги, а для її збереження.

Класична європейська політична система і держава є витвором компромісів та домовленостей, адже теорія і практика сучасної дипломатії також походять з класичної «Європи політичної». Вміння домовлятися є проявом сили, особливо в багатополярних владно-силових конфігураціях. Саме таку конфігурацію мала класична «Європа політична». Дипломатія перетворилася на один із головних «інгредієнтів» національної могутності європейських держав. Внутрішньополітичні системи країн сучасної Європи також є витвором міжпартійних та ідеологічних компромісів – результатом революційної боротьби і домовленостей між партіями та політичними силами. Відродження європейської дипломатії – історичне повернення її представниками здатності й майстерності підтримувати політичну рівновагу й формувати владно-силові баланси – дасть можливість стабілізувати світову політику і підвищити статус Європи у міжнародних відносинах.

Водночас нині головна функція цієї відродженої європейської дипломатії відрізнятиметься від її класичних функцій. Так, сьогодні вона покликана зробити максимально вагомий внесок у збалансоване формування внутрішньо врівноваженого міжнародного суспільства, а не в підтримання «балансу сил» між постійно ворогуючими великими державами.

Класична європейська політична система і держава є породженням вільнодумства й інтелектуальної свободи. Тут ідеться про плюралізм думок і цінностей. Конкурентна боротьба ідей так само властива традиційній Європі, як і конкурентна боротьба державних воль та політичних сил. У такій боротьбі народжується свобода, яка й є однією з найвищих цінностей європейця політичного. Європейське вільнодумство виключає тоталітарне домінування будь-яких ідеологій, постаючи природним ворогом усіх модифікацій тоталітаризму.

Максимальна свобода думки можлива лише за максимального розмаїття думок. Великі ідеї породжуються лише їх багатством,

і саме в цьому полягає головна «таємниця» творчих досягнень європейського духу. Тому ідейний і ціннісний плюралізм постає і сприятливим середовищем, і рушійною силою вільної думки вільної Європи. Вільнодумство потребує обмежень лише в одному випадку – якщо воно підриває договірні засади соціального порядку, сіючи хаос і безлад.

Шлях України до Євросоюзу буде складним і тривалим, і це зрозуміло вже сьогодні. Врешті-решт, у цьому немає нічого дивного, адже навіть вступ Великої Британії до ЄЕС двічі призупинявся французьким вето, що пояснюється як особливостями зовнішньої політики цієї провідної європейської держави, так і особливостями голлістських зовнішньополітичних підходів до неї та Сполучених Штатів. Франція сумнівалася в лояльності Сполученого Королівства європейській інтеграційній спільноті й не помилилася. Очевидно, що український шлях буде не менш складним і суперечливим. (Так, наприклад, євроінтеграційний поступ Іспанії тривав понад двадцять років, упродовж яких вона більше покладалася на Сполучені Штати, ніж на європейські держави.)

Крім того, український шлях буде вкрай «широким», адже повернення України в Європу не обмежується перспективами членства у Євросоюзі. Українцям доведеться не лише виконати всі формальні критерії належності до цього інтеграційного об'єднання, переживши тривалий період економічної та політичної адаптації і зовнішньополітичних переговорів. Вони мають ще й відтворити («оживити») Європу в собі, керуючись, у тому числі, ідейним спадком класичної «Європи політичної».

Українській державі належить стати європейською в якнайширшому розумінні, тобто стати не лише сучасною європейською державою, гідною членства у Євросоюзі, а й класичною європейською державою з потужною армією, гнучкою дипломатією, привабливою культурою (разом з її пропагандистським відгалуженням), ефективними і самодостатніми економічною та політичною системами. Сьогодні заповіді класиків європейської політичної думки мають для українців не менше значення, ніж вимоги «євробюрократів». Крім того, ці заповіді зберігають свою цілковиту актуальність для української зовнішньої політики на пострадянському просторі, стабільність якого суттєво підривається відсутністю регіонального «балансу сил». Парадоксально, але спроможність України впродовж

тривалого історичного періоду ефективно функціонувати на міжнародній арені без членства в ЄС і НАТО (допоки вона це членство набуватиме), спираючись переважно на власні сили, й буде головним випробуванням на її європеїзм. Винятково сильна, у класичному європейському розумінні, Українська держава стане бажаним членом Євросоюзу, зробивши свій внесок в історичний синтез «об'єднаної Європи» і класичної «Європи політичної» та посприявши переходу до нової фази еволюції європейської і євроатлантичної цивілізації.

Європа має чимало ненависників і ворогів, а найпідступніші з них намагаються підірвати її зсередини, використовуючи природні суперечності еволюції цієї культурно-історичної формації. Якимось дивом серед критиків «об'єднаної Європи» опинилась і частина новоспечених кремлівських імперців. У своїй антиєвропейській діяльності й пропаганді вони спираються на окремі ультраправі угруповання європейських традиціоналістів та романтиків-реакціонерів, а також лівацькі угруповання. Така підривна діяльність є частиною гібридної агресії, розгорнутої Кремлем проти Євросоюзу з метою його подальшого ослаблення та розриву трансатлантичних зв'язків. Імперські верховоди Російської Федерації створюють військово-політичну напруженість та дестабілізацію на східних і південних рубежах цього інтеграційного об'єднання, провокують міграційну інвазію, підкуповують політиків і партії, сіють ідеологічний розбрат. Вражає нахабність, з якою новітні кремлівські пропагандисти намагаються виступати від імені традиційних європейських цінностей, адже їх власна держава сьогодні нагадує химерне утворення, яке під власівськими та царськими прапорами крокує повз мавзолей Леніна, помістивши двоголового орла на червоні знамена та розташувавши портрет Сталіна поруч із портретом Миколи II.

Критики євроінтеграційного курсу України, які переважно мешкають у Кремлі або «під Кремлем», доволі часто звертаються до одного сумнівного й банального аргументу. Вони стверджують, що Європа, до якої прагнуть долучитися українці, прискорено змінюється (звичайно, на гірше) і незабаром вже не відповідатиме ідеалізованим уявленням наївного й довірливого «меншого брата» про неї. Таким чином, із глухих закутків імперської пам'яті було витягнуто старезну пропагандистську байку про «загниваючий Захід», яка була популярною не лише в Радянському Союзі, а й в імперії Романових за часів її власного загнивання.

Очевидно, що сучасній кремлівській пропаганді відверто бракує нових і цікавих аргументів. Така злиденність думки цілком природна, оскільки РФ є лише уламком СРСР – хворим і пихатим. Тому все, на що здатні тамтешні пропагандисти, – це схрещувати вчорашній день із позавчорашнім (схрещувати царів і генеральних секретарів), просторікуючи про дешеву радянську ковбасу та геній Сталіна, вдаючи із себе «іх благородій гаспод афіцеров» або ж довгобородих учителів людства з паралельних духовних світів.

Загалом сказати, що Європа змінюється, означає не сказати нічого. Цей аргумент своєю банальною самоочевидністю нагадує інший: «Від Росії нам нікуди не дітися, оскільки ми сусіди». Безперечно, європейська культурно-історична формація зазнає постійних змін, оскільки вона еволюціонує, минувши вже декілька фаз цієї еволюції. Трансформації очевидні навіть у межах «об'єднаної Європи», яка суттєво змінилася в історичному проміжку між Римськими і Маастрихтською угодами. Вона вже здолала не одну кризу й успішно розширилася, перетнувши свої початкові західноєвропейські межі, поглибивши рівень інтеграції, зміцнившись інституційно.

Власне, Євросоюз може вважатися механізмом вирішення кризових і конфліктних ситуацій, що неминуче виникають на шляху інтеграції. І на цьому шляху так само неминуче будуть і втрати, і здобутки. Зокрема, Євросоюз може як приймати нових членів, так і втрачати старих – це природно для інтеграційного об'єднання, що перебуває у стані постійного розвитку та історико-культурної формації, яка неспинно еволюціонує, маючи зазначене об'єднання як одну з фаз цієї еволюції.

Головне, що відрізняє «об'єднану Європу» від класичної «Європи політичної», – це слабкість, причому не лише військова чи дипломатична, а й моральна. Сучасні європейці майже втратили спроможність захистити себе та своїх союзників. Вони виявилися нестійкими перед гібридною агресією імперців та фундаменталістів, намагаючись за будь-яку ціну зберегти комфортне існування та боячись відродити свій військовий і дипломатичний потенціал та сміливо його застосувати. Сьогодні державу «об'єднаної Європи» досить легко дестабілізувати навіть незначною терористичною атакою, міграційною інвазією, ідеологічною диверсією.

Нинішнім європейцям зручніше й вигідніше відкупитися від ворогів та агресорів і заморозити конфлікт ціною інтересів слабшої сторони цього конфлікту чи жертви агресії. Відбулася «економізація» європейської політичної волі, коли інтереси економіки ставляться над інтересами політики, що полягають у жорсткому й послідовному підтриманні «балансу сил», у тому числі збройною силою. Така позиція згубна передусім для самої «об'єднаної Європи», зовнішньополітичне ослаблення якої неминуче призведе до економічного й культурного занепаду, зниження статусу в міжнародних відносинах, залежності й периферизації.

Спадок класичної «Європи політичної» критично важливий для всіх європейців. Оживлення цього спадку поверне їм спочатку віру у свою силу, а згодом – і саму силу. Ідейний ренесанс доволі часто спричиняв реальне політичне відродження. Історичний синтез «об'єднаної Європи» і класичної «Європи політичної» та перехід до нової фази еволюції європейської культурно-історичної формації не лише можливий, а й уже започаткований імперіалістичною атакою зі сходу та фундаменталістською – з півдня. Україна може зробити свій внесок у таке історичне відродження й еволюційне перетворення. Однак допоки зазначеного відродження й перетворення не відбудеться, їй, можливо, краще залишатися сильною європейською державою поза межами Євросоюзу, ніж залежним і територіально обібраним членом цього справді великого й історично безпрецедентного інтеграційного об'єднання.

Кардинал герцог де Рішельє стверджував, що в політиці покарання більш дієве, ніж нагорода. Тому й для держави краще викликати страх, ніж співчуття, адже рано чи пізно страх трансформується в повагу, натомість співчуття – в поблажливість або зневагу. Класична європейська держава передусім захищає свій престиж і вкрай чутлива в питаннях честі. Вона може стати об'єктом агресії, зазнати поразки у війні, втратити територію. Однак справжнім європейцям належить – і це не лише політичний, а й моральний обов'язок – зробити все від них залежне, аби покарати агресора, відплатити за поразку, відновити територіальну цілісність.

РОЗДІЛ 4. ПОСТРАДЯНСЬКИЙ ПРОСТІР: ПОРЯДОК, ХАОС, ДОМІНУВАННЯ

Євроатлантичний вибір України не повинен перетворити її зовнішню політику на одномірну й залежну. Українська держава, навіть за умови якнайглибшої інтегрованості до євроатлантичних структур, не зможе ігнорувати решту зумовлених комплексним геополітичним розташуванням геостратегічних напрямів своєї зовнішньополітичної діяльності. Україна потенційно спроможна до багатомірної зовнішньої політики одразу за кількома геостратегічними векторами: євроатлантичним (західним), пострадянським (євразійським), чорноморським (південним). Безперечно, перше спрямування української зовнішньої політики визначальне, однак два інші цілком природно його доповнюють. Україна перебуває на перетині одразу декількох геополітичних ареалів. Вона одночасно і європейська, і пострадянська, і чорноморська держава.

У концептуальній основі зовнішньої політики держав, які провадять або з огляду на історичні обставини та під дією міжнародних чинників змушені провадити активну зовнішньополітичну діяльність, перебуває ідейний конструкт, що може бути названим «природною доктриною». Йдеться про стратегічну (передусім геостратегічну) самоідентифікацію у світовій політиці – розробку базових уявлень і загальних орієнтирів, а не конкретних настанов; когнітивної карти, а не дороговказів. «Природна доктрина» формулюється внаслідок осмислення місця певної держави в міжнародних відносинах: концептуалізації її геополітичного розташування, історичного досвіду, цивілізаційної й етнонаціональної специфіки, статусу у світовій владно-силовій ієрархії, характеру участі в глобальних та регіональних, безпекових та інтеграційних

структурах і процесах. Така доктрина може бути результатом ідеологічного конструювання; результатом узагальнення попереднього історичного досвіду; результатом політтехнологічного винаходу чи політико-філософської «ідеації». Вона з'являється за певних конкретно-історичних обставин, виконуючи в зовнішньополітичному дискурсі функцію стратегічного орієнтира.

Британська доктрина «трьох кіл», згідно з якою зовнішня політика Великої Британії об'єктивно розгортається за трьома основними геостратегічними напрямками – Європа, Сполучені Штати, Британська Співдружність, може вважатися яскравим прикладом саме «природної доктрини». Хоча згодом європейська сфера («коло») і була оголошена «зоною концентрації», дві інші не втратили геостратегічного значення, зберігаючи його для зовнішньополітичної діяльності Сполученого Королівства донині. Слід зауважити, що саме таке комплексне геополітичне розташування і зумовлює особливості зовнішньої політики Великої Британії щодо Євросоюзу.

Україна є середньою (за обсягом державного потенціалу), напівпериферійною (за місцем у структурі міжнародних відносин) державою зі складним геополітичним розташуванням. І переважно останнє визначає українську зовнішню політику як об'єктивно й необхідно тривекторну. Безперечно, сьогодні євроатлантичний вектор переважає, що робить саме євроатлантичну сферу «зоною концентрації» українських зовнішньополітичних зусиль. Водночас Україна не може цілковито знехтувати двома іншими геостратегічними спрямуваннями – пострадянським та південним (чорноморським). Понад те, таке нехтування неминуче призведе до деформації та зниження статусу Української держави в міжнародних відносинах; перетворить її зовнішню політику на одномірну, залежну й малоефективну; спричинить геостратегічну дезорієнтацію та економічні втрати.

Зокрема, боротьба України за повернення Донбасу і Криму є не лише боротьбою за територіальну цілісність, а й боротьбою за геополітичне утвердження в межах Причорномор'я і Приазов'я, що становлять дві важливі ланки ширшої геополітичної формації – «окрайньої землі», яка простягається від північного Китаю до Південної Європи. Раніше цим, паралельним і північнішим «Великому шовковому шляху», «степовим коридором» просувалися в європейському напрямку орди кочівників.

Сьогодні ж він слугує однією з ліній взаємодії і каналів комунікації зростаючих азійських регіональних «центрів сил» з євроатлантичним глобальним «центром сили».

4.1. РОСІЙСЬКА ФЕДЕРАЦІЯ: «ВІЙНА І МИР», «ЗЛОЧИН І ПОКАРАННЯ»¹

Військова агресія Російської Федерації проти України призвела до діаметрально протилежних наслідків, ніж ті, що очікувалися керівництвом цього найбільшого уламка Радянського Союзу. Причому йдеться як про країну загалом, так і кремлівську верхівку зокрема. Гібридний метод ведення війни, успішно випробуваний у Криму, дав безглуздий і руйнівний результат на Донбасі, а замість яскравих картинок переможної та безкровної «кримської кампанії» спостерігаємо криваву картину «донбаської бійні». Очевидний провал цих методів спростовує думку про їхню універсальність, та й у Криму вони спрацювали переважно через слабкість, зраду, малодушність.

Держава, яка перемагає багаторазово слабшого супротивника лише завдяки колабораціоністам, навряд чи може вважатися великою, незалежно від того, що вона намарила про себе. Можливо, десь на рівні тваринного передчуття біди, що вкрай загострене у представників кримінального світу, кремлівські верховоди-авантюристи вже починають усвідомлювати (чи хоча б відчувати) і сам провал, і його далекосяжні наслідки. Рано чи пізно всі пропагандисти, що так вміло навіюють жахіття сусіднім народам, самі в них і потонуть.

Протистояння демократичної України й імперської РФ стає затяжним, коливаючись в амплітуді збройного конфлікту середньої інтенсивності. Безперечно, частина українців прагне негайного миру, дружніх обіймів, зворушливого всепрощення та плавної й конструктивної реінтеграції. Натомість інша частина мріє про блискучу, миттєву, героїчну визвольну кампанію, що одразу увійде до підручників військової історії. Проте реалії цього збройного конфлікту диктують своє: він обіцяє бути тривалим і витратним.

¹ У параграфі, за згодою автора, висвітлюються окремі ідеї низки статей В.П. Горбуліна (позиції 14–23 у списку літератури).

Сторони, принаймні за нинішніх умов, роблять ставку на виснаження супротивника, завдання йому максимальних демотивуючих втрат, провокування нестабільності в тилу одна одної.

Україна вимушено погодилася на таку виснажливу військово-стратегічну «гру». Вона ще занадто слабка і не має достатньої міжнародної підтримки, аби розрубати цей «донбасько-кримський» вузол одним чи хоча б декількома ударами. Проте, виснажуючи Україну, ворог і сам виснажується.

На думку академіка В. Горбуліна, Москва вже досить давно втратила темп і драйв у провокуванні збройної кризи на українських теренах, перейшовши до затяжної гри навколо статус-кво. Можливо, вона ще спроможеться на декілька неординарних рішень та відповідних зовнішньополітичних і військово-політичних кроків. Так само можливо, що ці рішення й кроки приведуть до певних (обмежених) тактичних успіхів. Однак, врешті-решт, усе традиційно завершиться стратегічним ослабленням, а можливо, й стратегічною поразкою Російської Федерації.

Йдеться про одвічну проблему всіх євразійських «імперій зла» – низьку стратегічну (та й побутову, до речі) культуру. Цей когнітивний дефект був притаманний і позавчорашній імперії Романових, і вчорашньому Радянському Союзу, і їхній нинішній карликовій версії та «куцоному епігону» – Російській Федерації. Імперсько-євразійська хитрість та інтриганство ніколи не переважають європейську політичну мудрість і стратегічну далекоглядність.

Перехід російсько-українського збройного конфлікту в стадію затяжного протистояння неминуче призведе до зростання ролі немілітарних та інфраструктурних чинників – економічних, політичних, правових, культурних. Безперечно, зброя і надалі матиме вирішальне значення. Однак, наприклад, економічна блокада Україною окупованих територій, навіть попри всю її умовність і напівпрозорість, дає результати вже сьогодні, оскільки відповідальність (насамперед економічну) за ці території дедалі більше змушена перебирати на себе Російська Федерація.

Безумовно, зліплені імперською Москвою «республіки» й народи районного масштабу завжди жили коштом РФ, проте до певного моменту, користуючись станом невизначеності, прокремлівські бойовики примудрялися висотувати ресурси

і з України. Однак через економічну блокаду і місцеві прокремлівські бандити-колаборанти, і їхні кремлівські господарі-ляльководи потрапили у доволі скрутне становище. «Взірцево-показові» гуманітарні конвої з гарної картинки несподівано перетворилися на життєву потребу, а промосковське населення окупованих територій потрапило в залежність від імперських подачок, вимагаючи й потребуючи дедалі більше «гуманітарної допомоги».

Мимоволі пригадується давня байка донбаських колабораціоністів про те, що саме їхній регіон, до речі, повністю дотаційний, «годував» усю Україну. Нині ж ці «годувальники» стали утриманцями окупантів, жебракуючи за їжу і предмети першої необхідності та грабуючи рідний край. Тож представники «гордого, самобутнього й окремого народу Донбасу» виглядають не такими вже й гордими. Вони також цілковито залежні від окупаційної влади та ватажків місцевих колабораціоністських банд, що відбирають у них частину і без того мізерних імперських подачок.

Водночас ватажки «ДНР»/«ЛНР» виявилися настільки не пристосованими бодай до якогось системного управління загарбаними за їхньою участю територіями, що це стало хронічним «головним бодем» загарбника. Місцеві колаборанти, у тому числі ватажки «республік», через свою моральну та інтелектуальну неповноцінність і кримінальну схильність, виявилися неспроможними виконувати навіть найпростіші адміністративні функції. Вони потребують постійного нагляду, навчання, контролю з боку їх кремлівських власників. Тож Кремль змушений тримати на захопленому ним шматку Донбасу не лише постійний військовий контингент, а й окупаційні команди управлінців-адміністраторів.

Дивуватися не варто: традиційна неперебірливість Москви в засобах і людях зростила свої гіркі плоди. Вона звикла співпрацювати з мешканцями соціального дна. І саме суспільно, культурно та морально деградовані верстви населення становлять соціальну базу експансіоністської політики Кремля всередині Російської Федерації та за її межами. Тому й гасло нинішньої версії промосковського «Комінтерну», що здійснює провокації та підривно діяльність в багатьох країнах світу (Європи зокрема), доцільно формулювати так: «Маргінали усіх країн, єднайтеся!». Зовнішньополітичну та військово-політичну ставку на мешканців

соціального дна можуть робити лише ті, хто вже перебуває на дні моральному та позбавлені будь-яких цінностей. Власне ж колабораціоністам слід пам'ятати одну стару істину: «Зрада потрібна всім – зрадники нікому».

Крім того, проти Російської Федерації спрацьовує виплекана, зокрема й російськими медіа, глибоко патерналістська модель поведінки жителів Донбасу, властива всьому пострадянсько-про радянському масиву. На думку академіка В. Горбуліна, ця поведінкова модель тісно пов'язана з їх цілковито ірраціональною вірою, що всіх нагодує й одягне такий собі трансцендентний «батько рідний». Сьогодні, після Майдану, він мешкає у «казковій» Москві, яка все бачить, все знає, все може і всіх своїх «приголубить». Головне для кожного – слухатися, коритися, виконувати накази «царя-батюшки» і сподіватись на його милість. Водночас ця люмпенська промосковська маса, яка підтримала створення «ДНР»/«ЛНР», щиро вважає, що на царську милість цілковито заслужила, вимагаючи від «царя» виконання його частини неформального договору. Вимога досить дивна, оскільки кремлівські верховоди не виконують навіть формальних домовленостей.

До речі, може спрацювати й соціо-психологічний механізм «смутих часів», коли сліпа любов до самодержцзя перетворюється на сліпу ненависть. І плазування перед «царем-батюшкою» та його боярами може завершитись у «кращих» традиціях Московії – черговим безглуздом і нещадним бунтом. Привид «смутих часів» завжди переслідуватиме кремлівських верховод.

Російська Федерація отримала лише частину проблем, на які заслужила, і для неї «це лише початок». Закон відплати спрацює рано чи пізно, й Україна зіграє свою роль у відновленні морально-політичної рівноваги в регіоні і світі. Проте чимало буде зроблено самим порушником і загарбником, який по заслuzі отримуватиме дедалі потужніший зворотний ефект своїх злочинних дій – морально-політичний рикошет. Скажімо, що Кремлю робити зі зграями «терористів-добровольців», які нині плюндрують українську землю? Період поблажливого, а тим більше доброзичливого ставлення до них, вочевидь, добігає кінця, про що свідчить одна з вимог, які Москва наполегливо висуває ватажкам «ДНР»/«ЛНР», – створення власних «республіканських», так би мовити, «прикордонних» військ. Усе це потрібно не для контролю

лінії розмежування з українською стороною, а для контролю «кордону» новоспечених «державностей» з їхнім творцем і господарем – Російською Федерацією.

Її наміри очевидні: не допустити на свої, поки що більш-менш стабільні, терени заслужених «ветеранів» погромів, убивств, грабунків, терору на Донбасі. Причому йдеться не стільки про бандитів донбаського походження, які є не більш ніж витратним матеріалом, скільки про власних громадян, що заплямували себе всіма можливими військовими та кримінальними злочинами на землях сусідньої країни.

Наголосимо: РФ доведеться дати відповідь на запитання, що робити з бойовиками, які відчули смак крові, безкарності, чужого майна. Крім того, більшість цих «богатирів», а подекуди й «батирів», «русского мира» є або кримінальними злочинцями, або носіями радикальних переконань і деструктивних ідеологій, або напівбожевільними садистами, або всім разом. Чимало з них уже сьогодні критикують керівництво РФ, апелюючи до суто екстремістських положень на кшталт «кремлівська верхівка нас зрадила» та «даєш повномасштабну війну негайно», вимагаючи особливого до себе ставлення й формуючи соціальну базу справжнього, а не уявного фашизму.

Чи вчинять вони антикремлівський збройний заколот, сказати важко. Однак те, що погіршать криміногенну ситуацію, загострять міжетнічні відносини, підірвуть внутрішньополітичну стабільність, – це напевно. Вони суттєво підживлять злочинність, сепаратизм, екстремізм у самій Російській Федерації і стануть детонаторами конфліктів у її вибухонебезпечних регіонах. Причому ресурсів, аби підкупити й умиротворити ці регіони, Москві через її агресивну зовнішню політику, міжнародні санкції та зміну світової економічної кон'юнктури може й не вистачити.

Звісно, загребуща Федерація може наважитися на рішучий крок і «прийняти» самобутні донбаські народи районного масштабу та їх новоспечені й ніким не визнані державності до свого «лона». Однак донині ще жодна країна не багатіла й не міцнішала, включивши до свого складу бандитів, мародерів, терористів.

На думку академіка В. Горбуліна, міжнародна ситуація, в якій опинилася Російська Федерація, також складається не на її користь. Так, запроваджені державами Заходу проти РФ економічні

санкції виявилися доволі дієвими, хоч би як хотіла Москва переконати своїх співвітчизників та й усіх, хто ще готовий її слухати, у протилежному. Ускладнення доступу до дешевих кредитів, різке падіння у 2014–2015 рр. курсу рубля, деградація зовнішньої торгівлі, погіршення інвестиційного клімату й економічна криза в самій РФ – це лише перші наслідки міжнародних превентивних заходів, вжитих проти підривної й загарбницької поведінки Кремля щодо сусідніх держав та всього цивілізованого світу. З часом проблеми, спричинені санкціями, поглиблюватимуться, адже без всеосяжної й докорінної модернізації, якої нині не спостерігається, економіка Російської Федерації і надалі функціонуватиме коштом експлуатації природних багатств, залишаючись залежною від мінливої зовнішньоторговельної кон'юнктури та цін на енергоносії.

Саме тому РФ докладає стільки зусиль, аби вислизнути з-під санкційного пресингу, прикриваючи ці намагання пафосно-бадьорим просторікуванням про те, що збитки від санкцій їй лише на користь і що втрата економічного потенціалу робить її міцнішою. Вона по-своєму має рацію, оскільки державна міць для неї полягає у спроможності якомога більше нашкочити сусіднім державам та решті цивілізованого світу.

Загалом, на думку академіка В. Горбуліна, проблематика санкцій стосується ширшої макропроблеми Російської Федерації – її відносин із Заходом. Схоже, твердить він, керівництво РФ і справді повірило, що енергоресурси, ядерна зброя та безпардонно нав'язана решті світу роль у вирішенні низки міжнародних проблем та криз роблять цю уражену імперською мегаломанією пострадянську державу світовим «гравцем», недосяжним для загроз і тиску з боку ЄС та США. Можливо, жорстка реальність світової політики поступово протверезить Москву від завищених самооцінок, і вона відмовиться від зовнішньополітичних авантур, зосередившись на єдиному, на що здатна і чого від неї чекає увесь цивілізований світ, – внутрішній «перестройці». Водночас інтоксикація імперським зіллям може виявитися занадто глибокою, що призведе до розпаду історичної особистості та політичного самознищення.

Невідповідність між зовнішньополітичними намірами й зовнішньополітичним потенціалом новоспеченої «імперії» особливо болісно переживається кремлівською верхівкою. У своїй

озлобленості вона остаточно псує відносини із Заходом, позбавляючи власну країну можливостей для подальшого розвитку, а себе – можливостей знайти політичний прихисток.

Боротьба України проти агресії Російської Федерації відбувається в широкому міжнародному контексті, вплив якого суттєво модифікує перебіг збройного конфлікту. Мабуть, було б перебільшенням сьогодні говорити про фактичне існування міжнародної антикремлівської коаліції. Врешті-решт, вона й не потрібна: існують наднаціональні інститути, які цілком спроможні виконати її функції. Проте чимало держав (передусім Євросоюзу й Північноатлантичного альянсу, а також пострадянського простору) вже втягнуто до російсько-українського збройного протистояння, яке стосується кожного, хто зацікавлений не лише в регіональному, а й у глобальному мирі та стабільності.

Агресія РФ проти України стосується всіх, стосується форми і структури майбутнього світового порядку, стосується історичної долі світу. Країни Євросоюзу роблять свій внесок у стримування кремлівського агресора та мирне вирішення конфлікту на Донбасі. Вони підтримують Українську державу у її протистоянні з багаторазово потужнішим загарбником, подекуди навіть усупереч своїм економічним інтересам. Однак усе-таки помітно, що Євросоюз, відчуваючи певний дискомфорт від санкційного протистояння та збройного конфлікту на своїх східних рубежах загалом, шукає шляхи деескалації, передусім на засадах політико-дипломатичного компромісу, а перспективи цієї деескалації «прив'язують» до Мінського процесу та поступок з боку Києва.

Така «обережність» цілком зрозуміла з тактичного погляду. Так само зрозумілі історичні, економічні та безпекові мотиви, що спонукають країни Євросоюзу обирати занадто миролюбну та компромісну позицію: вони упродовж тривалого часу не мали досвіду війни; вони, принаймні поки що, не готові до збройного протистояння; вони над усе прагнуть комфорту, стабільності, добробуту. З погляду стратегії така позиція є вкрай недалекоглядною, оскільки лише заохотить і без того знахабнілого агресора та підштовхне його до подальших зовнішньополітичних авантур.

Європейці мають свої інтереси, які треба поважати, і вони прагнуть миру, що цілком природно. Однак для того щоб процес реального мирного врегулювання на Донбасі хоча б розпочався,

РФ необхідно відмовитися від конфронтаційної риторики й агресивної пропаганди; припинити підтримку і провокування сепаратизму; вивести окупаційні війська, військових спеціалістів, найманців, не забувши забрати із собою місцевих колабораціоністів. Російська Федерація може навіть погодитися на такі кроки, однак натомість зажадає визнання анексії Криму, що неприпустимо ні для України, ні для Європи, ні для решти цивілізованого світу.

Зовнішня політика економічно слабкої, технологічно відсталої, зорієнтованої на розпродаж власних природних багатств держави, яка стала на шлях агресії, зазвичай підступна й брехлива. Проте загальновідомо, що «один раз збрехавши – хто тобі повірить». І жодна, навіть найскладніша та найвитонченіша дипломатична гра не повинна ігнорувати цю життєву мудрість, адже один раз заплющивши очі на відверте порушення базових принципів міжнародних відносин, годі сподіватися на їх подальше дотримання хоч ким-небудь. Тож злочинця треба карати, інакше злочинність множитиметься і стане руйнівною – це одне із засадничих положень будь-якого, зокрема світового, порядку.

Одвічне питання «злочину і покарання» є ключовим для суспільного життя, адже від його вирішення залежить, наскільки мирним і стабільним буде це життя і чи не зруйнується воно загалом. Соціальний порядок, зокрема світовий, – це система правил суспільного співіснування, які можуть мати різну історичну форму і зміст, однак яких необхідно дотримуватися, аби не зануритися в хаос і безлад. Водночас існує система санкцій та винагород (заохочень), покликаних забезпечити виконання зазначених правил. Причому роль санкцій набагато важливіша. Жодне суспільство не проіснує тривалий час, не караючи злочинців (порушників правил), не заохочуючи лояльних (слухняних), не винагороджуючи заслужених (героїв). Сучасні соціуми потребують максимально раціонального, системного, гуманного, тобто європейського, вирішення питання «злочину і покарання», а не істеричного каяття у кращих традиціях «достоєвщини».

Проте ще більшу загрозу становить відверте ігнорування та перекручування цього питання, коли злочинці роблять винними і карають жертв, оскільки мають силу та статусну перевагу. Саме так діє РФ на міжнародній арені, нехтуючи правилами, кривдячи слабших, шкодячи сильнішим та звинувачуючи скривджених й

увесь світ у власних злочинах. Тому можливість слізно-істеричних покаянь нинішніх кремлівських агресорів та всієї очолюваної ними маси народонаселення, після того як військові й зовнішньополітичні авантюри їхньої «імперії» зазнають поразки, також виключати не слід. Як і подальших рецидивів злочинної діяльності на міжнародній арені з наступним каяттям. Так триватиме, допоки порушник не знає покарання, яке зробить його цілковито безсилим, а спогади про нього викликать жах.

Російська Федерація вже накоїла достатньо, аби постати перед судом народів, історії, моралі. Проте на міжнародній арені вирішенню питання «злочину і покарання» доволі часто перешкоджає інше питання – «війни і миру». Інакше кажучи, у цьому сегменті суспільних відносин спроби покарати злочинця можуть призвести до війни або ж навіть її передбачають. Саме тут і виникає суперечність між прагненням покарати порушника, що необхідно, аби зберегти соціальний порядок, і бажанням уникнути загострення конфлікту та остаточної руйнації мирних умов існування, аби зберегти комфорт і спокій. Доволі часто страх війни переважає прагнення до порядку та справедливості, і державні мужі разом зі своїми народами схиляються до тієї чи іншої версії політики «умиротворення агресора», що, врешті-решт, призводить до ще більшого насильства й остаточного занурення в хаос і безлад.

Одним із конкретно-історичних проявів згаданої вище суперечності може вважатися суперечність між цілковито прагматичним бажанням Євросоюзу врегулювати відносини з Російською Федерацією та неможливістю відмовитися від «нормативної», тобто зумовленої нормами міжнародного права та цінностями мирного співіснування, позиції стосовно Донбасу і Криму. Таким чином, не лише Брюссель, а й багато європейських столиць опиняються у скрутному становищі. Така суперечлива ситуація може призвести до зростання тиску на Київ задля здійснення ним односторонніх («авансових») поступок, що не супроводжуватимуться симетричними кроками держави-агресора. Йдеться про непереможне, навіть ірраціональне, бажання якнайшвидше покінчити з чужими бідами та стражданнями, забути про них і повернутися до власного комфортного й щасливого існування.

Водночас події можуть розгортатися й інакше, адже Європа приборкала вже не одного агресора і головне – подолала власну

агресивність та імперіалізм. Європейці спроможні на значно жорсткішу позицію щодо агресора, якщо усвідомлять всі загрози, спричинені зовнішньою політикою РФ, та зіштовхнуться з її непоступливістю. Йдеться про звичну для Російської Федерації дипломатичну тактику, яка сягає радянських часів і полягає у виборі безкомпромісної позиції та обстоюванні її до останнього. Мета такої «безкомпромісності» – спонукати протилежну сторону до поступок, а потім і до пошуку виправдань та обґрунтувань власної поступливості.

Таким чином, кремлівська впертість поєднується з кремлівською нахабністю, і все це якоюсь мірою нагадує тактику сталінських спецслужб, коли під враженням безглуздості звинувачень жертва сама вигадувала свій злочин. Так само під враженням переговорної непоступливості Кремля його контрагенти починають виправдовуватися і йти на поступки. Однак ця тактика сьогодні лише посилює конфронтацію РФ із Заходом, а отже, нове глобальне протистояння стає цілком можливим.

Російська Федерація розраховує перемогти у цьому протистоянні, вважаючи себе таким собі «навченим попереднім досвідом» Радянським Союзом, який самореанімувався, зробив висновки з попередніх помилок і нову холодну війну вже напевно не програє. Така самовпевненість є наслідком авантюризму, властивого передусім представникам кримінального світу; патологічно завищених самооцінок; браку політичної та історичної культури; обмеженості й стратегічної недалекоглядності; сліпим ентузіазмом початкових етапів агресії. Крім того, спрацьовує одержимість нинішніх кремлівських авантюристів геостратегічним реваншем – помстою за «зраджений і згальблений» СРСР.

Плани щодо перемоги у протистоянні з країнами євроатлантичної спільноти – це фантазії нового покоління кремлівських мрійників. Російська Федерація поступається Радянському Союзу за всіма параметрами «національної могутності». Передусім йдеться про неспівмірність економічних і технологічних потенціалів цих двох держав, що й не дивно, адже перша є лише уламком другої – перефарбованою в «трикоleur» і обвішаною сталінсько-романовською символікою РРФСР. РФ не може претендувати навіть на статус одномірної наддержави, який мав Радянський Союз, спромігшись наростити свою військову могутність до глобальних

масштабів та протистояти Заходу саме в цій площині. До речі, боротьбу за світове панування він програв і через те, що дозволив втягнути себе в «гонку озброєнь», яка остаточно виснажила доволі кволу радянську економіку.

Схоже, що саме цей урок падіння Радянського Союзу нинішні кремлівські псевдонаступники цієї наддержави так і не засвоїли. Хоча поразки вони остерігаються, тому їхні пропагандисти й проголошують нелюдські заяви про Сполучені Штати і «ядерний попіл».

Російська Федерація позбавлена як економічного, так і військового потенціалу СРСР. Вона мало що може протиставити країнам євроатлантичної спільноти (передусім Сполученим Штатам), окрім глобальної диверсійної діяльності, показової участі в локальних конфліктах, агресії проти значно слабших сусідніх держав, брязкання частково модернізованою, а частково застарілою радянською зброєю. Нарешті, Радянський Союз був носієм глобального заклику людству – ідеології комунізму, яку прагнув поширити на решту світу і яка мала мільйони прихильників. Він був світовою комуністичною державою-месією. І саме в культурно-ідеологічному розумінні слабкість Російської Федерації особливо очевидна. Тут ідеться навіть не про слабкість, а про убогство – про дикунку мішанину сталінізму, монархізму, московського православ'я, які становлять політичну культуру й імперську ідеологію нинішньої РФ.

Одним з останніх «шалених салатів» сучасної кремлівської пропагандистської кухні стала ідея «русского мира» – грубо нарізані й так-сяк вимішані шматки православного фундаменталізму, імперського патріотизму, більшовицького експансіонізму, російського фашизму, панславізму і євразійства. Уся ця мішанина безглузких ідей, маргінальних цінностей була б не варта жодної уваги, якби не опинилась на озброєнні Російської Федерації. Тому ідеологія «русского мира» має всі шанси бути забороненою, як й інші людиноненависницькі ідеології. Втім, така заборона може суттєво посприяти зростанню її популярності, ставши кульмінаційною точкою кар'єри цього ідеологічного покруча.

Російська Федерація, на відміну від великих євразійських «імперій зла», з якими вона себе ототожнює, не має чого дати світу ні в науково-технологічному, ні в економічному, ні в політичному,

ні в духовно-культурному вимірах. Навіть своєму населенню ця пострадянська держава може запропонувати лише масову істерію від спільної («усім миром») участі в гібридних війнах, сповідання людиноненависницьких ідеологічних культів на кшталт «русского мира», ненависть до сусідніх народів і країн та зневагу до цивілізованого світу. Сьогодні в РФ внутрішньополітичний дискурс (головний у будь-якій притомній країні) підмінюється зовнішньополітичним: одержимість зовнішньою політикою в її імперсько-агресивній формі стала масовою, зачіпаючи всі верстви населення та найвіддаленіші закутки цієї країни.

Така зовнішньополітична схиленість, вочевидь, шкодить розумовому здоров'ю та психічній стабільності населення Російської Федерації, яке починає нехтувати вже суто людськими потребами й інстинктами. Регіональні демографічні тенденції в багатьох регіонах цієї пострадянської держави вкрай негативні, що й спонукало «горду та незламну» Москву надати Китаю майже повний доступ до цілих районів своєї території. Пекін керується цілком природною логікою: «У вас територія – у нас населення, відкривайтеся для заселення».

Логіка ж Кремля та поведінка населення РФ неадекватні. «Тяжко» переймаючись перебігом донбаського й сирійського конфліктів та протистоянням «глобальній русофобії», вони ігнорують суто людські потреби і цінності, які й роблять людину людиною. Спостерігається процес поступового масового озвіріння (дегуманізації), що позначається не лише на моральному стані, а й на когнітивному потенціалі жителів та керівництва Російської Федерації, які, провадячи і живлячи криваві бойові дії на заході й півдні, фактично втрачають величезні територіальні масиви на сході й півночі. Поборюючи Бандеру, вони й незчуються, як Конфуцій дихатиме їм у потилицю.

Попри дедалі більші труднощі, Російська Федерація не готова цілковито відмовитися від своєї політики на Донбасі. Воєнна поразка «ДНР»/«ЛНР», на думку академіка В. Горбуліна, для Кремля неприпустима, оскільки вона призведе до провалу всіх його імперських планів та змарнування всіх його імперських зусиль на пострадянському просторі. Хоча Російська Федерація продовжує концентрувати на кордонах та в межах контрольованих нею бандитських «державностей» районного масштабу чималий

військовий контингент, малоімовірно, що вона ризикне розрубати донбаський вузол одним «могутнім ударом», оскільки наслідки такого «стрибка в перемогу» можуть виявитися неоднозначними як у воєнному, так і зовнішньополітичному аспектах.

Новоспечені донбаські «державності», згідно із задумом Кремля, призначені слугувати розхитуванню й руйнації Української держави, нації, демократії. Російська Федерація активно використовує власні збройні сили й «терористів-добровольців» як організаційний та бойовий кістяк, а також місцевих «бандитів-ополченців» – як «гарматне м'ясо», аби виснажити й завдати якомога більших втрат Україні, спричинивши зневіру, втому, капітулянтські настрої та соціальне напруження.

Небажання Москви та її поплічників-колаборантів вести конструктивний діалог щодо мирного врегулювання створює патову ситуацію «нескінченного глухого кута», виходу з якого найближчим часом не очікується. Така непоступливість Кремля призводить не лише до загострення бойових дій, а й до загального загострення на геостратегічному рівні – розгортання нового глобального протистояння з туманними перспективами для всіх його учасників.

Сценарій поглиблення й розширення конфронтації світового масштабу із країнами євроатлантичної спільноти для Російської Федерації є найбільш ризикованим. У разі виникнення такої конфронтації Кремль прискорено втрачатиме ресурси й союзників, а могутні сусіди, передусім на Сході, аж ніяк не проти того, щоб скористатися її слабкістю. Натомість опоненти самозваної євразійської імперії на Заході досить швидко реалізують свою об'єктивну перевагу. Тому Російська Федерація підшукує приховані, опосередковані, менш витратні й максимально ефективні шляхи протистояння набагато сильнішому супротивнику. І навіть не думає зупинятися, постійно вдосконалюючи свої диверсійні спроможності й потенціал гібридності. Вона інтенсивно відшліфовує новий різновид агресії – агресії гібридної, маніпулюючи її складниками; акуратно (хоча й не завжди) дозуючи їх у кожному конкретному випадку; перевіряючи, що й де спрацьовує ефективно; побіжно змінюючи напрямки удару.

Уже сьогодні очевидно, що засобом гібридної агресії Кремль розраховує підірвати глобальний статус країн євроатлантичної

спільноти та підвищити власний, повернути міжнародні відносини до їх архаїчних форм: протистояння полюсів, протиборства ідеологій, імперського панування, конфліктів за сфери впливу й домінування, колоніалізму. Таким чином, метою гібридних агресій РФ є гібридний світовий порядок, у якому ця хвора на імперську мегаломанію пострадянська держава планує остаточно запанувати, задовольнивши своє патологічне властолюбство й неадекватні геополітичні фантазії.

Кремль сповідує гібридність і прагне поширити її на увесь світ. Однак чи буде цей новий, гібридний, світовий порядок справді вигідним і комфортним для самої Російської Федерації? Можливо, вона отримає зовсім не те, чого очікує: гібридні війни, що провадитимуться й проти неї; гібридні рішення конфліктних ситуацій, що передбачають нові конфлікти; гібридний мир, що виглядатиме як більш-менш контрольований безлад і фрагментоване насильство; гібридні держави, що не матимуть сталих кордонів, сталого громадянства, сталої зовнішньої політики...

Йдеться про нову реальність, новий світ, а не перехідний стан, який ось-ось мине, і спокій та стабільність запанують знову, проте вже в інтересах РФ. Започатковані нею гібридні агресії містять обриси гібридного порядку, в якому пануватимуть насильство, підступність, брехня та не буде жодної більш-менш сталої соціальної структури. Однак якщо такі структури формально й існуватимуть, то їх намагатимуться оминати й ігнорувати. Саме так РФ нині ставиться до міжнародного права, діючи не стільки всупереч його нормативно-інституційній структурі, скільки в обхід – спотворюючи букву закону та зневажаючи дух.

Врешті-решт, чи існує країна, яка бажає жити й спроможна вижити за таких гібридних умов? Як довго протримається сама Російська Федерація в ситуації всеосяжної гібридності? Наскільки вона готова стати об'єктом якщо не гібридної агресії, то принаймні гібридного контрнаступу своїх колишніх жертв та їхніх союзників?

Сьогодні РФ бадьоро й безкарно провадить гібридні війни на своїх західних кордонах. Однак що вона робитиме, коли осередки таких воєн виникнуть уже на її, а не українському «південному сході»?

Деякі хижакі-падальники до останнього подиху не поступаються своєю здобиччю і готові загинути навіть за найменший

вирваний чи поцуплений шмат чужої плоти. Історія знала чимало таких представників політичної фауни, знає їх і сучасність. Тож говорити, що військова загроза Україні з боку Російської Федерації минула, не варто, з огляду хоча б на елементарну обережність. Світові Москва демонструє фонтани невичерпної риторичної миролюбності, однак у реальному житті ця риса властива їй дуже малою мірою, якщо властива взагалі.

Сьогодні ця самозвана імперія створює потужну й повноцінну військову інфраструктуру на кордоні з Україною. І не лише на кордоні, а й у територіальних межах самої України – окупованому Криму та загарбаних і переданих на відкуп колаборантам південно-східних районах Донбасу. Можливо, все це робиться, аби налякати НАТО й Україну. Проте такі «заряджені рушніці» рано чи пізно вистрілюють, і страждають від такого фатального пострілу зазвичай найслабші. Загалом же йдеться про досить серйозний військово-стратегічний «заряд»: розгортання ударних дивізій та військових баз на кордоні з Україною; проведення військових навчань поблизу цих кордонів (зокрема, разом з армією ще одного «братського» народу – білоруського); нарощування кримського угруповання окупаційних військ та Чорноморського флоту РФ; реорганізацію колабораціоністських банд на Донбасі у повноцінні військові з'єднання під безпосереднім керівництвом військових із Російської Федерації.

Усі свої досить серйозні, а подекуди вражаюче-застерігаючі військові приготування РФ, як і належить провокатору конфліктів та розпалювачу війни, пояснює необхідністю «адекватно відповісти на посилення НАТО». Однак існують доволі серйозні сумніви у щирості цих аргументів. Можливо, все це робиться з дещо іншою метою, адже безглуздо припускати, що накопичення такого збройного потенціалу – це тільки «гра м'язами». Такі військово-стратегічні ігрища коштують чимало, що не лише не виключає, а й передбачає подальше використання накопичених сил за їх призначенням. І саме Україна може першою опинитися на шляху цієї військової машини з аморальним та ненависницьким керівництвом на чолі.

Недооцінювати результати реформ безпекового сектору РФ було б і необачно, і недалекоглядно. У процесі цих реформ відбувається поступовий перехід від масової мобілізаційної армії

до високого рівня постійної готовності з'єднань, які повинні мати повний штат, стати більш професійними (зокрема, завдяки контрактникам), мобільними і здатними до самостійних дій. Триває поліпшення міжвидової взаємодії та вдосконалення системи управління збройними силами (передусім на рівні стратегічного командування); кардинально покращується бойова підготовка та стрімко зростає кількість військових навчань; відбувається модернізація військової техніки та широке впровадження окремих її нових зразків.

Водночас, академіком В. Горбуліним виокремлено низку важливих чинників, які стримують усі ці реформування, даючи українській стороні час на пошук рішень та нарощення обороноздатності. Передусім ідеться про тотальну корупцію, яка багаторазово перевищує свій український еквівалент, хоча й критикується і навіть згадується значно рідше. Мабуть, на заваді такій критиці стоїть військовий потенціал РФ, її агресивна зовнішня політика, а також активне використання нею на міжнародній арені випробуваних усередині країни корупційних схем, які мають на меті «купівлю» союзників і прихильників.

Серед інших перешкод на шляху реформування збройних сил Російської Федерації – демографічна криза, що ускладнює будь-які форми (контрактні та призовні) набору нових військово-службовців; амбіції політичного і військового керівництва, що далеко не завжди відповідають реальним економічним можливостям держави (звідси – різноманітні мегаломанські проекти); зрештою, самі ці економічні, разом із технологічними, можливості є вкрай незначними порівняно з потенціалом економік розвинених держав цивілізованого світу. Крім того, ці можливості суттєво підриваються сукупною дією санкцій, коливанням міжнародно-економічної кон'юнктури і власне військовими витратами.

Нарешті, важливим стримувальним чинником реформування збройних сил і сектору безпеки РФ є одвічна схильність цієї самозваної імперії та лже-СРСР до «показухи» – слабкості, властивої і справжньому Радянському Союзу, та й імперії Романових, які дуже полюбляли блискучі фасади, мундири, пози. Одним із проявів такої слабкості є постійна побудова «потьомкінських сіл», сучасних варіантів яких так багато і в «ДНР»/«ЛНР»,

і проросійських «карликових державах» (Придністров'я, Південна Осетія, Абхазія).

Однак усе це не повинно навіювати оманливий спокій і підривати боєготовність та боєздатність українських Збройних Сил. Армія РФ – аж ніяк не купа «гарматного м'яса». Вона становить силу, на яку доводиться зважати і до війни з якою слід бути готовими. Принаймні потенціалу збройних сил Російської Федерації цілком вистачить, аби суттєво зашкодити сусіднім країнам та намагатися їх контролювати, завдавати точкових ударів та здійснювати вибіркові збройні втручання на глобальному рівні, залякувати миролюбні й цивілізовані держави.

Крім того, не варто забувати про головний військово-стратегічний «козир» Кремля – ядерну зброю, що становить дедалі більшу загрозу для глобального миру й безпеки. Причому йдеться не лише про ядерний шантаж чи ядерну війну, а й про можливу втрату контролю над ядерними арсеналами внаслідок чергового політичного катаклізму, які час від часу струшують євразійські політичні простори, відлунюючи у Східній Європі.

Україні слід тверезо оцінювати загрозу повномасштабної війни із самозваною імперією, яка має серйозний збройний потенціал і здатна на все, що може вигадати схиблений, жорстокий, підступний, «кримінальний розум».

Нинішнє протистояння України і Російської Федерації показує ще й тим, що слугує частиною «геостратегії реваншу», яку тривалий час напрацьовувала й нині здійснює Москва. Кремлівська концепція і практика гібридної війни розвивалися паралельно з переосмисленням РФ свого місця на всіх рівнях міжнародних відносин. Таке переосмислення відбувалося, по-перше, на тлі плачів за «невинно убієнним» Радянським Союзом та «романтизації» цього доволі похмурого наддержавного утворення; по-друге, в контексті критики ельцинської епохи, яка вважається епохою ганьби, приниження, геополітичного відступу, статусних втрат. Причому навіть цілковито об'єктивні події, перебіг яких дуже мало залежав від РФ, сприймаються через суб'єктивну призму образ та плачу за втраченим.

Однак хоч би якою тяжкою була туга народних мас та керівників нинішньої Російської Федерації за великим, на їхню думку, минулим та хоч яким би сильним було бажання викликати

з історичного потойбіччя одразу й Радянський Союз, і імперію Романових – усі ці мрії про «світле вчора і позавчора» розбилися через банальний брак ресурсів. Тому базою «геостратегії реваншу» міг бути лише асиметричний підхід, що передбачає ведення гібридних воєн.

Період із 2001 по 2014 рр. можна вважати часом пошуку форм і методів, які допомогли б РФ реалізувати відповідні геополітичні задуми. Водночас паралельно здійснювалась і «геополітична мобілізація» населення держави. Вона реалізовувалася через класичні механізми нав'язування Кремлем власному народу образів «зовнішнього ворога» та культивування відчуття «облоги». Така внутрішня політика знайшла відгук серед народонаселення РФ, яке стало поживним ґрунтом для засіяних кремлівськими верховодами зерен ненависті, агресії, зневаги до сусідніх народів та всього цивілізованого світу.

Зміни політичних режимів на пострадянських теренах Російською Федерацією сприймалися як інспіровані ззовні, як замах на її сфери впливу, як загроза ідеям «геополітичного реваншу». Тож вона й почала готуватися до нового великого протистояння глобального масштабу. Оскільки ж зовнішньополітичних ресурсів виявилось набагато менше, ніж зовнішньополітичних амбіцій, то вибір орієнтовно у середині 2000-х рр. було зроблено на користь «асиметричної відповіді» та гібридних воєн. Ці війни РФ веде й вестиме під гаслом «іду на ви, але боюсь зізнатись».

Допоки Російська Федерація залишатиметься в нинішньому історичному стані та не зазнає справжньої й глибокої «перестройки», вона становитиме військову загрозу і для сусідніх держав, і для цивілізованого світу. Парадоксально, твердить академік В. Горбулін, але може бути й так: чим менш успішною буде РФ у дестабілізації України невійськовими (зокрема, гібридними) методами, то більшою буде небезпека її повномасштабного вторгнення. Тому, на його думку, хоч яким малоймовірним це вторгнення здається сьогодні, до нього слід серйозно готуватися, зважаючи на два моменти.

По-перше, у разі прямої масштабної воєнної агресії Російської Федерації вистояти Україні буде вкрай важко, що передбачає військово-стратегічний наголос на завдання супротивнику якомога більших демотивуючих втрат; уповільнення чи навіть

унеможливлення його просування вглиб української території, коли він в'язнутиме в українській обороні, втрачаючи енергію наступу; деморалізація, втома, виснаження не лише ворожих збройних сил, а й усього населення країни-агресора та делегітімізація її керівництва.

По-друге, слід зробити все можливе, аби такої війни уникнути, не жертвуючи, однак, життєвими інтересами країни. Україна повинна постійно працювати на ослаблення РФ, посилювати власний потенціал стримування агресора, зміцнювати й поглиблювати відносини із союзниками, удосконалювати стратегічне мислення. Втім, чимало залежить не тільки від нас, а й від наших західних партнерів. Україні слід сформувавши нову модель системи національної безпеки та оборони, що відповідатиме на виклики не лише нинішнього, а й прийдешнього дня. Російська Федерація ще тривалий час залишатиметься дестабілізуючим агресивним сусідом України, постійно провадячи проти неї гібридні війни та підводячи до межі війни повномасштабної, що цілком може спалахнути.

4.2. МИР І БЕЗПЕКА НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРІ: ПРИЧИНИ ВОЄН І ШЛЯХИ ПРИМИРЕННЯ

Пострадянський простір має для зовнішньої політики України життєве геополітичне, економічне, безпекове й зовнішньополітичне значення. Боротьба, подекуди і збройна, як це відбувається нині, за гідне місце на цьому просторі є одним із геостратегічних імперативів української зовнішньополітичної діяльності.

Внесок України в розвиток пострадянського простору важко переоцінити. Сьогодні ж багатства, створені спільними зусиллями народів колишнього Радянського Союзу, використовуються Російською Федерацією задля гноблення й деструкції державностей цих народів. Україна натомість зацікавлена в розвитку і процвітанні пострадянських країн та підвищенні їх статусу в міжнародних відносинах. Однак ще більше вона зацікавлена в умиротворенні теренів колишнього Радянського Союзу, на яких розгортається мережа конфліктів, що перебувають у різних фазах своєї еволюції, мають різну тривалість та інтенсивність, різний обсяг і потенціал. У всіх цих конфліктах головним конфліктогенним

чинником постає Російська Федерація – піроман і мегаломан світової політики.

Радянському Союзу вдавалося так-сяк підтримувати мир і «дружбу» між народами, які входили до його складу. Навіть в імперії Романових ступінь етнонаціональної напруженості був вищим, ніж у комуністичній наддержаві. Ця імперія була імперіалістичною реакційною державою поліетнічних селянських мас і бюрократів іноземного походження з архаїчною політичною та відсталою економічною системами й царем-батюшкою на вершині владної піраміди із «голубих мундирів» (жандармів). Вона була тюрмою й жандармом народів і не стала жертвою національних революцій лише тому, що соціальна революція зруйнувала її раніше.

Радянський Союз, на відміну від імперії Романових, був не стільки тюрмою народів, скільки їхньою «братською» могилою. Оманлива «дружба» його народів була наслідком багатомільйонних жертв – наслідком тотального страху й шокового стану, а також постшокової деморалізації «застійних» часів. Кремлівсько-більшовицька верхівка нищила громадян СРСР мільйонами, спалюючи їх у вогні класових, революційних, експансіоністських, гібридних воєн та закопуючи в масових похованнях часів репресій і голодоморів. Значна частина населення цієї наддержави мріяла спочатку просто вижити, а згодом – просто жити. Цього в СРСР прагнули більше, ніж віднайти національну, та й будь-яку іншу ідентичність.

Обидві «імперії зла» залишали по собі безліч конфліктів і суперечностей, значна частина яких мала етнічну й національну природу. Сьогодні на теренах колишнього Радянського Союзу формується окрема підсистема міжнародних відносин, якій притаманні всі властивості цих відносин (передусім конкурентність). Однією з визначальних особливостей зазначеної підсистеми є протистояння між прагненням відбудувати євразійську імперію зі столицею у Москві й прагненням розбудувати ефективні та незалежні держави – між імперським авторитаризмом та демократичним національним державотворенням.

Водночас доволі часто роздуми про шляхи досягнення миру є роздумами про причини воєн на цьому просторі. Так, військове протистояння демократичної й миролюбної України та імперської

й деструктивної Російської Федерації спричинене **загальною конкурентною природою** міжнародних відносин; **постімперським безладом**, що запанував на теренах колишнього Радянського Союзу після його розпаду; **новим московським імперіалізмом**, який натужно реанімується нинішнім поколінням кремлівських авантюристів.

Українсько-російське збройне протистояння стало наслідком природної для світової політики міждержавної конкуренції. Міжнародні відносини були й залишаються ареною змагання за якомога вищий статус у цих відносинах. У цьому сенсі українсько-російська війна мало чим відрізняється від воєн, що розгорталися між державами-конкурентами в межах певних геополітичних ареалів, – Пелопоннеської, Пунічної, Столітньої, Балканських, арабо-ізраїльських, низки воєн, породжених протистоянням Німеччини і Франції, тощо.

Міждержавне змагання передбачає (потенційно містить) збройний конфлікт. Держави, цей ключовий структуротворчий елемент міжнародних відносин, постійно конкурують, маючи у своєму розпорядженні зброю як один із головних засобів зовнішньополітичної діяльності, що робить збройні конфлікти неминучим структурним ефектом міждержавної взаємодії. Людство виявилось неспроможним жити без воєн, які постають об'єктивним наслідком суперечностей людської природи, природи людських суспільств, природи відносин між цими суспільствами на міжнародній арені.

Україна й Російська Федерація були і залишаються природними конкурентами на пострадянському просторі. Можливість їхнього конфлікту, в тому числі збройного, зберігалася завжди – від часу виникнення цих двох нових незалежних держав, що підтверджується досить складною й суперечливою історією їхніх відносин. Однак втілилася ця можливість внаслідок імперської політики Кремля. Його агресію 2014 р. слід розглядати як спробу усунути головного конкурента імперської Москви на пострадянському просторі та головну перешкоду на шляху експансії Кремля в геополітичних межах колишнього Радянського Союзу – незалежну й демократичну Українську державу.

Безперечно, все могло бути й інакше, і загрозлива історична перспектива ніколи б не стала частиною реальної історії. Міждержавна

конкуренція могла бути перенаціленою чи сублімованою в якийсь інтеграційний проект. Проте на сьогодні об'єктивних умов для реалізації такого проекту не існує. Успішно інтегруватися можуть лише успішні держави та миролюбні і процвітаючі суспільства, а не бідні, периферійні та олігархічні уламки імперій. Ефективний перебіг інтеграції можливий тільки за умови належного рівня політичного, економічного, культурного розвитку її учасників – вона не зринає *ex nihilo*, містить суперечності (зокрема, асиметричну взаємозалежність), потребує часу й зусиль для формування передумов і не може вважатися універсальним засобом від будь-яких суспільних проблем, що спрацьовує одразу й бездоганно, як тільки до нього звертаються.

Усі спроби, а їх було чимало, створити на теренах колишнього Радянського Союзу більш-менш дієздатне та конкурентоспроможне інтеграційне об'єднання виявилися марними: виходили або незграбні, неефективні, забюрократизовані пострадянські релікти, або ж відверто промосковські псевдоінтеграційні утворення, призначені реалізувати імперські наміри Кремля. І саме ці наміри та відповідні їм дії остаточно унеможливили подальший розвиток мирної і справедливої інтеграції на теренах колишнього Радянського Союзу.

Природна для міжнародних відносин конкуренція України й Російської Федерації на пострадянському просторі призвела до збройного конфлікту саме через імперські амбіції й агресивні дії останньої. Кремль зробив свій руйнівний вибір – й історичні події набули незворотного характеру. Агресія Російської Федерації проти України остаточно перетворила пострадянський простір на чинник глобальної дестабілізації; унеможливила рівний і справедливий перебіг інтеграційних процесів на цьому просторі; зруйнувала можливості для мирного встановлення регіонального «балансу сил».

Українсько-російський збройний конфлікт впливає із самої природи міжнародних відносин, які позначені жорсткою міждержавною конкуренцією та відбуваються в «тіні війни». Україна була й залишається головним конкурентом Російської Федерації на пострадянському просторі, тому якоюсь мірою цей конфлікт був неминучим. Хоча він міг, і може в майбутньому, набувати різних форм: мирної (немілітарної), гібридної, локальної, конфлікту

низької інтенсивності, або ж (і це найбільш небезпечний варіант) повномасштабної війни. Усе залежить від співвідношення сил сторін протистояння.

Нинішній гібридний характер конфлікту зумовлений тим, що агресору бракує сил, рішучості і сприятливих міжнародних умов, аби продовжити загарбання, а жертві агресії бракує сил, рішучості, міжнародної підтримки, аби завдати стримувального удару, відновити територіальну цілісність, покарати загарбника. У цей історичний момент «вагань і невизначеності» склався своєрідний баланс «слабкості й страху» під назвою «гібридна війна». Такий баланс довго не триває і завершується переходом конфлікту до попередніх (наприклад, холодної війни) або ж наступних (наприклад, повномасштабної війни) фаз еволюції. Натомість тривалий мир можливий лише на основі стійкого «балансу сил».

Війни рано чи пізно завершуються, а мир не триває довіку. Механізм такого циклізму полягає в циклічній динаміці (порухенні/відновленні) «балансу сил». Міждержавний мир потребує міждержавної рівноваги, а збройний конфлікт повертається до стану мирної конкуренції за умови збалансування відносин між його учасниками. Українська держава постає ключовою «змінною» пострадянського владно-силового «рівняння». Конкуренція України й Російської Федерації на пострадянському просторі є конкуренцією великої і середньої держав. І саме ця владно-силова (ресурсна) асиметрія робить міжнародну підтримку української сторони Сполученими Штатами та рештою країн Північноатлантичного альянсу і Євросоюзу такою важливою.

Водночас Україна здатна досягнути досить високого рівня міжнародної конкурентоспроможності, передусім на пострадянському просторі, шляхом всеосяжної (тотальної) мобілізації та ефективного залучення власного «середньодержавного» ресурсу. Як правило, середні держави примножують і посилюють свій конкурентний потенціал на міжнародній арені засобами внутрішньої консолідації та концентрації; дипломатичного маневру; активної участі в міжнародних багатосторонніх інституціях; підтримання «стратегічних партнерств» з великими державами.

Українсько-російське збройне протистояння стало наслідком постімперського безладу й дезорганізації, які неминуче супроводжують розпад будь-яких імперій (як континентальних,

так і колоніальних), наддержав і навіть просто великих держав. Імперське утворення є формою організації влади та засобом підтримання порядку як усередині суспільства, так і на міжнародній арені – кривавою, малоефективною, несправедливою й архаїчною формою і засобом. Історія міжнародних відносин не знає імперських утворень, які б відійшли в минуле, не залишивши по собі мережі конфліктів, що покривають постімперські терени й уражають постімперські народи. Падіння імперії, а тим більше глобальної наддержави, призводить до розбалансування владно-силових відносин, а подекуди й виникнення «вакууму влади», що неминуче спричиняє низку конфліктних ситуацій та дезорганізацію. Йдеться про послідовність «падіння імперії/владно-силовий дисбаланс/конфлікти».

Загибель імперії – процес тривалий і конфліктний. Власне імперське утворення є формою консолідації та легітимації насильства – однією з найвищих форм такої консолідації й легітимації. Тому розпад чи загибель імперії неминуче спричиняє розпорошення насильницького потенціалу, накопиченого й структурованого в її межах. Таке розпорошення передбачає виникнення осередків локальних конфліктів різної інтенсивності – своєрідного постімперського конфліктного «висипу», що виникає внаслідок прориву імперського «пухиря». Політичний простір колишнього імперського панування не може бути впорядкованим та умиротвореним вмить – потрібен перехідний історичний період.

Йдеться про тривалий період історії, впродовж якого відбувається постімперська реконструкція – деконструювання імперських залишків та конструювання постімперського порядку. Виникнення низки конфліктних ситуацій протягом зазначеного перехідного періоду неминуче. Постімперський конфлікт постає невіддільною і природною частиною «прощання з імперією» – чинником реструктуризації постімперських просторів. Так, значна частина конфліктних ситуацій у Третньому світі зумовлена тяжким спадком колоніалізму (колоніальних імперій). Так само й українсько-російська війна може вважатися частиною постімперської владно-силової реструктуризації пострадянського простору, яка з різною інтенсивністю триває від часів розпаду Радянського Союзу, – вирішальним і завершальним чинником такої реструктуризації.

Терени колишніх імперій постають ареною боротьби: хтось прагне захопити імперський спадок і титули; хтось цілковито їх заперече, закликаючи відкинути і забути; хтось домагається справедливого розподілу.

Нині Україна перебуває в авангарді «війни за радянський спадок», яку вона провадить в інтересах усіх миролюбних і цивілізованих народів колишнього Радянського Союзу. Несправедливий розподіл спадку цієї природно відмерлої наддержави на користь Російської Федерації став однією з причин дестабілізації пострадянського простору. Кремль, незаслужено «прихопивши» більшу частку ресурсів Радянського Союзу, вирішив привласнити й імперські титули, уявивши себе якоюсь новітньою імперією – «плюсом» глобальної владно-силової конфігурації. Таким чином, Російська Федерація спочатку обібрала «братські» народи, а нині пафосно підіймає спорохнявілі прапори відмерлих імперій і наддержав.

Несправедливий розподіл породжує непомірні амбіції. Розбійник, рейдер, грабіжник, піднесений історичною долею своєї країни на вершини державної влади, дуже легко перетворюється на великодержавного шовініста та імперця, переносючи кримінальні методи й уявлення до міжнародної царини і сфери зовнішньої політики. Власне, так і діють вихідці з «бандитського Петербурга», що перебралися нині до Кремля. Таким чином, провінційні клептократи, які вийшли з епохи «дикої» приватизації початку 90-х років минулого століття, перетворилися на столичних імперіалістів. Однак вони так і залишилися кримінальними злочинцями і за способом мислення, і за способом мовлення, і за способом діяльності.

Імперія Романових виникла внаслідок **модернізаційної революції**, здійсненої («згори») правителями замшлої, відсталोї, ксенофобної Московії, яка сотні років провадила перманентну гібридну війну проти своїх сусідів. Радянський Союз виник унаслідок **комуністичної революції**, перетворившись на глобальну державу-месію й чинник світового поширення комунізму. У початковий період свого існування СРСР був цілком інтернаціоналістським наддержавним утворенням, а його подальша деградація, у тому числі, пов'язана з поступовою підміною комуністичного інтернаціоналізму російсько-московським імперським шовінізмом.

Походження РФ, під історико-соціологічним кутом зору, не настільки «величне». Йдеться про **кримінальну революцію** початку 90-х років минулого століття, активними учасниками якої стали співробітники радянських спецслужб. Російська Федерація не має безпосереднього стосунку ні до імперії Романових, ні до Радянського Союзу. Вона була заснована колишнім секретарем обкому КПРС. Тож і пам'ятник в Москві слід встановити «Борису Великому», а не Володимиру Великому. Часи становлення РФ припадають на період цілковитого панування організованої злочинності початку 1990-х років. Тому й «імперія» вийшла якась дивна. Вона більше нагадує організоване злочинне угруповання, ніж величні й жорстокі імперські утворення минулих часів.

Насправді Російська Федерація має малий, лише опосередкований стосунок до відмерлих великодержавних потуг – імперії Романових та Радянського Союзу, з якими вона себе нині безапеляційно ототожнює. Принаймні, стосунок цей не набагато більший, ніж той, що мала фашистська Італія Муссоліні до античної Римської імперії. Притомному центральноєвропейцю важко навіть уявити ситуацію, коли керівництво та народи сучасних Австрії чи Угорщини почали б виступати на міжнародній арені від імені імперії Габсбургів (Австро-Угорщини), розпочавши, під цим приводом, загарбницькі й грабіжницькі війни проти народів, які свого часу також належали до складу цього давно відмерлого імперського утворення. Однак саме таку безглузду ситуацію нині спостерігаємо на пострадянських теренах, зокрема, в їх східноєвропейському сегменті. Російська Федерація – це всього лиш пострадянська держава, яка від інших пострадянських держав відрізняється лише кількісно – розміром території, обсягом природних ресурсів, величиною амбіцій.

Традиційна критика імперської Москви занадто заглиблена в історію, сягаючи часів Андрія Боголюбського, Золотої Орди, Івана Грозного, Петра I. Таким чином відбувається опосередковане легітимізування намірів її сучасних представників та опосередковане ж виправдання їхніх територіальних претензій до сусідніх народів. Пошук історичних витоків імперіалізму може посприяти його звеличенню. Тим більше, що частина історичних аргументів, які висувуються проти московського імперіалізму, власне кремлівські

імперці сприймають як схвалення й комплімент. Зокрема, вони вважають цілком позитивним фактом історії походження того, що вони називають «російською державою», від Золотої Орди. З огляду на це нинішній московський імперіалізм доцільно критикувати дещо іншим чином – слід показати всьому цивілізованому світові його історичну необґрунтованість, культурну нікчемність, напівкримінальне походження.

Російська Федерація не має підстав вважатися наступницею імперії Романових та Радянського Союзу. Перша була поліетнічною, донаціональною, консервативною, вкрай авторитарною монархією – забюрократизованою, мілітаризованою, технологічно й економічно відсталою. Радянський Союз якісно відрізнявся від імперії Романових. Він був комуністичною наддержавою-месією, що прагнула поширити комунізм на решту світу, однак згодом деградувала від глобального інтернаціоналізму до імперського шовінізму. Російська Федерація має іншу природу, ніж імперія Романових та Радянський Союз, – це нова незалежна пострадянська держава і колишня радянська республіка (перекрашена у триколон РРФСР), яка захворіла на імперську мегаломанію, манію геополітичного переслідування, культурно-цивілізаційний аутизм.

На початку 1990-х років нерівномірний розподіл радянського спадку на користь РФ здавався цілком розумним компромісом. Усе виглядало так, нібито колишні республіки колишнього Радянського Союзу «викупувають» свою незалежність. Проте нині стає очевидним, що таке непропорційне посилення однієї пострадянської держави спричинило дестабілізацію пострадянського простору, створивши передумови для реанімації московського імперіалізму. Сьогодні ж доводиться розплачуватися за вчорашню недалекоглядність, наївність і довірливість.

Радянський спадок становить основу державного потенціалу Російської Федерації. Він став засобом пригноблення і приниження народів, які його спільно творили. Тому й головна мета «війни за радянський спадок» – справедливий перерозподіл. Справа не лише в тому, що Російська Федерація отримала забагато, а й у тому, що ці привласнені чужі багатства природно відмерлої наддержави були використані в агресивних цілях. Більша частина захопленого й нещадно експлуатованого Кремлем радянського

спадку насправді йому не належить – це колективна власність усіх народів колишнього Радянського Союзу, які разом створювали збройні арсенали (неймовірно за обсягами запаси радянської зброї) і разом освоювали багаті на природні ресурси, але вкрай відсталі регіони сучасної Російської Федерації. Безперечно, вони робили це не для того, аби зазначені арсенали й ресурси були використані проти них. Своєю агресивною зовнішньою політикою Російська Федерація фактично позбавляє себе права на більшість привласненого нею спадку СРСР.

Українсько-російське збройне протистояння стало наслідком кривавих спроб реанімувати в особі Російської Федерації черговий імперський осередок. Пропагандистська рать імперської Москви, що займається самооспівуванням і самозвеличенням, зображає нестримний потяг та протиприродну схильність до кримінальних і політичних злочинів проявом якоїсь безпрецедентної духовності, якогось незрівнянного героїзму, якоїсь небаченої величі населення Російської Федерації.

Імперія – досить хистке політичне утворення, і щоб зберегти внутрішню цілісність, вона невпинно здійснює зовнішню експансію й постійно провадить війни, оскільки не проіснує тривалий час, не розширюючись і не воюючи. Проте такий спосіб виживання є згубним чи навіть самогубством. Перманентна зовнішня експансія порушує міжнародний «баланс сил» і продукує перманентну міжнародну нестабільність; провокує зростаючу протидію з боку імперських і великодержавних конкурентів, а також країн та народів, що або прагнуть визволитись, або ж намагаються не бути загарбанними; виснажує ресурсну базу; розбещує політичний клас та озлоблює населення, які стали цілковито залежними від держави та її імперської міфології. Оскільки імперії є досить хисткими політичними утвореннями, то й «баланс сил» між ними не менш хисткий, і він перебуває під постійною загрозою війни.

Імперія є вкрай елітаристським утворенням, що зазвичай має дуальну (поляризовану) внутрішню структуру: мішанина розмаїтих етнорегіональних груп, у якій губиться й домінуючий імперський етнос, та імперська бюрократія – максимально уніфікований управлінський апарат, що здійснює політику уніфікації. Тому доволі часто така державна організація гине або від

етнорегіональних розколів та суперечностей у своїй основі, або ж від деградації правлячої верхівки. Імперія – це строкате населення й пихата бюрократія. Обидва зазначені полюси імперської організації однаково чутливі до корупції й деградації, які неминуче уражають імперську організацію у процесі її розширення. Тож імперія, особливо на кінцевих стадіях своєї еволюції, – це також симбіоз озлоблених люмпенів та агресивних корупціонерів. Натомість початкові етапи доволі часто позначені войовничістю, самовідданістю, творчим та управлінським генієм.

Показово, що нинішня Російська Федерація скидається на імперію перед її кінцем. Можливо, ця імперська організація застаріла, так і не встигнувши розгорнутися, довівши свою цілковиту невідповідність базовим принципам і правилам функціонування сучасних міжнародних відносин. Можливо, Російська Федерація просто неспроможна стати імперією, лише безпідставно й нахабно претендує на імперський статус. Можливо, вона саме і є останньою ланкою еволюції євразійського імперіалізму.

Імперія становить частину глобального чи регіонального «балансу сил». У міжнародних відносинах її структура тришарова: перший шар – це власне імперське ядро (геополітичний осередок), з якого походить і розвивається імперська організація; другий шар – це країни й регіони, які ресурсно живлять будівництво імперії, постаючи необхідною умовою її становлення; третій шар – це частково або ж цілком нейтральні геополітичні сфери розмежування з іншими імперськими чи просто великодержавними утвореннями. Така потрійна структура формується внаслідок міжнародної конкуренції і протистояння, зокрема, внаслідок протистояння з іншими імперіями, які не лише стримують, а й знищують одна одну.

Найбільш вразливим в імперській організації є другий шар, оскільки без його ресурсів становлення імперії неможливе – вона ніколи не «зведеться з колін», зберігаючи «імперську ідею» у своєму ядрі, однак не маючи ресурсів та геополітичних (просторових) можливостей для її реалізації. Власне, цим і пояснюється нездоровий інтерес усіх поколінь кремлівських імперців-авантюристів до України, адже без цієї держави й народу всі їх імперські проєкти залишаться лише «євразійським пшиком». Пострадянський простір і є другим шаром намареної Москвою

імперії. Тому так важливо не дати їй зробити навіть перші кроки до реалізації цих похмурих фантазій та небезпечних вигадок.

Імперія ґрунтується на певному ціннісному фундаменті. Загалом ідеться про ідеологію «землі і крові» – ідеологію природного імперського народу (імперської спільноти), покликаного правити; ідеологію природної імперської території, що беззастережно належить цій імперії; ідеологію природних ворогів. Імперці постійно звертаються до концепту «сфер впливу», виокремлюючи в геополітичній структурі світу царини, які вважають «недоторканими» для інших імперій, великих держав, міждержавних об'єднань та виключно їм підвладними.

Такий тип мислення обмежений, антигуманний, архаїчний, і рано чи пізно він стає на шляху свободи людини, народів, націй; науково-технологічного прогресу; економічного розвитку. Імперії руйнуються війнами, однак у сучасному світі їх потенціал і життєздатність підриваються такими історичними явищами і силами, як демократія, наука і технологічний поступ, економічна інтеграція, культурний універсалізм, націоналізм. Тому занепад значених історичних явищ і сил може реактуалізувати цю небезпечну форму державної організації.

Поширене твердження щодо застарілості й відмирання імперій та імперіалізму є цілком слушним, проте й відносним, як і всі інші твердження стосовно політики та міжнародних відносин. Інакше кажучи, ця думка істинна лише на цей історичний момент. Однак обставини міжнародного й політичного життя можуть радикально змінитися, і на черговому витку історії імперії й імперіалізм почнуть повертатися. Крім того, не варто виключати ймовірність відчайдушних реакційних спроб відродити цю форму державної організації. Ці спроби навряд чи будуть успішними, однак завдадуть чимало лиха. Російська Федерація, сіючи хаос, провокуючи й живлячи конфлікти, підриваючи регіональні і глобальні інтеграційні проекти, руйнуючи засади мирного постімперського світового порядку, робить свій внесок у доволі примарний «імперський ренесанс». Набагато більшу небезпеку становлять спроби відродити імперію за цілковитої або ж часткової відсутності об'єктивних умов для такого відродження – здійснити такий собі волюнтаристський псевдогероїчний імперський прорив у минуле. Такі спроби будуть руйнівними й

кривавими, свідченням чого слугують події, що нині розгортаються на пострадянському просторі.

Імперське мислення містить суперечливе поєднання автаркізму й експансіонізму. Одним із найбільш небезпечних прикладів такого поєднання є синтез імперіалізму й фундаменталізму, коли імперія бере на ідеологічне озброєння релігійні цінності, формулюючи імперську ідею в термінах релігії. Нині передумови для такого небезпечного синтезу визрівають у Російській Федерації. Можливість злиття кремлівського імперіалізму і «православного фундаменталізму» вкрай загрозлива для міжнародного миру і стабільності, адже імперіаліст, натхненний релігією, набагато небезпечніший навіть від релігійного фанатика-терориста – у нього набагато більше ресурсів для реалізації своїх фундаменталістських уявлень.

Синтез релігії й імперії саме й породжує цілковито руйнівне історичне явище імперського месіанства. Нинішній світ, вочевидь, відкидає імперії та імперіалізм. Водночас у ньому засіяно принаймні декілька «зерен» імперських рослин-паразитів, які спробують розростися за сприятливих кліматичних умов – у разі зміни глобального політичного клімату. Одне з таких «зерен» зберігається в культурному й політичному ґрунті Російської Федерації. Імперія, чи принаймні спроба її реанімації, завжди можлива, допоки зберігаються імперське мислення та систематизовані й ціннісно зафіксовані уявлення про неї. Вона можлива, допоки існують імперіалісти (носії імперських переконань), які очікують на слушну нагоду для її відродження. Якщо ж нагоди не виникне, імперці можуть зробити відчайдушну спробу такого відродження – криваву, безперспективну, непотрібну.

Імперіалізм супроводжує людство від прадавніх часів, набуваючи різних історичних форм. Проте йому завжди були притаманні такі риси, як прагнення до надексплуатації своїх жертв – отримання від них (передусім засобами збройного примусу й репресій) надприбутків і надвигод, які неможливо одержати за умов рівної і справедливої співпраці; виняткова войовничість та надання переваги збройним засобам домінування; військовий авторитаризм та провідна роль армії й решти силових структур у зовнішній, а подекуди і внутрішній політиці; культурна зверхність та претензії на винятковість, що доволі часто

виправдовуються расовими, цивілізаційними, геополітичними міркуваннями та суперечать цінностям свободи людини, рівності націй, єдності людства; політичний елітаризм і всевладність імперської бюрократії; економічна екстенсивність та низька сумісність з економікою високих технологій, вільної конкуренції, глобальної інтеграції (на всіх її рівнях – національному, регіональному, світовому).

Імперіалістична політика спрямована на підкорення, упослідження, ідеологічну та бюрократичну асиміляцію імперською панівною меншиною загарбаних народів та використання награваного задля підкупу імперського етносу (етносів). Вона має на меті творення імперської ієрархії та суперечить цінностям свободи й рівності. Імперіалізм не визнає рівних прав і вільного вибору вільних людей і народів. Водночас він сам є породженням історичного вибору імперської верхівки й імперського етносу (етносів), які обирають саме імперську форму існування у світовій політиці та світовій історії.

Імперіалізм також є породженням нерівності – нерівності потенціалів держав і народів. У більшості випадків імперіаліста провокує слабкість його жертв. Тому потужні національні держави та потужні інтернаціональні механізми захисту міжнародного миру й безпеки постають головною перешкодою та пересторогою імперцям.

Завжди існують альтернативи імперіалізму, який не може вважатися історично, культурно, політично, економічно предетермінованим. Імперіалістична політика (в її зовнішньому й внутрішньому вимірах) є результатом вибору панівної верхівки та тієї частини суспільства, яка вірить в імперські міфологеми і сподівається отримати певні вигоди від цієї політики. Сподівається, що з нею поділяться награваним, та прагне компенсувати своє упосліджене становище у власній країні відчуттям зверхності щодо залежних і загарбаних народів (таким чином імперський плебс намагається покращити свій добробут і підвищити самооцінку).

Політико-ідеологічні альтернативи імперіалізму можуть мати як інтернаціоналістичну, так і націоналістичну природу. Водночас сучасна імперіалістична політика доволі часто ховає свої наміри за риторикою, властивою інтернаціоналізму (переважно

це відбувається на міжнародній арені) та доволі вміло імітує риторичну властиву націоналізму (переважно в царині політики внутрішньої). І саме цінності рівності та свободи слугуватимуть критерієм ідентифікації й засобом викриття.

Імперіаліст – ворог цих двох цінностей. Він ціннісно зорієнтований на загарбання, придушення, визискування й панування. Натомість послідовний і щирий інтернаціоналіст прагне свободи й рівності для всього людства, а послідовний і щирий націоналіст – свободи й рівності для кожної нації. Безперечно, що перше неможливе без другого, і навпаки. Свобода людини й рівність людей можливі лише у вільному світі вільних націй.

Кремлівський імперіалізм перетворив цілком природний постімперський безлад на перманентний регіональний конфлікт із глобальними наслідками. Війна можлива стала війною реальною. Конфлікт на Донбасі й навколо Криму став останнім, принаймні на сьогодні, в низці конфліктів (Карабах, Придністров'я, Південна Осетія та Абхазія), цілеспрямовано роздмуханих імперською Москвою на теренах колишнього Радянського Союзу.

Усі ці конфлікти тривають десятиліттями, а спроби їх урегулювання мирним дипломатичним шляхом виявилися марними, що спонукає українську сторону шукати інші підходи до вирішення «донбасько-кримського» питання та більш ширшого питання відновлення миру на пострадянському просторі.

Очевидно, що без Російської Федерації конфліктні ситуації на теренах колишнього Радянського Союзу ніколи б не виникли – вона є єдиним провокатором і розпалювачем воєн, що призвели до смерті й страждань десятків мільйонів людей. Тому мирне впорядкування на пострадянському просторі залежатиме від подальшої історичної долі цієї пострадянської держави: чи залишиться вона на згубному і руйнівному шляху імперських авантур, чи обере шлях внутрішньої реконструкції («перестройки»).

Сучасна ситуація на теренах колишнього Радянського Союзу є одним із безлічі конкретних історичних підтверджень невизначеності («відкритості в майбутнє») історичного процесу, кожен «вузловий момент» якого містить принаймні декілька варіантів подальшого розвитку. Багатоваріантність історії становить предмет не лише історіософських, а й стратегічних роздумів. Ідеться про

конструювання сценаріїв майбутнього як невіддільної частини формування стратегій.

Історичні події на пострадянському просторі можуть розгортатися по-різному. Однак для стратегії національної безпеки України особливе значення мають саме негативні сценарії такого розгортання, адже в безпековому мисленні очікування на гірше є природнішим, аніж сподівання на краще.

Існують **три** загрозливі сценарії розвитку міжнародних відносин на теренах колишнього Радянського Союзу, які суперечать українським інтересам: **сценарій хаосу, імперський сценарій, сценарій розколу**.

Перший сценарій передбачає можливість виникнення однієї величезної пострадянської зони конфлікту – злиття спровокованих і роздмуханих Російською Федерацією локальних конфліктних ситуацій в один вузол кривавих суперечностей і збройних протистоянь. У політиці хаос означає відсутність порядку: відсутність системи «стримання й противаг» (у міжнародних відносинах – відсутність «балансу сил»); відсутність контролюючих і впорядковуючих інституційних механізмів (у міжнародних відносинах – відсутність сильних держав та ефективних міждержавних організацій і наднаціональних інституцій, спрямованих на збереження миру та підтримання безпеки); відсутність спільних цінностей і лояльності до них (у міжнародних відносинах – відсутність мінімальної ціннісної бази взаємодії суб'єктів цих відносин, без якої така взаємодія просто неможлива). Поширення неконтрольованого насильства може вважатися першим та головним показником суспільного (політичного) безладу, оскільки суспільство й держава передусім є засобами контролю за насильством – засобами його приборкання.

Рівень безладу в міжнародних відносинах також визначається рівнем поширеності неконтрольованого насильства (рівнем конфліктності): що більше в цих відносинах конфліктів, то менше в них порядку.

Історична перспектива остаточного злиття пострадянської і близькосхідної зон конфліктності зумовлює загрозу глобального хаосу внаслідок глобальної системної деструкції. Сучасна система міжнародних відносин може й не впоратися з існуванням такого надпотужного джерела напруженості і конфліктів, втратити

ефективність, остаточно зруйнуватися. (У разі ж якщо запалають ще й Балкани, то міжнародна ситуація у світі стане близькою до катастрофічної.) Можливо, нинішня кремлівська верхівка і прагне глобального хаосу, аби зробити імперську перспективу привабливою. Інакше кажучи, вони чинять безлад, щоб зробити імперію бажаною для тих, хто від цього безладу втомиться й страждатиме, поставши такими собі рятівниками від хаосу. Проте чи вистачить їм ресурсів для впорядкування світу, адже навіть побутова мудрість стверджує, що руйнувати легше, ніж будувати, а спровокувати й жити конфлікт набагато легше, ніж його врегулювати.

Той, хто сіє вітер, пожинає бурю, і трапляється таке тому, що цей «сіяч» зазвичай не усвідомлює всіх наслідків своїх діянь. У випадку кремлівських провокаторів конфліктів і паліїв війни маємо справу із злочинною безвідповідальністю та згубною стратегічною недалекоглядністю. Вони плодять безлад, не маючи достатнього потенціалу, аби його подолати. Російська Федерація – це лише одна з пострадянських держав. Вона далеко не імперія Романових і тим більше не Радянський Союз. Руйнуючи сучасну систему міжнародних відносин, Російська Федерація здійснює не лише згубну для інших, а й самовбивчу щодо себе самої зовнішню політику.

Існує загроза поєднання пострадянської зони конфліктності з близькосхідною у ще більший конфліктний осередок глобального масштабу. Регіональний імперіалізм, релігійний фундаменталізм і міжнародний тероризм можуть стати тією ланкою, що небезпечно сполучить палаючий пострадянський простір із палаючим Близьким Сходом. Стабільність та й саме існування сучасної системи міжнародних відносин перебуває під загрозою виникнення такої глобальної зони конфліктності. Вона вже прискорено формується спільними зусиллями імперіалістів, фундаменталістів, терористів. Наслідки такої глобальної системної деструкції будуть катастрофічними для всього людства, а не лише для народів пострадянського та близькосхідного просторів: світ зануриться в насильство, безлад, тотальну дезінтеграцію й деградацію. Таким чином, підризна діяльність купки імперських авантюристів та релігійних фанатиків може спричинити світову катастрофу.

Сьогодні імперіалізм і фундаменталізм є двома взаємопов'язаними загрозами, які посилюють і генерують одна одну, – двома проявами глобальної системної деструкції. Імперіаліст

і фундаменталіст є носіями замкнених («герметичних») світоглядів, які вони прагнуть глобально поширити. В обох випадках ідеться про руйнівну експансію, що призводить до деструкції політичних просторів та глобального хаосу. Тому говорити, що хтось із цих двох деструктивних типів більш небезпечний, а хтось – менш, нерозумно й недалекоглядно.

Другий сценарій – це сценарій імперського облаштування пострадянського простору. Він передбачає виникнення регіональної імперії, яка може мати різні ступені внутрішньої інтегрованості, однак неминуче буде авторитарною та вороже налаштованою щодо решти світу. У разі реалізації цього сценарію український народ втягнеться в чергову кремлівську імперську авантюру, що призведе до непоправних втрат унаслідок воєн, голодоморів, репресій.

Імперія може вважатися одним із різновидів політичного порядку, однак порядок цей вкрай неефективний. Він вимагає незліченних жертв і втрат, завершуючись постімперським хаосом. Витрати на підтримання імперії завжди багаторазово перевищують вигоди від її існування. Крім того, історичний шлях усіх імперських утворень позначений війнами – це кривавий і нелюдський шлях, який обирає меншість (імперська еліта й імперський етнос), а платять усі, хто на ньому опинився.

Історія України свідчить, що участь (свідома чи несвідома) у творенні імперій загрожує мільйонними жертвами, невиправданими й непотрібними. Ці імперії рано чи пізно руйнуються, позбавляючи народи, які входили до їх складу, матеріальних ресурсів, людського потенціалу, віри в себе й власне майбутнє. Безперечно, серед цих народів можуть знайтися й такі, що знову забажають стати на кривавий та безперспективний шлях імперського будівництва, спокушаючи себе й інших якоюсь минулою (зазвичай вигаданою) величчю. Тому обов'язок кожного, хто шанує людське життя, свободу, гідність, – уберегти себе та інших від чергових спроб збудувати чергову імперію.

Ймовірність трансформації Російської Федерації в повноцінну континентальну імперію, а тим більше – в наддержаву, є дуже низькою. Однак на шляху цього історично безперспективного імперського будівництва може бути пролито (і вже проливається) чимало крові та втрачено колосальні ресурси. Доволі

часто авантюра приваблює і спокушає легкістю перших кроків, що робляться на шляху її реалізації.

Повноцінна московсько-євразійська імперія неможлива, оскільки її більш-менш стабільне й тривале існування в міжнародних відносинах вимагає виконання низки нездійснених геополітичних вимог. Ідеться про контроль над пострадянським (причому це лише перший крок на шляху імперського будівництва), центральноєвропейським, балканським, близькосхідним політичними просторами; розрив трансатлантичних зв'язків та перетворення західноєвропейських теренів на нейтральну сферу протистояння зі Сполученими Штатами; витіснення цієї наддержави з Південної Кореї та Японії і суттєве ослаблення американського впливу в Тихоокеанському регіоні; вихід до Перської затоки. Виконати ці геостратегічні завдання виявилися неспроможними ані імперія Романових, ані Радянський Союз. Тим більше вони недосяжні для нинішньої Російської Федерації. Водночас цей уламок імперій минулого цілком спроможний стати на шлях імперського будівництва, спричиняючи нові жертви і втрати та дестабілізуючи міжнародні відносини на глобальному й регіональному рівнях.

Третій сценарій передбачає розкол пострадянського простору на євразійський імперський і східноєвропейський демократичний сегменти. Цей сценарій також антагоністичний, оскільки передбачає локальну біполярність і протистояння двох регіональних «центрів сил». Ідеться про ситуацію перманентної напруженості вздовж лінії поділу, а також про холодну війну регіонального масштабу за участю, переважно опосередкованою, провідних держав євроатлантичної спільноти.

У сучасному світі не існує ні ціннісних, ні ресурсних передумов для встановлення глобальної біполярності. Часи протистояння наддержав, озброєних глобальними ідеологіями і ядерними арсеналами, відійшли в минуле. Сьогодні просто немає ні ціннісних систем, які б і розколювали світ, і пропонували всеосяжні альтернативи його трансформації; ні полюсів ідеологічного протистояння світового масштабу. Змінилася навіть природа ідеологій, які перестали бути світськими релігіями, що закликають людство тотально змінити своє соціальне буття відповідно до запропонованих ними ціннісних зразків. Нині ідеологічні системи більше нагадують часткові (ситуаційні) трансформаційні стратегії

або ж засоби й форми самоідентифікації в плюралістичному світі цінностей.

Очевидно, що Російська Федерація не може навіть претендувати на роль однієї зі сторін якоїсь новітньої біполярності. Вона позбавлена наддержавних ресурсів, які мав у своєму розпорядженні Радянський Союз. І головне – вона не може вважатися носієм якогось глобального ідеологічного заклику, а та «романовсько-сталінська» («монархічно-більшовицька») мішанина, яка запанувала в головах населення цієї пострадянської держави та інтенсивно «розробляється» кремлівськими пропагандистами, не витримує жодного порівняння з колишньою ідейною силою світового комунізму. Нині біполярна конфігурація може відтворитися лише на рівні регіонів, що вимагає виконання двох основних передумов: існування регіональних «центрів сил» та регіональних ідеологічних суперечностей (наприклад, протистояння різних релігійних чи цивілізаційних ідеологій або ж ідеологій світських та фундаменталістських).

Пострадянський простір також містить певний потенціал біполярності, принаймні тут присутні як потенційні полюси такої регіональної біполярності, так і ідеологічні суперечності, що можуть спричинити ціннісний розкол цього простору. На сьогодні вимальовуються дві сторони такого протистояння: Російська Федерація та її сателіти, з одного боку, й Україна та миролюбні й демократичні пострадянські держави, підтримані країнами євроатлантичної спільноти, – з іншого. Ідеологічна ворожнеча між цими двома потенційними полюсами регіональної біполярності розгортатиметься навколо різних бачень демократії, світового порядку, історії пострадянських народів та їх майбутнього. Нинішні українсько-російські «війни історичної пам'яті» можуть вважатися провісниками цього можливого біполярного устрою.

Україна зовсім не зацікавлена в безладі на пострадянському просторі або ж у виникненні тієї чи іншої форми імперської організації. Вона також не зацікавлена в розколі цього простору – формуванні регіональної біполярності. Натомість життєвий інтерес України полягає в розбудові миру, стабільності, процвітанні на теренах колишнього Радянського Союзу. Бажаний для української сторони стан пострадянського простору може бути досягнутий у разі дотримання таких **чотирьох** умов: **регіонального**

«балансу сил»; справжньої й ефективної незалежності пострадянських держав; інтернаціоналізації проблемних (конфліктних) питань; ціннісного, інтеграційного, інституційного плюралізму.

Мир на пострадянському просторі потребує **тривогого і тривалоого «балансу сил»**. Першим і на сьогодні головним кроком до встановлення такого балансу є зупинення імперського наступу Кремля. Роль України у стримуванні цього наступу ключова. Вона – єдина серед пострадянських країн, що спроможна й готова дати гідну відсіч імперіалістичній експансії Москви та принаймні призупинити зазначену експансію. Цим і пояснюється особлива ненависть кремлівських імперіалістів до Української держави.

Збройна і дипломатична боротьба України за встановлення «балансу сил» на теренах колишнього Радянського Союзу має на меті: **зупинити** імперську експансію Кремля, завдавши йому максимальних стримуючих втрат та примусивши до встановлення справедливого миру; **відкинути** уражену імперською мегаломанією й лихоманкою Російську Федерацію до її природного геополітичного ареалу, відновивши територіальну цілісність Української держави та примусивши загарбника компенсувати завдані ним збитки (засобом реституції й репарації); **умиротворити** країну-агресора шляхом створення зовнішніх передумов для її внутрішньої реконструкції («перестройки») на засадах демократії, миролюбності, справжнього федералізму.

Остання мета не менш значуща, ніж дві попередні, оскільки йдеться про демілітаризацію та усунення можливостей для здійснення агресивної зовнішньої політики в майбутньому. Російська Федерація має бути остаточно вилікувана від хвороб імперської мегаломанії та манії геополітичного переслідування й поставлена на місце «рівної серед рівних» у сім'ї цивілізованих народів. Вона, зрештою, повинна зайнятися внутрішніми проблемами: створенням повноцінної політичної нації (націй), демонтажем імперської бюрократії та імперського мілітаризму, побудовою справжнього народовладдя й федералізму.

Встановлення і підтримання «балансу сил» на пострадянському просторі постає головною умовою миру й безпеки на цьому просторі. Однак через об'єктивний брак потенціалу та внутрішні проблеми, які долаються вкрай повільно, Українська держава потребує підтримки провідних держав євроатлантичної спільноти

(передусім Сполучених Штатів), аби виконати на теренах колишнього Радянського Союзу свою потрійну місію: стримування, врівноваження, умиротворення.

Пострадянський «баланс сил» похідний від глобальної владно-силової рівноваги. Підтримання цього балансу вимагає як зовнішнього сприяння євроатлантичного «центру сил» (уособленого Сполученими Штатами), так і максимальної мобілізації потенціалу держави Україна й решти миролюбних і демократичних країн пострадянського простору. Виняткове значення для владно-силового збалансування міжнародних відносин на цьому просторі має подальше зміцнення Північноатлантичного альянсу – якомога швидше перетворення цієї системи колективної безпеки на справді дієздатне військово-політичне об'єднання. За умов реальної агресії система колективної безпеки має дати реальну збройну відсіч і покарати агресора, а не вправлятися в дипломатичній риториці й ідеологічних проповідях.

Встановлення «балансу сил» є першою, однак не єдиною умовою миру, стабільності і процвітання на пострадянському просторі. Необхідно також, аби цей простір трансформувався в царину **співробітництва дійсно незалежних та ефективних національних держав**, які на різних рівнях і в різних сферах формують різноманітні інтеграційні об'єднання.

Значна частина політичних проблем і суперечностей на теренах колишнього Радянського Союзу пояснюється незавершеністю процесів творення національних держав та їхньою низькою ефективністю. Слабкі державності неспроможні до повноцінної співпраці, не здатні захиститися від агресії та імперіалістичних зазіхань, провокуючи агресора своєю слабкістю й даруючи імперським реваншистам марну надію на відновлення імперії. Тому побудова ефективних і справді незалежних національних держав є одним із ключів до побудови мирних і процвітаючих міжнародних відносин на пострадянському просторі.

Націоналізм народів цього простору зробив суттєвий внесок у руйнацію імперії Романових і Радянського Союзу. Сьогодні йому належить виконати конструктивну частину своєї «історичної роботи» – створити справді потужні національні держави. Слабкі й неефективні учасники міжнародних відносин не спроможні підтримувати міцний і тривалий «баланс сил». Зокрема, йдеться про

основні засоби зовнішньополітичної діяльності, які водночас є засобами пошуку і збереження владно-силової рівноваги на міжнародній арені. Жоден «баланс сил» довго не проіснує й ніколи не буде стабільним, якщо його сторони не матимуть гнучкої та ефективної дипломатії і потужних збройних сил.

Інтернаціоналізація конфліктних питань пострадянського простору є важливою умовою його впорядкування та умиротворення. Йдеться про необхідність вирішувати ці питання переважно на багатосторонніх засадах, уникаючи сепаратних двосторонніх домовленостей з головним дестабілізуючим чинником на теренах колишнього Радянського Союзу – Російською Федерацією. Остаточне відновлення територіальної цілісності України неможливе без відновлення територіальної цілісності Грузії, Молдови, Азербайджану.

Важливим дипломатичним кроком до комплексного і багатостороннього вирішення цього болючого і за давнього питання (деяким «замороженим» конфліктам вже десятки років) може стати скликання міжнародної конференції з питань безпеки на пострадянському просторі. Ініціювати таку конференцію та розпочати дипломатичну роботу з її підготовки передусім мають країни – жертви кремлівської агресії: Молдова, Грузія, Україна. Водночас участь у ній не повинна обмежуватися лише державами пострадянського простору. Міжнародна конференція з питань безпеки на теренах колишнього Радянського Союзу має бути максимально широкою, представницькою і багатосторонньою. Участь провідних держав світу (передусім Сполучених Штатів та всіх зацікавлених країн євроатлантичної спільноти) є головною умовою успішного проведення цього заходу та ефективності його рішень.

Згодом конференція може трансформуватися в регіональну міжнародну організацію, яка призначена підтримувати мир і безпеку на пострадянському просторі.

Українська держава не зможе і не має права усунути від вирішення болючих проблем, що виникли на теренах колишнього Радянського Союзу, передусім унаслідок імперської політики сучасного керівництва Російської Федерації. Нині Україна отримала історичний шанс стати консолідуючою силою для тих народів і держав, які прагнуть миру і процвітання на пострадянському просторі. Вона має всі підстави претендувати на роль ключового

регіонального миротворця, однак виконати цю роль самотужки Українській державі буде непросто.

Питання умиротворення і впорядкування теренів колишнього Радянського Союзу не може вважатися вузькорегіональним – це питання має глобальне значення, стосуючись миру й безпеки решти світу. Конфлікти на пострадянському просторі вкрай складно вирішити виключно зусиллями держав цього простору, оскільки найбільша з них стала на шлях імперської агресії та регіональної (чи навіть глобальної) деструкції, а решта все ще залишаються слабкими, недостатньо згуртованими і залежними від РФ.

Останньою ключовою умовою досягнення миру, стабільності й процвітання на теренах колишнього Радянського Союзу є **плюралізм** – інтеграційний, інституційний, ціннісний. Такий плюралізм передбачає можливість для держав пострадянського простору вільно формувати різноманітні інтеграційні об'єднання та системи колективної безпеки відповідно до своїх національних інтересів або ж безперешкодно приєднуватися до вже існуючих інтеграційних об'єднань та систем колективної безпеки. Інтеграційний плюралізм означає розвиток та вдосконалення інституційної надбудови пострадянського простору (інституційний плюралізм), створення мережі ефективних наднаціональних інституцій, які стали б взаємовигідною формою узгодження й оптимізації зовнішньополітичних зусиль держав зазначеного простору та водночас не порушували їхнього державного суверенітету і національних інтересів. Регіональні інститути, що на сьогодні склалися в геополітичних межах колишнього Радянського Союзу, або мало-ефективні, або ж слугують імперським цілям Російської Федерації. Вони не принесли миру і процвітання пострадянським державам, а тому потребують докорінної перебудови чи навіть заміни.

Нарешті, інтеграційний та інституційний плюралізм передбачає плюралізм ціннісний – мирне співіснування на пострадянському просторі розмаїтих систем цінностей та недопущення відродження, появи, поширення агресивних форм тоталітарного, фундаменталістського, імперіалістичного мислення.

Наведені вище чотири умови досягнення миру й безпеки на теренах колишнього Радянського Союзу можуть водночас вважатися невіддільними складниками позитивного сценарію розвитку міжнародних відносин у цьому сегменті світової політики.

Відсутність хоча б одного з цих елементів призведе до реалізації негативних сценаріїв. Відсутність «балансу сил» та потужних національних державностей уможлиблює сценарій хаосу. Відсутність інтеграційного, інституційного, ціннісного плюралізму, а також сильних національних демократичних держав, що солідарно протистоять будь-яким проявам імперіалізму та мають потужну підтримку країн євроатлантичної спільноти, уможлиблює появу регіонального імперського утворення.

Безперечно, встановлення «балансу сил» є головною умовою умиротворення і впорядкування пострадянського простору. Водночас без трьох інших умов – міцних національних держав, міжнародної підтримки та вирішення конфліктних питань на максимальньо багатосторонніх засадах, всебічного плюралізму – такий баланс ніколи не буде міцним і тривалим.

Нині у світовій політиці відбувається деструкція політичних просторів – формування мегазон глобальної нестабільності. Російська Федерація постає головним чинником таких деструктивних процесів. Ця пострадянська держава, попри всі хворобливо-завищені самооцінки, не може вважатися одним із полюсів світової владно-силової конфігурації. Однак вона є очевидним чинником глобальної дестабілізації, деструктивна роль якого прискорено зростає, загрожуючи решті світу новими лихами. Російська Федерація, не маючи об'єктивних можливостей для того, аби перетворитися на «центр сил» світового масштабу, обрала підривно діяльність світового масштабу. Неспроможна дати раду собі (модернізуватися), вона вирішила шкодити всім.

Деструкція пострадянського і близькосхідного політичних просторів загрожує миру та стабільності решти світу. Водночас події, що розгортаються на цих просторах, стануть одним із багатьох показників глибинних системних змін, яких зазнають сучасні міжнародні відносини.

В історичному сенсі світ усе ще потерпає від наслідків ерозії біполярності, а близькосхідна регіональна система міжнародних відносин у багатьох своїх аспектах схожа на пострадянську регіональну систему. Вона сформувалася під впливом і в рамках біполярності. Основними суб'єктами цієї регіональної системи були військові авторитарні режими, які сповідували ідеї арабського соціалізму, етатизму, планової економіки; прагнули модернізувати

свої країни на засадах «третього шляху»; засуджували Захід і неоколоніалізм; воювали з Ізраїлем; декларували зовнішню політику Неприєднання, одночасно симпатизуючи й підтримуючи тісні зв'язки з Радянським Союзом.

Пік «історичної кар'єри» цих режимів припав на 60-ті й 70-ті роки минулого століття, а самі вони персоніфікувалися колись відомими, а нині одіозними іменами Хусейна, Каддафі, Асада-старшого, деградувавши згодом в агресивні й репресивні автократії. Вони виявилися лише історичною миттєвістю, так і не вирішивши питання політичної наступності влади та впавши під дією трьох основних чинників: внутрішніх суперечностей; зовнішніх ударів, завданих країнами євроатлантичного світу (передусім Сполученими Штатами); ісламського фундаменталізму. До речі, поява й посилення останнього також пояснюється падінням біполярної системи, в якій панували світські ідеологічні фундаменталізми.

Їх відхід у минуле зумовив появу фундаменталізму релігійного. Падіння політичних режимів у провідних арабських державах Близького Сходу чимось нагадує падіння Радянського Союзу, під впливом якого ці режими сформувалися та існували. Тут так само йдеться про перехідний період системної реорганізації, що неминуче супроводжується конфліктами й безладом.

Нині знайдеться не так багато країн, що були б зацікавлені в мирі й стабільності на Близькому Сході більше, ніж Україна. Передусім тому, що близькосхідний політичний простір є важливою, якщо не ключовою, сферою реалізації південного геостратегічного вектора зовнішньої політики Української держави (два інші вектори – євроатлантичний і пострадянський). Україна зацікавлена у всебічній та якомога масштабнішій присутності на Близькому Сході – економічній, дипломатичній, культурній. Умиротворення близькосхідних теренів є першою умовою такої присутності.

Згодом, після вирішення нагальних завдань національної безпеки і нарощування військового та дипломатичного потенціалу, Україна зможе взяти активну участь у миротворчій діяльності на Близькому Сході. Нині ж Українська держава робить свій внесок у мир і безпеку на близькосхідному політичному просторі, захищаючи мир і безпеку на пострадянському. Вона стоїть

на перешкоді злиття цих двох конфліктних зон в одну системоруїнівну конфліктну зону глобального масштабу.

У геостратегічному сенсі відбувається загрозливе для світового миру й безпеки формування глобальної дуги напруженості й нестабільності, яка може охопити як пострадянські, так і близькосхідні терени, призвівши до злиття обох осередків конфліктності. Така історична ситуація вкрай ускладнить процес подальшого становлення постбіполярної системи міжнародних відносин (а підрив миру ще й на Балканах зробить цю ситуацію близькою до катастрофічної). Той, хто сіє хаос та безлад на пострадянських і близькосхідних (та й балканських) теренах, передусім прагне штучно завадити природному процесу формування навколо євроатлантичної спільноти однополюсного міжнародного суспільства, відкинувши світ у часи антагоністичної багатополлярності, економічно-технологічної відсталості, культурно-цивілізаційної замкненості, релігійного мракобісся й нетерпимості. Мирна і стабільна постбіполярна система міжнародних відносин може скластися лише за умови стабілізації й умиротворення пострадянського і близькосхідного просторів (а також недопущення повернення війни на простір балканський) – якнайшвидшого подолання всіх регіональних труднощів системної трансформації.

У міжнародно-політичному сенсі провокування РФ безладу та конфліктів на теренах Близького Сходу й колишнього Радянського Союзу (деструкція політичних просторів) свідчить про появу нового типу великодержавності, що може бути визначена як «деструктивна великодержавність». До сьогодні існували два різновиди великих держав – великі держави класичні та великі держави новітні. Перші мали переважно імперську структуру та були зорієнтовані на сфери впливу і протистояння з іншими класичними великими державами, що прагнули або підтримати між собою певний «баланс сил», або його порушити. Імперія Габсбургів (Австро-Угорщина), кайзерівська Німеччина (Пруссія), Британська імперія, Франція до Першої світової війни, імперія Романових є історичними прикладами класичних великих держав. Новітні великі держави зорієнтовані на трансформацію всієї системи міжнародних відносин на власних ціннісних засадах та відповідних цим засадам інституційних зразках. Сполучені

Штати часів холодної війни та Радянський Союз (і певною мірою Третій Рейх) належать до цього великодержавного типу.

РФ «презентувала» світу ще один тип великої держави – деструктивну великодержавність. Така велика держава сіє хаос і безлад, здійснює підричну антисистемну діяльність, намагаючись у такий спосіб ослабити своїх опонентів і досягнути домінуючих позицій у міжнародних відносинах. Спровокувати конфлікт та створити проблему, а потім нав'язати свої послуги в їх вирішенні – один із зовнішньополітичних методів деструктивної великодержавності. Така велика держава досягає своїх цілей не шляхом нарощування власного потенціалу; участі в міждержавних союзах, інтеграційних об'єднаннях, системах колективної безпеки; зусиль, спрямованих на конструктивну трансформацію всієї системи міжнародних відносин, а виключно шляхом підривної діяльності та провокації криз і конфліктів. Замість того, аби ставати сильнішою, ця держава прагне зробити слабшими інших. Вона завжди ховається за спинами мирного населення і біженців, діючи руками заколотників та терористів.

Деструктивна велика держава не здатна до відкритої і творчої зовнішньої політики, а її зовнішньополітичний ідеал – це «контрольований хаос». Тому Російська Федерація не спроможна дати світу нічого конструктивного. Вона – чинник регресу, джерело хаосу, провокатор конфліктів, адже підтримати свій великодержавний статус може лише в такий деструктивний спосіб.

4.3. НАЦІОНАЛЬНА ДЕРЖАВНІСТЬ І ТЕРИТОРІАЛЬНА ЦІЛІСНІСТЬ: НЕПОРУШНІСТЬ КОРДОНІВ І НЕВІДВОРОТНІСТЬ РЕВАНШУ

Війна України й Російської Федерації є також і війною принципів. Сьогодні на теренах колишнього Радянського Союзу протистоять, у тому числі збройно, два ідеологічні комплекси, дві політичні культури, дві легітимізаційні системи: національна й імперська. Сучасність, зокрема в її міжнародному сегменті, є вивором багатьох історичних сил і явищ – науково-технічного прогресу, економічної інтеграції глобального масштабу (глобалізації), політичних систем масової участі (передусім йдеться про демократію й демократизацію), культурного універсалізму, протистояння глобальних ідеологій (лібералізму, комунізму, фашизму).

Безперечно, існують й інші історичні сили та явища, які неспинно змінюють умови соціального побутування людства. Вони або діють приховано, або виявляють себе частково, залишаючись, принаймні на сьогодні, недосяжними для всебічного осмислення. У цьому розмаїтті «видимих і невидимих» історичних явищ та сил перебуває й націоналізм. Він зробив суттєвий внесок у творення Сучасності, привівши до формування однієї з її ключових інституцій – національної держави.

Націоналізм, як і інші суспільно-історичні сили глобального масштабу, діяв невблаганно, неоднозначно. Він урегулював одні конфлікти й породжував інші, руйнував старі структури і творив нові, об'єднував і роз'єднував одночасно. На міжнародній арені головним історичним супротивником націоналізму був і значною мірою залишається імперіалізм. Він (націоналізм) ніколи не суперечив глобальній інтеграції чи демократії, оскільки був не лише історично спорідненим з ними, а й доволі часто поставав невіддільною частиною та необхідною умовою цих історичних процесів. Націоналізм, зберігаючи «історичну ідентичність» та особливу роль в історії, зробив суттєвий внесок у світовий інтеграційний та демократичний поступ. Глобальна інтеграція неможлива без інтеграції національної (зокрема, світовий ринок – це сукупність ринків національних), а демократія неможлива без масової політичної участі, яка забезпечується, в тому числі, національною належністю й лояльністю (національним народовладдям).

Націоналізм уже зруйнував не одну континентальну та колоніальну імперію і продовжує протистояти імперіалізму на міжнародній арені. Він виконуватиме свою цілком прогресивну роль, допоки існуватимуть імперіалісти та загроза відродження імперій; допоки зберігатимуться національні держави, а їх у сучасному світі більшість; допоки світовий ринок буде системою ринків національних; допоки політична система не зможе ефективно функціонувати без національної участі, солідарності, лояльності; допоки людство на шляху до єдності не створить якоїсь іншої проміжної форми об'єднання.

Міжнародні відносини – це сфера конкуренції не лише держав як таких, а й різних їх типів. Протистояння націоналізму та імперіалізму є протистоянням двох історичних різновидів державної організації – імперського й національного. Будь-яка держава є

територіальною соціальною системою, яка не може існувати, не локалізуєчись на певних теренах, – інститутом з виключним правом монопольного застосування насильства на політико-адміністративно визначеній території. Імперський та національний типи державної організації локалізуються в певних територіальних межах, однак їх ставлення до цих меж протилежне. Імперія постійно розширюється, зупиняючись у своїй експансії виключно зовнішньою протидією та внутрішнім виснаженням і розколами. Національна держава натомість прагне лише досягнути територіальних меж, приблизно окреслених етнічним кодом та більш чітко визначених національною ідентичністю (відповідним націоналізмом). Перетин цих меж (вихід за них) перетворює націоналізм як природне і справедливе прагнення здобути й утвердити власну державність на дещо протилежне – імперіалізм чи державне месіанство. Такі переродження здебільшого стосуються великих держав і націй.

Національна держава, яка починає захоплювати території інших національних держав, стає на шлях трансформації в імперію. Це одна з тих ситуацій, що підтверджує відоме політико-філософське положення, згідно з яким свобода одного завершується там, де починається свобода іншого. Націоналізм, що бере на озброєння певну універсалістську ідеологію (чи релігійні цінності) та використовує національну державність як засіб поширення цієї ідеології (чи релігійних цінностей) за територіальні межі, визначені національною ідентичністю, трансформується в месіанство. Нація є не лише цілком раціональним конструктом – вона також є «вмістилищем» і джерелом колективних почуттів та емоцій, ірраціональних у своїх витоках, а подеколи й проявах. Уся ця емоційна енергія може бути переспрямованою і використаною в цілях, що суперечать історичним завданням націоналізму. Передусім ідеться про історичне завдання побудови національної держави, яка вільно існує у власних територіальних межах і не прагне їх перетнути задля імперських завоювань чи насильницького месіанства.

У світі націй та їх держав територіальне питання завжди зумовлюватиме загрозу тривалого конфлікту мінливої інтенсивності, підриваючи як міжнародну стабільність, так і внутрішню стабільність країн – учасниць конфлікту. Політика (у тому числі зовнішня) сучасних суспільств передбачає масову участь, переважно

в демократичних формах. Тому «кабінетне» вирішення територіальних питань «хитромудрими» політиками й дипломатами сьогодні просто неможливе, оскільки неминуче призведе до масового обурення, протестів, конфліктів. Суспільства, згуртовані узами національної солідарності, не можуть втрачати території безболісно, не породжуючи конфліктних ситуацій усередині й навколо себе. Керівництво національної держави, яке прагне уникнути зовнішнього конфлікту, віддаючи (у тій чи іншій формі) частину державної території, лише провокує внутрішній конфлікт, що неминуче генеруватиметься національно-патріотичним обуренням та образою національних почуттів. У нинішніх міжнародних відносинах територіальне питання набуває особливого морально-політичного значення, оскільки безпосередньо стосується національної ідентичності – честі й гідності нації.

Сучасні міжнародні відносини й надалі залишаються суттєво «приземленими», тобто містять територіальний вимір як один із ключових. Така історична ситуація пояснюється й тим, що сьогоднішній соціальний світ є творінням не лише технологій, ринку, демократії (суспільств масової політичної участі), глобальних ідеологій (світських заміників світових релігій), а й націоналізму. Останній слід вважати трансформуючою силою світового масштабу, яка витворила головного суб'єкта сучасних міжнародних відносин – національну державу, діючи сукупно («у сплетінні») з глобальними чинниками технологічного, економічного, політичного, ідеологічного характеру. Ця історична форма державності, зрештою, як і всі інші, також має територіальність як одну зі своїх ознак. Невідомо, чи можуть формуватися нації та національні держави в Космосі та на інших планетах, однак на планеті Земля вони повинні мати «свою землю». Причому земля ця «свята» – її будуть захищати й визволяти, а в разі втрати завжди спробують повернути.

Держав без території в історії не існувало – цей інститут був завжди «укорінений у ґрунті» (геополітичному просторі), захищаючи власну землю чи захоплюючи чужу. Водночас територіальність національної держави має свою особливість, зумовлену специфікою тієї соціальної сили, що її витворила. Уявлення нації про себе (національна ідентичність), окрім спільних культурних цінностей та спільної історичної міфології («пам'яті»), містить

елемент «сакральної території» – земель, у яких нація локалізована й на які має «священне» і непорушне право, оскільки без них вона або втратить себе, або почуватиметься неповноцінною й недовершеною. Національна держава, що виросла з відповідного національного суспільства й базується на ньому, прагне укорінитись на тих теренах, які нація вважає своїми «священими територіями» («рідною землею»). Таким чином, відбувається інтеграція елементів національної ідентичності до системи державної легітимації. Доволі часто кордони національної держави не збігаються з територіальними межами, визначеними для нації її ідентичністю. Така невідповідність є однією з головних причин воєн між національними державностями, спричиняє сепаратистські й іредентистські рухи, породжує проблему національних меншин.

Територіальне питання завжди відіграло ключову роль у міжнародних відносинах. Зовнішня політика доіндустріальних суспільств і держав була спрямована на здобуття нових територій, оскільки територіальні прирощення приводили до безпосереднього і швидкого розширення ресурсної бази екстенсивних економік цих суспільств і держав та їх (переважно авторитарних) політичних систем, а також до підвищення обороноздатності і статусу в міжнародних відносинах. Інакше кажучи, існував прямий зв'язок між територіальним розміром і державною могутністю. Ця залежність дещо ускладнилася за індустріальних та постіндустріальних часів. Технологічний прогрес, ринкові економіки, демократичні політичні системи виявилися менш чутливими до різних територіальних обмежень, маючи властивість їх долати й нівелювати. Водночас навіть такі «екстериторіальні» типи суспільної взаємодії неможливі без прив'язки до певних територій, оскільки розгортаються й реалізуються у межах відповідних геополітичних і міждержавних структур, потребуючи територіальної локалізації й оптимізації.

У доіндустріальних та донаціональних системах міжнародних відносин територіальні питання вирішувалися простіше: землі приєднувалися, обмінювалися й передавалися, зокрема з метою підтримання міжнародного «балансу сил». Позбавляти територій аграрне й патріархальне суспільство та державу, як і приєднувати до них нові терени, набагато легше, ніж територіально шматувати індустріальне суспільство й державу, що сконсолідовані узами

національної солідарності. В останньому випадку йдеться про суспільні системи, об'єднані не лише економічною необхідністю і політичною доцільністю, а й суто органічними зв'язками, що впливають з належності до однієї політичної нації. Територіально розділити національний організм надзвичайно складно, оскільки такі поділи неминуче призводять до ірідентистських рухів та конфліктів між зацікавленими національними державами. Сьогодні захоплення частини «священної» території певної нації, уявлення про яку (територію) містяться в етнічному кодї й визначають національну ідентичність, здебільшого призводить до так само «священної» національно-визвольної війни у відповідь.

Реваншизм, навіть виправданий і справедливий, є досить небезпечним феноменом. Він призвів до багатьох збройних конфліктів. Так, однією з причин Першої світової війни був французький реваншизм, що виник унаслідок поразки Франції у франко-пруській війні. Друга світова війна значною мірою була спричинена реваншизмом німецьким, що виник унаслідок поразки Німеччини в Першій світовій війні та експлуатувався націонал-соціалізмом. Шлях реваншу зазвичай містить суттєву загрозу війни, хоча він може відбуватися і в мирних формах. Крім того, існують різні реваншизми. Так, агресивну зовнішню політику Російської Федерації варто розцінювати як спробу імперського реваншу, який ця пострадянська країна здійснює від імені відмерлих імперій та держав. Така політика остаточно руйнує світовий порядок, що склався після Другої світової війни, і в якому, здавалося б, реваншизм був майже цілковито унеможливлений.

Дія породжує протидію. Тому імперський реванш неминуче породить реванш національний – прагнення повернути території, що були втрачені внаслідок імперської навали. У сучасному світі кожен, хто позбавляє націю й державу частини території, повинен бути готовим до національного реваншизму, який рано чи пізно виникне, – бути готовим до справедливої визвольної війни у відповідь на війну загарбницьку.

Міжнародні відносини перебувають у стані постійної еволюції – змінюються світові порядки й системи міжнародних відносин. Причому слід зауважити, що перших значно більше, ніж других, і кожна міжнародна система містить декілька світових порядків. Тож зрозуміло, що в міжнародних відносинах не існує

вічних системних утворень – усі вони історичні, тобто минуші. Однак задля підтримання миру і стабільності будь-які зміни мають відбуватися з дотриманням відомого консервативного принципу «тяглості» (наступності): кожна наступна система і порядок повинні зберегти й увібрати найкраще з попередніх систем і порядків. Принцип «непорушності кордонів», разом з інституціями, що забезпечують його втілення, і є одним із таких «позитивних залишків». Він (та підтримуюча інституційна інфраструктура) впродовж тривалого історичного часу запобігав територіальним конфліктам, зумовленим реваншизмом. Тому принцип «непорушності кордонів» має зберегти свою непорушність і в сучасній міжнародній системі та відповідних їй світових порядках.

Нині існує чимало джерел та осередків реваншизму й реваншистів, охочих влаштувати територіальний перерозподіл. Російська Федерація, розпочавши імперський реванш на пострадянських теренах, не лише активізувала («оживила») ці джерела й осередки, а й створила нові. Жодна повноцінна нація не визнає, не вибачить і не забуде територіальних втрат своєї держави. Вона сприйматиме ці втрати як образу національних почуттів та готуватиме реванш, очікуючи на слушну нагоду для його здійснення. Таким чином, імперська агресія сьогодні створює передумови для завтрашньої національно-визвольної війни за повернення втраченого. Імперіаліст закладає «міну» під мир і безпеку, що може вибухнути в будь-яку мить. Імперський реваншизм породжує національний реваншизм, який, можливо, й небезпечний для міжнародної стабільності, але цілковито справедливий у морально-правовому сенсі та неминучий у сенсі політичному.

Упродовж історії міжнародних відносин держави як втрачали, так і набували території. У цьому контексті особливу небезпеку становлять постімперські терени, на яких унаслідок розпаду континентальної чи колоніальної імперії виникає безліч територіальних претензій, суперечок, конфліктів. Імперський спадок породив уже не одну війну за спірні території. Із цього погляду конфлікт на Донбасі та навколо Криму є показовим історичним зразком конфліктної ситуації між миролюбною державотворчою нацією й агресивною протонаціональною спільнотою, яка обирає імперський шлях, не витримавши і боячись труднощів, що неминуче виникають на шляху творення повноцінної політичної

нації. Можливо, вона просто не бажає на цей шлях ставати. Сьогодні Російська Федерація виглядає вибухонебезпечною сумішшю етносів та малих народів, об'єднаних імперською ідеологією, імперським милітаризмом, імперською бюрократією. Отримавши незалежність унаслідок розпаду Радянського Союзу, ця колишня республіка СРСР опинилася перед вибором: стати «плавильним котлом», розпочавши складний і тривалий шлях творення політичної нації (націй), або ж ініціювати чергову імперську авантюру – стати «аварійним котлом», який, постійно пререгріваячись, час від часу «випускає пару» назовні (в міжнародне середовище) і врешті-решт вибухає.

Однією з найбільш відомих і давніх територіальних проблем в історії міжнародних відносин є суперечка з приводу належності Ельзасу й Лотарингії, яка була важливим чинником франко-німецького антагонізму від Тридцятирічної до Другої світової війни. У Європі (особливо Центральній і Східній) немає держав, які б не конфліктували через спірні території. Нині більшість цих територіальних проблем існують у прихованій формі, ледь-ледь жевріючи в середовищі різноманітних маргінальних реваншистських кіл. Проте внаслідок руйнації стримувальних інституційних механізмів повоєнного світового порядку, що ґрунтується на глобальному домінуванні країн євроатлантичної спільноти (передусім Сполучених Штатів), а також ослаблення інтенсивності євроінтеграційних процесів, що сублімують негативну енергію міждержавного протистояння в позитивну енергію спільного євробудівництва, Європа знову може стати «землею конфліктів», якою вона й була впродовж своєї історії. Можливо, саме в цьому і полягає задум кремлівських режисерів-провокаторів донбасько-кримської авантюри.

Історія міжнародних відносин свідчить, що жодна з держав не застрахована від територіальних втрат, запобігти яким здатна тільки її власна міць та безпекова ефективність світового порядку. Такі втрати цілком можливі, завжди болісні, а подекуди – неминучі. Водночас готовність держави захищати свій суверенітет і територіальну цілісність є свідченням державницької зрілості й мужності її громадян, а також підтвердженням права і спроможності бути повноцінним членом світової спільноти. Тому прагнення повернути втрачені території слід вважати цілком

природним, оскільки йдеться не лише про політику та економіку, а й про престиж держави на міжнародній арені, а також про національну честь і гідність. Безперечно, можна знайти чимало аргументів на користь того, аби з такими територіальними втратами змиритися. Проте більшість таких аргументів – це переважно виправдання власної слабкості та втеча від самої проблеми, яка залишатиметься дестабілізуючим чинником внутрішньої і зовнішньої політики жертви агресії, підриваючи її державний престиж, ображаючи національні почуття, провокуючи реваншистські настрої. Слід усвідомлювати, що «мир за будь-яку ціну» сьогодні – це гарантована національно-визвольна війна завтра, і той, хто вважає, що сіє зерна миру, насправді може засівати зерна реваншу.

Історія міжнародних відносин містить чимало прикладів втрати, набуття, обміну територій. Німеччині вдалося відновити свою територіальну цілісність, хоча частину земель вона безповоротно, принаймні на сьогодні, втратила внаслідок поразки у Другій світовій війні. Корея невідомо коли й невідомо у який спосіб відновить свою цілісність. Франція впродовж десятків років готувала повернення територій, втрачених унаслідок франко-пруської війни, плекаючи ідею реваншу й досягнувши його завдяки перемозі в Першій світовій війні. Японія прагне відновити контроль над Курилами, однак їй навряд чи вдасться досягти цього найближчим часом. Хорватія стрімко й рішуче повернула втрачені території, натомість Сербія втратила частину історичних земель. Інакше кажучи, в історії міжнародних відносин знаходимо чимало як успішних, так і неуспішних спроб відновити територіальну цілісність. Водночас кожна національна держава, яка втратила території внаслідок імперської агресії, має повне право, принаймні на пострадянському просторі, ці території повернути в слухний для неї час, коли виникнуть сприятливі умови для такого повернення – коли з'являться можливості для реалізації цього «священного» права. Безперечно, відновлення територіальної цілісності може відбуватися і в мирний спосіб.

Сьогодні Україна провадить на Донбасі національно-визвольну війну за повернення втрачених унаслідок агресії імперського Кремля територій. Водночас ця війна є боротьбою за повернення Криму, з якого українські Збройні Сили були підло й протизаконно витіснені переважаючими силами агресора і масовою

зрадою колабораціоністів. Таким чином, Українська держава реалізує своє природне право на відновлення територіальної цілісності. Причому зазначене право сприймається більшістю українців як обов'язок – індивідуальний (громадянський) і колективний (національний), що рано чи пізно буде виконаний. Тому в інтересах міжнародного миру й безпеки – надати Україні можливість відновити свою територіальну цілісність найближчим часом та підтримати її на цьому справедливому шляху. Інакше виникнуть усі передумови для формування в українському суспільстві справедливих реваншистських настроїв, які рано чи пізно втіляться в цілком реальну зовнішню політику.

Сьогодні українці воюють за свій завтрашний мир і спокій, намагаючись уберегти себе, свої наступні покоління та решту світу від воєн за втрачені території у майбутньому. Історія вже не раз демонструвала, наскільки небезпечно принижувати та ображати багатомільйонні народи. Тому найкращим вирішенням територіальних конфліктів на пострадянському просторі стало б відновлення територіального статус-кво, що склався на момент розпаду Радянського Союзу й був порушений агресивною зовнішньою політикою Російської Федерації; а також компенсація збитків, завданих цією політикою всім жертвам кремлівського імперіалізму.

Визволення Донбасу вже відбувається, натомість ідея «повернення Криму» ще не набула належного поширення й достатньої популярності серед українських громадян, аби почати її негайно втілювати, що, однак, не свідчить про хибність цієї ідеї. Сьогодні державний потенціал України настільки поступається потенціалу Російської Федерації, що деякі українці бояться навіть думати про реванш, відшуковуючи все нові й нові аргументи на користь зречення частини національної території.

Безперечно, Українська держава зможе продовжити свій історичний шлях і без кримського придатка, як і донбаського, врешті-решт. Понад те, позбуваючись півострова, Україна, здавалося б, позбувається багатьох економічних, політичних і навіть соціокультурних проблем, стаючи більш монолітною в національно-патріотичному розумінні та більш довершеною в розумінні геополітичному й культурно-політичному. Разом з територією вона втрачає й чинник дестабілізації внутрішньополітичного життя, а також чинник спотворення зовнішньополітичної діяльності.

Півострів Крим важко утримувати і важко обороняти, а надвелике геополітичне значення це відгалуження південноукраїнського степового суходолу у внутрішньоконтинентальному морі має хіба що в ураженій імперською лихоманкою історичній (радше – істеричній) свідомості громадян Російської Федерації.

Можна віднайти ще чимало аргументів, аби не боротися за відновлення територіальної цілісності України. Проте всі ці аргументи – ніщо порівняно з обов'язком перед власним народом, державою, миролюбною світовою спільнотою й наступними поколіннями. Міжнародні відносини й історія не вибачають таких втеч, якою б миролюбно-звабливою не була сьогоднішня риторика тих, хто підштовхує українців до миру «за будь-яку ціну». В питаннях державного престижу й національної честі та гідності не може бути компромісів.

Україна втратила кримські терени через військову слабкість, зраду і труднощі їх оборони, а не через те, що окупанти й колаборанти мають якісь особливі права на територію, яка у складі Османської імперії була довше, ніж у складі імперії Романових та Радянського Союзу. Оскільки ж усі ці три імперські (останнє більше месіансько-наддержавне) утворення відійшли в минуле, то й історичні обґрунтування належності Криму вторинні порівняно із суто силовими чинниками. Українська держава має повне право повернути втрачену територію – для неї це питання виключно можливостей.

Донбас і Крим становлять два невіддільні складники одного пострадянського конфліктного вузла, до якого входять також конфлікти, нині «заморожені», навколо Карабаху, Придністров'я, Абхазії та Південної Осетії. Остаточно «розплутати» або «розрубати» цей вузол можливо лише спільними зусиллями миролюбних і демократичних держав пострадянського простору й за умови значно потужнішої, ніж сьогодні, підтримки країн євроатлантичної спільноти (передусім Сполучених Штатів). Безперечно, Україна відіграє ключову роль у процесах упорядкування й умиротворення теренів колишнього Радянського Союзу, однак виконати цю роль самотужки їй буде доволі важко.

Нині один із головних аргументів на користь «відмови» від повернення Криму, а також окупованої частини Донбасу полягає в тому, що суттєва частина його населення не бажає жити в Україні

й негативно ставиться до всього українського. Проте таке ставлення було властиве пострадянському міщанству Криму впродовж усіх років існування сучасної України, що не заважало йому користуватися привілейованим автономним статусом та отримувати догації від такого ненависного Києва. Очевидно, що без російської агресії й окупації українофобія частини населення Криму так би й залишилася регіональною особливістю та моральним дефектом і не спрацювала проти державного суверенітету України.

Існує чимало аргументів на користь «відмови» від Криму. Частина цих аргументів цілком слушні, відображаючи реальний стан речей, що спостерігався задовго до анексії півострова. Однак без агресії Російської Федерації жоден з них не набув би актуальності та вважався б замахом на територіальну цілісність України. Тому й постає запитання: чому до цих аргументів так активно почали звертатися вже після анексії і чи не є таке звернення елементарним виправданням страху перед агресором та історичної малодушності?

Сьогодні українське суспільство намагаються дезорієнтувати й деморалізувати штучним і провокативним питанням: за що воює Україна – за території чи населення? Відповідь очевидна – і за повернення територій, і за повернення населення. Однак головне, за що воює Україна, – це державний престиж та національна честь і гідність, а також мир та спокій на пострадянському просторі. Вона прагне убезпечити себе, свої наступні покоління й решту світу від пролонгації нинішніх конфліктів на теренах колишнього Радянського Союзу в «історичну нескінченність».

Безперспективно розмежовувати питання деокупації Донбасу і Криму, які становлять частину більш широкої міжнародної проблеми, пов'язаної з реанімацією кремлівського імперіалізму. Таке розмежування небезпечно безглузде і під військово-стратегічним кутом зору. Сьогодні Крим став тиловою базою Російської Федерації, звідки на Донбас надходить зброя, ресурси, бойовики, останні туди (в Крим) і повертаються, аби підлікуватися й відпочити від своєї брудної, кривавої, підлої «роботи». Інакше кажучи, кримський півострів став однією з ключових ланок інфраструктури загарбницької війни, яку Російська Федерація та місцеві колаборанти ведуть проти України. Очевидно, що без нейтралізації («виведення з ладу») цієї ланки Українській державі буде вкрай важко визволити Донбас остаточно.

Крім того, Російська Федерація створила в Криму військову базу, яка загрожує південним регіонам України, відволікаючи значну частину її Збройних Сил від донбаського театру бойових дій. До речі, ця військова база становить загрозу не лише Українській державі, а й усім чорноморським країнам та державам Північноатлантичного альянсу загалом. Війна проти окупантів та колабораціоністів на донбаських землях є першим кроком до звільнення всіх пострадянських народів, у тому числі народів Російської Федерації, від імперських авантюристів та аферистів, які нині осіли в Кремлі.

Очевидно, що боротьба України за відновлення своєї територіальної цілісності буде тривалою і важкою та відбуватиметься в різних формах. Сьогодні складно передбачити всі нюанси перебігу цієї боротьби та її наслідки. Так само не існує якогось єдиного і довершеного сценарію повернення загарбаних територій. Окуповані райони Донбасу майже неможливо цілковито ізолювати; через загрози національній безпеці й територіальній цілісності неприпустимо включати до Української держави у формі якоїсь «автономії»; вкрай важко відвоювати найближчим часом; з ними безперспективно, небезпечно, аморально розвивати відносини (передусім економічні), сподіваючись на якусь реінтеграцію в далекому майбутньому, оскільки розвиток таких відносин неминуче посилить місцеві колабораціоністські й сепаратистські мікрорежими районного масштабу та полегшить Російській Федерації здійснення окупації.

Так само не існує єдиного й довершеного сценарію «повернення Криму». Деокупація півострова може здійснюватися різними способами: збройним відвоюванням; широким громадянським рухом та «народною війною»; мирними переговорами й дипломатичними домовленостями; економічною реінтеграцією, політичним залученням, культурним впливом. Сьогодні ж головне – це мужньо усвідомити й повсюдно та відверто декларувати беззастережне право Української держави повернути втрачені території; накопичувати державний потенціал, потрібний для того, аби зазначене право реалізувати; очікувати на слушну політичну й історичну нагоду для такого цілковито справедливого територіального реваншу, що може з'явитися як найближчим часом, так і у віддаленій перспективі.

Найімовірніше, відновлення територіальної цілісності України відбуватиметься комбіновано, як зазвичай і було у світовій історії та світовій політиці. Нині жоден сценарій деокупації загарбаних Російською Федерацією українських територій не може вважатися єдино прийнятним, а тим більше не може бути втіленим. Нинішній період є підготовчим («досценарним»). Упродовж цього періоду слід, по-перше, бути завжди готовим до звільнення загарбаних територій із залученням усіх зовнішньополітичних засобів – дипломатичних, збройних, пропагандистських; по-друге, робити все залежне від України, аби наблизити історичний момент цілковитого визволення окупованих земель, діючи невідступно й послідовно переговорами, зброєю, переконанням; по-третє, консолідувати національне й міжнародне суспільство навколо питання відновлення миру й безпеки на пострадянському просторі загалом та української територіальної цілісності зокрема. Сила держави, міжнародна підтримка, ослаблення й виснаження агресора (внаслідок участі в локальних бойових діях, збереження й поглиблення санкцій, дипломатичної ізоляції, зміни глобальної економічної кон'юнктури) є трьома умовами повернення Україною втрачених територій, як на Донбасі, так і в Криму.

У світі майже не існує цілковито монолітних суспільств, і виключно від сили держави залежить те, наскільки внутрішні етнічні, регіональні, класові та багато інших поділів долаються й утримуються в рамках державних кордонів. Інакше кажучи, суверенітет і територіальна цілісність держави передусім тримаються на її могутності, і саме слабкі держави здебільшого стають жертвами сепаратизму й агресії. Одна справа, коли держава вільно визнає свободу і право на незалежність певного народу (саме народу, а не купки колабораціоністів та кримінальних дегенератів без жодних політичних, етнічних, культурних ознак); інша – коли таке визнання здійснюється внаслідок анексії і під тиском агресора, тобто коли відмовляються від уже фактично втрачених територій. У першому випадку йдеться про шляхетну й демократичну позицію, натомість у другому – про політичну беспорядність, військову слабкість, історичну малодушність. Держава, що навіть не робить спроб повернути втрачені території, не може вважатися повноцінним та відповідальним членом світової спільноти. Вона нездатна нести тягар

самостійної зовнішньої політики, ховаючи за показовою миролюбністю свою боягузливу неспроможність.

Нарешті, слід усвідомити вже нині, що «втекти» від необхідності відновлення територіальної цілісності навряд чи вдасться, адже це питання не лише честі й гідності нації та держави, а й національної та міжнародної безпеки. Залишити агресору загарбані території означає зробити його сильнішим та заохотити безкарністю, створивши передумови для подальших агресивних дій. Україна, як і будь-яка інша держава, може зазнати тимчасових територіальних втрат через власну слабкість, переважаючий потенціал загарбника, недостатню міжнародну підтримку. Проте свідомо відмовитися від частини своєї державної території було б аморально, інфантильно, недалекоглядно. Сьогодні прийняти «позицію страуса», по-дитячому кпинитися й відвертатися від кривдників, гонорово сторонитися зрадників означає лише одне – отримати «ножа у спину».

Україна й Російська Федерація схопилися настільки тісно, що вийти з цього «клінчу», не отримавши потужного удару, просто неможливо. Врешті-решт, усі нинішні осередки тероризму, колабораціонізму, сепаратизму створювалися Кремлем на українських землях не для реалізації «права на самовизначення» новоспечених (радше – зліплених нашвидкуруч) «народів», а для ослаблення й деструкції Української держави. Україні не залишається нічого іншого, окрім як знищити ці осередки, відновивши свою територіальну цілісність. Українська держава не лише має «священне» і природне право повернути загарбані території у прийнятний для неї спосіб та за слушної для неї нагоди, а й зобов'язана вчинити саме так, остаточно укорінившись в історії та досягнувши наступного щабля своєї історичної еволюції.

4.4. ДЕРЖАВНА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ І ДЕРЖАВНИЙ УСТРІЙ: «У СВОЙ ХАТІ – СВОЯ ПРАВДА...»

Державний суверенітет передбачає максимально незалежну зовнішню політику. Очевидно, що абсолютно незалежною, за сучасного рівня глобальної інтегрованості, вона бути не може, адже навіть найпотужніші держави, здійснюючи свою зовнішньополітичну діяльність, мають зважати принаймні одна на одну. Проте

головне, що обстоює принцип «державного суверенітету» (та відповідні йому інституції), – це сфера внутрішньої політики. Зазначений принцип розмежовує її зі сферою політики міжнародної. Йдеться про форми організації кожного окремого національного суспільства й держави. Ці форми запроваджуються й змінюються виключно громадянами відповідних суспільств і держав. Зовнішня політика, зокрема, покликана захищати політику внутрішню від втручань іззовні. Рівень незалежності першої, в тому числі, визначається її спроможністю виконувати цю захисну функцію.

Слабка зовнішня політика дозволяє чужим державам втручатися у внутрішні справи. Саме внаслідок такого втручання формуються недієздатні, залежні, периферійні суб'єкти (радіше – об'єкти) міжнародних відносин. Одне з головних завдань зовнішньої політики будь-якої держави – не дозволити винести свої внутрішньополітичні проблеми на міжнародне обговорення; не зробити їх предметом дипломатичного торгу та засобом тиску. Якщо таке сталося внаслідок впливу непереборних обставин, зумовлених, наприклад, агресією, то дипломатії належить чинити все від неї залежне, аби повернути своїй державі право самостійно вирішувати, якою їй бути.

Розмежування сфер внутрішньої і міжнародної політики має ключове порядкотворче значення. Йдеться про дві різні (соціально-буттєво автономні) царини суспільного життя, які по-різному впорядковуються, організовуються, управляються – по-різному структуруються і функціонують. Тому змішування сфери національної політики зі сферою політики міжнародної неминуче призводить до безладу й дезорганізації. Наприклад, винесення питання державного устрою певної країни на міжнародне обговорення не лише підриває суверенітет держави та провокує внутрішні суперечки і розколи, а й суттєво шкодить ефективності дипломатичної взаємодії. Дипломатія дієздатна передусім у царинах зовнішньої й міжнародної політики, натомість у царині внутрішньої політики її дієвість значно менша.

Слабка і деморалізована держава, передусім за умов внутрішньої кризи та зовнішньої агресії, стає легким об'єктом маніпуляцій як з боку союзників, так і з боку ворогів. Така держава структурується й реструктурується зовнішніми силами відповідно до їх інтересів. Об'єктом такого зовнішнього «структурування/

реструктурування» може стати й державний устрій. У цьому випадку йдеться про часткову втрату державної незалежності – втрату контролю над власною внутрішньою політикою.

На жаль, питання внутрішнього устрою Української держави стали предметом дипломатичного торгу, в якому бере участь і країна-агресор. Така переговорна ситуація вкрай суперечлива, однак виникла вона внаслідок дії непереборних чинників, зумовлених агресією Російської Федерації та загрозою її розширення. Уся зовнішньополітична діяльність України впродовж останніх трьох років здійснювалася під нагальним тиском об'єктивних обставин, породжених війною і кризою; ворожим військово-політичним, пропагандистським та економічним тиском держави-агресора (РФ); дружнім фінансовим та дипломатичним тиском країн-союзників, що мав мінливу інтенсивність, поєднуючись із різноманітними формами заохочення та підтримки (економічної, дипломатичної, політичної).

Загальноновизнано, що рішення, прийняті в шоковому стані – під тиском критичних обставин, – можуть бути цілком справедливо переглянуті згодом. Українська держава повинна повернути собі право самостійно вирішувати, якою їй бути, – це право належить виключно громадянам України, а не лідерам і дипломатам навіть найбільш дружніх країн, не кажучи вже про країну-агресора. Питання внутрішньополітичного облаштування найкраще вирішуються самим національним суспільством, яке обирає для себе найбільш прийнятну форму державного устрою й політичної системи, відповідаючи за наслідки свого вибору та позбавляючись можливості звинувачувати інші держави та народи у своїх негараздах.

Зрозуміло, що децентралізація потрібна Україні, аби різко зменшити кількість тих, хто спостерігає за перебігом реформ та пасивно очікує на їх результати, й радикально збільшити кількість тих, хто бере безпосередню участь у суспільному житті та його реформуванні, – задля активізації політичної участі та перерозподілу ресурсів і відповідальності. Інакше кажучи, децентралізація передусім потрібна самим українцям. Натомість для всіх інших – це переважно канал впливу й засіб реалізації власних національних інтересів, які лише частково можуть збігатися з національними інтересами України, а подекуди – відверто їм суперечити. Історія свідчить, що держави, які було або сконструйовано, або радикально

реконструйовано дипломатичними зусиллями на міжнародних конференціях, – неефективні, нелегітимні, нежиттєздатні.

Проблематика федералізації України вже добряче всіх втомила постійним обговоренням, пропагандистським надуживанням, риторичним «перемелюванням». Однак вона залишається в центрі уваги кремлівської пропаганди та її малоросійських рупорів. У такий спосіб Російська Федерація прагне ослабити Україну – дезінтегрувати зсередини та зробити неспроможною до ефективної й рішучої зовнішньої політики; легітимізувати внутрішні антидержавні сили та надати їм легальні рамки для продовження підривної роботи; розмити й ослабити згуртованість українського суспільства перед зовнішньою загрозою, підірвавши його обороноздатність. Загалом небезпека криється не в самих ідеях федералізму, а в тому, як цей один із багатьох у політичній і правовій думці та практиці ціннісно-нормативний та інституційний комплекс використовується загребушим Кремлем та місцевими ретрансляторами його пропаганди. Роль останніх у роздмухуванні проблематики «федералізації» ключова.

Оскільки питання вибору та зміни державного устрою має очевидний внутрішньополітичний характер і пов'язане з фундаментальними умовами існування суспільства й держави, то вирішити його виключно методами зовнішньополітичного тиску, у тому числі збройного, вкрай важко. Агресору потрібна суттєва підтримка зсередини, аби видати свій план щодо дезінтеграції країни-жертви за реалізацію волі принаймні частини її населення. Інакше кажучи, йому потрібно скоординувати й поєднати зовнішню агресію своїх військовиків і дипломатів із внутрішньою агресією місцевих провокаторів-пропагандистів.

Розвиток регіонального самоврядування є не лише невіддільною частиною євроатлантичного інтеграційного поступу України, а й важливим складником будь-якого повноцінного демократичного процесу. Очевидно, що поглиблення інтеграції Української держави з євроатлантичним світом, уособленим на сьогодні інституціями Євросоюзу й Північноатлантичного альянсу, неминуче приводитиме до поступового розширення прав і можливостей регіонів. Інакше кажучи, поглиблення євроатлантичної інтеграції передбачає паралельне розширення регіонального самоврядування. Натомість обрання інших інтеграційних курсів такої

можливості не передбачає. Дивним чином прихильники інтеграції України в протилежному від євроатлантичного напрямку віднаходять зразки успішних федеративних устроїв на теренах такого ненависного їм Заходу. Мабуть, приклад Російської Федерації – казкової «країни мрій» усіх місцевих промосковських ідеологів – надихає не дуже, оскільки ця вкрай централізована, бюрократизована й мілітаризована пострадянська держава є федеративною лише за назвою.

Регіональне представництво, регіональна ідентичність, регіональне самоврядування відіграють важливу роль у загальному механізмі демократії. Остання не може бути ні ефективною, ні легітимною без так званих проміжних або серединних організацій, що пов'язують окремих громадян з їх державою, репрезентуючи групові інтереси та постаючи сполучними (опосередковувальними) ланками між індивідуальним та універсальним рівнями національної політичної системи. Серед цих організацій, поряд із політичними партіями, професійними спілками, громадськими й релігійними об'єднаннями тощо, перебувають і регіональні спільноти, уособлені відповідними органами самоврядування. Тому й розвиток регіонів та їхнє гідне представництво на загальнонаціональному рівні є однією з багатьох (однак не єдиною) складовою частиною всеосяжного поступу демократії в Україні. Водночас слід зауважити, що федералізм не тотожний широкому регіональному самоврядуванню, яке не завжди потребує жорстких федеративних інституційних рамок, що можуть цьому самоврядуванню навіть зашкодити.

Важливою передумовою розвитку регіонального самоврядування в Україні є розвиток місцевого самоврядування. Громадянин, неспроможний вирішувати нагальні проблеми своєї громади, навряд чи здатен брати повноцінну участь в управлінні регіоном. Тому лише децентралізація дасть можливість у майбутньому розширити права і можливості регіонального самоврядування. Без відповідального громадянина (громадян) відбудеться укорінення олігархії на рівні регіонів – встановляться регіональні олігархії, що цілком можуть розпочати боротьбу зі «столичними» олігархами, ідеологічно подаючи цю боротьбу як захист прав регіонів.

Теоретична привабливість ідей федералізму не повинна затьмарювати можливий негативний ефект від їхнього втілення.

Так, беззастережна й негайна федералізація України «на зовнішню вимогу» може суттєво підірвати як державотворчий, так і демократичний процеси. У разі ж якщо ця федералізація нав'язується країною-загарбником, то вона підриває державний суверенітет і суперечить національним інтересам, постаючи частиною агресії – елементом окупаційного режиму. Причому небезпеку становить уже сам факт винесення цього суто внутрішнього питання на міжнародне обговорення. Можна йти на серйозні зовнішньополітичні поступки, проте слід максимально уникати ситуацій, коли будь-які конституційні зміни, а не лише ті, що стосуються державного устрою чи навіть адміністративної децентралізації, стають предметом дипломатичного торгу.

Нині федералізація загрожує національній безпеці України – вона є важливою частиною загарбницьких планів агресора, який уже анексував та окупував чималі українські території. Було б справді дивно, якби країна – жертва агресії змінила свій внутрішній устрій на вимогу країни-агресора. Нарешті, війна – не час для експериментів з державним устроєм. Той же, хто «не помітив», що Україна перебуває в стані збройного конфлікту з агресором, і «не чує» звуків перестрілок та артилерійських залпів на південному сході Донбасу, або морально контужений, або працює на агресора.

Федеративні держави формувалися внаслідок тривалої історичної еволюції шляхом поступового об'єднання й інтеграції різнорідних земель; шляхом пошуку внутрішнього загальнонаціонального консенсусу та відповідних йому конституційних засад і державних структур; шляхом «проб і помилок». Такі держави ніколи не виникають вмиг – за бажанням різноманітних закордонних «реформаторів» та їх місцевих ретрансляторів. Україна ж одразу постала як держава унітарна, переважна більшість українців ніколи не підтримували ідеї федеративного устрою, а тому ця ідея може бути нав'язаною лише ззовні та ніколи не прищепиться в масовій свідомості й політичній культурі, сприймаючись як щось чужорідне, незрозуміле, непотрібне, як зайве ускладнення і без того бюрократично громіздкої структури державної влади.

Федералізація України лише загострить проблеми, вирішенню яких вона начебто має слугувати. Таким чином, можуть бути створені легальні підстави для регіонального егоїзму, міжрегіональних

конфліктів чи навіть сепаратизму. У світі майже не існує безконфліктних федерацій. Згадаймо хоча б проблему Квебеку в найбільшій і процвітаючій Канаді. Дві найпоказовіші та найпривабливіші федеративні держави демократичного світу – Сполучені Штати і Швейцарія – пройшли крізь громадянські війни, що відбувалися саме між суб'єктами цих федерацій. У багатьох, якщо не більшості випадків федерація є формою інституціоналізації міжрегіонального конфлікту, і якщо в тій чи іншій країні цей конфлікт незначний та латентний, то після федералізації його буде роздмухано остаточно, і не просто роздмухано, а й легалізовано.

Перманентна боротьба за розподіл повноважень і ресурсів у сферах зовнішньої, бюджетної, культурної та інших політик властива більшості держав із федеративним устроєм. Федералізація породжує безліч нових ліній протистояння. Так, запровадження федеративного устрою може призвести до постійних спроб федерального центру й суб'єктів федерації перекласти один на одного відповідальність у критичних для загальнодержавного розвитку сферах: соціального забезпечення, обороноздатності, науково-технічного розвитку тощо. Тому питання, наскільки цей додатковий чинник конфліктності потрібен країні, що воює за незалежність, є риторичним.

Федералізація України може суттєво ускладнити структуру державного управління, зробивши цю структуру ще більш громіздкою, бюрократизованою, витратною. Кожен, хто сварить «столичну» бюрократію за нерозуміння регіональної самобутності та недостатню увагу до економічних потреб регіонів, має усвідомити, що запровадження федеративного устрою суттєво примножить «армію бюрократів», додавши до вже існуючих ще один, вочевидь зайвий, управлінський щабель. Виникне прошарок регіональної бюрократії: регіональні парламенти, регіональні уряди, регіональні судочинні органи тощо. Усе це серйозно ускладнить механізм ухвалення рішень у державі (зокрема, і без того складний бюджетний процес) – зробить його ще менш ефективним і ще більш бюрократизованим та заплутаним. Таким чином, проблеми, які сьогодні має Україна на загальнодержавному рівні (та ж корупція), багаторазово перемножаться і подрібняться. Тому доцільно спитати у платників податків: наскільки вони готові фінансувати ці, вже регіональні, «армії бюрократів»?

Федералізація України має важливий економічний вимір. Зокрема, регіоналізація національної економіки є більше свідченням регресу, ніж розвитку. Національний ринок і національне господарство, що зростає й функціонує на його базі, є великим здобутком не лише кожної окремої нації, а й усього світу, оскільки ці ринки й господарства становлять головну ланку глобального ринку і світового господарства. Свідома відмова від такого здобутку неминуче призведе до занурення в архаїку доіндустріальності та залежності від більш економічно цілісних і сконсолідованих держав та суспільств. Регіоналізація національної економіки передусім свідчить про зниження динаміки економічного розвитку та ослаблення внутрішніх господарських зв'язків – про зубожіння й дезінтеграцію, а не встановлення якоїсь міжрегіональної справедливості. Відповідь же на базарно-кон'юнктурне запитання «хто кого годує?» очевидна: всі по черзі (циклічно), залежно від ситуації в національній та міжнародній економіці. В одних випадках – промислові регіони; у других – аграрно-індустріальні; у третіх – сировинні; у четвертих – туристичні.

Різні регіони (по черзі чи разом) роблять свій вирішальний внесок в економічний розвиток країни, кожен з них виступає головним чинником цього розвитку на різних його етапах та в різних його циклах. Тому при владі в країні мають перебувати представники всіх регіонів на пропорційних засадах, оскільки диспропорція в такому чутливому питанні призводить до конфліктних ситуацій і непотрібних звинувачень. Саме диспропорційне представництво в центральних органах влади, а не порушення прав окремих регіонів може спричинити внутрішньополітичне напруження.

Існування в національних економіках більш-менш особіх регіональних економічних комплексів зумовлене «ефектом масштабу». Інакше кажучи, такі комплекси властиві державам з великою територією та населенням і потужною ресурсною базою. Натомість у випадку середніх держав на кшталт України може йтися хіба що про регіональну економічну спеціалізацію, яка досить мінлива й залежить від національної та міжнародної економічної кон'юнктури.

Федералізація України має критичний зовнішньополітичний аспект. Причому йдеться не лише про спроби нав'язати федеративний устрій Українській державі державою-агресором – Російською Федерацією. Питання значно ширше і стосується

державного устрою країн, які перебувають на лініях міжнародно-політичних протистоянь, цивілізаційних розломів та геополітичних поділів. Існування «на межі» вимагає максимальної внутрішньої консолідації. Держава, яка перебуває в точці перетину силових ліній міжнародно-політичної взаємодії, повинна зберігати внутрішню цілісність та єдність і бути готовою протидіяти будь-яким зовнішнім впливам. У разі якщо така держава стає федерацією, це означає лише одне – вона перетворилася на предмет торгу держав потужніших і може вмиць розпастися за їх забаганкою, що спричинить моральні страждання й матеріальні втрати громадян цієї держави. Врешті-решт, у світі не так уже й багато федеративних країн. Принаймні їх набагато менше, ніж цього хотілося б прихильникам негайної федералізації України. Так, серед пострадянських країн лише Російська Федерація, принаймні за назвою, федеративна.

Творення штучних федерацій є давньою «забавкою» великих держав. Проте примусове об'єднання потенційно ворожих національних та етнічних груп, які вже сформувалися й реально існують в історії, а не в уяві пропагандистів-міфотворців, у межах таких штучних федеративних утворень може лише поглибити антагонізм, перетворивши потенційну ворожнечу на цілком актуальну. Саме в цьому й полягає повчальність югославського та чехословацького досвіду, який мало стосується українського історичного досвіду. Українці становлять цілісну державу, народ і націю, а розколоти їх може лише зовнішня агресія та діяльність місцевих колабораціоністів.

Україна вже просунулася досить далеко шляхом творення держави й нації. Натомість Російська Федерація все ще залишається мішаниною етнічних груп та малих народів, які об'єднані в одне ціле імперською ідеологією, імперською бюрократією, імперським милітаризмом, ненавистю і зневагою до сусідніх народів, заздрістю до держав потужніших і заможніших, хижацькою експлуатацією природних ресурсів своєї країни. Уся ця штучна етнорегіональна суміш є досить вибухонебезпечною, а детонатором можуть стати загарбницькі війни, які Кремль провадить на пострадянському просторі.

Поступове вродження козацького сепаратизму слугує одним із провісників наближення цього вибуху. Так, нині формування

козаків, що використовуються імперською Москвою для реалізації своїх загарбницьких планів, більше скидаються на банди грабіжників, мародерів, терористів. Проте згодом, після повернення до Російської Федерації, частина з них отямиться і прозріє настільки, що розпочне боротьбу за автономію чи навіть незалежність своїх козацьких країв. У цій боротьбі за справжню федералізацію РФ їх надихатимуть імена С. Разіна, К. Булавіна, Є. Пугачова – видатних борців з московським імперським централізмом.

На сьогодні федералізація України неможлива, оскільки відсутні суб'єкти цієї гіпотетичної федерації. Усім зовнішнім і внутрішнім прихильникам федеративного устрою Української держави слід дати чітку відповідь на пряме запитання стосовно його регіональних складників. Інакше кажучи, дати відповідь на запитання: чим будуть суб'єкти федерації – радянськими областями, історичними землями часів Речі Посполитої чи, можливо, регіональними спільнотами в межах родоплемінних поділів епохи Київської Русі?

Нині в Україні відсутня чітко артикульована й територіально окреслена регіональна ідентичність. Розуміючи критичне значення цієї проблеми для планів зовнішнього нав'язування Українській державі федеративного устрою, місцеві промосковські провокатори-пропагандисти взялися викроювати суб'єкти цієї, такої бажаної для них та нинішніх «кремлівських мрійників», федеративної України. Зокрема, було запропоновано поділити українців на три «субетноси» – південно-східний, північно-центральний, західний. Очевидно, що поділ цей надиктований з Москви, у якій уже навіть вигадано назви для цих довільно «нарізаних» «етнорегіональних» псевдоспільнот: карпатороси, малороси й новороси. (Він також нагадує давню імперсько-шовіністичну теорію про один російський суперетнос та три субетноси – великоросійський, малоросійський, білоруський.) Можливо, ці етнотериторіальні «викройки-нарізки» призначені кремлівськими гібридними «полководцями» в майбутньому стати зонами окупації – московською версією гауляйтерств. Тим більше, що міркування й декларації частини місцевих промосковських ідеологів звучать як заявка на членство в окупаційному уряді.

Етногенез є складним і тривалим еволюційним процесом, й етнічні групи не можуть «ліпитися» під вкрай мінливу політичну

кон'юнктуру та на замовлення й за сприяння держави-агресора. У разі, якщо таке нестримне творення уявних етносів продовжиться, то незабаром почуємо про існування в Україні й інших субетнічних груп – наприклад, «криворізько-закарпатської», «івано-франківської або переяслав-хмельницької» чи «поляно-древлянської». Можливо, у такий спосіб «етнічного подрібнення» робляться спроби зруйнувати єдність української нації, розбивши її на різноманітні субетноси і «підготувавши» до асиміляції в етнічному розмаїтті чергового імперського утворення, яке нове покоління кремлівських імперських авантюристів виліплює з Російської Федерації.

Вочевидь, саме такими міркуваннями керуються місцеві «переяславські радники», які прагнуть об'єднати і без того в їх уяві єдині «братські» народи в народ ще більш єдиний. Вони дещо відійшли від примітивної парадигми поділу українців на «західняків і решту», яка свого часу заступила не менш «витончену» парадигму поділу України на Лівобережну й Правобережну. Однак установка на розчленування української нації залишається незмінною.

Більшість українців навіть не підозрюють, до яких субетносів їх уже зарахували московські неоімперці та їхня місцева прислуга. Цим «дітям генерала Власова» й «переяславським радникам» слід нагадати, що українська нація віддавна містить різні субетноси – гуцулів, лемків, бойків. Етноси творяться сотні років. Вони давніші від націй. Етнічна ідентичність не визначається ставленням до пам'ятника Леніну. Незмінною залишається ненависть імперського Кремля та його місцевих маріонеток до «галичан-карпаторосів», яка межує з одержимістю. Істерично-злобну реакцію у цих одержимих Галичиною кремлівських провокаторів-пропагандистів викликають навіть цілком нейтральні слова галицького діалекту. До речі, для тих, хто за вказівкою з Кремля роздухує федералізм в Україні: «Запровадження федеративного устрою передбачає толерантне й шанобливе ставлення до представників усіх регіонів країни, а не одержиму ненависть до одних та безпідставне звеличення інших»!

У світі не існує держав без внутрішніх регіональних поділів. Проте це не привід негайно запроваджувати федеративний устрій, який не слід вважати універсальним та придатним для всіх часів і народів. Безперечно, існують відмінності між жителями Львова

й Одеси, однак вони значно менші, ніж відмінності між жителями Туви й Петербурга в Російській Федерації. Найпершою передумовою федеративного устрою є чітка регіональна ідентичність, що локалізована у не менш чітких територіальних межах, і саме така ідентичність у сучасній Україні відсутня. Сьогоднішні українці – бідні та довірливі, і спровокувати серед них засобом «популістського слова й мішка гречки» федералістські настрої, переконавши, що саме їх регіон найбагатший та «годує інших», цілком можливо. Проте очевидно, що така штучна федералізація досить швидко завершиться черговими претензіями до Києва та вимогами більших дотацій, зарплат і соціальних виплат. Аби бути почутим, має прозвучати справжній голос регіону, а не голоси ворожих Українській державі зовнішніх сил та їх місцевих підголосків.

Проблематика федералізації України має важливий історичний вимір. Принаймні саме в історії намагаються віднайти аргументи її місцеві прихильники. Тому під кутом зору історії слід відзначити існування історичної тенденції до посилення й розширення інституту державності та консолідації соціальної бази цього інституту. Порівнювати держави, що виникли й функціонували в доіндустріально-аграрних та станово-ієрархічних суспільствах пізнього Середньовіччя, Ренесансу, Реформації, із сучасними державами слід вкрай обережно, адже йдеться про історично та структурно відмінні політичні організації й системи. Певна схожість починає простежуватися десь на рівні абсолютистських монархій Просвітництва. Будь-яка держава доіндустріальних і донаціональних епох виглядатиме порівняно із сучасними державами «федеративною». Однак йдеться не про різні державні устрої, а про різні соціальні системи й різні історичні типи соціальної організації.

Сучасна держава національна за своєю природою. Прихід індустріальної, а подеколи й постіндустріальної цивілізації, науково-технічний прогрес, націоналізм і глобалізаційні процеси радикально змінили інститут державності. Сучасна держава, вочевидь, перевершує всі давніші історичні форми державності і за ступенем централізації й концентрації влади, і за масовістю політичної участі, відрізняючись від цих попередніх форм як чинниками ефективності, так і джерелами легітимності. Порівняно з нею навіть найбільш централізована держава попередніх епох виглядатиме «федеративною».

Історія – невичерпне джерело найрізноманітніших прикладів та зразків. Тому за власним бажанням чи за наказом іззовні можна з однаковим успіхом віднайти історичні передумови як федеративного, так і унітарного державного устрою України, сконструювавши відповідні «історії». Мабуть, якби сьогодні неоімперському Кремлю протистояла федеративна українська держава, то він та його місцева ідеологічна прислуга так само палко виступали б за її унітарність. Марно чекати доброї поради від тих, хто бажає тобі загибелі!

Навіть найкраще історичне обґрунтування не зможе дати вичерпної відповіді на стратегічні виклики сучасності. Сьогодні історія поставила Україні пряме запитання: чи варто державі, що перебуває у стані війни, змінювати «на марші» свій державний устрій та ще й робити це під диктовку країни-агресора? Зазначене питання – одне з багатьох і не найголовніше. Принаймні його історичне і стратегічне значення суттєво поступається питанням нарощування обороноздатності й потенціалу військово-промислового комплексу; розвитку місцевого самоврядування і децентралізації, а також малого та середнього бізнесу; підвищення ефективності роботи державного апарату й боротьби з корупцією. Було б справді дивно, якби країна, що має стільки невирішених проблем і важливих завдань, взялася б федералізуватися, остаточно ускладнивши собі життя.

4.5. ПОЛІТИЧНА ЗРАДА І ПОЛІТИЧНЕ ПРИМИРЕННЯ: ВІДПЛАТА, ПРОЩЕННЯ, ВІРНІСТЬ

Коротка пам'ять – ознака слабкого розуму, а прощення не означає забуття. Вибачення зради є справді високоморальним вчинком, який просвітлює душу й дарує їй мир. Проте в політиці таке прощення може призвести до вкрай небезпечних наслідків.

Моральна й політична сфери споріднені, але не тотожні. Вони необхідні для суспільного життя, оскільки суспільство неможливе без моралі та політики, які це суспільство впорядковують та управляють ним – кожна у свій спосіб. Відповідно, феномен «зради» тлумачиться подвійно – під кутом зору моралі й під кутом зору політики. У моральному сенсі вибачити зрадника означає залишити його наодинці з докорами власного сумління. У політичному сенсі

таке прощення може призвести до нових, заохочених безкарністю, зрад.

Мораль і політика – сфери окремі й споріднені водночас. Так, доволі часто політичними зрадниками стають морально деградовані особи. Політика релятивізує моральність, і цілком аморальний вчинок може бути виправданим політичною необхідністю. Натомість зайва моралізація в політиці або породжує фанатизм і нетерпимість, або слугує святенницьким прикриттям тієї чи іншої політичної позиції. Саме моралізаторські абсолютизації призводять до появи цілком хибних суджень про цілковиту аморальність політики й цілковиту аполітичність моралі.

Політична зрада є вічним історичним явищем і важливим чинником історії. Вона причетна до багатьох великих перемог та карколомних поразок; до падіння старих політичних світів та появи нових; до компрометації «великих сподівань» та зневіри в них. Вона вкрай відносна, оскільки в політиці зрада для одних є благом та героїзмом для інших. Вона «вплетена» до «тканини» історії, постаючи невіддільною частиною політичних змін. У політиці зрада завжди можлива – це перманентна загроза всім політичним системам усіх часів і народів. Тому й сприймати її слід передусім як політичний, а не моральний факт. Аргументи проти зрадника чи зрадників, які може надати мораль, мають бути зіставлені з політичною доцільністю.

Головним запобіжником від політичної зради є максимальна змобілізованість репресивного апарату держави та максимально раціональне, а подекуди – вибіркове його застосування. Зрадник може бути вибаченим та амністованим. Проте водночас слід вживати всіх необхідних заходів, аби запобігти зрадам у майбутньому. Прощення й амністія є лише одним із запобіжних механізмів, який спрацьовує не завжди і цілковито не усуває загрози ренегатства і колабораціонізму. У багатьох випадках саме репресивні механізми є більш дієвими. І навіть за якнайширшої амністії ці механізми мають залишатися наготові, оскільки політичній зраді властиво повторюватися, і кожен такий рецидив ренегатства завдає політичній системі дедалі більшої шкоди.

Загарбницька війна Російської Федерації проти України триває вже три роки – гинуть люди, втрачаються території, виснажуються ресурси. Кремлівській верхівці, вочевидь, забракло честі

й мужності визнати факт агресії. Вона ховає власні імперські авантюри під маскою гібридності, роблячи ставку на підтримку місцевих колабораціоністів, рейдові удари своїх збройних сил та їх таємну присутність на українських теренах, диверсійно-підривну діяльність, агресивно-брехливу пропаганду. Нинішнє покоління кремлівських імперіалістів-авантюристів виявилось вкрай далеким від шляхетності київсько-руського «іду на Ви», зайвий раз підтверджуючи нездоланність культурно-історичної відмінності між Московською лже-Руссю та Руссю Київською – правдивою і споконвічною. Так само Російська Федерація залишається далекою до історичних зразків імперії Романових та Радянського Союзу, з якими вона себе нині безапеляційно й бездумно отожднює. Ця колишня союзна республіка є лише однією з багатьох пострадянських держав, відрізняючись від них передусім гострою формою імперської мегаломанії. Пострадянському кремлівському імперіалізму, вочевидь, бракує величі – це паперовий макет царської та радянської імперій, «карликовий» імперіалізм. Він покладається на підлу зраду, а не шляхетну силу.

Безперечно, сучасну українсько-російську війну можна вважати й гібридною, хоча людських жертв та матеріальних втрат від такого визнання не поменшає. Така війна продукує відповідних собі «воїнів». Йдеться про «бійців невидимих фронтів», які імперська Москва намагається відкрити в українському тилу, прагнучи завдати поразки своєму головному опоненту на пострадянському просторі руками зрадників. Серед зазначених «бійців» – і криклиці-політикани («голоси апокаліпсису»), які накликають на свою Батьківщину різноманітні біди, аби лише здобути ще більше влади чи хоча б опинитися в центрі уваги; і просто найманці, які за гроші ворога готові виконувати найбруднішу роботу; і «корисні ідіоти», які щиро вірять найпримітивнішій ворожій пропаганді, поширюючи її найбезглуздіші положення; і різноманітні політичні авантюристи й аферисти, які намагаються зробити кар'єру, користуючись труднощами війни й спекулюючи на соціально-економічних негараздах.

Таким чином, пропагандистські та фінансові вливання новоспеченого імперського Кремля сформували в Україні соціальну базу для ведення гібридної війни, яка komponується глибоко ущербними, передусім у моральному сенсі, людьми. Виношуючи

щодо України загарбницькі й руйнівні плани, Російська Федерація задля їх реалізації обрала найгірших представників українського суспільства: патологічних зрадників, користолюбців, пройди-світів і хабарників та решту мешканців морального дна. Мабуть, із кращими представниками України контакти налагоджуватиме вже нова Росія – справді демократична, справді вільна, справді федеративна, яка постане після «перестройки» нинішньої Російської Федерації.

Розмаїття кремлівських «воїнів-гібридів» в Україні не стільки вражає, скільки примушує замислитися над відтінками цинічності, ницості, користолюбства. Проте такі моральні роздуми не повинні затьмарити політичну функцію політичної зради – її роль у гібридній агресії. Остання є лише підготовчим етапом агресії повномасштабної, упродовж якого руйнується стабільність державно-політичної системи, сіється безлад і деморалізація, розмивається та підмінюється лояльність, підривається готовність до оборони та обороноздатність загалом. Усе це неможливо зробити виключно силами власних диверсантів, пропагандистів, шпигунів. Тут вкрай потрібні зрадники: що більше, то краще. Спочатку вони формують шпигунсько-диверсійну та пропагандистську мережу, яка згодом має перетворитися на мережу колабораціоністську і стати опорою окупаційного режиму.

Існує ще одна категорія промосковських «воїнів-гібридів», що парно корелюється з категорією «корисних ідіотів» і може бути визначена як «корисливі прожектери». Йдеться про «чорних ідеологів», які чимось схожі на «чорних археологів». Вони обкрадають скарбницю вітчизняної історії – національний історичний досвід, підмінюючи справжні цінності фальшивими й ворожими та перетворюючи цей досвід на предмет цинічного торгу з ворогом. Зокрема, вже сьогодні зрозуміло, що ідея «народних республік», на які кремлівські гібридні «полководці» планували поділити Україну, має українське походження й підкинута московським господарям їх тутешньою ідеологічною прислугою, яка більш-менш знайома з досвідом українського державотворення початку минулого століття.

Місцеві промосковські ідеологи передусім вражають своєю жорстокою й безжальною байдужістю до власного народу. Вони готові сприяти новітнім імперським проектам Кремля, ігноруючи

криваву ціну, яку українці заплатили за участь у попередніх імперських проєктах. Говорячи про «земельку», «нарізану» Сталіним Україні (радше – УРСР), місцеві промосковські ідеологи не згадують про те, що це територіальне розширення було оплачене багатомільйонними жертвами, яких зазнав український народ унаслідок організованих імперським Кремлем голодоморів, воєн, репресій. Різноманітні «щедрі» дари тоталітарних вождів зазвичай оплачуються великою кров'ю. Очевидно, що Ленін і Сталін мріяли не про територіальний приріст української держави – для них, як і для нинішніх кремлівських керманічів, такої держави не існувало взагалі. Вони були революціонерами-фанатиками, які прагнули до глобального панування та світового комунізму, і доля окремих народів та держав їх цікавила найменше.

Територіальне розширення УРСР стало частиною комуністичної експансії на захід, і інтереси українського народу, який заплатив неймовірну ціну за останню (можливо, передостанню) авантюру кремлівських тоталітарних мрійників, тут ні до чого. Крім того, більшовики прагнули входження до Радянського Союзу всіх українців, аби запобігти можливості виникнення осередку державотворчих зусиль та боротьби за незалежність поза межами їх політичного контролю. Нарешті, якщо говорити відверто, приєднання етнічно української Галичини до України виглядає більш природно, ніж суто німецького Кенігсберга та японських Курил до Російської Федерації. Власне, якщо кремлівське керівництво радянських часів так зворушливо дбало про щастя України та обдарувало її стількома благами, то чому воно не обрало для неї «найкращий» з усіх державних устроїв – федеративний? Мабуть, тому, що було набагато мудрішим від нинішніх очільників Кремля, очолюючи справді світову наддержаву, а не її паперовий макет та «карликову» версію.

Людина, позбавлена сорому, морально опускається до рівня тварини; людина ж, позбавлена співчуття й жалю, перебуває на ще нижчих щаблях ієрархії моральних цінностей. Усе це безпосередньо стосується і місцевих промосковських ідеологів («корисливих прожектерів»), які безжально втягують український народ у чергову імперську авантюру Кремля. Так, ніби вже сьогодні не очевидно, що таке протистояння з набагато потужнішими країнами євроатлантичної спільноти (фактично – протистояння

з цивілізованим світом) неминуче призведе до нових воєн, репресій, голодоморів і завершиться новими людськими жертвами, матеріальними втратами, моральною зневірою й культурною деградацією. Безжальна жорстокість у ставленні до народу, що їх оточує і формує бюджет, з якого вони здебільшого годуються, свідчить про ще одну рису місцевих промосковських ідеологів – невдячність, що може бути ознакою загального морального розпаду цих рупорів Кремля.

Прикро визнавати, але впродовж власної історії Україна сама «виплекала» багатьох своїх катів і зрадників. Українцям властива дивна поблажливість до ворогів, що певною мірою пояснюється їх короткою історичною пам'яттю, зумовленою століттями бездержавності й величезними людськими, матеріальними й культурними втратами, яких вони зазнали в минулому столітті внаслідок імперських авантур і тоталітарних експериментів. Сучасна Україна, перебуваючи у стані війни, просто не може дозволити собі такої політичної поблажливості й історичної забудькуватості. Українці прискорено вчать шанувати друзів і карати ворогів. І якщо у декого з прибулуд не вистачило моральних сил стати вірними синами Вітчизни, то вона повинна притягнути їх до морально-політичної відповідальності чи, наприклад, позбавити громадянства.

Місцеві промосковські ідеологи вражають банальністю своїх аргументів, які давно втратили оригінальність і добряче набридли. Вони вже всіх втомили своїми надиктованими з Кремля байками про хитрих всюдисущих галичан, які, становлячи незначну частину населення Української держави і не обіймаючи в ній найвищих посад, спромоглися цю державу таємно захопити і так само таємно нею управляти. Про підступний Державний департамент та всеосяжний американський вплив, які приховані за всім, що не відповідає інтересам Російської Федерації, і кожним, хто протидіє імперським авантюристам з Кремля. Про територіальну щедрість Сталіна, який, стоячи по коліна в крові українців, обдаровував Україну новими й новими землями. Про «братські народи» (чи навіть один єдиний народ), об'єднані чарівними цивілізаційними узами, що їх неможливо раціонально витлумачити спільною історією, яка більше скидається на братську могилу, ніж на колиску «братських народів» (чи єдиного народу). Про

кривавих українських фашистів, яких, на відміну від власовських і красновських нацистських посіпак, людині, що зберігає тверезий розум і чисту совість, в історії й сучасності України віднайти вкрай важко. Існує ще чимало таких байок, які спочатку викликали обурення, згодом – сміх, а нині викликають втому й нестримне бажання позбутися цього нав'язливого дзиччання промосковської ідеологічної комашні.

Імперський Кремль та його місцева пропагандистська прислуга заперечують саме існування Української держави і нації. Більшість українців навіть не здогадуються, що всі вони – їхня Батьківщина, мова й держава – це лише проект Генерального штабу Австро-Угорської імперії. Ця велика таємниця відома виключно підкремлівським імперським «конспірологам» та посвяченим у таїнства імперського Кремля місцевим промосковським пропагандистам-провокаторам. І саме ці «діти генерала Власова» й «переяславські радники» мають переконати мільйони українців, які живуть на своїй землі, у своїй державі, говорять своєю мовою, що насправді їх немає і вони самі собі ввижаються. Мабуть, Генеральний штаб Австро-Угорської імперії продовжує свою підривну русофобську діяльність уже з потойбіччя.

Тут одразу виникають два запитання до нинішніх кремлівських і підкремлівських імперських пропагандистів. Питання перше: як можна мільйони людей примусити говорити «штучною» (вигаданою русофобами) мовою? Питання друге: а скільки років існує така велична держава, як Російська Федерація? Здається, трохи більше двадцяти п'яти.

Мета імперського Кремля в Україні очевидна: підрив Української держави та її перетворення на недієздатного й цілковито залежного сателіта, якого згодом можна буде включити до чергової історичної варіації континентальної імперії – чергового інструменту чергових імперських кремлівських авантюр глобального масштабу, що неминуче призведуть до так само глобальних жертв і втрат. Реалізувати такий історичний проект власними силами Російська Федерація навряд чи зможе, оскільки є лише одним із багатьох уламків Радянського Союзу. Тому наголос робиться на гібридних формах експансії, в яких особлива, проте аж ніяк не почесна, роль відводиться місцевим зрадникам, провокаторам, аферистам і просто дурням. Промосковські ідеологи також мають

виконати свою функцію у підриві держави, яка собі на горі їх виростила, вигодувала, а подекуди й обдарувала високими посадами. Здійснення цієї нищої «місії» не вимагає шляхетності й високих чеснот – ні розуму, ні честі, ні совісті, ні гуманності, ні навіть елементарної винахідливості чи співчуття, слід лише бути максимально гучним рупором Кремля, використовуючи для «посилення звуку» звання, ступені, посади, які встигла понадарувати такому рупору зраджена ним держава. Ретранслювати «московське радіо» та віддзеркалювати «світло кремлівських зірок» – ось головне завдання ідеологічних посіпак імперського Кремля в Україні, які для своїх господарів є не більше, ніж технічними засобами.

Кримська проблематика містить низку моральних, гуманітарних, історичних аспектів, що мають важливе політичне значення. Частина населення цього півострова продемонструвала решті України зрадливу корисливість та неспроможність зберігати вірність реальній Вітчизні, яка подарувала їм територіальну автономію та дотувала їх немічну й залежну економіку. Попри підтримку континентальної України, в Криму так і не було створено привабливої туристичної зони міжнародного значення, що й не дивно, адже частина населення півострова – це переселенці з різних, у тому числі віддалених, регіонів колишнього Радянського Союзу, які прибули на півострів одразу після виселення кримських татар. Очевидно, що ментальність переселенця якісно відрізняється від ментальності корінного жителя. Саме тому ніхто так не переймався і не переймається болючими й складними питаннями розвитку Криму, як кримські татари. Вони можуть навчити багатьох ідеологічно притомних жителів півострова любові до свого краю й дбайливого ставлення до рідної землі.

Водночас прив'язаність автохтонного етносу до малої батьківщини не повинна затьмарити відданість Батьківщині великій – державну лояльність та національний патріотизм. Він (автохтонний етнос) має зберігати вірність і бути вдячним державі, яка наділила його правами і статусно піднесла до політичного та історичного життя, надавши можливість вільно повернутися і вільно жити у своєму рідному краї. Ігнорування автохтонним етносом політичних катаклізмів, що відбуваються на вищих від локального й регіонального рівнях, виключає його з політичного та історичного життя, перетворюючи на елемент місцевого ландшафту – на камінь

при дорозі чи курган у степу. Мало якій етнічній групі вдавалося відсидітися в глушині рідного краю, допоки змінювалися держави, режими, системи. Нехтування проблемами великої й високої політики та демонстративне усунення від їх вирішення не рятує автхтонні етноси від дискримінації, асиміляції, депортації – радше навіть навпаки.

Прикро (та й дещо запізно) це визнавати, однак лише сьогодні стало зрозумілим, що успішно розвиватися кримський півострів міг у складі не якоїсь абстрактної, а саме кримськотатарської національно-територіальної автономії. На жаль, унаслідок репресій та депортацій кримські татари становлять меншість на своїй рідній землі, чисельно поступаючись агресивному й зрадливому пострадянському міщанству – переселенцям з ментальністю ординців-кочівників, що зберігають вірність і дослухаються до наказів виключно імперського центру. Загалом їм абсолютно байдужа доля краю, до якого їх було переселено, – для них цей край є переважно об'єктом експлуатації.

Сьогодні кримські татари залишаються уособленням хто-нічних сил кримської землі – історичною персоніфікацією Криму. Однак саме так кримських татар сприймають переважно українці. Натомість для імперської Москви вони, як і малі народи та національні меншини РФ, – не більш ніж «витратний матеріал» і «розмінна монета». У цьому аспекті показовою є історична доля окремих народів Кавказу, які після століть героїчної боротьби проти московського імперіалізму перетворюються на його поплічників. Українцям залишається сподіватися, що йдеться лише про незначну криміналізовану частину цих народів та їх корумпованих Кремлем провідників.

Україна захищатиметься і від тих, кого ще вчора поважала та підтримувала й ким захоплювалася, – вона нищитиме і виганятиме їх зі своєї території разом із тими, хто був її одвічним ворогом. Загалом концепція «братських народів» не лише наївна, а й хибна: що менше таких народів, то менше обтяжливих морально-політичних зобов'язань у зовнішній політиці. Можна говорити виключно про окремих представників окремих національних та етнічних груп, які підтримали Українську державу в тяжкій для неї часи. До речі, концепція «народів-зрадників» та «народів-героїв» і наївна, і хибна, і небезпечна.

Твердження, що Україна якимось чином «завинила» перед населенням Криму, оскільки не приділяла йому належної уваги, тобто не догувала ще більше, слушне хіба що стосовно кримських татар. Водночас саме в незалежній Україні вони отримали можливості для повернення на батьківщину, ліквідації наслідків депортації та набуття у майбутньому національно-територіальної автономії. Українська держава, перебуваючи в історичній ситуації становлення, припустилася багатьох стратегічних помилок. І вона, як держава демократична, готова їх виправляти у максимально демократичний спосіб.

Проте ніхто (окрім кремлівських пропагандистів-провокаторів та їх місцевої прислуги) не зможе звинуватити Україну в порушенні прав національних меншин. Можливо, забезпеченню цих прав і не приділялося належної уваги. Однак така ситуація пояснюється браком ресурсів і недостатньою ефективністю державного апарату, та й низькою активністю самих національних меншин, які, не зазнаючи дискримінації, почували себе в Україні цілком комфортно. Принаймні на тлі бомбардувань Грозного та знищення кращих синів чеченського народу кремлівськими імперцями, а також міжетнічних конфліктів на Балканах українська політика щодо національних меншин виглядала цілком гуманною. Про свою дискримінованість та упослідженість представники цих меншин зазвичай дізнавалися з кремлівських і прокремлівських засобів масової інформації, у яких працюють кращі в світі фахівці з розпалювання ворожнечі, генерування ненависті й нацькування народів.

Нині, після загарбання Криму Російською Федерацією, перспектива утворення кримськотатарської національно-територіальної автономії значною мірою залежить від самих кримських татар – їх готовності чинити опір окупанту та підтримати справедливе прагнення України відновити свою територіальну цілісність. Перебуваючи у складі держави-окупанта (РФ), ніякої національно-територіальної автономії вони ніколи не отримають. Найбільше, на що кримські татари можуть очікувати від Російської Федерації, – це показові (радше – «показушні» в гірших традиціях радянської «дружби народів») етнокультурні «права»; підкуп частини провідників та активістів, що супроводжуватиметься компрометацією й переслідуванням тих лідерів цього

багатостраждального народу, під проводом яких він і повернувся до рідного краю; «високий привілей» узяти участь у грабінницьких та загарбницьких авантюрах Кремля разом з іншими задуреними й упослідженими національними меншинами та малими народами РФ. Найгірше ж (і найбільш імовірно), що їх може спіткати, – це чергова депортація, яка здійснюватиметься або у відвертій, або у прихованій (шляхом витіснення) формах; економічна, політична, культурно-релігійна дискримінація, що відбуватиметься під проводом боротьби із сепаратизмом та фундаменталізмом; асиміляція черговою хвилею переселенців, яку становитимуть не лише етнічні росіяни, а й агресивні та криміналізовані представники окремих етносів Російської Федерації, що намагатимуться і вислужитись перед імперським Кремлем, і заробити на експлуатації новозагарбаних земель.

Кримські татари, навіть становлячи меншість, здатні зробити для розвитку півострова значно більше, ніж ті, хто здатен лише зраджувати й наживатися. Вони можуть вважатися духовною більшістю Криму, і саме їм належить останнє слово в оцінці й вирішенні долі зрадників, які передали півострів до рук окупантів. Інакше кажучи, рішення щодо кримських колабораціоністів мають приймати судові органи кримськотатарської національно-територіальної автономії у складі держави Україна.

Повага до корінних народів є також умовою економічного успіху й політичної стабільності. Кримські татари могли б стати духовним орієнтиром для всіх, хто прагне миру, спокою, процвітання на півострові. Натомість агресивне пострадянське міщанство Криму обрало за такий орієнтир імперську Москву, для якої малі народи – це об'єкт знущань і насильства, а також мовчазний ресурс, за допомогою якого Кремль прагне досягти своїх цілковито недосяжних цілей. Великої євразійської імперії так і не було створено, однак скільки представників малих народів та етносів поплавилися своїм життям і добробутом за імперські авантюри? Невже кримські татари «мріють» через десяток років опинитися серед охоронців ненажерливого Кремля – серед кадірівців, псевдокозаків та представників решти національних меншин і малих народів Російської Федерації, яких вона використовує у кривавих авантюрах проти сусідніх держав? Хто може зупинити кримськотатарський народ на шляху

до національно-територіальної автономії у складі демократичної України – підступні окупанти, здатні лише до гібридних (підлих) воєн, та безлика й корислива міщанська маса колаборантів-переселенців?

Розбудову цієї автономії можна розпочинати вже сьогодні на неокупованих територіях, а те, коли вона пошириться на окупований півострів, залежатиме не лише від послідовності Української держави та її готовності до боротьби, а й від рішучості та готовності до боротьби власне кримських татар, яким належить усвідомити, що майбутнє їх національно-територіальної автономії у складі України значною мірою перебуває у їхніх руках. Українці продемонстрували всьому світові свою відкритість і толерантність у питанні політичних прав національних меншин. Однак захистити ці права й забезпечити їх реалізацію в анексованому Криму самотужки, виключно силами власної держави, найближчим часом вони навряд чи зможуть. Тому важливим кроком назустріч декупаційним зусиллям Української держави може стати формування органів влади майбутньої кримськотатарської національно-територіальної автономії на окупованому півострові, що, зрозуміло, відбуватиметься підпільно й під шаленим репресивним тиском окупантів. Кожен повинен пройти свою частину шляху і чимось пожертвувати. Кримськотатарська національно-територіальна автономія має стати результатом спільних зусиль українців і кримських татар зі звільнення Криму, а не якимось одностороннім подарунком держави Україна.

Рішення стосовно кримських колабораціоністів ухвалюватимуть уже судочинні органи кримськотатарської автономії, а стосовно донбаських колабораціоністів – органи військового судочинства, оскільки саме Збройні Сили зазнали найбільших втрат в ім'я незалежності Української держави та свободи її громадян. Крім того, варто почути голос тих жителів Донбасу, які постраждали від промосковських зрадників-терористів за свою вірність Україні. Вони мають повне право бути присяжними, які визначатимуть слушність звинувачень, висунутих українськими військовими прокурорами колабораціоністам. Понад те, саме жителі Донбасу, які зазнали знущань і тортур від промосковських терористів-колаборантів та їх кремлівських кураторів за свою вірність Українській державі, повинні очолити цей регіон

на шляху до його цілковитого морального та політичного одужання й очищення. Донбаські патріоти України становлять золотий фонд українського громадянства. Вони довели свою шляхетну вірність малій і великій Батьківщині – стражданнями, незламністю, боротьбою.

Ресурси, створені трьома поколіннями українців та інвестовані у розвиток Кримського півострова, ще від часів його входження до складу УРСР були розтринькані через недолугість і корумпованість місцевого керівництва та економічну недієздатність, низьку підприємливість, жадібність та недостатню культуру частини місцевого населення. Усе, що не було змарновано й розкрадено, потрапило до рук окупантів та їх місцевих посіпак. Виявивши неспроможність до продуктивної економічної і конструктивної політичної діяльності, агресивне пострадянське міщанство Криму, що становить частину населення півострова, підтримало російську агресію й окупацію, намагаючись, змінивши господаря, зберегти статус утримання. Зрада відбувалася під радянсько-імперський і монархічно-православний галас про «повернення на батьківщину», що насправді сприймалося як повернення в часі – до Радянського Союзу чи імперії Романових. Дрімуча «радянщина» й лубковий православний монархізм затьмарили очі зрадливому пострадянському міщанству Криму, яке безпідставно почало вважати РФ наступницею відмерлих великих держав та імперій, титули й історичні права яких ця звичайнісінька пострадянська держава так само безпідставно привласнила.

Національний мир в Україні рано чи пізно настане. Однак цей мир прийде не внаслідок примирення, а внаслідок вигнання окупанта та відшкодування завданих агресією збитків. У політичному сенсі примиритися зі зрадниками вкрай важко – їх можна або покарати, або амністувати. Тим більше, що йдеться саме про колабораціоністів, а не сепаратистів. Сепаратизму в Україні ніколи не існувало, і об'єктивних умов для його виникнення немає. Усі ці самостійні й самобутні «народи» районного та обласного масштабу повискакували буквально протягом декількох місяців за наказом із Москви задля реалізації її деструктивних планів в Україні. І саме зрадники-колабораціоністи впустили ворога на одвічно українську землю, воюють разом з ним, живуть його коштом. Який вже там сепаратизм – елементарна політична зрада, вчинена мешканцями

морального й соціального дна за участю і потурання місцевих корумпованих чиновників, яким народне повстання у Києві завадило дограбувати Україну!

У політиці головне – рівновага. Тому амністія не може бути настільки поблажливою, аби безкарністю плодити нові політичні зради. Так само покарання не може бути настільки тяжким, аби плодити ці ж зради жорстокістю. Сьогодні ще зарано говорити про мир і спокій в Україні, а міркування щодо відплати і прощення можуть бути лише попередніми. Так само не настав час для примирення – сентиментальних обіймів, колективних плачів на спільних похованнях, зворушливих взаємних вибачень, світлих мрій про майбутнє разом.

Узагалі невідомо, чи цей час настане. Хоча й спекуляцій щодо питання примирення буде чимало, адже миролюбна риторика така приваблива і її так легко використати в найрізноманітніших політичних цілях, зокрема й агресивних. Мало хто наважиться сказати, що він проти миру – миротворці морально підкупають і обеззброюють. Через те серед них доволі часто трапляються шахраї і пройдисвіти. Можливий і такий варіант, що замість очікуваного миру прийде окупант у масці миротворця.

Фіктивний мир може виявитися гіршим, ніж деякі війни, оскільки такий мир зазвичай є формою війни гібридної. Нині Україна постала перед низкою морально-політичних проблем, які наразі не мають очевидних рішень. Хоча вже сьогодні зрозуміло, що спогадами про смачну й дешеву українську молочну і кондитерську продукцію (й решту смаколиків від агропромислового комплексу й харчової промисловості України), різними торговельними операціями на лінії розмежування і регулярними соціальними виплатами від зрадженої та зневаженої держави повернути лояльність запродавців не вдасться. Тому й ставка має робитися на тих жителів Донбасу, які зберегли вірність Українській державі, – на формування міцної, хай і початково невеликої, патріотичної спільноти регіону. Йдеться про створення максимально розгалуженої (зокрема, й із відгалуженнями на тимчасово окуповані території) регіональної мережі патріотів та їхніх організацій – структурованої, забезпеченої ресурсами, а подекуди й озброєної. Морально-політичний обов'язок держави полягає в тому, аби суттєво посприяти формуванню такої мережі й не виявитися

більше поблажливою до своїх зрадників, аніж вдячною своїм вірним синам і донькам.

Сьогодні для України важливо не зрадити українських патріотів Донбасу – не залишити їх без поваги та підтримки. Потурання колабораціоністам і наївні спроби якнайшвидше й на догоду зовнішнім силам примиритись із ними можуть бути розцінені донбаським українством як зрада. Українські патріоти Донбасу не повинні залишатися осторонь ні міжнародних переговорів про майбутню долю їхнього регіону, ні регіональних політичних процесів. Зокрема, вибори на донбаських теренах ніколи не будуть легітимними без участі в них вимушених переселенців – передусім тих, хто зберіг вірність Українській державі. Сьогодні активну участь у міжнародному переговорному процесі щодо Донбасу беруть маріонетки-колабораціоністи з ОРДЛО. Натомість донбаські патріоти України такої можливості позбавлені, й саме їх голос – голос українського Донбасу – залишається не почутим.

Значна частина представників патріотичних сил регіону, окрім тих, хто обрав підпілля й партизанську боротьбу, змушені були виїхати з рідного краю, зазнаючи моральних страждань та матеріальних збитків. Багато з них втратили майже все, чимало – стали жертвами знущань і тортур, частину було по-звірячому замордовано місцевими бандитами-колабораціоністами та бандитами (найманцями й військовиками) з Російської Федерації. Натомість зрадники-колаборанти залишаються на окупованих теренах і навіть примудряються багатіти з їх пограбування. Тому актуальність питання матеріальної компенсації українським патріотам Донбасу за страждання й збитки, яких вони зазнали від окупантів та їх поплічників, невпинно зростає. Причому адресувати це питання передусім треба до Російської Федерації – головного винуватця лих донбаської землі. Вона повинна не лише забратися або ж бути вигнаною із захоплених територій, а й відплатити (засобами реституції й репарації) за страждання та збитки, завдані їй агресією.

Громадянам РФ у контексті нової «перестройки» належить повернути награване й відшкодувати знищене, а також судити своє політичне керівництво, однак робити це без властивої їм безтямної жорстокості. Тож, мабуть, краще покласти на суд міжнародний, адже в Росії судять так само «безглуздо й нещадно»,

як і бунтують. Російський імперський театр абсурду рано чи пізно припинить своє існування. Проте вже сьогодні слід думати про покарання його основних сценаристів, режисерів, акторів, а також про притягнення до морально-політичної відповідальності всієї масовки – тих представників населення Російської Федерації, які генерують ненависть, чинять насильство, здійснюють грабунок сусідніх держав. Безперечно, агресивні війни розпочинають злочинні лідери, однак їх схвалюють, підтримують, провадять народи. Російська Федерація нагально потребує аналога німецької «денацифікації» – «дешовінізації».

Донбас остаточно реінтегрується в Україну та «буде почутим» тоді, коли на всіх владних рівнях його очолять патріотичні вихідці з цього регіону – і жодного «особливого статусу» не буде потрібно. Безперечно, жити в одній країні, а тим більше в одному регіоні з патологічними зрадниками, озлобленими колабораціоністами та озвірілими українофобами, які обожнюють окупантів та героїзують бандитів, вбивць і грабіжників, буде вкрай важко. Проте українських патріотів на Донбасі не так уже й мало, а колаборантів не так уже й багато. Крім того, значну частину населення регіону становить аполітичне пострадянське міщанство, яке не має жодної лояльності до жодної держави, окрім тої, що його годує і дозволяє так-сяк жити. Звісно, особливої підтримки від цієї категорії населення Українській державі не варто очікувати, однак і особливої шкоди вона їй не завдасть.

Допоки лунають гармати й тривають бої, питання «прощення і покарання» є вторинним порівняно з питанням «війни і миру». Так само всі цінності політичного життя є вторинними щодо цінності «безпеки». Встановлення справжнього миру, разом із повним примиренням, зазвичай потребує тривалого часу. Нинішня Україна, на жаль, ще не має достатнього військового потенціалу, аби звільнити й умиротворити окуповані землі, вигнавши з них загарбників та їхніх посіпак. Вона також позбавлена економічних можливостей, аби самотужки відбудувати зруйновані війною території й «купити» лояльність частини їх жителів.

Нарешті, Україна ще не має належного рівня політичної стабільності й консолідованості, аби повертати до свого складу ненадійні землі ОРДЛО. Ці захоплені загарбниками й колаборантами частини території двох областей України спустошені війною,

пограбовані окупантами та морально деградовані, у них процвітають злочинність і мародерство – вони неминуче використовуватимуться країною-агресором для тиску на українську державність, яка ще тривалий період перебуватиме в ситуації невизначеності (ситуації гібридної війни й гібридного миру). Така невизначеність характеризуватиме і ставлення Української держави до тих, хто її зрадив. Прощення чи покарання прийдуть на окуповані землі лише після їх звільнення – в контексті умиротворення, яке може бути як жорстоким, так і милосердним.

На жаль, ні остаточно перемогти своїх ворогів через тимчасову військову слабкість; ні «підкупити» їх через тимчасову економічну слабкість; ні реінтегрувати через тимчасову політичну слабкість у короткостроковій перспективі Україна не зможе. Попереду – тривалий період боротьби, зокрема й збройної, Української держави за мир на своїй землі та пострадянському просторі загалом. Однак покладатися виключно на час, який начебто все лікує й усе змінює, також не слід – він не має жодної трансформуючої сили. Крім того, відомо, що з часом проблеми можуть поглибитися (через задавлення), а ситуація – погіршитися.

Час працює на тих, хто працює. Тому й накопичення сил, ослаблення ворога, зміцнення відносин із союзними й прихильними державами та їх об'єднаннями – це те, що нині залишається робити Україні, очікуючи на слушну історичну нагоду для визволення загарбаних територій та покарання чи прощення зрадників-колабораціоністів. Час потрібен, щоб вирішувати проблеми, однак сам по собі він їх не вирішує. Мріяти про мирне об'єднання в далекому майбутньому не варто. Приклад Німеччини є, радше, винятком. Існують й інші приклади – В'єтнаму, який об'єднався на тоталітарно-комуністичних засадах, та Кореї, яка невідомо коли і в який спосіб об'єднається. Перспективи відновлення територіальної цілісності України залежать від її сили (передусім збройної), слабкості супротивника, підтримки союзників.

Нарешті, Україна сама повинна радикально змінитися (навіть переродитися), аби отримати цілковите моральне та політичне право справедливо карати й шляхетно прощати. Допоки Українська держава й суспільство залишатимуться поляризованими, поділеними на ненаситну олігархію і люмпенізоване міщанство, сполучною ланкою між якими слугує корумповане чиновництво,

подальші «революції» неминучі, й кожна з них призводитиме лише до появи нових «постреволюційних еліт», які або конфліктуватимуть, або вступатимуть у змову з «дореволюційними елітами».

Лише переможна деолігархізована Україна середнього класу здатна і справедливо винагородити, і справедливо покарати. Середній клас відіграє стабілізуючу роль у суспільному житті. Цьому класу притаманні високий рівень політичної організованості, економічної активності, культурних запитів; розвинене почуття справедливості й загострене почуття патріотизму; прихильність до послідовної й виваженої зовнішньої політики, що ґрунтується на відданості національним інтересам та принципіві «балансу сил».

Тому й не дивно, що саме представники середнього класу виявилися найбільшими патріотами України на Донбасі. Надбагаті процвітають лише в середовищі надбідних: олігархи потребують люмпенів. У цій люмпенсько-олігархічній зв'язці середній клас завжди буде «дійною коровою».

РОЗДІЛ 5. ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: СУСПІЛЬСТВО, ДЕРЖАВА, ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА

На сьогодні дедалі більше стає очевидним, що модель національної безпеки, яка сформувалася в Україні впродовж перших трьох років війни, є тимчасовим конструктом не лише у структурно-історичному, а й у політико-функціональному розумінні. Цей конструкт вкрай суперечливий, позначений контрастами, морально сумнівний. Він прискорено перетворюється зі знаряддя вирішення кризових ситуацій на їх генератора, провокуючи невдоволення патріотів та потураючи (своєю слабкістю) ворогам, які прагнуть одного – історичної поразки українського державотворення та перемоги агресора і колабораціоністів.

Сучасна модель національної безпеки України є еkleктичною та нестійкою сумішшю, поєднуючи у собі, здавалося б, несумісне: війну й переговори, санкції і торгівлю, агресивну пропаганду й щире прагнення донести «свою правду». Ця еkleктична та нестійка будова ґрунтується на так само хисткому фундаменті: дотаційній економіці часткових реформ; крихкій політиці ситуаційних коаліцій та вибіркової деолігархізації; культурі пошуку нової національної ідентичності, європеїзації, протистояння «руському миру». Така еkleктика є свідченням тимчасовості, яку слід сприймати в контексті спровокованого кремлівською агресією переходу України від дегенеративної олігархії до плюралістичної демократії «широкої участі».

Модель національної безпеки, що склалася з 2014 р., – це перехідний конструкт, який прискорено вичерпує свої можливості, перебуваючи в кризовому стані й дедалі більше такі стани

генеруючи. Виникнення цієї моделі під тиском непереборних обставин військово-політичного характеру (кремлівської агресії й колабораціонізму) було неминучим, а більшість її вад – об'єктивні. Унаслідок агресії, зради, територіальних втрат, економічної і політичної криз виникла суперечлива й нестійка структура – малозрозуміле і малоприйнятне (зокрема, в моральному й ідеологічному аспектах) переплетення Мінського процесу й антитерористичної операції; торгівлі з ворогом та санкцій проти нього; зухвалої корупції й правової безпорадності; героїзму патріотів (передусім добровольців і волонтерів) та боягузливої байдужості, а подекуди і зради, реліктового масиву пострадянського міщанства; ненаситного глитайства олігархії й жертвності середнього класу; нахабної та брехливої кремлівської пропаганди і стриманої та м'якої, зорієнтованої на донесення «правди», а не перемогу над ворогом, контрпропаганди української; зростаючих тарифів і масових субсидій. Нинішня модель національної безпеки України прискорено вироджується, й остаточною ознакою такого виродження стане її перетворення на систему «дотацій та імітацій» – дегенеративну систему зовнішніх позик, державних субсидій та цілковитого імітування війни, реформ, незалежності.

Нині Україна постала перед необхідністю створення комплексної та цілісної системи національної безпеки – системи міцної і тривалої, а не тимчасової і транзитивної. Зокрема, ця система може уявлятися як така, що розгортається на трьох основних рівнях: загальносуспільному, системно-державному, зовнішньополітичному. Суспільство в цьому комплексі відіграє роль джерела ресурсів і бази лояльності; держава і політична система – роль мобілізуючого й організуючого чинника; зовнішня політика та її базові інструменти (дипломатія, збройні сили, пропаганда) – роль засобів втілення пріоритетів національної безпеки. Йдеться про реалізацію загальної схеми: **«базис/система/інструмент»**. Зовнішня політика постає в цій національно-безпековій структурі «вістря» чи «ударною частиною».

Слід наголосити, що йдеться саме про модель національної безпеки, а не модель якогось ідеального суспільства, – про таку форму структуризації й організації соціуму, яка найбільше

сприятиме реалізації його безпекових пріоритетів. Понад те, зазначена модель є не стільки всеосяжним теоретичним конструктом, скільки системою стрижневих характеристик та структурних властивостей тих можливих моделей національної безпеки України, які зорієнтовані на тривалу боротьбу й остаточну перемогу, а не на угодовство, користолюбство, продажність.

Держава реалізує себе через міжнародні відносини і в міжнародних відносинах, конкуруючи, а подеколи й воюючи, з іншими державами. Державний потенціал формується відповідним суспільством шляхом вироблення, накопичення, мобілізації передусім внутрішніх ресурсів, які становлять основну частину зазначеного потенціалу. Зовнішні ресурси відіграють доповнювальну роль і залучаються, зокрема, через участь у різноманітних міждержавних союзах, багатосторонніх інституціях, інтеграційних об'єднаннях, системах колективної безпеки. Сила держави формується всередині, а реалізується назовні. Причому йдеться не лише про військовий потенціал, який випробовується у протистоянні агресору та інших формах збройного захисту національних інтересів. Так само економічний потенціал держави реалізується через її експортну та інвестиційну політику. Зовнішньополітичне мислення й мислення в галузі національної безпеки є перманентним когнітивним процесом зіставлення внутрішнього потенціалу держави із зовнішніми викликами. Йдеться про постійний пошук «джерел сили» всередині країни й виокремлення «джерел загроз» назовні.

Національна безпека й зовнішня політика пов'язані нерозривно. Зовнішньополітична активність передусім покликана гарантувати безпеку національного суспільства у міжнародному середовищі. Зовнішня політика постає головним інструментом безпекової діяльності. Мислення в галузі національної безпеки саме й спрямоване на пошук, виокремлення та обґрунтування загроз, що можуть визрівати всередині країни, однак остаточно реалізуються через міжнародне середовище. Так, економічне й політичне ослаблення держави призводить до втрати нею конкурентних позицій у світовій політиці й економіці та її подальшої глобальної й регіональної периферизації. Так само ерозія та деградація військового потенціалу робить країну привабливим об'єктом для агресії

і ставить під загрозу державний суверенітет та територіальну цілісність цієї країни.

5.1. ЗАГАЛЬНОСУСПІЛЬНІ ЗАСАДИ БЕЗПЕКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ПОТУЖНІСТЬ, ЗБАЛАНСОВАНІСТЬ, САМОДОСТАТНІСТЬ, ОПІРНІСТЬ

Жодна зовнішньополітична система й система національної безпеки не зможуть ефективно функціонувати тривалий час без надійного базису, який формується **потужним, збалансованим, самодостатнім, опірним суспільством**. Майстерна дипломатія та сильна армія; потужна держава та ефективна й легітимна політична система ніколи не сформуються без широкого і міцного соціального фундаменту. Суспільство постає тим ґрунтом, з якого проростають державна, зовнішньополітична, національно-безпекова структури: що «поживніший» ґрунт, то «розлогіші» структури. Навіть найбільш видатні дипломати, військові та державні діячі, не маючи соціальної опори та ресурсного базису, зможуть підтримувати високий статус власної держави в міжнародних відносинах та адекватно відповідати на виклики національній безпеці протягом досить нетривалого історичного часу.

Держава, здійснюючи свою безпекову й зовнішньополітичну діяльність, передусім спирається на власне суспільство, живлячись його ресурсами. Зовнішня допомога й підтримка також відіграють свою роль. Однак обсяг цієї допомоги й підтримки приблизно відповідає рівню зовнішньої залежності. Лише **потужне суспільство** може бути надійним і міцним базисом системи зовнішньої політики та національної безпеки. Зубожілий, нелояльний, слабко організований (передусім самоорганізований) народ зведе нанівець зусилля найблискупіших дипломатів, полководців, стратегів і державних діячів. Хоча саме ці зусилля можуть надати цьому народу певний історичний час та створити політичні передумови, аби стати заможним, патріотичним, організаційно структурованим.

Водночас слід зауважити, що слабкий і зневірений соціум зазвичай породжує відповідних собі керманічів. Винятки, безперечно, трапляються – це один із проявів індетермінізму історії. Потужне суспільство постає базисною умовою ефективної системи національної безпеки й зовнішньої політики, живлячи ці системи людьми, матеріальними ресурсами, лояльністю. Потужне

суспільство є добре структурованим та максимально самоорганізованим. Потужне суспільство здатне швидко й ефективно змобілізуватися в разі критичної загрози національній безпеці.

Зовнішня й безпекова політика держави повинна мати не лише потужний, а й добре збалансований загальносуспільний фундамент. Йдеться про внутрішньополітичну рівновагу – про внутрішньополітичний еквівалент міжнародного «балансу сил». Збалансованим може вважатися суспільство, в якому ключові елементи врівноважують один одного, а сам внутрішньополітичний баланс підтримується і зберігається державою. По-перше, йдеться про стратифікаційну рівновагу. **Збалансоване суспільство** не може бути соціально-економічно поляризованим, складаючись із вкрай зубожілої більшості й надбагатої меншості. У такому суспільстві має бути максимально розвинений і великий середній клас, що динамічно розширюється вгору і вниз стратифікаційною ієрархією, поступово поглинаючи класи вищі й нижчі та долаючи елітаризм. По-друге, йдеться про структурно-організаційну рівновагу. Збалансоване суспільство оптимально поєднує національний і громадянський елементи, постаючи синтезом максимально консолідованого й цілісного національного суспільства і максимально плюралістичного та ініціативного громадянського суспільства. По-третє, йдеться про політичну рівновагу. Збалансоване суспільство має становити максимально консолідовану політію – без розколів та протистоянь. Водночас різноманітні політико-партійні та ідеологічні поділи і природні, і необхідні – головне, аби ці поділи не підривали лояльності та патріотизму. В аспекті політичної рівноваги небезпечним є поділ на надактивний політичний клас (спільноту політичних активістів) та пасивну й байдужу більшість громадян (міщанську спільноту). Збалансованому суспільству властиві загальнонародний виважений патріотизм і послідовна лояльність.

Ефективна зовнішня й безпекова політика держави неможлива без потужного і збалансованого соціального базису. Водночас цей базис має бути ще й якомога автономнішим щодо зовнішніх впливів і залежностей. Ідеться про формування **самодостатнього суспільства**, яке здатне вижити й вистояти за максимально несприятливих зовнішніх умов та за мінімальної міжнародної підтримки; тривалий час боротися й існувати, не належачи

до міждержавних оборонних союзів, систем колективної безпеки, інтеграційних об'єднань; витримати ворожу облогу та зовнішню ізоляцію. Самодостатність не суперечить інтеграції. Структурно автономні соціуми й держави, що сповідують концепцію «розумної автаркії» в життєво важливих сферах суспільного життя, спроможні до більш ефективних інтеграційних стратегій і постають більш вагомими (та й, врешті-решт, бажаними) учасниками безпекових та інтеграційних блоків.

Суспільство набуває самодостатності, якщо містить у своєму осерді відповідні структури – **структури самодостатності**. У своїй сукупності вони становлять каркас («кістяк») відповідного суспільства, поділяючись на чотири основні структурні компоненти: критичні для виживання держави й соціуму ресурси (передусім людські та природні); добре налагоджені й тісно інтегровані системи життєзабезпечення (Збройні Сили і військово-промисловий комплекс, державне адміністрування, освіта, охорона здоров'я, базові технологічні цикли); відповідне цим системам кадрове забезпечення (корпус офіцерів, корпус інженерів, корпус лікарів, корпус викладачів і науковців); ціннісно-нормативні (зокрема ідеологічні) комплекси, покликані обґрунтувати й легітимізувати структури самодостатності.

Нарешті, суспільство, що становить основу ефективної зовнішньої та безпекової політики держави, повинне бути здатним до опору зовнішнім загрозам і внутрішнім небезпекам, які ці загрози підсилюють чи провокують їх появу. Йдеться про **опірне суспільство**, де сформовано структури загальнонародної військово-патріотичної самоорганізації; існує готовність і спроможність до масового локального опору зовнішній агресії та масової («народної») стримувальної відплати агресору; громадськість бере максимальну участь у виробленні і здійсненні зовнішньої та безпекової політики держави. Таке суспільство постає головним елементом інфраструктури тотальної війни – всенародної оборонної війни проти агресора за державну незалежність і національне визволення.

Соціальна опірність також передбачає загальносуспільну сконсолідованість навколо спільних політико-культурних цінностей державної незалежності, національної єдності, соціальної справедливості, відповідальності перед країною, збройного опору агресору.

Така політична культура робить суспільство стійким як до зовнішніх пропагандистських впливів та агресії, так і до внутрішніх політико-технологічних маніпуляцій. Агресор в'язне в опірному суспільстві – він може увійти до країни, однак ніколи з неї не вийде, оскільки залишиться в землі, яку намагався загарбати. Таке суспільство є згуртованою навколо цінностей спільнотою добре озброєних та організованих громадян, що становить загрозу не лише для зовнішнього ворога, а й для його внутрішніх «союзників» – колабораціоністів, корупціонерів, аферистів і «маніпуляторів» від політики.

Національній безпеці й зовнішній політиці України все ще бракує міцного загальносуспільного фундаменту – потужного, збалансованого, самодостатнього, опірного суспільства. Водночас вона вже стала на шлях його будівництва й досягла певних успіхів, перевершивши чимало інших, у тому числі європейських, країн. Готовність українського суспільства до війни вразила не лише ворогів, а й друзів. Хоча й дивуватися аж занадто не слід, оскільки йдеться про народ-переможець у Другій світовій війні, який зробив один із вирішальних внесків у звільнення світу як від фашистського, так і від комуністичного тоталітаризмів. Зрозуміло, що мається на увазі лише частина українського народу – найбільш культурна, відповідальна, жертвна, патріотична. Проте саме з цього «зерна» має всі історичні шанси вирости потужне, збалансоване, самодостатнє, опірне суспільство, що утворить міцний фундамент системи зовнішньої політики й національної безпеки.

Україна особливо потребує такого фундаменту, оскільки протистоїть вкрай потужному агресору, а допомога союзників залишається недостатньою. Тому без загальнонародної мобілізації ніяк не обійтись. Розвиток волонтерського руху; системи територіальної оборони; мережі військово-патріотичних організацій; безпечного сегмента органів місцевого самоврядування; ветеранських асоціацій; військових компаній та охоронних фірм; стрілецьких клубів; спортивно-патріотичних товариств – усе це дасть можливість побудувати опірне суспільство в Україні.

Соціальна опірність має важливий кадровий вимір, оскільки саме від моральних, організаційних, бойових якостей громадян залежить їх здатність чинити опір. У контексті розбудови опірного суспільства Україні слід виробити менш емоційне і прискіпливе

та більш прагматичне й державницьке бачення добровольчого руху, включивши його до національної системи оборони на правах однієї з її опор (разом з армією, Національною гвардією, територіальною обороною). Доцільно і під кутом зору обороноздатності, і під кутом зору політичної стабільності сприяти створенню та легалізації принаймні декількох військово-патріотичних організацій загальнонаціонального масштабу, що функціонують під державним наглядом й частково на державні кошти.

Отже, кадровий потенціал українських Збройних Сил формуватиметься трьома способами: через строкову службу, через контракт, через членство в зазначених військово-патріотичних організаціях. Остання форма служби передбачає тривале перебування у складі цих організацій (принаймні десять років), сплату членських внесків, регулярні навчання. Зрозуміло, що основу військово-патріотичних організацій становитимуть добровільці, адже членство в них може бути виключно добровільним. Таким чином, частина громадян України отримує можливість реалізувати своє бажання й готовність захищати Батьківщину. Йдеться не лише про альтернативу контрактній службі, мобілізації чи призову, а й про тих українців, які з різних причин (зокрема, через стан здоров'я чи вікові обмеження) не можуть бути прийняті до лав державних силових структур (передусім Збройних Сил та Національної гвардії). Окрім розвитку й інституціоналізації добровольчого руху, що гуртуватиметься навколо військово-патріотичних організацій, серйозні перспективи має система територіальної оборони, яка розгортатиметься навколо органів місцевої влади.

5.2. СОЦІОСИСТЕМНІ ТА ДЕРЖАВНІ ЗАСАДИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: ЕФЕКТИВНІСТЬ І ЛЕГІТИМНІСТЬ, ПОЛІТИЧНА УЧАСТЬ І ДЕРЖАВНА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ

Політична система (разом із рештою систем суспільства) й держава відіграють ключову роль у механізмі зовнішньої політики й національної безпеки. У межах схеми «базис/система/інструмент» вони постають опосередкувальною ланкою, через яку загальносуспільний ресурс конвертується в реальну зовнішньополітичну й національно-безпекову діяльність. Йдеться про створення потужного мобілізаційного механізму, який робить

суспільство боєздатним, а національну безпеку й зовнішню політику – ефективними. На сьогодні в Україні ця серединна ланка наведеної вище схеми залишається доволі слабкою.

Політична система відіграє ключову роль у формуванні системно-державного мобілізаційного механізму, оскільки саме вона покликана впорядковувати, захищати, управляти суспільним життям. Трансформація цієї системи в контексті реалізації безпекових пріоритетів України, зокрема, передбачає: створення дієздатної демократії, позбавленої ознак олігархії; подолання олігархічного елітаризму та розширення участі громадськості в політичних процесах та ухваленні політичних рішень на всіх рівнях; підвищення ефективності й прозорості інститутів та процедур вітчизняної демократії; збереження позитивного досвіду національного демократичного будівництва та відповідних цьому досвіду національних особливостей вітчизняної демократії. Процес деолігархізації української політики дасть можливість багаторазово примножити потенціал та ефективність системи національної безпеки. Очевидно, що йдеться про тривалий історичний процес – про наступний етап розвитку держави Україна, найважливішим аспектом якого стануть демонтаж олігархічної демократії та побудова плюралістичної демократії «широкої участі».

Деолігархізація не відбудеться вмиг, унаслідок показового й вибіркового покарання кількох олігархів на догоду озлобленим і зубожілій публіці та їхнім конкурентам. Створення потужного, добре організованого, політично активного і впливового середнього класу; глибоке укорінення, а не імітаційне наслідування демократичних цінностей у масовій свідомості й політичній культурі; досягнення якнайвищого рівня ефективності політичних, передусім державних інституцій – ось три основні умови й шляхи демонтажу олігархії. Лише ефективна й легітимна політична система масової політичної участі може стати надійним організаційним елементом системи національної безпеки. Інакше кажучи, трьома основними критеріями трансформації української політики в контексті реалізації національно-безпекових пріоритетів постають: ефективність, легітимність, масова (максимально широка) політична участь. Остання передусім забезпечується динамічним і потужним, політично активним, добре структурованим середнім класом.

Взаємозв'язок (саме взаємозв'язок, а не одностороння детермінованість) політики й економіки знаходить своє відображення і в системі національної безпеки. Безперечно, роль першої в цій системі ключова, що пояснюється її впорядкувальною, організаційною, управлінською функцією у житті суспільства. Проте задля виконання цієї функції політична система потребує ресурсів, наданих системою економічною. Економіка живить політику, а політика впорядковує економіку. Потужна й динамічна економічна система є важливою умовою ефективної та легітимної політичної системи масової участі. Зокрема, впливовий середній клас – це зазвичай заможний клас, тобто роль цього класу в суспільному житті визначається не лише сповідуваними цінностями, політичною активністю та рівнем організації, а й обсягами економічних ресурсів у його розпорядженні. Водночас слід зауважити, що саме політика надає форму економіці, визначаючи її структуру, правила функціонування, стратегічні цілі й історичні напрями розвитку, – вона оформлює економічне життя.

Політика впорядковує економіку, організовує її й управляє нею, насамперед під кутом зору безпеки. Йдеться про політичне (засобами політики) творення й перетворення економічної системи, зумовлене передусім потребами національної безпеки. Українська політика, яка керуватиметься насамперед національно-безпековими пріоритетами, спрямовуватиме розвиток економіки за такими напрямками: формування ефективної ринкової економіки, в якій провідну роль відіграватимуть середній клас, науково-технологічний прогрес, мудре державне адміністрування, а не фінансово-економічні угруповання; розвиток малого та середнього бізнесу, а також кооперативного і профспілкового руху; зміцнення державного сектору економіки та вдосконалення методів державного управління економічними процесами; нарощування експортного потенціалу, зростання конкурентоспроможності вітчизняного експорту, диверсифікація зовнішніх ринків; залучення іноземних інвестицій до технологічно перспективних галузей; досягнення енергетичної незалежності; розбудова й модернізація інфраструктури.

Під кутом зору національної безпеки головну роль відіграє мобілізаційний потенціал економічної системи – її спроможність швидко й ефективно зосередитись і функціонувати за умов війни.

Проте не меншу роль має технологічний потенціал цієї системи. Високі технології – не лише ключовий чинник економічного розвитку. Вони також є ключовим чинником обороноздатності країни, адже високотехнологічні держави й суспільства зазвичай мають потужні й ефективні збройні сили.

Концепція «чотирьох комплексів» дає можливість обґрунтувати і спрямувати державну політику в царині економічного розвитку саме з огляду на її безпекові потреби. Йдеться про вирішальне значення для позитивної динаміки української економічної системи та її стійкості щодо зовнішніх загроз агропромислового, паливно-енергетичного, військово-промислового й аерокосмічного комплексів. Розвиток державою цих чотирьох комплексів не лише забезпечить загальний розвиток економіки України, а й зробить її набагато стійкішою до викликів національної безпеки.

Діяльність людини й життя суспільств скеровується цінностями, а значення соціокультурної системи в цій діяльності й цьому житті не поступається значенню політичної та економічної систем. Соціальне буття є ціннісним, що й відрізняє його від природи. Ця загальносоціологічна істина знаходить своє відображення і в царинах політики та національної безпеки. Національно-безпекова діяльність, як і всі інші соціальні дії та взаємодії, скеровується відповідними цінностями. Вона також має свою культуру (культуру «національної безпеки»), що становить сегмент соціокультурної системи суспільства. Національна безпека має важливий ціннісний вимір. Роль цього виміру зростає в демократичних державах і суспільствах, оскільки вони позбавлені права застосовувати суто авторитарні механізми військово-політичної мобілізації та «примусу» населення до війни. Боездатні й самостійні демократії мають відповідну цим якостям культуру, що ґрунтується на цінностях патріотизму, громадянської мужності й відповідальності, свободи людини й незалежності держави, національної честі та гідності.

До боротьби з агресором та опору окупанту громадян спонукають ціннісно-культурні чинники. І саме ці чинники визначають, у яких формах відбуваються зазначена боротьба й опір та чи відбуваються взагалі. Тому культура відіграє таку важливу роль у системі національної безпеки. Крім того, безпеково-стратегічний

дискурс певної держави й суспільства визначається їх ціннісно-культурною, насамперед політико-культурною, специфікою. Розвиток системи національної безпеки України передбачає трансформацію усїєї соціокультурної системи країни – переформування ціннісних засад безпекової діяльності і творення нової безпекової культури, що адекватно відповідатиме умовам війни й агресії. Передусім ідеться про політичну культуру, що найбільш дотична до сфери національної безпеки.

Серед основних напрямів удосконалення соціокультурної системи України в контексті реалізації її національно-безпекових пріоритетів виокремлюються такі: глибока й всеосяжна інтеграція до цієї системи цінності «національної безпеки» разом із супутніми цінностями та перетворення цього (національно-безпекового) ціннісного комплексу на системотворчий і культуротворчий; формування плюралістичної політичної культури, вільної від фундаменталізму, нетерпимості, світоглядної замкненості (сектантства); популяризація цінностей свободи, рівності, справедливості задля їх максимально глибокого укорінення у вітчизняній політичній культурі; надання цій культурі водночас і патріотичного, і гуманістичного спрямування; формування військової культури збройного опору, поваги до Збройних Сил та зброї, готовності взяти участь в обороні країни й покаранні агресора та колабораціоністів; творення відкритої для конструктивних зовнішніх культурних запозичень та стійкої щодо зовнішніх пропагандистських впливів національної культури і збереження її етнічної самобутності як частини загальнолюдського спадку; формування зовнішньополітичної культури національної честі й гідності та державного престижу й незалежності, а також нетерпимості до будь-яких форм колабораціонізму, нелояльності, капітулянтства, що передбачає відданість ідеї досягнення Українською державою максимально високого статусу в міжнародних відносинах та морально-політичну готовність цей статус захистити.

Державність є унікальним інституційним витвором людини політичної – найбільш апробованим в історії людства. Тому й статус державного автоматично робить народ історичним. Інакше кажучи, до історії долучаються лише ті, хто здатен створити державу. Натомість бездержавність – це синонім історичної

неповноцінності та вічної політичної інфантильності. Можна проіснувати сотні років без власної держави, залишаючись етнічним матеріалом, робочою силою, рабами і прислугою тих, хто державність здобув. Можна такою неповноцінністю навіть пишатися, базікаючи про якусь особливу рабсько-притосованську мудрість і життєву хитрість. Можна чухати потилицю, запопадливо усміхатися й набивати кишеню, задовольняючи свої матеріальні й чужі політичні потреби. Врешті-решт, можна одягти маску, змінити смаки і запах, забути про походження й долучитись до зграї господарів ціною зради отари співвітчизників – малодушні народи плодять зрадників у великій кількості; якщо ж їм вдається, зазвичай випадково, отримати (саме отримати, а не збудувати) таку-сяку державність, то зрадники ці стають ще й корупціонерами. Проте історія завжди винесе вирок, а моральність його «освятить». Великі народи творять великі держави, слабкі народи – держави слабкі, безпорадні й неповноцінні народи позбавлені цього інституту взагалі, постаючи етнічними ляльками, придворними блазнями, надвірною прислугою чужих правителів у чужих палацах.

Здобути державність означає здобути не лише місце в історії, а й інструмент її зміни – інституційну можливість переспрямувати потік історичних подій. Нарешті, це просто ганебно, тобто аморально, – скінути без держави на задвірках історії. Людина честі, тобто людина моралі, зробить усе, аби її народ вийшов зі стану бездержавності й позаісторичності, навіть якщо доведеться просвітити нерозумних, провчити зрадливих, примусити ледачих, підштовхнути малодушних.

Держава цілковито політична за своєю природою, хоча й призначена регулювати інші (позаполітичні) сфери, втручаючись до них більшою чи меншою мірою та «політизуючи» їх. Вона – квінтесенція політики, головна «деталь» механізму політичної системи, форма, в якій народ досягає історичного самоусвідомлення та політичної дієздатності. Політична діяльність передусім керується цінністю «безпеки» та спрямована на підтримання порядку в суспільстві й управління ним. Відповідно, держава покликана регулювати й захищати. Вона водночас є і головним сполучним (інтегруючим) елементом міжсистемної констеляції суспільства, і головним сполучним (інтегруючим) елементом

системи національної безпеки. Держава постає політичним інститутом, який більшою чи меншою мірою присутній в усіх соціальних системах (економічній, соціокультурній, правовій) та обґрунтовує цю присутність, насамперед міркуваннями безпеки. І саме цей ключовий політичний інститут залучає й акумулює ресурси суспільства, конвертуючи їх у реальну безпекову й зовнішню політику.

Слабка державність унеможливує ефективне функціонування системи національної безпеки, й історичний досвід України слугує тому наочним прикладом. Попри всю нагальність безпекових викликів, дати вичерпну відповідь на них зможе лише зміцніла з часом українська державність, яка остаточно укоріниться в історії і яку ще належить збудувати.

Сильна держава – це держава, що ефективно й легітимно застосовує насильство, причому не лише на своїй території, а й для захисту цієї території від зовнішніх загроз. Сильна держава – це держава з максимально широкою соціальною базою. Йдеться про залучення якомога більшої кількості громадян до участі в державному житті. Зрозуміло, що у безпосередньому адмініструванні завжди задіяна меншість (правляча верства чи політичний клас), однак що більше ця управляюча меншість відображає інтереси решти громадян, то міцніша державність – ширша її ресурсна база й база лояльності. Сильна держава – це максимально універсалістський інститут, що перебуває над внутрішніми поділами (наскільки це можливо) і спрямований на укорінення відповідного народу й суспільства в історії. Вона, навіть керуючись (безпосередньо адмініструючись) політично активною та компетентною меншістю, аби бути потужною, повинна відображати інтереси якомога більшої кількості громадян у якомога тривалішій історичній та стратегічній перспективі.

Таким чином, Українська держава стане надійною й міцною ланкою національної системи безпеки у разі, якщо: навчиться рішуче, послідовно й максимально ефективно застосовувати легітимне насильство, передусім проти зовнішніх ворогів і агресорів та зрадників і колабораціоністів; матиме якнайширшу ресурсну базу й базу лояльності, що охоплюватиме переважну більшість громадян країни; відобразатиме інтереси цієї більшості, а не приватні інтереси малих олігархічних груп – інтереси «всіх»,

а не «обраних», артикулюючи та обґрунтовуючи ці інтереси під кутом зору історичної і стратегічної перспективи.

Незалежність є базовою цінністю, яку сповідує держава не лише у зовнішній, а й у внутрішній політиці. Тому й на запитання, якою передусім має бути держава (зокрема, українська), відповідь очевидна: незалежною! Інакше втрачається сенс її історичного існування. Слабка, залежна, периферійна держава більше нагадує корумповану й недієздатну поліційну дільницю в зuboжлому і криміногенному районі.

Йдеться про подвійну незалежність – внутрішню й зовнішню. Перша передбачає збереження державою характеру загальнонародної та універсальної інституції, що перебуває «над» внутрішніми поділами і приватними інтересами, діючи в інтересах «всіх»; а також недопущення привласнення («приватизації») державної влади приватними особами і групами (саме це відбувається в олігархіях) та перетворення інституту державності на приватну корпорацію. Друга (зовнішня незалежність) передбачає спроможність, готовність і право держави обстоювати свою цілісність та непорушність власних кордонів; здійснювати самостійні зовнішньополітичні стратегії, керуючись виключно національними інтересами; мінімізувати залежність від зовнішніх чинників, нейтралізувати втручання ззовні до внутрішніх справ, захистити власну внутрішню політику від зовнішньої політики інших (передусім ворожих) країн.

Загалом йдеться про **концепцію «захисту трьох суверенітетів»**. Згідно з цією концепцією держава, що справді прагне бути незалежною, покликана захистити три суверенітети: національний суверенітет як непорушне право нації заснувати і зберігати власну державність; народний суверенітет як непорушне право народу (спільноти громадян) обирати прийнятний для себе суспільний лад і політичний устрій; власне державний суверенітет як непорушне право держави на самостійну, без втручань іззовні, внутрішню й зовнішню політику. Зміцнення і розвиток української державності під кутом зору концепції «захисту трьох суверенітетів» передбачає: подолання корупції; багаторазове підвищення ефективності державного апарату; адміністративну реформу задля перерозподілу управлінських функцій і політичної відповідальності; підвищення статусу держави в міжнародних відносинах;

історичне завершення державотворчих процесів остаточним і безповоротним укоріненням української державності у світовій історії і світовій політиці.

5.3. ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ЗАСАДИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: ТРИ ГЕОСТРАТЕГІЧНІ ВЕКТОРИ І ТРИ БАЗОВІ ІНСТРУМЕНТИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ

Зовнішня політика відіграє в системі національної безпеки роль інструмента («вістря» чи «ударної частини»). Саме її за-собом реалізуються національно-безпекові пріоритети. Інакше кажучи, у схемі «базис/система/інструмент» зовнішня політика є останньою ланкою – найбільш дієвою, спрямованою на реалізацію суспільного й державного потенціалу. Зовнішньополітична й національно-безпекова сфери не просто споріднені – вони в багатьох випадках накладаються. Так, «безпека» залишається головною цінністю політики, у тому числі зовнішньої.

Політична система та держава як її ключовий елемент передусім повинні гарантувати громадянам безпечні умови соціального існування в його внутрішньополітичному й міжнародно-політичному вимірах. Зовнішня політика України також керується трьома основними політичними цінностями: безпека, добробут, справедливість. Зрозуміло, що саме перша цінність відіграє (і посутньо, і ситуаційно – з огляду на умови війни) головну роль. Проте дві інші також мають значення. Реалізація цінності «добробуту» передбачає створення максимально сприятливих зовнішніх умов для технологічного й економічного розвитку країни та стабілізації внутрішньополітичної ситуації. Наслідкування українською зовнішньою політикою цінності «справедливості» полягає у прагненні набути якомога вищого статусу держави Україна в міжнародних відносинах – здобутті гідного, тобто «справедливого» місця у світовій політиці.

Реалізація зазначених цінностей відбувається на основі й за-собом державного потенціалу. Україна – середня держава, що об'єктивно визначає можливості і спрямування її зовнішньої політики. На міжнародній арені Українська держава, маючи середньодержавний потенціал, реалізує базові цінності й цілі своєї зовнішньої політики шляхом внутрішньої мобілізації та односторонньої

зовнішньополітичної дії; шляхом участі в багатосторонніх інституціях та міждержавних союзах і розгортання мережі стратегічних партнерств; шляхом балансування й маневрування, зокрема між різними «центрами сил» і ворогуючими сторонами в конфліктах, що безпосередньо не порушують її національних інтересів, прагнучи бути миротворцем і неупередженим посередником.

Зовнішня політика сучасної держави, зокрема й української, розгортається на трьох базових рівнях – глобальному, регіональному, національно-державному. Головною метою зовнішньополітичної діяльності України на першому рівні є уникнення периферизації у міжнародних відносинах. У цих відносинах діють потужні периферизуючі сили, які знижують міжнародний статус частини держав, переміщуючи їх на нижчі щаблі владно-силової ієрархії світу. Йдеться про глобальну вертикальну мобільність, яка, зокрема, описується відомим «законом нерівномірного розвитку». Таким чином, у міжнародних відносинах відбувається постійна вертикальна циркуляція, коли одні держави переміщуються на вищі щаблі глобальної владно-силової ієрархії, натомість інші переміщуються на нижчі щаблі цієї ієрархії, тобто периферизуються, перетворюючись на слабких і залежних учасників міжнародних відносин та опиняючись на периферії («узбіччі») світових справ і світових процесів. Загроза периферизації була завжди актуальною для України, однак сьогодні вона стала очевидною як ніколи.

Упродовж усього періоду незалежності Українська держава перебувала під дією потужних периферизуючих сил. Ця дія багаторазово посилювалася олігархізмом соціальної системи, незавершеністю державотворчих процесів і слабкістю держави, постійною загрозою й негативними впливами зі сходу. Нинішня війна з Російською Федерацією може або спричинити остаточну периферизацію України, перетворивши її на залежний і недієздатний об'єкт світової політики, або ж, навпаки, сприяти зміцненню української державності з подальшим переміщенням вгору глобальною владно-силовою ієрархією. В історії міжнародних відносин чимало держав здобували вищих статусів і досягали справжньої незалежності саме завдяки нарощуванню свого військово-політичного потенціалу і стійкості у збройних конфліктах. Зрозуміло, що головні джерела й умови ефективних контрпериферизаційних стратегій

перебувають усередині національних суспільств і державностей. Інакше кажучи, лише потужні держави й народи здатні протистояти глобальним периферизуючим силам.

Проте існує й низка зовнішніх (міжнародних) умов, виконання яких дає можливість уникнути периферизації. Передусім йдеться про стратегічну зорієнтованість на досягнення державою максимально високого статусу в сучасних міжнародних відносинах; мінімізацію зовнішньої залежності; гідне й ефективне представництво в глобальних багатосторонніх інституціях; збереження національної самобутності; посильний внесок у формування збалансованого, рівного і справедливого міжнародного суспільства навколо євроатлантичного «центру сил».

Присутність Української держави на глобальному рівні світової політики також передбачає участь у вирішенні глобальних проблем людства. Україна вже зробила суттєвий внесок у вирішення цих проблем, добровільно відмовившись від ядерної зброї та долаючи наслідки Чорнобильської аварії – техногенної катастрофи світового масштабу. Долучення України до вирішення глобальних проблем людства передбачає: участь у подоланні наслідків глобальних кліматичних змін шляхом розвитку вітчизняного аграрного сектору – його експортного й технологічного потенціалу; участь у подоланні наслідків глобального вичерпання природних ресурсів шляхом зменшення обсягів енергоспоживання, раціонального природокористування, звільнення від енергетичної залежності, обстоювання ідеї передання контролю над критичними для виживання людства природними ресурсами в розпорядження всієї світової спільноти, а не окремих держав; участь у подоланні наслідків глобального демографічного «вибуху» шляхом запровадження виваженої міграційної політики; участь у подоланні наслідків глобальних екологічних і техногенних катастроф шляхом перетворення на один із чинників сталого глобального технологічного розвитку.

Глобальний потенціал Української держави є вкрай малим. Сьогодні вона дуже незначною мірою впливає на перебіг світових справ, що не виключає зростання такого впливу в майбутньому. Тому нині Україні доцільно зосередитися на зміцненні й розвитку її регіональних позицій, що передбачає повноцінну геостратегічну самореалізацію держави **за трьома основними**

векторами – євроатлантичним, пострадянським (євразійським), південним (чорноморським). Комплексне геополітичне розташування Української держави має бути конвертованим у так само комплексну зовнішньополітичну діяльність. Жоден із трьох геостратегічних векторів не може бути зігнорованим, адже це спричинить деформацію усєї системи зовнішньої політики.

Безперечно, євроатлантична сфера становить головний об'єкт спрямування і «зону концентрації» українських зовнішньополітичних зусиль. Проте саме на пострадянському просторі існує найбільше загроз національній безпеці України, й ігнорувати цей геостратегічний вектор не лише недалекоглядно, а й небезпечно. Південний (чорноморський) напрямок зовнішньопросторової реалізації Української держави також має незамінне безпекове, політико-дипломатичне, економічне значення, оскільки відкриває Україні вихід до нових геополітичних обширів – нових союзників, нових ринків, нових економічних можливостей.

Зовнішньополітична діяльність у рамках першого, і головного на сьогодні, євроатлантичного напряму має на меті: розширення підтримки країнами Заходу (передусім США) боротьби України з агресією Російської Федерації та недопущення будь-яких сепаратних домовленостей цих країн із державою-агресором; розвиток американсько-українського стратегічного партнерства з подальшим перетворенням України на головного союзника Сполучених Штатів у Східній Європі та на пострадянському просторі; формування мережі стратегічних партнерств з важливими для української зовнішньої політики провідними державами євроатлантичної спільноти і світу; поглиблення та інтенсифікацію інтеграційних зусиль за євроатлантичним спрямуванням і зближення з інституційними уособленнями євроатлантичного світу – Північноатлантичним альянсом і Євросоюзом; творення передумов для вступу до цих міжнародних об'єднань та посилене сприяння їх зміцненню, зокрема в питанні консолідації трансатлантичних зв'язків; розвиток союзницьких відносин (зокрема, відносин «стратегічного партнерства») і транскордонної співпраці із центральноєвропейськими державами; поглиблення й інституційне оформлення Балто-Чорноморського співробітництва.

Зовнішня політика України за пострадянським геостратегічним вектором має на меті: відсіч агресії Російської Федерації,

відновлення територіальної цілісності та покарання агресора; радикальну перебудову пострадянського простору на засадах «балансу сил», рівної і справедливої міждержавної співпраці та інтеграційного плюралізму; сприяння успішному перебігу й завершенню державотворчих процесів у пострадянських країнах; запобігання відродженню імперіалізму на пострадянських теренах та недопущення їх трансформації у сферу імперського домінування чи зону перманентного конфлікту й політичного хаосу; мобілізацію народів колишнього Радянського Союзу на протидію агресивній зовнішній політиці РФ шляхом нарощування потенціалу антиімперіалістичної солідарності цих народів; активізацію співпраці (зокрема військової) миролюбних пострадянських держав у питанні захисту їх суверенітету та відновлення територіальної цілісності; формування оборонних альянсів цих держав, що спрямовані на відсіч імперським зазіханням та пов'язані (дипломатично й інституційно) з євроатлантичною спільнотою; захист прав національних меншин та малих народів пострадянських теренів задля недопущення їх асиміляції, дискримінації, приниження та втягнення до імперських авантур Російської Федерації; сприяння демократичним, проєвропейським і прихильним до України політичним силам, що діють на території колишнього Радянського Союзу; перетворення пострадянського простору на стабільний і процвітаючий сегмент міжнародного суспільства, яке формується навколо євроатлантичного «центру сил».

Зовнішньополітична діяльність Української держави за південним (чорноморським) вектором має на меті: участь України в умиротворенні та впорядкуванні близькосхідних теренів і створення ефективної регіональної системи колективної безпеки, що може поширювати свою дію й на інші геополітичні обшири (зокрема, південноєвропейський та чорноморський); залучення засобом міждержавних союзів та активної дипломатії країн Чорноморського регіону до вирішення питання повернення Криму й відновлення територіальної цілісності Української держави; просування економічних інтересів України в напрямку Близького Сходу, Північної Африки, Центральної, Південної, Східної Азії – створення передумов для українського економічного поширення на Південь і Схід, що відбуватиметься саме крізь чорноморські «ворота»; зміцнення Українською державою свого морського

статусу у спосіб нарощування потенціалу військового й торговельного флотів, розвитку портів і припортової інфраструктури (передусім її експортного складника), захисту морських транзитних шляхів у регіоні, створення потужної системи берегової оборони; дипломатичне і військово-політичне стримування разом із союзними державами та їх блоками імперської експансії Російської Федерації в Чорноморському регіоні; удосконалення інститутів регіональної співпраці.

Національно-державний рівень відіграє ключову роль у системі зовнішньої політики й національної безпеки. Саме на цьому рівні концентрується потенціал держави, який надалі «розподіляється» між усіма трьома рівнями зовнішньополітичної активності. Роль зазначеного потенціалу в реалізації державних інтересів та пріоритетів зовнішньої політики й національної безпеки визначальна. Лише сильна держава є бажаним союзником та бажаним учасником інтеграційних об'єднань і систем колективної безпеки.

Ступінь активності й задіяності на глобальному та регіональному рівнях зовнішньополітичної діяльності залежить від обсягу державної могутності, сконцентрованої на національно-державному рівні. Союзницькі, безпекові, інтеграційні стратегії держави визначаються цим обсягом, а також спроможністю його наростити й реалізувати. Національно-державний рівень зовнішньої політики постає сферою розгорнення та відточування трьох основних інструментів зовнішньополітичної діяльності: дипломатії, збройних сил, пропаганди. Слабкість хоча б одного з них робить безсилою всю зовнішню політику. Кожен цей інструмент може бути різною мірою застосованим на різних рівнях зовнішньополітичної діяльності, а в різних міжнародних ситуаціях вони залучаються в різних пропорціях.

5.3.1. Дипломатія: балансування і залагодження

Дипломатія була й залишається головним засобом зовнішньої політики, дію якого спрямовано на захист національних інтересів, досягнення зовнішньополітичних цілей, реалізацію пріоритетів національної безпеки мирним шляхом – передусім шляхом переговорів. Вона має низку переваг над двома іншими інструментами зовнішньої політики. Головною серед цих переваг є цілковито

мирний (ненасильницький) характер дипломатичної практики, яка не передбачає ні жертв, ні руйнацій. Дипломатія є досить «вигідним» (найменш витратним) інструментом зовнішньополітичної діяльності. Результати дипломатичного успіху зазвичай багатозовно перевершують ресурси, витрачені на його досягнення – дипломатія «коштує дешевше», ніж збройні сили. Водночас перша не здатна цілковито підмінити другі.

Дипломатія – головний, але не єдиний інструмент зовнішньої політики. За часів війни її роль – допоміжна, хоча вона зростає на початку та наприкінці збройних конфліктів. А в період війни дипломат тимчасово поступається вояку, забезпечуючи йому тил, підтримку, політичну перспективу.

Дипломатія становить один із ключових елементів державного потенціалу, який покликаний реалізувати цей потенціал на міжнародній арені, примножуючи його (потенціалу) переваги й компенсуючи слабкості. Зрозуміло, що сильну дипломатію зазвичай мають сильні держави. Втім, дипломатична майстерність дає можливість упродовж певного (зазвичай нетривалого) періоду навіть слабким країнам більш-менш ефективно й гідно функціонувати на міжнародній арені. У цьому випадку брак ресурсів компенсується фаховим умінням дипломатів.

Одне з таких дипломатичних умінь полягає у здатності залучати зовнішні ресурси та мобілізувати міжнародну підтримку задля досягнення зовнішньополітичних цілей і реалізації пріоритетів національної безпеки. Таким чином, дипломатія не лише реалізує на міжнародній арені державний потенціал, а й примножує його шляхом підтримання максимально тісних і динамічних відносин із провідними державами, інтеграційними об'єднаннями, системами колективної безпеки; формування мережі міждержавних союзів та стратегічних партнерств; використання багатосторонніх механізмів задля залучення зовнішніх, зокрема фінансових, ресурсів, підвищення міжнародного статусу, нейтралізації великодержавного та імперського тиску.

Українська дипломатія вже пододала досить складний і суперечливий шлях формування. Вона має певні успіхи й доволі глибокі традиції. Проте саме впродовж останніх складних років виокремилися ті особливості української дипломатії, які зроблять її потужним і дієздатним інструментом зовнішньої політики. Передусім

ідеться про беззастережну зорієнтованість на захист державної незалежності. Самостійність і суверенність Української держави постає головною цінністю її дипломатії. Така ціннісна установка вимагає уникати винесення будь-яких важливих внутрішньополітичних питань на міжнародне обговорення – уникати перетворення внутрішньої політики на предмет дипломатичного торгу. Дипломат може погоджуватися на суттєві поступки у зовнішньополітичній сфері, однак він не має жодного права порушувати внутрішньополітичні питання, а тим більше виносити їх на міжнародне обговорення.

Ключовим завданням зовнішньої політики й дипломатії як її головного інструменту є захист політики внутрішньої. Безперечно, під тиском непереборних обставин, зокрема агресії, можуть бути зроблені певні внутрішньополітичні поступки. Проте політичний обов'язок дипломатів перед власною державою й народом полягає в максимально коректній і поступовій (безболісній) відмові від цих поступок – неприпустимо вирішувати зовнішньополітичні питання коштом внутрішньополітичних, дозволяти втручання зовні й торгівлю внутрішніми проблемами країни.

Важлива риса дипломатії сучасної України, яку належить розвивати й зміцнювати передусім в інтересах національної безпеки, полягає у її винятковій миролюбності. Українських дипломатів важко навіть уявити в ролі розпалювачів війни чи провокаторів збройних конфліктів. Дипломатія сучасної України найбільше відповідає природі цього різновиду соціальної практики – вона зорієнтована на мирне співіснування і злагоду між народами та країнами. Проте йдеться не про мир за будь-яку ціну, а про мир, що ґрунтується на «балансі сил», тобто тривалий і стабільний мир.

Зрозуміло, що рівновагу в політиці вкрай важко концептуально визначити й практично підтримувати – вона крихка і неперевна. Доволі часто термін «баланс сил» використовується для позначення будь-якої владно-силової конфігурації. Так само доволі часто цим терміном зловживають. «Баланс сил» є одночасно концепцією (чи навіть цінністю), інституцією (зовнішньополітичною поведінковою моделлю), об'єктивним механізмом (регулюючим принципом політики міжнародної). Тут також існує низка концептуальних та практичних проблем: як концепція він відносний

і не підлягає жорстким дефініціям та описам; як механізм він хисткий і непевний – не діє автоматично й несхибно, потребуючи відповідної ціннісно-інституційної інфраструктури і постійних політичних та дипломатичних зусиль задля встановлення, підтримки, збереження. Тому одна з головних ознак фаховості дипломата саме й полягає у його вмінні визначати ступінь збалансованості міжнародних відносин та шляхи розбудови й підтримки «балансу сил».

Загалом рівновага в міжнародній політиці передбачає відсутність всеосяжної й необмеженої переваги певної держави чи групи держав над рештою. Йдеться саме про всеосяжну й необмежену перевагу, яка одним дає можливість беззастережно диктувати свою стратегічну волю іншим, цілковито позбавляючи їх державної незалежності й права та спроможності здійснювати самостійні зовнішньополітичні курси. Безперечно, міжнародні відносини всіх часів мали ієрархічну структуру – їм завжди був властивий нерівний розподіл владно-силового ресурсу й державних потенціалів. Важливо, аби ця природна нерівність і перевага одних не призводили до втрати незалежності рештою. Міжнародно-політична рівновага передусім передбачає стримування, тобто існування контрсил, які спроможні урівноважити (стримати) сили, що прагнуть всеосяжного й необмеженого панування.

Світ політики об'єктивно регулюється принципом «рівноваги». І якщо в міжнародній політиці з'являються держави, які прагнуть порушити «баланс сил», тобто політичну рівновагу, то обов'язково з'являться й ті, хто намагатимуться її захистити чи відновити.

У світі політики, на відміну від ньютонівського світу механічних об'єктів, одна політична «маса» (державний потенціал) не може просто переважити чи врівноважити іншу політичну «масу» (державний потенціал). Соціальна дія і взаємодія осмислена й індетермінована, комплексна й багатоваріантна, непевна й невизначена. Через те в політиці (зокрема міжнародній) збалансувати (досягнути політичної рівноваги) означає стримати, а не врівноважити чи переважити один механічний об'єкт іншим. Підтримання міжнародно-політичної рівноваги передусім передбачає ефективне стримування тих, хто їй загрожує. Середня держава, що має у своєму розпорядженні дієві засоби такого стримування та належно внутрішньо змобілізована, аби ними користуватись, має всі шанси

зберегти принаймні регіональний «баланс сил» від зазіхань великих держав, які намагаються його порушити або зруйнувати.

Державний потенціал має свої об'єктивні межі й не може безмежно нарощуватися на запит зовнішньої і під тиском міжнародної політики. Тому й у пошуку, відновленні, підтримці політичної рівноваги важливішу роль відіграють засоби стримання у розпорядженні країни, які вона здатна ефективно застосувати проти порушника «балансу сил», а не власне обсяг її потенціалу. Цей потенціал доволі часто так і залишається незадіяним та нереалізованим. Велика держава, позбавлена засобів стримування, може виявитися менш успішною у справі відтворення і збереження міжнародно-політичної рівноваги, ніж середня держава, що цими засобами володіє. Історичний досвід Пруссії слугує цьому підтвердженням. Відповідно, для відновлення й підтримки «балансу сил» на пострадянському просторі Україні потрібен не стільки державний потенціал, рівноцінний державному потенціалу Російської Федерації (чи навіть більший), що загалом недосяжно, скільки ефективні засоби стримування агресивного порушника політичної рівноваги в регіоні.

Концепція й практика «балансу сил» встановлюють межі дипломатії. Остання лише комунікативно (шляхом переговорів) опосередковує й адмініструє об'єктивно існуючий у конкретно-історичних міжнародних умовах владно-силовий розподіл. Дипломатія ґрунтує свою діяльність на цьому об'єктивному розташуванні (співвідношенні) сил. Вона відіграє важливу роль в адмініструванні міжнародного «балансу сил», однак змінити його може неістотно. Дипломат адаптує свою країну до умов існуючої владно-силової конфігурації; використовує об'єктивну структурну ситуацію у світовій політиці, прагнучи отримати максимальні вигоди й переваги для власної держави; адмініструє міжнародний «баланс сил», компенсуючи його недоліки, долаючи дисфункції, попереджаючи та запобігаючи порушенням рівноваги в міжнародних відносинах або ж закликаючи до структурних змін і встановлення нової форми такої рівноваги та діючи (фаховими засобами) в напрямі подібних змін.

Сильну дипломатію мають зазвичай потужні держави. Дипломат спирається на потенціал своєї країни, постаючи одним з елементів цього потенціалу. Тому цілком можливі ситуації, коли дипломатичне вміння компенсує державну слабкість. Проте рано чи пізно ця слабкість дасться взнаки.

Сучасна українська дипломатія прагне бути максимально ефективною, тобто досягнути якомога більших результатів за мінімальних витрат. Така дипломатична ефективність передбачає наслідування низки настанов, що артикулюються на підставі новітнього зовнішньополітичного досвіду держави Україна. По-перше, предмет переговорів має бути максимально вузьким і підлягати якнайшвидшому вирішенню, натомість широкий спектр питань переговорного процесу, що або не вирішуються найближчим часом, або не можуть бути вирішені загалом, робить переговорний процес і непотрібним, і небезпечним, перетворюючи його на один із чинників поглиблення конфлікту. По-друге, підготовка переговорів важить більше, ніж власне переговори, які не варто розпочинати негайно і проводити під тиском нагальних обставин чи зовнішніх чинників. По-третє, в переговорах щодо врегулювання конфліктів слід максимально уникати двосторонності, передусім сепаратних домовленостей з агресором, натомість робити ставку на багатосторонність, тобто залучення всіх зацікавлених у врегулюванні цього конфлікту сторін. По-четверте, власне переговорний процес доволі часто має більше значення, ніж його передчасно формалізовані, у домовленостях чи договорах, результати. Тривалий, конструктивний і розважливий дипломатичний діалог дає можливість не лише призупинити бойові дії та зменшити кількість жертв, а й виробити максимально взаємовигідні та ефективні рішення. Тому дипломатична тактика «перманентних переговорів і мінімальних зобов'язань» («більше переговорів – менше договорів») може виявитися досить ефективною, оскільки надає перевагу саме «живому» діалогу дипломатів.

Українська дипломатія має перспективу передусім як демократична дипломатія. Демократія є політичним устроєм масової участі. Тому вплив і втручання до зовнішньої політики громадської думки, діячів, організацій; партій та їх ідеологій; політичних лідерів і активістів – неминучі за умов цього устрою. Демократична дипломатія спирається на суспільство, веде з ним інтенсивний діалог, уникає снобізму, «кабінетності», таємних договорів і «підкилимних» (кулуарних) домовленостей.

Демократизм не означає популізму та непрофесійності (зайвої «народності»). Дипломати мають бути максимально фаховими, перетворюючи імпульси, які надсилає суспільство (від алармістських

до капітулянтських), на конструктивні й виважені зовнішньополітичні курси. Демократії як суспільства масової участі взаємодіють на декількох рівнях, а не лише дипломатичному.

Зовнішня політика демократичних держав багаторівнева, хоча визначальна роль належить саме дипломатії як одному з трьох основних інструментів зовнішньополітичної діяльності. Водночас ефективність цього інструменту, передусім у демократіях, може бути суттєво підвищена безпосередньою взаємодією громадянських суспільств у межах так званої «народної дипломатії». Дипломат у своїй фаховій діяльності спирається на підтримку громадян і прагне їх розуміння. Врешті-решт, він і сам є громадянином.

Дипломатія демократій відрізняється від дипломатії інших режимів і суспільних устроїв. Вона була різною за різних часів і в різних народів. Тому й говорять про різні дипломатичні стилі. Водночас дипломатія має низку незмінних ознак і фахових вимог, які й виокремлюють її серед інших соціальних практик. Дипломат не може бути фанатиком-фундаменталістом, який керується ідеологічними міркуваннями, утопічними ідеалами, пропагандистськими штампами. Він також не може бути популістом чи політиканом, який беззастережно дослухається і діє під впливом мінливих масових настроїв та не менш мінливої політичної кон'юнктури. Дипломат не може бути мілітаристом, який надає перевагу брутальній силі й силовим рішенням, нехтуючи переговорним процесом через складність і тривалість його перебігу та невизначеність і компромісність результатів. Передусім він є високоосвіченим гуманним скептиком, який керується національними інтересами і реалістичним баченням зовнішньої та міжнародної політики, усвідомлюючи минущість суспільних настроїв та небезпеку зловживання силою, цінуючи благо миру, досягнутого на основі збалансованого і взаємовигідного компромісу. Дипломат уособлює й репрезентує свою державу перед рештою світу, компетентно діючи на основі фахових знань.

Дипломатія відіграє важливу, хоча й не вирішальну роль у збройних конфліктах, зокрема і на гібридних стадіях їх еволюції. Український досвід останніх двох років дає підстави говорити про виконання нею чотирьох основних функцій. Дипломатія країни, що стала об'єктом зовнішньої агресії, здійснює

підтримувальну функцію, переговорними засобами забезпечуючи успішний перебіг оборони, доповнюючи Збройні Сили та компенсуючи їх слабкість – пом'якшуючи ефект поразок та посилюючи ефект перемог. Вона також здійснює **заангажовувальну** функцію, прагнучи максимально й на всіх рівнях залучити союзні та прихильні держави до вирішення збройного конфлікту на свою користь. Третя функція визначається як **превентивна**. Виконання цієї функції покликане запобігти спробам держави-агресора внести розбрат у взаємини держави – об'єкта агресії із союзними та прихильними державами і дискредитувати її на міжнародній арені. Нарешті, остання функція визначається як **підготовча**. Виконання цієї функції покликане сформувати дипломатичне підґрунтя для майбутнього відновлення територіальної цілісності та покарання агресора (для реституції та репарації), а також для досягнення вигідного країні – об'єкту агресії постконфліктного облаштування.

5.3.2. Збройні сили: застосування і дозування

Війна була й залишається невіддільною частиною міжнародних відносин, які перманентно й об'єктивно генерують її загрозу. Саме тому збройні сили були й залишаються важливим інструментом зовнішньої політики. Український історичний досвід останніх трьох років цілковито підтверджує цю очевидну, хоча й напівзабуту та заговорену псевдомиролюбною риторикою істину. Зброя є досить витратним, небезпечним та антигуманним засобом зовнішньополітичної діяльності, поступаючись у цьому аспекті дипломатії. Водночас її відсутність в арсеналі зовнішньої політики робить країну беззахисною перед насильством ззовні. І навіть найблискучіша дипломатія не врятує країну від агресії. Тим більше, що саме військова слабкість провокує агресора. Відповідальна й миролюбна держава повинна зробити все, аби створити потужні Збройні Сили, а дипломатія цієї держави повинна зробити все, аби не виникло потреби в їх застосуванні.

Водночас зайва мілітаризація суспільного життя може не дати очікуваного ефекту і виявитися навіть шкідливою. Зокрема, це стосується надлишкового зростання ролі армії в політичному житті країни. Збройні сили, що надмірно переймаються вирішенням

внутрішньополітичних питань, можуть стати менш боєздатними, а військовий службовець може виявитися не менш схильним до корупції, ніж службовець цивільний. Віра у якусь чарівну силу військового авторитаризму («віра в хунту») зазвичай хибна і здебільшого зумовлена страхом, відчаєм, беспорядністю. Перелякані, розгублені й зневірені громадяни можуть з нетерпінням очікувати на появу військового-порядкотворця, аби після його приходу до влади пересвідчитися, що йому властиві спільні з ними страхи і слабкості.

Збройні сили – це інструмент зовнішньої політики. Тому й ефективні вони передусім у міжнародній, а не внутрішньополітичній царині. Військовик і дипломат мало придатні для вирішення питань внутрішньої політики, оскільки сферою їх спеціалізації є політика зовнішня й міжнародна. І якщо генерали та полковники очолюють державу – це зовсім не значить, що вона захищена від військових поразок. Доволі часто «політизовані» армії менш боєздатні, ніж армії фахові й «відокремлені» від політики. Призначати військовиків на найвищі державні посади під час війни лише через їхню фахову належність так само безглуздо, як призначати на ці ж посади лікарів під час епідемій.

Збройні сили є вкрай важливим інструментом зовнішньополітичної діяльності, застосування якого вкрай небажане. Подібного застосування слід максимально уникати, покладаючись на дипломатичні й пропагандистські засоби зовнішньої політики. Водночас Україна як відповідальна й миролюбна держава повинна бути готовою застосувати зброю в інтересах національної й міжнародної безпеки, що передбачає: нарощування готовності до тотальної оборонної війни всього суспільства задля національного й державного виживання і завдання переважаючому агресору стримувальних демотивуючих втрат та збитків; нарощення готовності до ефективних і переможних дій у конвенційних війнах та локальних конфліктах; нарощування готовності до подолання кризових ситуацій і миротворення; нарощування готовності протистояти протиправним діям – організованій злочинності та близьким їй сепаратизму й тероризму; нарощування готовності долати наслідки екологічних та техногенних катастроф; нарощування потенціалу військово-промислового комплексу з його подальшим перетворенням на чинник технологічного прогресу всього суспільства, що

досягається засобом конверсії, та чинник зростання економіки, що досягається засобом експорту; нарощування кадрового потенціалу державних силових структур; нарощування матеріальної бази та якості логістичного забезпечення; нарощування (невпинне й зростаюче) обсягів фінансування безпекового сектору.

Роль українських Збройних Сил як одного з трьох основних інструментів зовнішньої політики в реалізації пріоритетів національної безпеки значною мірою визначається характером їх застосування. У цьому аспекті під кутом зору саме зовнішньополітичної діяльності доцільно висунути концепцію **«п'яти воєн»**. Перша війна – це **тотальна війна** за державну незалежність, що передбачає цілковиту мобілізацію й залучення всього суспільства, у тому числі всіх силових структур держави. Друга війна – це **конвенційна міждержавна війна**, спрямована на захист національних інтересів та реалізацію пріоритетів національної безпеки, яка провадиться Збройними Силами за підтримки решти силових структур держави (передусім Національної гвардії). Така війна може бути як оборонною, так і превентивною. Третя війна – це **обмежена війна** в зонах локальних конфліктів низької або середньої інтенсивності, як на території України, так і поза її межами. Вона провадиться силами спеціальних операцій за допомогою в разі необхідності спеціальних підрозділів решти силових структур. Обмежена війна охоплює не лише локальні конфлікти, а й збройне миротворення та збройні антикризові операції (зокрема «точкове» превентивне миротворення силами спеціального призначення та відповідних державних служб). Четверта війна – це **війна з організованою злочинністю** разом із такими її небезпечними різновидами, як колабораціонізм, сепаратизм і тероризм. Вона провадиться силами Національної гвардії, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ, Державної прикордонної служби. П'ята війна – це **«війна зі стихією»**. Йдеться про подолання наслідків стихійних лих та екологічних катастроф, що може вимагати тотальної мобілізації всього суспільства і всіх силових структур, а не лише Державної служби з надзвичайних ситуацій.

Зброя є вкрай небезпечним і руйнівним інструментом зовнішньополітичної діяльності – це останній аргумент зовнішньої політики, який використовується лише у випадках критичних загроз національній безпеці (передусім у разі агресії). Тому й характер

застосування цього інструменту має велике значення. Концепція «п'яти воєн» пропонує дозоване порівневе застосування залежно від загроз національній безпеці та цілей зовнішньої політики. Однак обсяг військового потенціалу держави має більше значення, ніж спосіб його використання. І лише збройно сильні країни можуть вільно варіювати застосування своєї зброї на різних рівнях і в різних дозах. Подальше нарощування українського військового потенціалу передбачає максимальне (бажано багаторазове) зростання витрат на оборону, а також розвиток його технологічного й кадрового складників – більше державних коштів, більше новітніх технологій, більше кваліфікованих і самовідданих людей.

Таким чином, збройно потужна Україна отримає кращі можливості для максимально виваженого застосування зброї на міжнародній арені, рівнево дозуючи це застосування відповідно до національних інтересів та пріоритетів національної безпеки. Проте вже нині очевидно, що характер цього застосування передусім визначатиметься агресією Російської Федерації. І в разі поглиблення цієї агресії можна буде говорити переважно про тотальну війну за державну незалежність чи конвенційну міждержавну війну найвищої інтенсивності й найбільших масштабів.

5.3.3. Пропаганда: переконання і перенавернення

Сучасна зовнішня політика неможлива без відповідного пропагандистського супроводу. Дипломатія, залишаючись головним інструментом зовнішньополітичної діяльності, є занадто вузько фаховою («кабінетною») формою міжнародної взаємодії. Вона потребує пропагандистської підтримки, зорієнтованої на громадськість інших країн. Зовнішньополітична пропаганда має на меті деморалізацію, перенавернення, здобуття прихильності, зміну настроїв громадськості держав – об'єктів пропагандистських зусиль. Роль цього зовнішньополітичного засобу особливо зростає за умов інформаційної війни, що передує початку бойових дій та супроводжує їх надалі. У цьому випадку головним завданням пропаганди є деморалізувати населення ворожої країни – посяяти страх, паніку, зневіру й недовіру до власного політичного керівництва, делегітимізувати органи державного управління та максимально розширюючи коло зрадників-колабораціоністів.

Пропагандистський інструмент зовнішньополітичної діяльності зорієнтований на масовий вплив. Водночас він потребує загальнонародної підтримки й ідейного живлення з боку власного суспільства – політичних та громадських організацій, засобів масової інформації, ціннісних спільнот і діячів культури, носіїв та творців цінностей (передусім ідеологій). Пропаганда в якнайширшому розумінні є функцією відповідної національної (передусім політичної) культури: що вищий рівень і більша привабливість цієї культури, то ефективніші пропагандистські зусилля, здійснені на її основі.

Загалом зовнішньополітична пропаганда поступається за своїм значенням дипломатії й зброї. У добу війни вона підтримує й доповнює збройні сили, а в мирні часи – дипломатію. Пропаганда у зовнішній політиці не може мати власної («внутрішньої») логіки чи своїх окремих цілей. Вона діє виключно в межах зовнішньополітичних курсів задля їх підтримки й посилення. Зовнішня політика, у якій пропагандист заступає дипломата й солдата, приречена на провал через авантюризм, недієздатність, втрату довіри як з боку міжнародної спільноти, так і власного народу.

Сьогодні Україна є об'єктом масованих інформаційних атак, які здійснюються в контексті агресії Російської Федерації. Саме тому пропагандистський інструмент української зовнішньої політики потребує максимальної мобілізації й ефективного задіяння, що передбачає активне поширення й утвердження за кордоном позитивного образу держави; запобігання деструктивним зовнішнім інформаційно-пропагандистським впливам та інформаційно-пропагандистській агресії; донесення до світової громадськості основних зовнішньополітичних цілей і пріоритетів національної безпеки – їх пояснення й обґрунтування; нейтралізацію ворожої пропаганди на міжнародній арені та запобігання її поширенню; захист і популяризацію за кордоном базових цінностей національної культури.

Пропагандистські зусилля у сфері зовнішньої політики, особливо під час війни, неминуче деформуватимуть смисли і спотворюватимуть факти. Пропаганда насамперед керується національними інтересами й пріоритетами національної безпеки, а не прагненням «правди» та об'єктивності. Вона – не філософія й не наука. Пропаганда, як і ідеологія, упереджена за своєю

сутністю, що робить саме ці два типи політичного мислення й політичної практики спорідненими. Пропагандистські зусилля потребують ідеологічного наповнення, а жодна ідеологія не проіснує тривалий час без пропагування. Природа «істини» недосяжна навіть для філософів. Йдеться про вічний предмет філософських роздумів та наукового пошуку. Пропагандисту ж «істина» цікава винятково як засіб впливу – цікава своєю формою, тобто можливістю надати цієї форми тому чи іншому «пропагандистському посланню».

Зовнішньополітична пропаганда за часів війни має на меті одне – здобуття перемоги й утвердження миру на засадах «балансу сил». У процесі здійснення пропагандистських зусиль зайве «правдолюбство» може лише зашкодити. Побивати ворожу пропаганду так звану «правдою» (якщо не йдеться про пропагандистський маневр чи спецоперацію) – це наївно, а подекуди й шкідливо. Провокування «правдолюбства» може бути частиною ворожої пропаганди. Пошук «істини» слід залишити філософам і науковцям. Натомість пропагандист має реалізовувати (разом із дипломатом і військовиком) національні інтереси, пріоритети національної безпеки, зовнішньополітичні цілі.

Пропаганда (разом із дипломатією та армією) є інструментом зовнішньої політики, а в часи війни – це зброя. Відповідно, головне завдання пропагандиста за цих часів полягає в тому, щоб завдати якомога більшої шкоди ворогу. Водночас слід мати на увазі, що будь-яка зброя становить небезпеку і вимагає вкрай обережного поводження, аби не зашкодити власнику чи стороннім людям. Йдеться про «запобіжники», покликані нейтралізувати негативні ефекти пропагандистських зусиль.

По-перше, слід чітко усвідомлювати природу пропаганди – її упередженість (необ'єктивність) та зорієнтованість на реалізацію політичних цілей, а не осягнення й поширення «істини», чим цей тип соціального мислення і соціальної практики й відрізняється від філософії та науки. Вона значно ближча до ідеології чи навіть релігії (радіше – міфології), хоча й дещо інструментальніша (більш технологічна), постаючи передусім засобом поширення різноманітних ціннісних систем. Слід зауважити, що всілякі патологічні правдолюбці-фанатики й нав'язливі моралізатори-святенники є доволі поганими пропагандистами і можуть

лише зашкодити популярності цінностей, які вони пропагують. Водночас пропагувати не означає проповідувати. Релігія оперує «абсолютними істинами», натомість пропаганди проблематика «істинності» (правди й об'єктивності) взагалі мало стосується.

По-друге, зовнішньополітична пропаганда країни, що стала жертвою агресії, має оборонний характер і не становить суттєвої загрози ні для моралі, ні для культури суспільства. Вона покликана деморалізувати агресора, ціннісно його дезорієнтувати, навести на шлях миру. Одна з основних відмінностей між пропагандистськими зусиллями України й Російської Федерації полягає саме в тому, що перші мають виключно захисний характер та покликані зупинити загарбника й мобілізувати власних громадян на боротьбу з ним. Українська держава лише відповідає (доволі часто слабо і з запізненням) на пропагандистську агресію РФ, що підтримує й забезпечує агресію збройну. Водночас статус «жертви» не повинен обмежувати і стримувати її зовнішньополітичну пропаганду. Навпаки, своєю агресивністю ця пропаганда має перевершити пропаганду агресора.

По-третє, найбільшу небезпеку становить пропаганда тоталітарних та авторитарних держав і суспільств, передусім для самих цих держав і суспільств. Така пропаганда цілковито викривляє соціальну реальність та деформує соціальну свідомість. Натомість негативні ефекти пропагандистських зусиль у плюралістичних демократіях нейтралізуються розмаїттям цінностей, типів мислення й соціальних практик, властивих таким демократіям. Показовою є ситуація України, яка в інформаційній війні з Російською Федерацією захищає не якусь одну систему цінностей чи ідеологію, а ціннісний та ідеологічний плюралізм. Тому й усі можливі негативні ефекти пропагандистських зусиль Української держави цілковито нейтралізуються плюралізмом українського суспільства та вродженим вільнодумством і критичністю значної частини українців.

Сьогодні одним із негативних наслідків пропагандистських «битв» може вважатися перетворення історичного знання (дискурсу) на поле таких «битв». Йдеться про спотворення історії пропагандою: привласнення історичного минулого та історичних героїв інших народів задля їх (народів) приниження, загарбання, асиміляції та духовного знищення чи, наприклад, оживлення

в масовій свідомості давніх і півзабутих конфліктів задля отримання тимчасових політичних переваг та задоволення кон'юнктурних політичних потреб (зокрема перемоги на виборах). Такі пропагандистські маніпуляції історичним знанням посилюють уже існуючі конфлікти, спричиняють появу нових та оживляють старі осередки конфліктності. Хтось прагне повернути імперську велич та привласнити славу загиблих імперій; хтось – зміцнити політичну ідентичність шляхом оживлення спогадів про трагічні події далекого минулого; хтось – принизити сусідів і звеличити себе, аби комфортніше і впевненіше почуватися у сьогоденні; хтось – створити образ «вічної жертви» та отримати додаткову зовнішню підтримку й допомогу; хтось – виправдати й обґрунтувати сумнівні права і привілеї, апелюючи до історичного минулого. Існує безліч мотивів, що спонукають до пропагандистського перетлумачення історії, яке може спричинити загострення вже існуючих і появу нових конфліктів.

Історичне знання саме по собі є цілком нейтральним. Битви за історію, у тому числі пропагандистські, спричиняються розмаїттям ціннісних систем, теоретико-методологічних підходів та політичних (зокрема національних) інтересів, на підставі яких вона тлумачиться й перетлумачується. Тому конфлікт інтерпретацій в історичному дискурсі неминучий. Цей конфлікт є своєрідною платою за ціннісний, пізнавальний, політико-практичний плюралізм як невіддільний складник справжньої демократії. І доволі часто зберегти плюралізм важливіше, ніж уникнути конфліктної ситуації. Головне, аби неминучий в історичному пізнанні конфлікт інтерпретацій не перекидався до сфери реальної політики, поглиблюючи вже існуючі чи спричиняючи нові конфліктні ситуації в реальному політичному житті. Пропагандистські маніпуляції історичним знанням саме й спрацьовують конфліктогенним чином, живлячи антагонізм і генеруючи ненависть. Тому зловживання історією властиве зовнішньополітичній пропаганді агресивних та зорієнтованих на конфлікт держав.

Існує також небезпечний зв'язок між пропагандистськими зусиллями й фундаменталізмом. Нестримна і неконтрольована пропаганда може призвести до герметизації світоглядів, ціннісної нетерпимості й агресії. Пропагандистські битви легко й непомітно

перетворюються на «священні» (світоглядні) війни, які в зростаючій кількості плодитимуть різноманітних хрестоносців і джихадистів.

Особливу небезпеку становить пропаганда озмістовлена й натхненна релігією. Така пропаганда навіть найменш інтенсивний конфлікт перетворює на безкомпромісну і криваву війну до цілковитого перенавернення або ж знищення супротивника. Тому й використання Російською Федерацією в її пропагандистській агресії проти України чинника релігії (ідеології, інституцій, соціальної бази «російського православ'я») є особливо показовим зразком провокування «вічних» конфліктів і генерування нестримної ненависті й агресивної нетерпимості – злочином «русского мира» проти людяності. Російсько-православний фундаменталізм не менш руйнівний, ніж будь-який інший, а зовнішньополітична пропаганда РФ сприяє його зміцненню й поширенню.

Жертвою надлишкової, нестримної, непрофесійної пропаганди може стати й культура загалом, перетворившись на примітивний одномірний набір пропагандистських штампів та втративши духовну глибину і трансцендентний вимір. Культурна сфера повинна зберігати свою соціально-буттєву автономність, залишаючись сферою свободи творчості й ціннісного розмаїття. І саме пропаганда є похідною (одномірною та інструментальною) культури, а не навпаки. Зворотний вплив зазвичай шкідливий, а подекуди й згубний. Пропагандистські зусилля спрямовані на поширення цінностей, культурні – на їх творення.

Російська Федерація демонструє яскравий приклад культурної деградації під дією власної імперіалістичної та шовіністичної пропаганди. Сьогодні в культурі цієї пострадянської країни панує імперсько-більшовицький (сталінсько-романовський) лубок. Потворні й примітивні культурні образи та символи породжують не менш потворні й примітивні моделі соціальної (зокрема зовнішньополітичної) поведінки. Деформація та інструменталізація культури Російської Федерації її ж імперсько-шовіністичною пропагандою призвела до появи гібридного типу особистості, що поєднує у собі елементи царського жандарма, чекіста-розстрільника і власовсько-красновського карателя.

Сучасна зовнішня політика неможлива без пропаганди як одного з її базових інструментів. Водночас за своїм значенням

для зовнішньополітичної діяльності вона поступається двом іншим інструментам – дипломатії і збройним силам. Пропагандист покликаний підтримувати й допомагати дипломату і воякові, а не підмінювати їх. У мирний час пропаганда полягає в поширенні й популяризації цінностей, тобто мирному переконанні; в часи війни вона доволі часто є насильством над розумом та свідомістю ворогів. Пропагандистський інструмент зовнішньополітичної діяльності повинен застосовуватися максимально раціонально і професійно, на ґрунті чіткого усвідомлення меж і наслідків його застосування та цілей зовнішньої політики, задля досягнення яких він залучається. Негативний ефект зовнішньополітичної пропаганди цілком нейтралізується плюралістичним характером суспільства, що її здійснює, та культури (передусім політичної) цього суспільства.

Пропагандистські зусилля мають бути максимально фаховими. Професійний пропагандист розуміє природу зовнішньополітичної пропаганди – її межі і призначення. Він – не навіжений фанатик чи цинічний маніпулятор, а експерт, майстер переконання й ціннісного впливу, який діє разом із дипломатом і вояком у національних інтересах своєї країни. Нарешті, пропагандистські зусилля мають максимально інтенсифікуватися, передусім задля захисту, як відповідь на інформаційну агресію за умов інформаційної війни.

Пропаганда поширює, захищає, нав'язує цінності. Вона має політико-культурну природу, постаючи одним із тих чинників, за допомогою яких культура впливає на політику. Проблематика пропаганди як одного з інструментів зовнішньої політики дотична до проблематики творення системи організаційного, ціннісного, концептуального забезпечення діяльності в галузі національної безпеки. Таке творення передбачає залучення і мобілізацію культурних сил та інтелектуального потенціалу суспільства задля розвитку й удосконалення організаційних засад, теоретичних структур, методологічної бази стратегічного мислення; формування сприятливого для діяльності в галузі національної безпеки культурного середовища, а також зміцнення, розширення й урізноманітнення ціннісно-ідеологічних засад цієї діяльності; підтримку наукових досліджень, присвячених як фундаментальним, так і прикладним питанням національної безпеки; розробку, впровадження, популяризацію новітніх та оригінальних методів стратегічного аналізу, прогнозування, планування; об'єднання і координацію

зусиль державних, наукових (зокрема академічних), громадських інституцій, які безпосередньо спеціалізуються на питаннях національної безпеки або ж мають до них стосунки; формування інтегрованої та ефективної вітчизняної розвідувальної спільноти, розвиток її базових структур та інфраструктурної мережі.

Агресивні війни не припиняються за бажанням навіть максимально покірних і сльозливих їх жертв. Насправді все навпаки – саме слабкість цих жертв агресора заохочує. Україні вдалося вистояти і стримати Російську Федерацію ціною великих людських, територіальних і ресурсних втрат. Однак вона все ще залишається досить «спокусливим» об'єктом для кремлівського агресора та його поплічників-колабораціоністів, які не полишають своїх руйнівних намірів, оскільки не отримали руйнівної відсічі – їх втрати не були демотивуючими.

Таку відсіч належить дати вже в рамках нової моделі національної безпеки, оскільки нинішня на таку стримувально-каральну відповідь не здатна. Вона є тимчасовим, випадковим, хистким продуктом непереборних обставин, зумовлених зовнішньою агресією і внутрішнім колабораціонізмом. Нині настав час для формування нової моделі – більш міцної і тривалої, історично укоріненої та раціонально сконструйованої, зорієнтованої на знищення ворогів та покарання зрадників.

ПІСЛЯМОВА

Моральне відродження й переродження (духовне самоподолання і очищення); укорінення в історії (перетворення на її чинник та набуття статусу «історичності»); входження до світової культури (збагачення культурного спадку людства новими ціннісними зразками) – усе це і є головними наслідками воєн, революцій, реформ, суспільних трансформацій. Безперечно, труднощі й жертви мають бути виправданими. Проте таке виправдання не має зводитися до безпекового комфорту, матеріального добробуту, стану заспокоєності й безтурботності.

Затишного і забезпеченого життя можна досягти ціною пристосування, малодушності, зради. Народи, які прагнуть лише комфортного й безтурботного існування, керуючись принципом «не чіпайте нас і дайте спокійно жити», приречені на забуття, бідність і рабство. Вони рано чи пізно будуть підкорені, знищені історичними народами з вищим рівнем культури й моральності. Прагнення залишитися в історії і стати її рушійною силою, продемонструвавши світу високі й привабливі моральні та культурні зразки, передбачає зростання безпеки й добробуту як одних з ефектів цього високого прагнення. Велич і престиж держави, національна честь і гідність, свобода народу й людини слугують головними запоруками політичної стабільності та економічного процвітання.

Україна розпочинає новий етап своєї історії, пожинаючи «тіркі плоди» етапу попереднього. Упродовж цієї наступної фази історичної еволюції Української держави й суспільства відбуватимуться подолання й демонтаж олігархічного устрою; остаточне утвердження у світовій політиці і світовій історії; протистояння агресії й імперіалізму Російської Федерації та умиротворення

пострадянського простору. Успішне виконання цих трьох історичних завдань зробить українців державним історичним народом, який став творцем власної долі й чинником долі інших.

Олігархії демонтуються протягом тривалих проміжків часу – поступовою еволюційною реконструкцією, а не революційними розправами. Зайвий поспіх у справі такого демонтажу призводить до зміни виключно персоналій та збереження власне олігархічної системи. Серед основних напрямів деолігархізації – інтенсивний розвиток та розширене відтворення середнього класу; укорінення в політичній культурі й соціальній свідомості демократичних цінностей; подолання корупції, підвищення ефективності державного адміністрування, становлення й розвій місцевого та регіонального самоврядування.

Олігархіям властива вкрай неефективна й залежна зовнішня політика. Вони нестійкі до впливів, тиску, агресії ззовні, що пояснюється вузькою соціальною базою, відсталістю, бідністю, небоєздатністю, корумпованістю й управлінською недолугістю таких режимів. Олігархії не тримають зовнішніх ударів, і це один із головних мотивів їхнього демонтажу. Такий демонтаж передусім здійснюється в інтересах національної безпеки, аби зробити суспільство не лише заможним і справедливим, а й боєздатним – спроможним перемагати в оборонних війнах, стримувати агресора та карати його.

Попереду на Україну очікує тривалий і складний період переходу від олігархічної до плюралістичної демократії середнього класу. Олігархія має досить примітивну будову, komponуючись трьома основними елементами: олігархами, люмпенами, хабарниками. Йдеться про соціальну піраміду, вершину якої обіймають кількісно (та й якісно: морально і духовно) мізерні олігархічні клани, що володіють більшістю ресурсів країни, а в основі перебувають багаточисельні маси люмпенізованого міщанства. Сполучною ланкою між цими двома компонентами постає корумповане чиновництво. Упродовж наступного етапу історії України комплексне й багатомірне суспільство, у якому ключову роль відіграватиме середній клас, має заступити собою нинішнє примітивне трискладове олігархічне суспільство, в якому надбагаті панують і процвітають у середовищі надбідних, спираючись на фахово й морально деградованих чиновників-хабарників.

Захист середнього класу від утисків і визискування, а також зміцнення й розвиток цього класу є одним з головних складників історичного процесу деолігархізації. Тому, коли зубожіння широких мас населення намагаються компенсувати субсидіями й підвищенням мінімальної заробітної плати, то чому не спробувати компенсувати збитки середнього класу, завдані, зокрема, банківськими аферами, участю у приватизаційних процесах, частиною прибутків олігархату та майна корумпованого чиновництва?

Світ України, образ якого найбільше відповідає її національним інтересам, є світом рівних (неієрархічних, наскільки це можливо) і справедливих міжнародних відносин, відкритого й вільного регіоналізму, тривалого і стабільного миру, соціального ринку й плюралістичної демократії, мирного і толерантного співіснування ціннісних світів, ефективних і незалежних національних держав, інклюзивного й миролюбного націоналізму і гуманного та ціннісно плюралістичного інтернаціоналізму. Цей світ постає також сферою еволюційного формування навколо глобального євроатлантичного «центру сил» цілісного й розмаїтого міжнародного суспільства, що поступово (впродовж тривалого історичного часу) інтегрує найвіддаленіші, найізольованіші, найагресивніші сегменти світової політики. Такий, найбільш прийнятний для України, сценарій розвитку світових справ суперечить двом іншим: сценарію глобального хаосу і сценарію багатополярності.

Зрозуміло, що у світі знайдеться дуже мало держав, зацікавлених у тотальному безладі, окрім декількох квазідержавних утворень – осередків міжнародного тероризму й фундаменталізму та цілковито самоізолюваних і авторитарних країн, яким немає що втрачати. Натомість багатополярність залишається привабливою альтернативою для низки новопосталих, у тому числі у власній уяві, «претендентів на полюси» глобальної владно-силової конфігурації. Усі ці самопроголошені й самопризначені «володарі прийдешнього світу» зросли на західних ринках, інвестиціях, технологіях, знаннях, інституціях, допомозі. Декого з них було історично «перезавантажено» не завжди далекоглядною політикою самого Заходу. Він уже переміг своїх справжніх ворогів (Радянський Союз і Третій Рейх) на полях битв епохи біполярності. Сьогодні ж йому доводиться мати справу з породженнями власної глобальної системи (світ-системи) – залежними від нього

амбітними й егоїстичними пігмеями, які задля більшої вагомості намагаються стояти на плечах відмерлих імперських і великодержавних титанів минулого.

Прихід «постбіполярної багатополарності» (що не слід виключати, адже в історії втілювалися навіть менш імовірні сценарії) стане яскравим прикладом перемоги історичного аферизму, політичного шантажу, військового авантюризму. Така ситуація можлива лише внаслідок слабкої й недалекоглядної політики країн євроатлантичної спільноти (передусім Сполучених Штатів). Вони спочатку витворили (зокрема «перезавантажили») всі ці «нові центри сил», а згодом можуть визнати їх рівними собі «полюсами» глобальної владно-силової конфігурації. Такі похідні від євроатлантичного світу фіктивні «полюси» майже цілковито залежать від західних ринків, інвестицій, технологій, знань, інституцій, допомоги, а зі «свого» мають лише «унікальні» цивілізаційні цінності й подекуди природні ресурси. Доволі часто світ твориться не силою, волею, розумом, а малодушністю, підлістю, шантажем. Проте світ цей буде настільки ж слабким і нетривалим, як і більшість «полюсів» його владно-силової конфігурації.

Багатополарність містить чимало руйнівних загроз, у разі втілення яких вона виявиться лише «дверима» до глобального хаосу. Крім того, існує не так уже й багато можливостей для реалізації багатополарного сценарію еволюції міжнародних відносин. Багатополарність – присутньо конфліктогенна, оскільки передбачає перманентну боротьбу за і проти домінування, що відбувається у тому числі й збройними засобами. Вона також потребує автономних (незалежних) один щодо одного полюсів, спроможних до так само автономних (незалежних) глобальних стратегій – потребує досить низького ступеня інтегрованості й досить високого ступеня автаркії. Встановлення багатополарності в сучасних міжнародних відносинах призведе до їх суттєвої дезінтеграції та втрати більшості здобутків глобального інтеграційного поступу в галузях науки й культури, економіки та технологій. Крім того, сьогодні відсутні ціннісні й інституційні передумови для формування багатополюсних конфігурацій – поширюються релігійний фундаменталізм і цивілізаційний ізоляціонізм, а більшість універсальних та регіональних інститутів перебувають у кризовому стані. Таким чином, сучасні міжнародні відносини

у разі приходу мультиполярності, найімовірніше, перетворяться на арену безкомпромісного протистояння замкнених світів, що вестимуть між собою нещадну (передусім збройну) боротьбу, намагатимуться зруйнувати один одного і рано чи пізно відчинять двері глобальному хаосу.

Російська Федерація була й залишається адептом багатополарності. Проте декому з кремлівським мрійникам уже почав ввижатися біполярний світ, у якому цей уламок Радянського Союзу разом із ще більш відсталими, однак менш гордими, сателітами протистоїть багаторазово потужнішій євроатлантичній спільноті, одночасно і лякаючи Захід, і повчаючи його. Воістину! Шляхи імперської мегаломанії заплутані й похмурі, а варварські амбіції й провінційна гординя – безмежні. Сьогодні Російська Федерація намагається зшити із клаптів відмерлих імперії Романових й Радянського Союзу такого собі імперського Франкенштайна, ожививши цю істоту «життєдайними» прибутками від продажу нафти й газу. На теренах колишнього СРСР розпочинається чергове жахиття – чергова спроба зліпити чергову континентальну імперію, що неминуче призведе до чергових втрат, жертв, зневіри й деградації. Імперська мегаломанія, історична некрофілія, манія геополітичного переслідування Російської Федерації мають бути вилікуваними швидко й радикально, адже небезпека, яку ця пострадянська держава становить для найближчих сусідів та решти цивілізованого світу, зростає щомиті.

Україні випала висока честь та історична нагода зробити суттєвий, а можливо, вирішальний, внесок в остаточне знищення євразійського імперіалізму, розірвавши хибне коло імперського будівництва і звільнивши народи колишнього Радянського Союзу від кривавої данини, яку вони періодично сплачують кремлівським імперцям. Мир і процвітання, а не чергова імперія повинні на решті запанувати на багатостраждальному пострадянському просторі, що цілком можливо за чотирьох умов: встановлення в межах цього простору «балансу сил»; формування на теренах колишнього СРСР системи справді незалежних та ефективних національних держав; вирішення конфліктних питань пострадянського простору на максимально багатосторонніх засадах із якомога ширшим залученням країн євроатлантичної спільноти; запровадження й дотримання ціннісного, інтеграційного, інституційного плюралізму.

Стримування, відкинення й покарання кремлівського імперіалізму має бути дієвим, показовим, а також холоднокривним і раціональним. Водночас слід врахувати, що серед українців чимало мудрагелів, яким властиво свою малодушну позицію пасивного вичікування зображати якоюсь особливою мудрістю й надзвичайною далекоглядністю.

Сьогодні світ спостерігає не лише за тим, як Україна бореться з корупцією і реформується, а й за тим, як вона воює, захищаючи свої національні інтереси й територіальну цілісність. Збройні Сили існують для того, аби перемагати в оборонних війнах, стримувати агресора й карати загарбника; а не для того, аби ними пишалися й забезпечували, і не для того, аби вони десятиліттями готувалися до бойових дій, які можуть і не відбутися, карбуючи крок на помпезних парадах та демонструючи унікальні виставкові зразки надсучасної високотехнологічної зброї. Армія гартується для перемоги й готується до бойових дій (різного масштабу); єдиним виправданням її існування є спроможність захистити свою державу, а головним критерієм оцінки – стійкість і перемога в боях із ворогами. Збройні Сили – це інструмент державної політики, а не формальний атрибут державності. Врешті решт, Захід допомагає українській державі готувати військових фахівців та фахівців у галузі безпеки для того, аби вони її захищали і звільняли загарбані території, а не для того, аби поповнювалися лави «свідків швидкого розпаду РФ» та «швидкого вступу до НАТО».

Україна повинна продемонструвати світу свою дієздатність, зайве не покладаючись на історію й долю та пасивно очікуючи розпаду Російської Федерації. Таке очікування може бути не лише результатом наївної віри у «вищі сили», а й ознакою малодушності та беспорядності. Слід мати на увазі, що розпад агресивних та озброєних «до зубів» держав на кшталт Російської Федерації доволі часто спричиняє набагато гірші наслідки, ніж ті, що зумовлені їх загарбницькою зовнішньою політикою. Україна повинна жорстко, дієво, послідовно протистояти кремлівському імперіалізму, причому бути готовою робити це самотужки.

Україна не зможе самостійно зруйнувати Російську Федерацію, однак вона здатна зробити свій внесок у зовнішнє спонукування цього уламка Радянського Союзу, який безпідставно ототожнив себе з відмерлими імперіями й наддержавами, до внутрішньої

перебудови. Тим більше, що сьогодні ще живі деякі керівники й діячі радянської «перестройки», які можуть дати низку цінних порад нинішнім кремлівським верховодам.

Сучасні міжнародні відносини зазнають радикальних змін – залишки біполярності відходять у минуле, а постбіполярна система міжнародних відносин набуває довершених форм. Так, лібералізм, перемігши за біполярних часів двох своїх основних ідеологічних опонентів (комунізм і фашизм), сам втрачає ознаки світського культу світового масштабу – ознаки «глобального заклику», «останньої» надії людства, єдиного правильного шляху до «постісторичного» стану. Водночас «оголилася» реалістська основа міжнародних відносин. Йдеться про базисний рівень цих відносин, на якому ключову роль відіграють принцип «балансу сил»; національні інтереси та владно-силові чинники зовнішньополітичної діяльності; дипломатія як провідний інструмент зовнішньої політики та Збройні Сили як природний та необхідний інструмент.

Сьогодні єдина провина України – це її слабкість. Ось тому вона «така корумпована, що корумпованіше не буває» та «винна усім за все» (від фашизму й Волинської трагедії до крадіжок газу та творів мистецтва). Проте достатньо буде Українській державі хоч трохи зміцнитись, передусім військово, як ці «злочини й провини» просто розвіються.

Щоразу, коли відпадає ціннісна ліпнина та падає інституційне риштування, в історії постає сувора будівля міжнародних відносин, зведена у реалістському стилі. Принципи й правила співіснування в цій будівлі також вкрай суворі. Тут квітне силова гра, панує сильніший, якого прагнуть стримати і врівноважити; природною, хоча й небажаною, вважається війна; цілком можливий дипломатичний компроміс коштом слабшого; зброю ж сприймають як небезпечний зовнішньополітичний інструмент, який неминуче доведеться застосувати. Перша вимога до кожного, хто прагне вижити у світі реаліста, формулюється так: «Будь сильним!»

У реалістських уявленнях про зовнішню політику значення міждержавних союзів і наднаціональних інституцій вторинне. Натомість першим і головним зовнішньополітичним пріоритетом є потенціал власної держави: «Оточили вороги – нарощуй державний потенціал! Відчуваєш загрозу, але не бачиш її – нарощуй потенціал! Живеш у мирі й спокої – нарощуй потенціал!

Не знаєш, що робити і стратегічно дезорієнтований – нарощує потенціал!» Усі ці заповіді особливо стосуються нинішньої України, для якої зростання державної могутності важить набагато більше, ніж членство в найпотужніших інтеграційних блоках та системах колективної безпеки і всі стратегічні партнери разом узяті.

Перспективи американсько-українського стратегічного партнерства залежать не лише від України, у якої ще замало якостей, аби відігравати роль першого й найближчого союзника Сполучених Штатів на східноєвропейському і пострадянському просторах, схожу на ту роль, яку відіграє Ізраїль для цієї наддержави на теренах близькосхідних. Американська зовнішня політика і суспільство загалом зазнають суттєвих історичних змін. Сполучені Штати позбуваються залишків біполярності, перетворюючись із ліберальної наддержави-месії на просто наддержаву – прагматичну, вільну від ліберально-демократичного месіанства, глобально зорієнтовану й заангажовану. Таке історичне перетворення вимагає часу, постаючи досить суперечливим процесом, упродовж якого може трапитися чимало дивного й небезпечного: поява екстравагантних політичних фігур (згодом до них звикнуть), частковий і тимчасовий ізоляціонізм, спроби відмовитися від глобальної відповідальності, економічні кризи і кризи ідентичності тощо.

Перспективи відносин України із Євросоюзом і Північноатлантичним альянсом залежать не лише від її спроможності зміцнитися і стати надійним союзником, а й від тих історичних процесів, що тривають усередині цих міжнародних об'єднань. Наразі майбутнє європейської інтеграції перебуває у руках самої «об'єднаної Європи». В усіх цих радикальних історичних зрушеннях від українців залежить не так уже й багато – скільки б «домашніх завдань» від своїх європейських партнерів вони не виконали чи перевиконали.

Очевидно, що Євросоюз, аби зберегти роль у міжнародних відносинах та залишитися привабливим інтеграційним орієнтиром, також має змінитися: досягти вищого рівня внутрішньої консолідованості, перетворившись на потужне, відкрите, динамічне інтеграційне об'єднання континентальних держав; зміцнитися військово, політично, безпеково, роблячи більш суттєвий внесок у посилення євроатлантичної спільноти та залишаючись її надійною опорою;

продемонструвати собі й решті світу спроможність давати гідну відповідь як глобальним викликам, так і небезпекам на власних східних і південних рубежах; взяти на себе більшу частку глобальної відповідальності. Так само і стратегічні та історичні перспективи Північноатлантичного альянсу залежать від спроможності цієї унікальної системи колективної безпеки бути не тільки координаційним центром і ціннісною спільнотою, а й справжнім військовим союзом, що здатен захистити своїх членів, провадити оборонні війни, зупинити й покарати агресора силою зброї та колективними зусиллями, не покладаючись винятково на збройну міць Сполучених Штатів.

Реальність кремлівської агресії та логіка історичних подій чимдалі більше переконують, що потенціал України на міжнародній арені передусім формується всередині: потужним, самодостатнім, збалансованим, опірним суспільством; ефективною і легітимною політичною системою; незалежною державою, яка здійснює виважену й послідовну зовнішньополітичну діяльність за трьома базовими спрямуваннями – євроатлантичним (головним і визначальним), пострадянським (євразійським) і південним (чорноморським), приділяючи належну увагу вдосконаленню основних інструментів цієї діяльності – дипломатії, Збройним Силам, пропаганді. Зовнішня політика насамперед живиться внутрішніми джерелами. І жодне членство навіть у найпотужніших інтеграційних об'єднаннях та системах колективної безпеки і найтісніші стратегічні партнерства не компенсують внутрішньої слабкості.

Сильна держава здатна бути дієвою і бажаною учасницею різноманітних міжнародних об'єднань. Сильна держава може бути привабливим і надійним союзником. Сильна держава спроможна бути незалежною і малодушно не дрижати, очікуючи на результати виборів в інших країнах. Лише сильна держава утвердиться у світовій політиці й залишиться у світовій історії.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Арон Р. Демократия и тоталитаризм / Реймон Арон ; пер. с фр. Г.И. Семенова. – М. : Текст, 1993. – 303 с.
2. Арон Р. Мир і війна між націями = Paix et guerre Entre les Nations / Реймон Арон ; пер. з фр. В. Шовкун, З. Борисюк, Г. Філіпчук. – К. : Юніверс, 2000. – 688 с.
3. Бжезинский Зб. Великая шахматная доска (Господство Америки и его геостратегические императивы) / Збигнев Бжезинский ; пер. с англ. – М. : Международные отношения, 1998. – 254 [1] с. : ил., карты. – (Великое противостояние).
4. Бжезинский Зб. Выбор. Глобальное господство или глобальное лидерство / Збигнев Бжезинский; пер. с англ. – М. : Международные отношения, 2004. – 288 с.
5. Бжезинский Зб. Еще один шанс. Три президента и кризис американской сверхдержавы / Збигнев Бжезинский ; пер. с англ. – М. : Международные отношения, 2007. – 240 с. : ил.
6. Бодрийар Ж. Америка / Жан Бодрийар ; пер. с фр. Д. Калугина. – СПб. : Владимир Даль, 2000. – 205 с.
7. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире / Иммануэль Валлерстайн ; пер. с англ. П.М. Кудюкина ; под ред. Б.Ю. Кагарлицкого. – СПб. : Унив. кн., 2001. – 414 [1] с.
8. Валлерстайн И. После либерализма / Иммануэль Валлерстайн ; пер. с англ. М.М. Гурвица, П.М. Кудюшкина, П.В. Феденко ; под ред. Б.Ю. Кагарлицкого. – М. : Эдиториал УРСС, 2003. – 253 с. : портр.
9. Ваттель Э. де. Право народов, или Принципы естественного права, применяемые к поведению и делам наций и суверенов / Эмер де Ваттель ; пер. с фр. В.Н. Дурденевского, Э.М. Фабрикова, Ф.А. Кублицкого. – М. : Госюриздат, 1960. – 719 с.

10. Власюк О.С. Актуальні аспекти вдосконалення моделі національної безпеки України / О.С. Власюк, С.В. Кононенко // Стратегічна панорама. – 2017. – № 1. – с. 17–23.

11. Власюк О.С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики : вибр. наук. праці / О.С. Власюк. – К. : НІСД, 2016. – 528 с.

12. Власюк О.С. Українська зовнішня політика на межі епох: історичні досвіди й теоретичні висновки / О.С. Власюк, С.В. Кононенко // Стратегічна панорама. – 2016. – № 2. – с. 45–49.

13. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского / Томас Гоббс. – М. : Мысль, 1991. – Т. 2. – с. 3–545. – (Философское наследие).

14. Горбулін В.П. Гібридна війна: все тільки починається... / В.П. Горбулін // Дзеркало тижня. Україна. – 2016. – № 11. – 25 берез.

15. Горбулін В.П. Європа і «заперечення»: реалізм проти Бодлера / В.П. Горбулін // Дзеркало тижня. Україна. – 2017. – № 9. – 11 берез.

16. Горбулін В.П. П'ять сценаріїв для україно-російських відносин / В.П. Горбулін // Дзеркало тижня. – 2015. – № 22. – 19 черв.

17. Горбулін В.П. Стіл переговорів посеред поля бою / В.П. Горбулін, С.В. Кононенко // Стратегічна панорама. – 2016. – № 1. – с. 5–18.

18. Горбулін В.П. Точка біфуркації / В.П. Горбулін // Дзеркало тижня. Україна. – 2016. – № 41. – 5 листоп.

19. Горбулін В.П. Хитромудра невизначеність світового порядку / В.П. Горбулін // Дзеркало тижня. Україна. – 2016. – № 30. – 26 серп.

20. Горбулін В.П. «Цінності суспільства» і «гібридний мир»: криза моделі захисту / В.П. Горбулін // Дзеркало тижня. Україна. – 2017. – № 24. – 24 черв.

21. Горбулін В.П. Чи є життя після Мінська? / В.П. Горбулін // Дзеркало тижня. Україна. – 2016. – № 5. – 12 лют.

22. Горбулін В.П. «Чорна діра»: нескінченний тупик урегулювання / В.П. Горбулін // Дзеркало тижня. Україна. – 2015. – № 31. – 28 серп.

23. Горбулін В.П. Україна і Росія: дев'ятий вал чи Китайська стіна: монографія / В.П. Горбулін, О.С. Власюк, С.В. Кононенко. – К. : НІСД, 2015. – 132 с.

24. Донбас і Крим: ціна повернення : монографія / за заг. ред. В.П. Горбуліна, О.С. Власюка, Е.М. Лібанової, О.М. Ляшенко. – К. : НІСД, 2015. – 474 с.

25. Киссинджер Г. Нужна ли Америке внешняя политика? К дипломатии для XXI века / Генри Киссинджер ; пер. с англ. под ред. В.Л. Иноземцева ; Центр исследований постиндустриального общества ; журн. «Свободная мысль». – М. : Ладомир, 2002. – 350 [1] с.

-
26. Кононенко С. Форми політологічного розуміння міжнародних відносин : монографія / с. Кононенко. – К., 2012. – 899 с.
27. Кревельд М. ван. Трансформація війны / Мартин ван Кревельд ; пер. с англ. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2005. – 344 с. – (Военная мысль).
28. Макиавелли Н. Государь / Никколо Макиавелли ; пер. с итал. – М. : Планета, 1990. – 79 с.
29. Манхейм К. Идеология и утопия / Карл Манхейм // Диагноз нашего времени : сб. ; пер. с нем. и англ. – М. : Юристь, 1994. – с. 7–276.
30. Мизес Л. фон. Всемогущее правительство : тотальное государство и тотальная война / Людвиг фон Мизес ; пер. с англ. Б.С. Пинскера ; под ред. А.В. Куряева; коммент. В.В. Кизилова. – Челябинск : Социум, 2006. – 466 с.
31. Ришелье Арман-Жан дю Плесси. Политическое завещание, или Принципы управления государством / Арман-Жан дю Плесси де Ришелье ; пер. с фр. Л.А. Сифуровой ; предисл., общ. ред. Л.Л. Головина – М. : Ладомир, 2008. – 496 с. : ил.
32. Світова гібридна війна: український фронт / за заг. ред. В.П. Горбуліна. – К. : НІСД, 2017. – 496 с.
33. Спиноза Б. Богословско-политический трактат / Бенедикт Спиноза ; пер. с лат. М. Лопаткина. – Мн. : Литература, 1998. – 528 с. – (Классическая филос. мысль).
34. Тоффлер Э. Война и антивоина: Что такое война и как с ней бороться. Как выжить на рассвете XXI века / Элвин Тоффлер, Хейди Тоффлер ; пер. с англ. М.Б. Левина. – М. : АСТ; Транзиткнига, 2005. – 412 [1] с. – (Philosophy).
35. Фукуяма Ф. Америка на распутье: демократия, власть и неоконсервативное наследие / Френсис Фукуяма; пер. с англ. А. Георгиева. – М. : АСТ ; АСТ Москва ; Хранитель, 2007. – 282 [6] с. – (Philosophy).
36. Фукуяма Ф. Великий разрыв / Френсис Фукуяма; пер. с англ. под общ. ред. А.В. Александровой. – М. : АСТ ; Ермак, 2004. – 474 [6] с. – Библиогр. : с. 444–472. – (Philosophy).
37. Фукуяма Ф. Доверие : социальные добродетели и путь к процветанию / Френсис Фукуяма ; пер. с англ. Д. Павловой, В. Кирющенко, М. Колопотина, под общ. ред. М. Колопотина. – М. : АСТ ; Ермак, 2004. – 730 [6] с. – Библиогр. : с. 681–710. – (Philosophy).
38. Фукуяма Ф. Сильное государство: управление и мировой порядок в XXI веке / Френсис Фукуяма ; пер. с англ. – М. : АСТ ; АСТ Москва ; Хранитель, 2006. – 220 [4] с. – (Philosophy).
39. Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности / Самюэль Хантингтон ; пер. с англ. А. Башкирова. – М. : АСТ ; Транзиткнига, 2004. – 635 [2] с. : ил. – (Philosophy).

40. Хофмайстер Х. Воля к войне, или Бессилие политики: философско-политический трактат / Хаймо Хофмайстер ; пер. с нем. и послесл. О.А. Коваль. – СПб. : Гуманитарная Академия, 2006. – 288 с.

41. Черчилль У. Мускулы мира / Уинстон Черчилль ; пер. з англ. – М. : Эксмо, 2006. – 528 с. – (Антология мудрости).

42. Шмитт К. Теория партизана: промежуточное замечание к понятию политического / Карл Шмитт ; пер. с нем., под ред. Ю.Ю. Коринца. – М. : Праксис, 2007. – 301 с.

43. Юм Д. О гражданской свободе / Давид Юм ; пер. с англ. М. Абрамова, М.О. Гершензона, С. Лагутина, С.М. Роговина, С.И. Церетели // Малые произведения. Эссе. Естественная история и религии. Диалоги о естественной религии. – М. : Канон, 1996. – с. 48–56.

44. Юм Д. О первоначальном договоре / Давид Юм ; пер. с англ. М. Абрамова, М.О. Гершензона, С. Лагутина, С.М. Роговина, С.И. Церетели // Малые произведения. Эссе. Естественная история и религии. Диалоги о естественной религии. – М. : Канон, 1996. – с. 130–153.

45. Юм Д. О том, что политика может стать наукой / Давид Юм ; пер. Е.С. Лагутина // Малые произведения. Эссе. Естественная история и религии. Диалоги о естественной религии. – М. : Канон, 1996. – с. 15–30.

46. Bell D. The End of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties / Deniel Bell. – 2nd ed. – Cambridge; London: Harward Univ. Press, 1988. – 540 p.

47. Brzezinski Zb. Game Plan: A Geostrategic Framework for the Conduct of the U.S.-Soviet Contest / Zbigniew K. Brzezinski. – Boston: Atlantic Monthly Press, 1988. – 288 p.

48. Brzezinski Zb. Out of Control: Global Turmoil on The Eve of The 21st Century / Zbigniew Brzezinski. – N.Y. : Robert Stewart book, 1993. – 240 p.

49. Bull H. The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics / Hedley Bull. – N.Y. : Columbia Univ. Press, 1980. – 335 p.

50. Carr E.H. The Twenty Years Crisis / E.H. Carr // A Reader in International Relations and Political Theory / ed. by H. Williams, M. Wright and T. Evans. – Buckingham: Open Univ. Press, 1995. – P. 179–191.

51. Clausewitz C. On War / Carl von Clauzewitz; ed., intoduct. A. Rapoport; [trasl.]. – London: Penguin Books, 1982. – 461 p.

52. Dahl R.A. Democracy and its Critics / Robert A. Dahl. – New Haven: Yale University Press, 1989. – 397 p. (hardcover).

53. Dahl R.A. Who Governs? Democracy and Power in an American City / Robert A. Dahl. – New Haven: Yale University Press, 1961 [1989 renewd]. – 355 [12] p. (hardcover).

-
54. Easton D. *The Political System: An Inquiry into The State of Political Science* / David Easton. – N.Y. : The Univ. of Chicago; Alfred A. Knopf, 1953. – 338 p.
55. Easton D. *System Analysis of Political Life* / David Easton. – N.Y. : John Wiley and Sons, Inc., 1965. – 507 p.
56. Fukuyama F. *The End of History and The Last Man* / Francis Fukuyama. – N.Y. : The Free Press, A Division of Macmillan, Inc., 1992. – 339 p.
57. Gilpin R. *War and Change in World Politics* / Robert Gilpin // *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism, and Beyond* / Paul R. Viotti, Mark V. Kauppi. – 3rd ed. – Boston; London; Toronto; Sydney; Tokyo; Syngapore: Allyn & Bacon, 1999. – P. 145–153.
58. Huntington S.P. *American Politics: the Promise of Disharmony* / Samuel P. Huntington. – The Belknap Press of Harvard University Press, 1981. – 320 p.
59. Huntington S.P. *The Clash of Civilizations and The Remaking of World Order* / Samuel P. Huntington. – N.Y. : Simon and Shuster, 1996. – 368 p.
60. Huntington S.P. *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century* / Samuel P Huntington. – Norman and London: University of Oklahoma Press, 1991. – (The Julian J. Rothbaum distinguished lecture series; vol. 4). – 366 p.
61. Kaplan M.A. *System and Process in International Politics* / Morton A. Kaplan. – N.Y. : John Wiley & Sons Inc., 1957. – 283 p.
62. Kennan G.F. *At a Century's Ending: Reflections 1982–1995* / George Frost Kennan. – London; N.Y. : W.W. Norton & Company, 1996. – 352 p.
63. Kennan G.F. *American Diplomacy* / George F. Kennan. – Expanded ed. – Chicago: The Univ. of Chicago Press, 1984. – XII, 187 p.
64. Kennan G.F. *On American Principles* / George F. Kennan // *Foreign Affairs*. – 1995. – Vol. 74. – № 2. – P. 116–126.
65. Keohane R. *Power and Interdependence* / Robert O. Keohane, Joseph S. Nye. – 2nd ed. – N.Y. : Harper Collins Publ., Inc., 1989. – 315 p.
66. Kissinger H. *Nuclear Weapons and Foreign Policy* / Henry A. Kissinger. – N.Y. : Harper and Brothers, 1957. – 463 p. (hardcover).
67. Lijphart A. *Democracy in Plural Society: A Comparative Exploration* / Arend Lijphart. – New Haven & London: Yale University Press, 1977. – 248 p.
68. Luttwak E. *Post-Heroic Warfare* / Edward N. Luttwak // *Foreign Affairs*. – 1995. – Vol. 74. – Number 3. – P. 109–122.
69. Mises L. *Liberalism in the Classical Tradition* / Ludwig von Mises. – N.Y. : Cobden Press, 1985. – 208 p.

70. Morgenthau H.J. Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace / Hans J. Morgenthau. – 5th ed., rev. – N.Y. : Alfred A. Knopf, 1978. – XXVII, 650 [4] p. – Bibliogr. : P. 591–611.

71. Roosevelt F.D. The Four Freedoms: [delivered 6 Jan. 1941] / Franklin Delano Roosevelt; transcr. by Michael E. Eidenmuller. – [S. l.]: AmericanRhetoric.com, 2008. – 8 p.

72. Schelling Th.C. The Strategy of Conflict / Thomas C. Schelling. – Massachusetts; London: Harvard University Press, 1980. – 309 p.

73. Thompson K.W. Traditions and Values in Politics and Diplomacy: Theory and Practice / Kenneth W. Thompson. – Baton Rouge; London: Louisiana State Univ. Press, 1992. – 353 p. – (Political Traditions in Foreign Policy Series).

74. Waltz K. Man, The State and War: A Theoretical Analysis / Kenneth N. Waltz. – Rev. ed. – N.Y. : Columbia Univ. Press, 2001. – 263 p.

75. Waltz K. Theory of International Politics / Kenneth N. Waltz. – N.Y. : McGraw-Hill Humanities, Inc., 1979. – 250 p.

76. Wilson W. Fourteen Points Speech / Woodrow Wilson // The Papers of Woodrow Wilson / ed. Arthur S. Link [et al.]. – Princeton: Princeton Univ. Press, 1984. – Vol. 45: Nov. 11, 1917 – Jan. 15, 1918. – P. 536.

Наукове видання

ВЛАСЮК Олександр Степанович
КОНОНЕНКО Сергій Володимирович

**КРЕМЛІВСЬКА АГРЕСІЯ ПРОТИ УКРАЇНИ:
РОЗДУМИ В КОНТЕКСТІ ВІЙНИ**

Монографія

Редагування: *Н.П. Яценко*
Коректура: *Т.В. Карбовнича, І.С. Сандул, О.І. Сабадаш, О.М. Романова*
Комп'ютерне верстання: *О.М. Адулов*

Відповідальний за випуск: *О.М. Романова*

Оригінал-макет підготовлено
у Національному інституті стратегічних досліджень:
вул. Пирогова, 7-а, Київ-30, 01030
Тел./факс: (044) 234–50–07
e-mail: info-niss@niss.gov.ua

Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 17,67.
Наклад 150 прим. Зам. № ДФ 634

ПП «Видавництво Фенікс»
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 271 від 07.12.2000 р.
03067, Київ, вул. Шутова, 13-б
www.fenixprint.com.ua